

Н.Попова А.Мищенко А.Чарчан Л. Карапетян

**Аралас және біріктірілген топтарда
аутизм спектрі бұзылған балаларға
шахматты үйретуге арналған
оқу құралы**

АЛҒЫСӨЗ

Әрбір бала оқып және дами алады. Аутизм — ол мүгедектік пе, әлде мүмкіндік пе? Бұл қиын, жағымсыз және кейде болжай алмайтын үдеріс, сонымен қатар ол өзіңізді әдеттен тыс тәсілдермен көрсетуге еркіндік пен шығармашылық береді.

Infinite Chess жобасының мақсаты — парадигманы өзгертіп, ерекшеліктер ол біздің ең күшті мүмкіндігіміз екенін дәлелдеу.

Шахмат — ол аутизм спектрі бұзылған ерекше балаларға маңызды өмірлік сабақтарды үйренуге, қанағат пен қуаныш әкелуге ғана емес, сонымен қатар олардың физикалық және психикалық денсаулығын жақсарту үшін тамаша мүмкіндік. Шахматта шектеулер мен жалған сеніммен, шекаралар жоқ. Шахмат – жай ғана ойын емес; ол тақтадан тыс сенің досың.

Құрылымы.

Оқу құралы екі бөлімнен тұрады: теория және практика.

1-бөлім. Әдістемелік оқу құралы.

Бұл бөлімде оқу үдерісінің стратегиялық жаһандық болашағы мен АСБ балалармен жұмыс істеу ерекшеліктері, сыныпты техникалық жабдықтауға арналған практикалық ұсыныстар, жобадан күтілетін жеке және топтық нәтижелер, сондай-ақ сабақтар мен белсенді шахмат ойындарын өткізу бойынша ұсыныстар берілген.

2-бөлім. Шахмат бойынша сабақ жоспары.

Бұл бөлімде Infinite Chess жобасы үшін арнайы әзірленген 16 сабақ жоспарлары бар, онда шахматтың құрал-жабдықтары, ойын ережелерінің теориясы, практикалық жаттығулар мен қосымша мәліметтер берілген.

АЛҒЫС БІЛДІРЕМІЗ!

Жұмысы, тәжірибесі, зерттеулері мен қолдауы бізге алға жылжуымызға мүмкіндік беретін осы оқу құралының авторларына ерекше алғыс айтамыз.

Наталья Попова. Әйелдер арасында халықаралық мастер, ФИДЕ жаттықтырушысы, Беларусь қаласындағы ФИДЕ шахмат мектебінің жаттықтырушысы, аутизм спектрі бұзылған балаларға шахматты үйретуге арналған екі жылдық жобаның жетекшісі.

Алла Мищенко. 15 жылдан астам тәжірибесі бар ерекше балалармен жұмыс жасаған маман (Канада)

Лилит Карапетян. Психология ғылымдарының кандидаты, Х. Абовян атындағы Армян мемлекеттік педагогикалық университетінің арнайы педагогика және психология кафедрасының ассистенті.

Анна Чарчян. Педагогика ғылымдарының кандидаты, Х. Абовян атындағы Армения мемлекеттік педагогикалық университетінің сауықтыру терапиясы және логопедия кафедрасының оқытушысы.

Халықаралық Олимпиада комитетіне Infinite Chess жобасына үлкен қолдау көрсеткені үшін, осы оқу құралын көптеген тілдерге аудару, оқыту мен оқу үдерісін жеңілдеткендері үшін.

МАЗМҰНЫ

1-бөлім. ӘДІСТЕМЕЛІК ОҚУ ҚҰРАЛЫ.

1. КІРІСПЕ	6
3. КУРСТЫҢ МАЗМҰНЫ.....	15
4. КУРСТЫ ОҚЫТУДА ЖОСПАРЛАНҒАН НӘТИЖЕЛЕР	18
5. КУРСТЫ МЕҢГЕРУДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ	19
6. КУРСТЫҢ ЖЕКЕ ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР	21
1-тақырып. Шахмат. Шахмат тақтасы.....	21
2-тақырып. Шахмат фигуралары. Бастапқы позиция.	25
3-тақырып. Шахмат нотациясы.....	29
4-тақырып. Фигуралардың құндылығы.	32
5-тақырып. Тура.....	34
6-тақырып. Піл.	37
7-тақырып. Уәзір.	41
8-тақырып. Ат.....	45
9-тақырып. Сарбаз.....	50
10-тақырып. Қорғаныс. Қос соққы.	58
11-тақырып. Патша.	62
12-тақырып. Шах.....	68
13-тақырып. Рокировка.....	78
14-тақырып. Мат.	84
15-тақырып. Тең ойын. Пат	92
16-тақырып. Ойын кезіндегі тәртіп ережелері. Шахмат сағаттары.	98
7. ДИНАМИКАЛЫҚ ШАХМАТ ОЙЫНДАРЫ	104
1-тақырып.....	104
2-тақырып.....	110
3-тақырып.....	113
4-тақырып.....	119
5-11-тақырып. Фигуралардың құндылығы, шахмат фигуралары.	125
8. КОГНИТИВТІ ФУНКЦИЯЛАРЫН ДАМУҒА АРНАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР.....	127
1-тақырып. ШАХМАТ. ШАХМАТ ТАҚТАСЫ.	133
Көлденең.....	136
Тік.....	137

Диагональ.	140
2 -тақырып. ШАХМАТ ФИГУРАЛАРЫ. БАСТАПҚЫ ПОЗИЦИЯ.	144
Бастапқы позиция.	148
3-тақырып. ШАХМАТ НОТАЦИЯСЫ.....	151
4-тақырып. ФИГУРАЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ.	158
5–тақырып. Тура.	163
6 -тақырып. ПІЛ.	173
7 -тақырып. УӘЗІР.....	183
8 -тақырып. АТ.....	193
9 -тақырып. САРБАЗ.....	204
Сарбаздың айналуы.	211
Өткелде алу.....	216
10-тақырып. ҚОРҒАНЫС. ҚОС СОҚҚЫ.	219
Қос соққы.....	227
11 -тақырып. ПАТША.....	230
12-тақырып. ШАХ.....	242
Сарбазбен шах. Уәзірмен шах.	244
Ашық шах. Қос шах.....	255
13 -тақырып. РОКИРОВКА.	258
14 -тақырып. МАТ.	271
Турамен мат қою.	271
Пілмен мат қою.....	274
Уәзірмен мат қою.....	274
Атпен мат қою.....	278
Сарбазбен мат қою.	278
15 -тақырып. ТЕҢ ОЙЫН. ПАТ.	281
16 -тақырып. ОЙЫН КЕЗІНДЕГІ ЕРЕЖЕЛЕР.	287
Шахмат сағаттары.	289

1-бөлім.

ӘДІСТЕМЕЛІК ОҚУ ҚҰРАЛЫ

1. КІРІСПЕ

Топтағы балалардың саны	Сабақтың ұзақтығы	Негізгі қызмет түрлері
Максимум 4 адам	25 минут – 1-бөлім 5 минут – үзіліс 20 минут – 2-бөлім	Тірек карточкаларын көрсету арқылы мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтасын қолданып сабақ материалын түсіндіру, әр оқушымен тақтада жеке жұмыс, дәптерге тапсырмаларды орындау, дене жаттығулары (оның ішінде едендік шахмат тақтасында)

АУТИЗМ СПЕКТРІ БҰЗЫЛҒАН (АСБ)

БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ

Аутизм – ол ерте балалық шақта басталатын дамудағы ауытқулар. Аутизм үш қызметтің бұзылуымен сипатталады: қарым-қатынас, әлеуметтену мен мінез-құлық.

Қарым-қатынас қызметінің бұзылуы.

Барлық қарым-қатынас дағдыларындағы қиындықтар: бейсезімділік, қабылдаушы дағдылар, бейнелі және логикалық.

- Түсіну.
- Сезімді / бейсезімді ақпаратты интерпретациялау.
- Абстрактілі тілді түсіну.
- Зейінді сақтау/ зейінді қою нысанын тез өзгерту.
- Есту арқылы қабылдау.
- Дәлме-дәл ойлау.
- Шектеулі сөздік қоры.
- Жаңғырық сөздер (басқа адамның жаңа ғана айтқан сөздерін бақылаусыз қайталау).
- Есімдіктерді, сұрақтарды, қабылдау сөйлемдерін дұрыс қолданбау.
- Сөйлеудің әдеттен тыс үні немесе ырғағы.
- Вербалды емес белгілерді түсіндіру, мысалы, дене немесе бет қимылы.
- Жағдайға сәйкес пікір білдіру.
- Әңгіме кезінде кезектілікті сақтау.

Мінез - құлық қызметінің бұзылуы.

- Тек жүйелі және алдын ала белгілі әрекеттерді орындау қажеттілігі.
- Әрекетті өзгерту кезінде туындайтын қиындықтар.
- Сенсорлық ақпаратты өңдеу қиындықтары.
- Заттарды функционалды пайдалану кезінде туындайтын қиындықтар, мысалы, ойыншықтарды орнына қою, дөңгелекті айналдыра.

- Ерекше дене қимылдары немесе тербелу сияқты қайталанатын әрекеттер, мысалы, тербелу мен саусақтарды тықылдату.
- Күйзелісті еңсеру стратегияларының шектелуі.
- Икемсіз ойлау.
- Нақты қызығушылықтар, мысалы, динозаврлар, поездар туралы видеоларды көру.

Мазасыздық туғызатын факторлар.

- Күтпеген оқиғаларды қабылдауы.
- Әрекетті өзгерту кезіндегі туындайтын қиыншылықтар.
- Жаңа жағдайға бейімделуі.
- Бөтен адамдардың жауаптарын түсінуі.
- Өз ойын жеткізе алмауы.

Әлеуметтік өзара әрекеттесу қызметінің бұзылуы.

- Қарым-қатынасты бастау дағдысы.
- Қарым-қатынасты сақтау дағдысы.
- Бөтен адамдардың бар болуын түсіну.
- Адамдардың сезімдері мен көзқарастарын түсіну.
- Достық қарым-қатынастарын дамыту.
- Жазылмаған әлеуметтік ережелерді түсіну.
- Шектеулі/ерекше эмоционалдық реакциялар.
- Өңгімелесуді жүргізу.

Ерекше балаларды оқыту.

- Позитивті көңіл-күйді сақтау.
- Баламен танысу.
- Жеке ерекшеліктерін есте сақтау, мысалы, белсенділік деңгейін, сенсорлық қажеттіліктерді, қарым-қатынас және когнитивтік қабілеттер.
- Ата-аналармен/қамқоршылармен, бұрынғы мұғалімдермен, кеңесшілермен сөйлесу.
- Болжалды және қауіпсіз ортаны қамтамасыз ету.
- Бейімделу қажеттілігін барынша азайту.
- Барлық өзгерістер туралы ескертіп отыру.
- Әрекеттердің ретті кестесін жасау.
- Меңгерілген дағдыларды жеке және қосымша нығайтуды қамтамасыз ету.
- Нақты түсіндіру.
- «Кейін», «мүмкін», «неге олай істедің?» деген сөздерді қолданудан аулақ болу.
- Идиомадан, қос мәнділіктен және мысқылдаудан аулақ болу.
- Дағдыларды нақты, қателеспей, толық үйрету.
- Қимылдарды, модельдеуді және көрсетілімдерді вербализациямен бірге қолдану.
- Нұсқауларды оңайлату.

- Тапсырманы ерекше бала сәтті орындай алатын кішігірім қадамдарға бөлу.
- Нұсқауларды нақты қою.
- Тілдесу тілі қарапайым, анық және түсінікті болу.
- Үзіліс жасау, тыңдау және күте білу.
- Ерекше баланың жауап беру әрекетін бақылап, қадағалау.
- Талпыныстарға оң жауап беру.
- Көрнекі бейнелерді қолдану (қимылдар, белгілер және суреттер).
- Жауап беруге уақыт беру.
- Ерекше баланың түсінгенін тексеру.
- Ерекше баланың жақсы жақтарын, қажеттілігін, ұнататын және ұнатпайтын заттарының тізімін жасау.
- Берген жауаптарын жеке қабылдамау.
- Өздігінен реттелу үшін үзіліс жариялау.

КОМЕКТЕСУ.

Көмектесу – берілген нұсқаудан кейін балаға белгілі бір әрекетті орындауға көмек келтіру тәсілі. Жаңа тапсырмаларды меңгеру кезінде ерекше бала оқудың құнды уақытын жоғалтпай дағдыны қалай қолдануды, нұсқауларды тиімді пайдалануды білуі керек.

АСБ баланың жасына, қарым-қатынас дағдыларына немесе когнитивтік қабілеттеріне қарамастан, нұсқаулар оқуға көмектеседі. Нұсқауларды балаға тапсырманы сәтті орындауға көмектесу үшін жеке немесе біріктіріп пайдалануға болады.

Көмектесудің 5 түрі бар:

- ауызша (тікелей және тікелей емес);
- қимыл тілі;
- визуалды;
- үлгілі;
- физикалық.

Ауызша көмек баланың не істеу керектігі туралы ауызша нұсқауларды қамтиды. Жанама көмек белгілер баладан нәтиже күтілетінін көрсетеді, бірақ оған өте аз ақпарат беріледі. Мысалы, «енді әрі қарай не істейсің?». Тікелей көмек белгілері нақты баладан не күтілетіні айтылады. Мысалы, «шахмат тақтасын үстелге қой».

Қимыл тілімен көмек дұрыс жауапты көрсету үшін меңзеу, қарау, алыстау, жақындату, затқа немесе аймаққа нақты нұсқауы мүмкін. Мысалы, мұғалім шахмат фигурасын, содан кейін көрнекі тақтасын көрсетеді.

Визуалды көмектесуде нысандар, суреттер, сызбалар, белгілердің көмегімен ерекше баладан не күтілетінін көрсетеді. Модельді көмек кезінде барлық сұраулады бір бөлігін немесе толық үлгісін беруге болады. Мысалы, мұғалім баланың шахмат фигурасын қалай көрнекі тақтаға қою керек екенін көрсете алады. Бала көру арқылы үйренеді, мысалы, орында, қойып қой, балаға тапсырма бер, қателессе тоқтатып қайта орындап көрсет.

Физикалық көмек кезінде ішінара және толық физикалық қимылдар жатады. Ішінара физикалық көмек кезінде мұғалім ерекше балаға шынтығынан түрту арқылы шахмат фигурасын тақтаға

қарай бағыттауы мүмкін. Толық физикалық көмек кезінде ерекше баланың қолынан алып, оны шахмат тақтасына бірге орналастырады.

Төмендегі берілген пирамидаға қарасақ жоғары бөлігінде ең аз мазалайтын нұсқаулар, ал төменгі бөлігінде — ең мазалағыштары орналасқанын көруге болады (1-сурет).

1-сурет

Сабақты бастаған алдымен аз мазалайтын көмектерді қолданған дұрыс, содан кейін біртіндеп төмен қарай тапсырманы толық орындағанша жасау керек. Егер жанама көзбен көмек тиімсіз болса, тікелей ауызша шақыруды қолданылады. Бұл да нәтиже бермесе, нысанды меңзеу немесе түрту сияқты қимылдарды жасап көру керек. Тиімді көмек табылған кезде тоқтаңдар Баланың тапсырманы дұрыс орындай алатынына көз жеткізгеннен кейін, көмектесу белгілерінің санын азайту керек.

Ерекше бала жаңа дағдыны меңгергеннен кейін, тапсырманы өз бетінше орындағанша, аз көмектерді қолданып, пирамиданың жоғары бөлігіне жылжу керек. Бұл **көмек санын біртіндеп азайту** деп аталады.

Кейбір балалар көмекке тәуелді болып, жауап беруді бастамас бұрын мұғалімнің көмектесуін күтеді. Бұған жол бермеу үшін, бала дағдыны меңгере бастаған кезде оның санын біртіндеп азайту керек.

ЫНТАЛАНДЫРУ.

Ынталандыру бала жаңа дағдыны меңгергенде немесе оның мінез-құлқын басқару үшін көп жұмыс істегенде мотивация береді. Белгілі бір мінез-құлықты күшейтетін және оның қайталану ықтималдығын арттыратын оқиға *ынталандыру* болып табылады.

ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ТҮРЛЕРІ.

- **МАТЕРИАЛДЫ.** Қажетті затқа немесе ойыншыққа қол жеткізу; қалаған іспен айналысу мүмкіндігі. Мысалы, басқатырғыш, кітап, видео ойын, динозавр ойыншығы, әткеншек.

- **ӘЛЕУМЕТТІК.** Мақтау, «бестік бер», күлімдеу және бас изеу, кез келген әлеуметтік мақұлдау белгілері. Мысалы, «Жарайсың!», «Мен сенімен мақтанамын!»
- **АЛҒАШҚЫ.** Азық-түлік пен сусындар биологиялық қажеттілікке жатады, сондықтан бірінші кезекті марапатқа жатады. Мысалы, кейбір балалар тәттілерді, басқалары тұздалған қиярды немесе лимонды ұнатуы мүмкін.
- **СИМВОЛДЫҚ.** Символдық ынталандырудың өзіндік құндылығы аз. Бірақ оларды жинап басқа сыйлық түріне айырбастауға болады. Мысалы, стикер, құсбелгі, мөр, ұпай. Сыйлықты таңдағанда мұғалім дұрыс нәтиже пайда болған кезде бере алатын нәрсені таңдау керек. Азық-түлік немесе басқа қажетті заттарды сыйлық ретінде пайдалануға болмайды. «Әмбебап» ынталандыру деген болмайды. Марапаттау ерекше баланың мінез-құлыққа қарай анықталады.

2. ТЕХНИКАЛЫҚ ЖАБДЫҚТАР. ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАР.

АСБ балалармен жұмыс жасаған кезінде шахмат сабақтарын өткізу үшін сыныпқа және баланың жеке жұмыс орнына келесі құрал-жабдықтар қажет:

- 2.1. Фигуралар бейнеленген көрнекі тақтасы. Шаршылардың және фигуралардың түсі «ақ» және «қара» ұғымдарына жақын болу керек - 1 дана.
- 2.2. Тақталары бар шахмат фигураларының жиынтығы – бір оқушыға бір жиынтық.
- 2.3. Фигуралар жиынтығы бар Едендегі шахмат тақтасы - 1 дана.
- 2.4. Сабақ уақытын көрсететін таймер – 1 дана.
- 2.5. Көрнекі сабақ кестесі – 1 дана.
- 2.6. Мұғалімге арналған оқу әдістемелік құрал – 1 дана.
- 2.7. Әр оқушыға арналған жұмыс дәптері – әр оқушыға 1 дана.
- 2.8. Компьютер, мұғалімге арналған КФҚ.
- 2.9. Кеңсе заттары: қағаз, қарындаштар, өшіргіш, желім, т.б.

АСБ балаларға арналған сыныпты жабдықтау.

АСБ балалардың басқа балаларға қарағанда ерекше қажеттіліктері бар, сондықтан мұғалім ерекше білім беру әдістері мен стратегияларын қолдануы керек. Бөлмедегі жабдықтар әр баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты.

Жақсы жабдықталған сынып ерекше баланың дағдыларды меңгеруіне және тәуелсіздікке ынталандыруға, сондай-ақ күйзеліс пен мазасыздықты азайтуға көмектеседі. Шахмат ойнауды үйрететін мұғалімнің ерекше балаға жақсы жағдай жасауына көмектесетін бірнеше кеңестер.

Жоспарлау. Сынып бөлмесін жоспарлауды бастамас бұрын оның орналасуына ерекше назар аудару керек. Баланың, қызметкердің және ата-ананың қалай қозғалатыны туралы ойлан. Жиһазды сыныпта оңай қозғалтуға болатындай орналастыр. Сынып максималды 4 балаға ғана арналған болуы керек.

Барлық артық заттарды арылу қажет. Сыныптан белгілі бір оқу мақсаттары үшін қолданылмайтын жабдықты, материалды немесе затты шығарып таста. Көптеген ерекше балалар ұсақ бөлшектерге назар аударып, керісінше үлкен суретті жіберіп алуы мүмкін. Балалардың назары басқа заттарда емес, мұғалімде болуы керек.

Көрнекі элементтерді қолдану. Ерекше балалар жеке кеңістікті түсінбейді, сондықтан сабақ барысында көрнекі элементтерді қолданған дұрыс. Мысалы, сабақ уақытында балаларға сыныпта жүруге болмайды, яғни мұғалім оқу кеңістігін анықтау үшін әртүрлі көрнекі элементтерді пайдалану керек. Егер ерекше бала сыныпта белгіленген орынға тыныш отыруы қиын болса, еденге түрлі-түсті таспаны пайдаланып шекара белгілерін сызу қажет (2-сурет). Бір баланы бөлектемес үшін сыныптағы барлық үстелдерге шекараларды белгілеп қою керек?

2-сурет

Ерекше баланы тәуелсіздікке ынталандыру үшін көрнекі элементтерді пайдалану.

Көрнекі элементтер АСБ балаға табысқа жетуге көмектесетін өте маңызды құрал болып табылады. Көрнекі элементтер тиімді қарым-қатынасты, жағымды мінез-құлықты және сәйкес әлеуметтік өзара әрекеттесуді үйренуге көмектеседі.

Ерекше балалар әдетте визуалды түрде оқиды. Олар визуалды көру арқылы жақсы түсінеді, сондықтан сабақ барысында көрнекі бейнелерді жақсы таңдау қажет. Ол тілдесуі немесе қарым-қатынасқа түсуі қиын балаларға болжамды және түсінікті ортаны құруға көмектеседі. Көрнекі элементке: суреттер, фотосуреттер, сызбалар, заттар, сөздер, тізімдер немесе әртүрлі дене қозғалыстары жатуы мүмкін.

Әрбір жұмыс орнын, сөрелер, шкафты суретпен немесе сәйкес сөзбен белгілеуге болады.

Егер сыныпта үнемі жүгіретін бала болса, есікке «ТОҚТА» белгісін іліп қоюға болады (3-сурет).

3-сурет

БІР СУРЕТ МЫҢ СӨЗДІ АЛМАСТЫРУ МҮМКІН.

Көрнекі кестені қолдану. Көрнекі кестеде нысанды, фотосуретті, таңбаны, сөзді немесе көрнекі элементті қолдана отырып, алдағы әрекеттер немесе оқиғалар тізбегін жоспарландар. Көрнекі кестеде ерекше бала ҚАЙДА және ҚАШАН болуы керек, оның күні бойы орындалатын тапсырмасының реті жазылады. Ерекше балалар әртүрлі тапсырмаларды орындаған кезде мұғалім кестеге сілтеме жасай алады.

Көрнекі кестелер баланың ерекшелігіне бейімделген ұзақтығы мен форматы бойынша әртүрлі болуы мүмкін. Сондай-ақ мұғалімге кестені оқиғаға байланысты өзгеріс енгізуіне болады. Осылай балалар қандай тапсырмалар орындалғанын және әлі не істеу керек екенін біледі. Жасбысқақ таспаны қолдануға болады немесе кестенің әртүрлі бөліктері ламинатталуы мүмкін.

Сенсорлық ынталандыруды қолдану. АСБ балаларда сенсорлық ауытқулар жиі кездеседі. Сенсорлық, мысалы, жарықты, терезе, еден және төбелердегі тітіркенуді азайту керек. Тіпті терезенің пердесін түсіру, бөлменің шамдарын өшіру сияқты шағын өзгерістер де пайдалы болуы мүмкін. Сондай-ақ үстелдерді терезелерден немесе есіктерден алыс жылжыту қажет.

Люминесцентті жарықтандыру. Жарықтандырудың кейбір түрлері, әсіресе люминесцентті жарық, ерекше балаларға тітіркендіру тудырады. Ерекше балалардың жартысына жуығы жарықтандырудың осы түріне қатты сезімтал болып келеді. Люминесцентті жарықтың әсерін азайту үшін оны жанама табиғи жарықпен немесе қыздыру шамымен алмастырып, бөлмедегі жарықты күңгірт жарық жасау арқылы тітіркенуді азайтуға болады.

Шуды азайту. Ерекше балалар орындықты қозғалтқан кездегі шуды азайту үшін мұғалім оның аяқтарына теннис доптарын бекітуіне болады (4-сурет). Бөлмеде артық шу болмаса балалар тезірек зейін қойып, берілген материалды жақсы меңгереді. Сондай-ақ, қосалқы дыбысты азайту үшін еденге кілем төсеуге болады.

4-сурет

Тыныштандыру аймағын ұйымдастыру. Шамадан тыс ынталандыру, түсінбеушілік немесе қарым-қатынастың бұзылуы баланың көңіл-күйінің түсуіне, күйзеліске әкелуі мүмкін. *Баланың сезімі күшейе түскенде, ол енді үйрене алмайды.* Бірақ тыныштандыру аймағын жасау арқылы осындай күйге алдын ала дайындалуға болады (5-сурет). Бұл бөлменің бұрышында орналасқан жұмсақ отыратын орындық, фиджеттер, сенсорлық ойыншықтар, құлаққаптар салынған жәшік болуы мүмкін (6-сурет). Тыныштандыратын аймақ ешқашан жаза ретінде пайдаланылмауы керек.

5-сурет

Тыныштандыру аймағындағы көрнекі элементтер.

Ерекше баланың сабырлы қалпын түсіну үшін мұғалім тыныштандыру аймаққа көрнекі элементтерді орналастыра алады. Балаға сезімін түсінуге көмек беретін элементтер мен тыныштандыратын көрнекі құралдар осы аймақтың маңызды бөлігі болып табылады. Құралдар балаға өз сезімін түсінуге көмектеседі, сондай-ақ оларға сыныпқа оралу үшін қажетті сезімді жағдайды модельдеуге мүмкіндік береді.

Таймерді пайдалану.

Таймер – ерекше балаға уақыттың қалай өтуін «көруге» көмектесетін көрнекі элемент. Таймерді кім орнататынын жоспарлау керек – мұғалім немесе оқушы. Таймер уақыты аяқталғаннан кейін баланың жұмысқа оралуға дайын екенін қалай анықтаймыз? Бұл қарапайым сөз тіркесі болуы мүмкін: «Сен сабақты жалғастыруға дайынсың ба?» Осы стратегиялар әртүрлі жағдайға жақсы дайындалуға және тыныштандыру аймағын тиімді пайдалануға көмектеседі.

Сенсорлық ойыншықтар

6-сурет

Егер ерекше баланың орындықта отыру қиын болса, салмақ бергіш гельді көрпеше сияқты элементті қолдануға болады (7-сурет). Ол балаға сабақ кезінде немесе белгілі бір уақыт бойы әрекетті орындау кезінде тыныш отыруға көмектеседі. Бұл құралдар сезім мен жайлылық, зейін мен көңіл қою қабілетін жақсартады, дененің сезімталдығын арттырады және тыныштандыратын қасиеттерге ие.

7-сурет

Ата-анаға баланың отыратын орнын дәрігермен алдын ала кеңесу керек.

Балаларға сабақ басталар алдында мектеп пен сыныпқа алдын ала барып танысу өте пайдалы болмақ. Ерекше балаға сыныпты, тазалық бөлмесін, онымен қарым-қатынас жасайтын мұғалім және қызметкерлермен таныстыру керек. Ата-аналар баласына осы бейімделу кезеңін жеңілдетуге көмектесу үшін әлеуметтік оқиға жасай алады.

Сондай-ақ ата-аналар мектепке өз баласының қажеттілігі туралы ақпараттың көшірмелерін бере алады және мұғаліммен өзінің уайымдары мен үміттерін айтуға болады.

3. КУРСТЫҢ МАЗМҰНЫ

1. Шахмат. Шахмат тақтасы.

- 1.1. Қандай ойындарды білесің? Қандай ойындар ойнағанды ұнатасың? Шахмат дегеніміз не? Шахмат - бұл ойын.
- 1.2. Шахмат ойнау үшін бізге не қажет? Шахмат тақтасы және фигуралар.
- 1.3. Шахмат тақтасы. «Шаршы», «торкөз» ұғымдары. Ақ және қара шаршылар.
- 1.4. Шахмат тақтасындағы жолдар. Көлденең. Тік. Диагональ.
- 1.5. Шахмат тақтасындағы бағдар: тақтаның ортасы, тақтаның шеті, тақтаның бұрышы.
- 1.6. Ойындар мен тапсырмалар.

2. Шахмат фигуралары. Бастапқы позиция.

- 2.1. Шахмат фигуралары: ақ және қара.
- 2.2. Әр фигураның аты.
- 2.3. Әрбір фигураның бастапқы позициясы. Уәзірге арналған ереже. «Бастапқы позиция» түсінігі.
- 2.4. Ойындар мен тапсырмалар.

3. Шахмат тақтасында бағдарлау. Шахмат нотация.

- 3.1. Тақтадағы әрбір шаршының өз атауы, белгісі бар. Оны қалай білуге болады?
- 3.2. 1-8-ге дейінгі сегіз көлденең жол. а-h-қа дейінгі сегіз тік жол.
- 3.3. Шаршыны белгілеу.
- 3.4. Фигураларды белгілеу.
- 3.5. «Шахмат нотациясы» түсінігін енгізу.
- 3.6. Ойындар мен тапсырмалар.

4. Фигуралардың құндылығы.

- 4.1. «Құны», «құндылығы» ұғымын енгізу.
- 4.2. Әрбір фигураның құндылығы.
- 4.3. Патша ең маңызды фигура.
- 4.4. Ойындар мен тапсырмалар.

5. Тура.

- 5.1. Тураның жүрістері.
- 5.2. Тураның шабуылы.
- 5.3. Тура қарсы фигураны алады.
- 5.4. Ойындар мен тапсырмалар.

6. Піл.

- 6.1. Пілдің жүрістері.
- 6.2. Пілдің шабуылы.
- 6.3. Піл қарсы фигураны алады.
- 6.4. Ойындар мен тапсырмалар.

7. Уәзір.

- 7.1. Уәзір – ең мықты фигура.
- 7.2. Уәзірдің жүрістері.
- 7.2. Уәзірдің шабуылы.
- 7.4. Уәзір қарсы фигураны алады.
- 7.5. Ойындар мен тапсырмалар.

8. Ат.

- 8.1. Ат жүреді. Ат басқа фигураның үстінен секіреді.
- 8.2. Аттың жүрістері.
- 8.3. Аттың шабуылы.
- 8.4. Ойындар мен тапсырмалар.

9. Сарбаз.

- 9.1. Бастапқы позициядағы сарбаздың орналасуы: 2-көлденеңде ақ сарбаздар, 7-көлденеңде қара сарбаздар.
- 9.2. Сарбаздың жүрісі. Сарбаздың бастапқы позициядан жүруі.
- 9.3. Сарбаз қарсы фигураны алады.
- 9.4. Сарбаз шабуылдайды.
- 9.5. Сарбаздың айналуы.
- 9.6. Сарбаздың ерекше жүрісі – өткелде алу. «Қорғалған шаршы» түсінігі.
- 9.7. Ойындар мен тапсырмалар.
- 9.8. Сарбаз шайқасы.

10. Қорғаныс. Қос соққы.

- 10.1. Шабуылдан қорғаныс: шабуылдаушы фигураны алу, фигураны қорғау, шабуылдан кету.
- 10.2. Фигураның қозғалысын шектеу.
- 10.3. Шағын-позицияны ойнау.
- 10.4. Ойындар мен тапсырмалар.

11. Патша.

- 11.1. Патша – шахматтағы басты фигура.
- 11.2. Патшаның жүрістері. Патша басқа фигура «шабуылында» жүре алмайды
- 11.3. Ақ пен қара патша бір-біріне жақындамайды.
- 11.4. Патша қарсы фигураны алады. Патша қорғалған бөлікте қарсы фигураны алмайды.
- 11.5. Патша шабуылдайды.
- 11.6. Ойындар мен тапсырмалар.

12. Шах.

- 12.1. Шах – патшаға фигуралармен шабуыл жасайды.
- 12.2. Патшаға әртүрлі фигуралармен шах қою.
- 12.3. Патша басқа патшаға мат қоя алмайды.
- 12.4. Патшаны шахтың астында қалдыруға болмайды
- 12.5. Шахтан үш қорғаныс: шабуыл, қорғану, кету. Шахтың атпен екі қорғанысы: шабуыл, жабу, кету.

- 12.6 Ашық шах.
- 12.7. Қос шах. Қос шахтан бір қорғаныс – патшамен кету.
- 12.8. Ойындар мен тапсырмалар.

13. Рокировка.

- 13.1. Рокировка – патшаның ерекше жүрісі. Ракировка тек бір рет жасалады. Неліктен шахматта рокировка жасау керек?
- 13.2. Қысқа рокировка. Ұзын рокировка.
- 13.3. Рокировка қай кезде жасауға болмайды. «Қорғалған шаршы» түсінігі.
- 13.4. Ойындар мен тапсырмалар.

14. Мат.

- 14.1. «Шахмат партиясы», «жеңіс», «ұтыс» түсінігі. Әрбір ойыншы шахмат ойынында жеңіске жетуге тырысады. Шахмат ойынын қалай жеңуге болады?
- 14.2. Мат – шах, одан қорғаныс жоқ. Мат - жеңіс, ұтыс. Шахмат ойынының мақсаты – қарсыластың патшасына мат қою. Мат бірден партияны аяқтайды.
- 14.3. Патшаға әртүрлі фигуралармен мат қою. Патша патшаға мат қоя алмайды.
- 14.4. Ойындар мен тапсырмалар.

15. Пат. Тең ойын.

- 15.1. Шахмат партиясының соңғы қорытындысы: жеңіс, тең ойын, жеңілу.
- 15.2. Соңғы нәтижесінің сандық ұпайы: жеңіс – 1 ұпай, тең ойын - $\frac{1}{2}$ (жарты) ұпай, жеңіліс – 0 ұпай.
- 15.3 Тең ойындарының ең қарапайым түрлері: патша патшаға қарсы, піл патшаға қарсы, патша және ат патшаға қарсы.
- 15.4 Тең ойындарының тағы бір түрі – пат. Пат – патшаға шах жоқ, патша мен фигура жүре алмайды. Пат – тең ойын.
- 15.5. Ойындар мен тапсырмалар.

16. Ойын кезіндегі тәртіп ережелері. Шахмат сағаты.

- 16.1. Ойынның басында басқа ойыншымен амандасу, қол алысу. Ойын барысында тыныштықты сақтау.
- 16.2. «Фигураны ұстасаң, онымен жүру керек» ережесі. Фигураларды қалай дұрыс реттеуге болады.
- 16.3. Барлық қимылдар бір қолмен орындалады, соның ішінде сарбазды ұстау, құю және жылжыту.
- 16.4. Ойын аяқталғаннан кейінгі тәртіп ережелері. Басқа ойыншыға құрмет.
- 16.5. Шахмат сағаты. Шахмат сағаты не үшін қажет?
- 16.6. Алдымен жүру керек, содан кейін сағатты бас. Ереже «қай қолмен жүрдің, сол қолмен сағатты бас».
- 16.7. Ойындар мен тапсырмалар.

4. КУРСТЫ ОҚЫТУДА ЖОСПАРЛАНҒАН НӘТИЖЕЛЕР

- 4.1. Тақтаны ойыншылардың арасына дұрыс орналастыру.
- 4.2. Шахмат тақтасында бағдарлану: тақтаның ортасы, тақтаның шеті, тақтаның бұрыштары, шахмат нотациясы.
- 4.3. Көлденең, тік, диагональды ажырата білу.
- 4.4. Әр фигураның атын білу. Фигураларды бастапқы позицияда дұрыс орналастыру.
- 4.5. Әрбір шахмат фигурасының құндылығын білу.
- 4.6. Әр фигураның жүрісін және алу ережелерін білу.
- 4.7. Шабуыл, қауіп және қорғаныс ұғымдарын түсіндіру.
- 4.8. Патшамен рокировка жасап үйрену.
- 4.9. Өткелде алу әдісі.
- 4.10. Шах жариялай білу, шахтан қорғану, мат қою және қарапайым 1 жүрісті матты шеше білу.
- 4.11. Шахмат ойынының ұпайлық мәнін білу (мат – 1 ұпай, тең ойын – $\frac{1}{2}$ ұпай, мат алдың – 0 ұпай).
- 4.12. Қарсыласпен партия ойынын ойнау. Шахмат ойынының ережелері, сағатпен ойнау ережелерін білу.

5. КУРСТЫ МЕҢГЕРУДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ

МАҚСАТТЫ.

Ерекше балалардың көпшілігі әлеуметтік, қарым-қатынас және мінез-құлық мәселелерін сезінеді. Мұғалім баланың жасына және функционалдық даму деңгейіне байланысты мақсат қою керек.

ӘЛЕУМЕТТІК ҚАРЫМ – ҚАТЫНАС.

- Ерекше бала басқа адамдардың бар екенін түсінеді және мойындайды.
- Ерекше бала басқа балалардың жеке кеңістігін құрметтейді.
- Ерекше бала қарым-қатынас жасай бастайды.
- Ерекше бала қарым – қатынас жасауға ынталы.
- Ерекше бала құрдастарымен немесе мұғаліммен өзара әрекеттесуге белсенді қатысады: тапсырмаларды орындайды, ойынға қатысады.
- Ерекше бала мұғалімге фигураларды кезекпен жылжыта отырып, оны өз ойынына тартуға мүмкіндік береді: «менің кезегім» – «сенің кезегің».
- Ерекше бала қарым-қатынасты бастаған адамдарға сөз немесе мимика арқылы жауап береді.
- Ерекше бала адамдардың сезімдері мен көзқарастарын түсінеді.
- Ерекше балада достық қарым-қатынас қалыптасады.

КОММУНИКАЦИЯ.

- Ерекше бала мұғаліммен амандасады.
- Ерекше бала өзін таныстырады.
- Ерекше бала жаңа адамдармен танысады.
- Ерекше бала көрнекі кесте бойынша жүреді.
- Ерекше бала басқа балалармен қарым-қатынас жасайды, мысалы, сұрақ қояды, ойынды бастайды.
- Ерекше бала қандай да бір әрекетті ұнатпағанын білдіру үшін сөзді немесе ым-ишараны дұрыс қолданады.
- Ерекше бала қарым-қатынас кезінде орынды, дұрыс сұрақтар қояды (вербальды функциясы бұзылмаған балалар).
- Ерекше бала әңгімеге қосылады (вербальды функциясы бұзылмаған балалар).
- Ерекше бала әңгіме барысында кезекті сақтайды (вербальды функциясы бұзылмаған балалар).
- Ерекше бала құрдастарымен қатынасу үшін сөйлеуді пайдаланады (вербальды функциясы бұзылмаған балалар).
- Ерекше бала әңгімені дұрыс аяқтайды.
- Ерекше бала түсінбеген кезде сұрақ қояды (вербальды функциясы бұзылмаған балалар).
- Ерекше бала қажет кезінде көмек сұрайды.
- Ерекше бала тамақ, дәретханаға баруды немесе басқа қажетті нәрсені сұрайды.

- Ерекше бала ым-ишараны пайдаланады және түсінеді.
- Ерекше бала адамның бет-әлпеті арқылы эмоцияны түсінеді.

ТӘРТІБІ.

- Ерекше бала сабақта өзін-өзі ұстау ережелерін сақтайды.
- Ерекше бала жеке шекараны құрметтейді.
- Ерекше бала зейінін шоғырландырып, нұсқауларды орындайды.
- Ерекше бала қашан үзіліс жасау керегін өзі анықтайды және оны өзі сұрайды.
- Ерекше бала тыныштандырудың қарапайым әдістерін, мысалы, терең тыныс алуды үйренеді және қолданады.
- Ерекше бала фрустрацияны кезінде өзін ұстай алады.

ОЙЫН ДАҒДЫЛАРЫ.

- Ерекше бала ойынға бастамашылық етеді .
- Ерекше бала ойынға шақыруға жауап береді.
- Ерекше балада кезек ұғымы бар: «менің кезегім», «сенің кезегің»».
- Ерекше бала жеңіліске төтеп беруді біледі.
- Ерекше бала жеңіске қалай төтеп беру керегін біледі.
- Ерекше бала ымыраға келуді біледі.
- Ерекше бала басқалардың пікірін құрметтейді.

6. КУРСТЫҢ ЖЕКЕ ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР

1-тақырып. Шахмат. Шахмат тақтасы.

Мақсаты:

1. Балаларға шахматтың не екенін түсіндіру.
2. Шахмат тақтасы, шахмат тақтасындағы ақ және қара шаршылар, бұрыш, шеткі және орталық шаршылармен, шахмат тақтасының дұрыс орналасуымен таныстыру.
3. «Көлденең», «тік» және «диагональ» ұғымдарымен таныстыру.

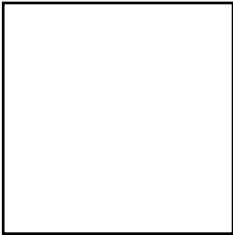
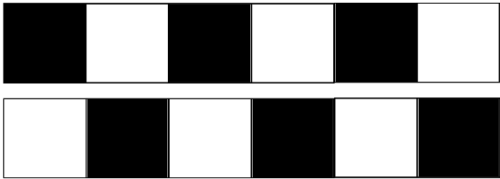
Негізгі іс-әрекеттер: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтада жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі тапсырмаларды орындау, қимыл-қозғалыс белсенділігі.

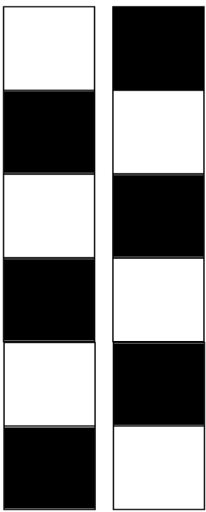
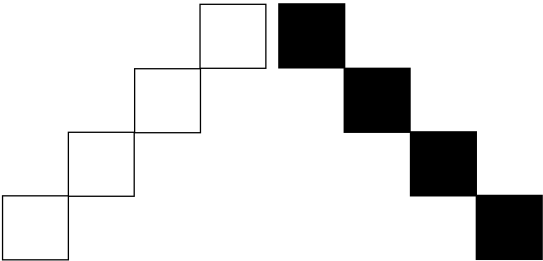
Құрал - жабдық: көрнекі тақта, жеке шахмат тақталары, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке тақталармен жұмыс істеуге арналған түрлі-түсті шеңберлер (фишкалар), едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Мұғалімді балалармен, балаларды мұғаліммен таныстыру.
2.	Мұғалімнің әңгімесі. Балаларға шахмат ойын екенін түсіндіру. Шахмат тақтасымен таныстыру.
2.1.	Қандай ойындарды білесің? Қандай ойындарды көбірек ойнағанды ұнатасың? Қандай спорттық ойындарды білесің?
2.2.	Бүгін мен тағы бір ойын туралы айтып беремін. Оның аты - шахмат. Шахмат ойнау үшін бізге не қажет? Шахмат тақтасы және фигуралар.
3.	Бүгін шахмат тақтасымен танысасың.
3.1.	Көрнекі тақта. Балаларды көрнекі тақтамен таныстыру. Бұл мұғалімнің тақтасы.
3.2.	Балаларды үстелдің үстінде орналасқан шахмат тақтасымен таныстыру.
3.3.	Тақтаның пішіні қандай? Тақтаның пішіні - шаршы. Қай тақта үлкен: көрнекі тақта ма әлде үстелдегі ме?
3.4.	Шахмат тақтасы кішкентай шаршылардан тұрады. Әрбір кішкентай шаршы өріс деп аталады. Шахмат тақтасында ақ және қара шаршылар орналасқан.
3.5.	Балаларға шахмат тақтасындағы барлық ашық шаршыларды ақ, ал күңгірт шаршыларды қара деп аталатынын түсіндіру.
3.6.	Мұғалім көрнекі тақтада ақ шаршыны көрсетіп, балалардан оның ақ немесе қара шаршы екенін айтуды сұрайды. Қара шаршымен де солай.
3.7.	Мұғалім балаларға жеке шахмат тақтасында ақ шаршыны көрсетуді ұсынады. Содан кейін қара шаршыны көрсету керек. Қандай үлкен: тақта немесе шаршы?
3.8.	Еденде орналасқан шахмат тақтасында ақ және қара шаршыларды көрсет. Мұғалім әр баладан өзі көрсеткен түстің шаршысына тұруын сұрайды. Мысалы, ақ түсті шаршының үстіне барып тұр.

	Мұғалім балаларға кез келген шаршыға тұруға мүмкіндік береді және осы шаршының түсін атауды сұрайды.
3.9.	1–4- жаттығуларды (1-тақырып) дәптерге орында.
4.	Балаларға тақтаның ортасы, бұрышы және шеті ұғымымен таныстыру. Балаларға шахмат тақтасының дұрыс орналасуымен таныстыру.
4.1.	Көрнекі тақтада ортасы, бұрыштық және шеткі шаршыларды түсіндіргенде мұғалім түрлі-түсті магниттерді пайдаланады. Жеке шахмат тақталарында балалар түрлі-түсті шеңбер немесе текшемен жұмыс істейді.
4.2.	Мұғалім көрнекі тақтада орталық шаршыларды көрсетеді (e4, e5, d4, d5) және балалардан шахмат тақтасында осы шаршыларды көрсетуді сұрайды. e4 шаршысының түсі қандай? e5 шаршысының түсі қандай? d4 шаршысының түсі қандай? d5 шаршысының түсі қандай?
4.3.	Мұғалім көрнекі тақтада бұрыштық шаршыларды көрсетеді (a1, a8, h1, h8) және баладан шахмат тақталарында осы шаршыларды көрсетуді сұрайды. a1 шаршысының түсі қандай? a8 шаршысының түсі қандай? h1 шаршысының түсі қандай? h8 шаршысының түсі қандай?
4.4.	Мұғалім көрнекі тақтада тақтаның шетін көрсетеді (1 және 8-көлденең, тік «a» және «h») және шахмат тақтасының шетін көрсетуді сұрайды.
4.5.	Едендегі шахмат тақтасындағы ортаңғы, бұрыштық және шеткі шаршылармен жұмыс. Ақ орталық шаршыға тұр. Қара орталық шаршыға тұр. Ақ бұрыштық шаршыға тұр. Қара бұрыштық шаршыға тұр. Тақтаның шетімен жүр. Мұғалім бір шаршыға тұрып, балалардан бұл қандай шаршы екенін сұрайды: орталық немесе бұрыштық? Шаршының түсі қандай?
4.6.	Мұғалім шахмат тақтасының дұрыс орналасуын түсіндіреді. Шахмат тақтасы оң жақ бұрыштық шаршы ақ болатындай етіп орналасқан. Тақтаға қара. Олар дұрыс орналасқан ба?
4.7.	Дәптердегі 5-жаттығуды (1-тақырып) орында.
5.	Балаларды шахмат сызығымен таныстыру. Көлденең.
5.1.	Шахмат тақтасындағы шаршылар жолдарды құрайды. Енді осы шахмат тақтасындағы жолдармен танысайық.
5.2.	Мұғалім көлденең не екенін түсіндіреді және көрсетеді. Көлденең – ақ және қара шаршыдан тұратын және оңнан солға (немесе солдан оңға) өтетін жол. Әрбір көлденеңде 8 шаршы бар. Көлденеңде кезектесетін шаршылар: қара-ақ-қара-ақ-қара-ақ-қара-ақ (немесе керісінше).
5.3.	Шахмат тақтасында неше көлденең бар? Мұғалім балалар мен көрнекі тақтадағы көлденеңді санайды. Содан кейін әр бала өз тақтасындағы көлденеңді санайды.
5.4.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, 2-ші көлденеңді көрсет. Бала магниттерді пайдаланып, 2-ші көлденеңді көрсетеді. Мұғалім көлденең жолды көрсетіп, балалардан сұрайды, ол қандай көлденең жолды көрсетті? Мұғалім көрнекі тақтаға магниттер арқылы жолдарды салады және балалардан сұрайды, ол көлденең жолды дұрыс көрсетті ме? Содан кейін баладан қатені түзетуді сұрайды.
5.5.	Жеке шахмат тақталарында жұмыс.

	Мысалы, 4 және 8-көлдененді көрсет. Әр бала жеке тақтаға көрсетілген көлдененде түрлі-түсті шеңберді (фишкаларды) орналастырады.
5.6.	Сыныптағы көлденең жолдарды көрсету.
5.7.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мысалы, мұғалім балаға бірінші және жетінші көлденең жолдың бойымен жүруді ұсынады. Бала кез келген көлденең жол бойымен жүріп, оны атайды.
5.8.	Дәптердегі 6,7- жаттығуларды (1-тақырып) орында.
6.	Шахмат тақтасындағы тік жолдар.
6.1.	Мұғалім тік жол ұғымымен таныстырады. Тік – ақ және қара шаршылардан құралған, төменнен жоғары немесе жоғарыдан төменге қарай бағытталған жол. Әрбір тік жолда 8 (сегіз) шаршы бар. Тік бағыттағы шаршылар: қара - ақ - қара - ақ - қара - ақ - қара - ақ (немесе керісінше).
6.2.	Шахмат тақтасында неше тік жолдар бар? Мұғалім балалар мен көрнекі тақтадағы тік жолдарды санайды. Содан кейін әр бала өз тақтасындағы көлденеңдерді санайды.
6.3.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, тік жолды көрсет. Бала магниттерді пайдаланып, өзі таңдаған (табатын, қалайтын) кез келген тік жолды көрсетеді. Мұғалім магниттер көмегімен көрнекі тақтаға жолдарды салады және балалардан тік жолды дұрыс көрсеткенін сұрайды. Содан кейін ол баладан қатені түзетуді сұрайды.
6.4.	Жеке шахмат тақталарында жұмыс. Мысалы, ең шеткі екі тік жолды көрсет. Әр бала өз тақтасындағы көрсетілген тік жолға түрлі-түсті шеңберлерді (фишкаларды) орналастырады.
6.5.	Сыныптағы тік жолдарды табу.
6.6.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Бала кез келген тік жол бойымен жүреді. Мұғалім балаға тақтаның ортасында орналасқан тік жол бойымен жүруді сұрайды.
6.7.	Дәптерге 8 – 11- жаттығуларды (1-тақырып) орында.
7.	Шахмат тақтасындағы диагональ.
7.1.	Мұғалім диагональдың не екенін түсіндіреді және көрсетеді. Диагональ – шахмат тақтасындағы бұрыштары бір-біріне тиіп тұрған бір түсті шаршылардан тұратын жолдар. Шахмат тақтасында үлкен және кіші диагональдар бар. Үлкен диагональ - ақ немесе қара түсті сегіз шаршының диагонали.
7.2.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, ең үлкен ақ диагональды, ең үлкен қара диагональды көрсет. Бала магниттер арқылы аталған диагональдарды көрсетеді. Мұғалім магниттер арқылы тақтаға жолдар сызып, балалардан диагональды дұрыс көрсеткенін сұрайды. Содан кейін ол баладан қатені түзетуді сұрайды.
7.3.	Жеке шахмат тақталарында жұмыс. Ең үлкен ақ диагональ, ең үлкен қара диагональ көрсет. Әр бала көрсетілген диагональдарға түрлі-түсті шеңберлерді (фишкаларды) орналастырады. Ең үлкен диагональда неше шаршы бар? Ең қысқа ақ және қара диагональды көрсет. Әр бала көрсетілген диагональдарға түрлі-түсті шеңберлерді (фишкаларды) орналастырады. Ең қысқа диагональда неше шаршы бар? Кез келген диагональды көрсет.

7.4.	Сыныптағы диагональ жолдарды тап.
7.5.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Бала кез келген диагональ бойымен жүріп, онда қанша шаршы бар екенін санайды. Ойындар: 1) әр бала диагональ бойымен жүріп, қай диагональда көбірек шаршылар орналасқанын санайды; 2) әр бала диагональ бойынша жүріп, қай диагональда аз шаршы орналасқанын анықтайды.
7.6.	Дәптерге 12-15- жаттығуларды (1-тақырып) орында.
8.	Жаттығу. Жолдар туралы білімдерін бекітуге арналған дене жаттығулары.
8.1.	Көлденең – қолдарыңды екі жаққа соз. Тік – қолыңды жоғары көтер. Диагональ – бір қолды жоғары бұрышпен көтер, екінші қолыңды төмен қарай бұрышпен түсір, содан кейін қолдарыңның орнын өзгерт («ұшақта ұшу»).
8.2.	Мұғалім жолды атайды, содан кейін балалар оны көрсетеді. Мұғалім жолды көрсетеді, ал балалар оны атайды. Балалар жолды көрсетеді, мұғалім оны атайды. Балалар жолды атайды, мұғалім оны көрсетеді.
9.	Материалды түсіндіру кезінде тірек карталарды пайдалану. Тірек карталар: шаршы, көлденең, тік, диагональ.
9.1.	Тірек карталардың мысалдары.
ШАРШЫ КӨЛДЕНЕҢ 	

ТІК ДИАГОНАЛЬ 	
--	--

2-тақырып. Шахмат фигуралары. Бастапқы позиция.

Мақсаты.

1. Балаларды шахмат фигура атауларымен таныстыру.
2. «Бастапқы позиция» ұғымын енгізу.
3. Балаларды фигураларды бастапқы позицияда дұрыс орналастыруға үйрету.

Негізгі іс-әрекеттер: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтада жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі тапсырмаларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдықтар: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалімнің кіріспе сөзі. Мұғалім мен балалар негізгі ойларды қайталайды: шаршылардың түсі, шахмат тақтасындағы бағдар (орталық, бұрыш, шеті), жолдардың атауы (көлденең, тік, диагональ). Енді шахмат фигураларымен танысу.
2.	Шахмат фигураларының түсімен таныстыру.
2.1.	Ашық түсті фигуралардың барлығы ақ, қара түсті фигуралар қара деп аталады. Кез келген ақ фигураны көрсет. Кез келген қара фигураны көрсет. Қандай түсті фигураны көрсетіп тұрмын? Қолыңа кез келген фигураны ал. Оның түсі қандай екенін айт.
2.2.	Балаларға мұғалімнің және жеке шахмат тақталардың пішіні әртүрлі болатынын түсіндір.
3.	Әр фигурамен таныстыру. Фигуралардың шахмат тақтасындағы ең бастапқы позициясын көрсету.
3.1.	Тура. Фигураның атауы. Мұғалім және әр баланың фигураның атауын айту керек. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсету.
3.1.1.	Мұғалім шахмат тақтасындағы ақ тураны көрсетеді (көрнекі тақта үшін), әр бала алдарындағы жеке тақтадан ақ тураны көрсетуі керек. Бұл жаттығу әртүрлі тақтадағы фигуралардың арасындағы айырмашылықты көрсететін тірек картаны пайдалану керек. Сізде қанша ақ тураның фигурасы бар?
3.1.2.	Шахмат тақтасына ақ тураларды қояйық. Мұғалім бұрыштық a1 шаршыға ақ тураны қояды және оны әр баладан өз тақтасындағы бұрышқа қоюды сұрайды. Екінші ақ тураның орны қай жерде? Басқа бұрышта. Мұғалім екінші ақ тураны бұрыштық h1 шаршыға қойып, әр баладан оны тақтаның екінші бұрышына қоюды сұрайды.
3.1.3.	Қара тура фигурасымен осыған ұқсас жаттығулар жасалады. Қара тураны табу, әртүрлі жиынтықтағы фигуралар арасындағы пішін айырмашылығын, шахмат тақтасындағы қара тураның ең бастапқы позициясын түсіндіру.
3.2.	Ат. Фигураның аты. Мұғалім және әр бала фигураның атауын кезектесіп атайды. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсету.
3.2.1.	Мұғалім өзінің фигуралар жиынтығына ақ атты көрсетеді (көрнекі тақта үшін), әр

	бала өз бетінше ақ атты табуы керек. Бұл жаттығу әртүрлі жиынтықтардағы фигуралар арасындағы пішіннің айырмашылығын көрсететін Тірек карта көрнекілігін қолдану. Сенде қанша ақ ат бар?
3.2.2.	Ақ аттарды шахмат тақтасына орналастыр. Мұғалім ақ атты c1 шаршысында орналасқан тураның қасына қойып, әр баладан осына өз тақталарында қайталауды сұрайды. Екінші ақ ат фигурасының орны, сәйкесінше тураның жанында. Мұғалім екінші ақ ат фигурасын g1 шаршыдағы тураның қасына қойып, балаларға да өз тақтасында осылай жасауды сұрайды.
3.2.3.	Қара аттың фигурасына сәйкесінше: фигураны табу, әртүрлі жиынтықтардағы оның пішінінің айырмашылығын, шахмат тақтасындағы қара аттардың бастапқы позициясын табу.
3.3.	Піл. Фигураның атауы. Мұғалім мен балалар фигураның атауын айтады. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсету.
3.3.1.	Мұғалім шахмат тақтасындағы фигура жиынтығынан ақ пілді көрсетеді (көрнекі тақта үшін), ал әр бала алдындағы тақтадан ақ пілді табуы керек. Бұл жаттығу әртүрлі жиынтықтардағы фигуралар арасындағы пішінінің айырмашылығын көрсететін тірек картаның көрнекі құралымен бірге жүреді. Сізде қанша ақ піл бар?
3.3.2.	Шахмат тақтасына ақ пілдерді орналастырайық. Мұғалім ақ пілді c1 шаршыдағы аттың қасына қояды, әр балаға оны әрекетті қайталауды сұрайды. Екінші ақ пілді орны қайда? Басқа ат фигурасының қасында. Мұғалім пілді f1 ақ шаршыға қойып, әр баладан өз тақтасындағы фигураны басқа аттың жанына қоюды сұрайды.
3.3.3.	Қара піл фигурасымен ұқсас жұмыс: қара пілдері көрсету, әртүрлі жиынтықтардағы фигуралар арасындағы олардың пішінінің айырмашылығын түсіндіру, шахмат тақтасындағы қара пілдердің ең басында орналасуы.
3.4.	Уәзір. Фигураның атауы. Мұғалім және әр баланың фигураның атын атайды. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсетеді.
3.4.1.	Мұғалім өзінің фигуралар жинағынан ақ уәзірді көрсетеді (көрнекі тақта үшін), әр бала өз тақтасынан ақ уәзірді табу керек. Бұл жаттығу әртүрлі жиынтықтардағы фигуралар арасындағы пішіннің айырмашылығын көрсететін тірек картаның көрнекілігімен бірге жүреді. Қара уәзірмен ұқсас жұмыс жасалады.
3.4.2.	Шахмат тақтасындағы уәзірдің бастапқы позициясы. Ережені түсіндіру: «уәзір өз түсін таңдайды». Ақ уәзір ақ шаршыда, қара уәзір қара шаршыда тұрады. Мұғалім ақ уәзірді d1 ақ шаршыға орналастырады және әр баладан ақ уәзірді ақ шаршыға қоюды сұрайды. Мұғалім d8 қара шаршыға қара уәзірді орналастырып, әр баладан қара шаршыға қара уәзірді қоюды ұсынады.
3.5.	Патша. Фигураның атауы. Мұғалім мен әр бала фигураның атын айтады. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсету.
3.5.1.	Мұғалім өзінің фигураларынан ақ патшаны көрсетеді (көрнекі тақта үшін), әр бала ақ патшаны өз бетінше табуы керек. Бұл жаттығу әртүрлі жиынтықтардағы

	фигуралар арасындағы пішіннің айырмашылығын көрсететін тірек картаны көрсетумен бірге жүреді. Қара патшамен ұқсас жұмыс жасалады.
3.5.2.	Шахмат тақтасындағы патшаның бастапқы позициясы. Мұғалім ақ патшаны е1 шаршысында уәзірдің қасына қойып, әр баладан ақ патшаны уәзірдің жанына қоюды сұрайды. Мұғалім қара патшаны е8 шаршысына уәзірдің қасына қойып, әр баладан қара патшаны уәзірдің қасына қоюды сұрайды. Ақ фигуралар қай қатарда орналасқан? Қара фигуралар қай қатарда орналасқан?
3.6.	Сарбаз. Фигураның аты. Мұғалімнің және әр баланың фигураның атын айтуы. Фигураның аты жазылған тірек картасын көрсету.
3.6.1.	Мұғалім өзінің фигуралар жинағынан ақ сарбазды көрсетеді (көрнекі тақта үшін), әр бала өз алдынан ақ сарбазды табу керек. Бұл жаттығу әртүрлі жиынтықтардың бөліктері арасындағы оның көлемінің айырмашылығын көрсететін тірек картасын көрсетумен бірге жүреді. Сізде қанша ақ сарбаз бар? Сарбаздарды санау.
3.6.2.	Шахмат тақтасына ақ сарбаздарды бастапқы позицияға қояды. Мұғалім екінші көлденеңге ақ сарбаздарды қояды және әр баладан 2-көлденеңге ақ сарбаздарды қоюды ұсынады.
3.6.3.	Қара сарбаздармен ұқсас жұмыс: қара сарбаздарды табу, әртүрлі жиынтықтардағы фигуралар арасындағы пішін айырмашылығын, сарбаздардың санын, шахмат тақтасындағы қара сарбаздардың бастапқы позициясын көрсету.
3.7.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс. Фигураларды ретке келтіру. Мұғалім фигураны атайды, бала оны тауып, шахмат тақтасына қоюы керек. Бала фигураның атын дауыстап айтады. Егер бала ауызша атай алмаса, онда біз фигураларының аттары жазылған тірек карталарын қолдану керек.
3.8.	Дәптерге 1-6- жаттығуларды (2-тақырып) орында.
4.	«Бастапқы позиция» ұғымын енгізу.
4.1.	Басқа спорттық ойындардың мысалдары арқылы «бастапқы позицияның» не екенін түсінуге көмектесу. Мысалы, футбол ойыны сияқты ойынды білесің бе? Ойынның басында әр топтың ойыншылары қайда орналасады?
4.2.	Шахматта ойыны алдында фигуралар үшін де бастапқы позиция бар. Мұғалім тақтада және әр баланың тақтасында бастапқы позициясын көрсету. Ақ фигуралар бірінші және екінші көлденеңде тұрады. Қара фигуралар жетінші және сегізінші көлденеңде орналасады.
4.3.	Ойындар. 1.Кім фигураларды өз тақтасына тез және дұрыс орналастырады? Әр бала өз тақтасынан фигураларды алып тастап, мұғалімнің бұйрығы бойынша оларды бастапқы позицияға қоя бастайды. 2.Бастапқы позициядағы қателерді тап. Қандай фигуралар өз орнында тұрған жоқ? Мұғалім балалардан көздерін жұмуды сұрайды, осы уақытта ақ және қара фигуралардың жұптарын ауыстырады. Мысалы, ақтарда атпен тураны, қараларда патша мен уәзірді. Содан кейін балалар көздерін ашады, ақ және қара фигуралардың бастапқы позициясындағы қателерді тауып, түзетеді.

	Бұл ойынды мұғалім алдымен көрнекі тақтада, содан кейін әр баланың жеке тақтасында ойнайды.				
4.4.	Дәптердегі 7 – 10- жаттығуларды (2 тақырып) орындау.				
4.5.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс. Фигураларды кім жылдам орналастырады? Бір бала ақ фигураларды, екіншісі қара фигураларды орналастырады. Бастапқы позициядағы қатені тап.				
5.	Сөзжұмбақ. Тақырып бойынша алған білімдерін бекіту үшін қарапайым сұрақтарды пайдалану. Мысалы, ақ тураларды сана, олардың саны қанша? Қанша қара сарбаздар бар екенін есепте? Ақ уәзір бастапқы позицияда қай шаршыда орналасады? Бастапқы позицияда бірінші қатарда қанша бөлік бар екенін сана? Ең шеткі тік жолда неше фигура бар?				
6.	Сауалнама тірек карталардың мысалдары.				
<table border="1"> <thead> <tr> <th>ТУРА <i>ақ</i></th><th>ТУРА <i>қара</i></th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table>		ТУРА <i>ақ</i>	ТУРА <i>қара</i>	 	
ТУРА <i>ақ</i>	ТУРА <i>қара</i>				
 	 				
6.1.	Қалған фигуралардың карталары да осыған ұқсас жасалады.				

3-тақырып. Шахмат нотациясы.

Мақсаты.

1. Балаларды шахмат тақтасындағы көлденең және тік жолдардың белгілеуімен таныстыру.
2. Балаларды кітаптардағы шахмат фигураларының қысқаша атауымен таныстыру.
3. Балаларға шахмат тақтасында шаршыны белгілеуді үйрету.
4. «Шахмат нотациясы» түсінігін енгізу.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтада жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі тапсырмаларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: оған фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, шахмат тақтасына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа, жұмысқа түрлі-түсті шеңберлер, фигуралар салынған едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалімнің кіріспе сөзі. Мұғалім мен балалар негізгі ұғымдарды еске түсіреді: шаршы, көлденең, тік, диагональ, шахмат фигураларының атауы, бастапқы позициясының орналасуы. Шахмат тақтасында тағы нені байқадыңдар? Тақтаның шетіне қара. Сандар мен әріптер. Бүгін шахмат тілімен танысасың.
2.	Шахмат тақтасындағы көлденең белгілермен таныстыру.
2.1.	Шахмат тақтасында қандай сандарды көріп тұрсың? 1ден 8 дейінгі сандар. Әрбір көлденең жолдың өз белгілеуі (саны, суреті) болады. Мұғалім көрнекі тақтада бірінші көлденеңді көрсетіп, әр баладан өз тақтасынан көрсетуді сұрайды (түрлі-түсті дөңгелектер, фишкалар). Басқа көлденеңмен сәйкесінше жұмыс.
2.2	Мұғалім көрнекі тақтада кез келген көлденең жолды (мысалы, 4) көрсетіп, балалардан оның белгіленуін (санын) сұрайды. Содан кейін әр баладан тақтада көрсетілген көлденең жолды көрсетуді сұрайды (түрлі-түсті шеңберлер, фишкалар).
2.3.	Мұғалім әр баладан тақтада кез келген көлденең жолды көрсетуді және оның белгісін (санын) атауды сұрайды.
3.	Шахмат тақтасындағы тік жолдың белгілеуімен таныстыру.
3.1.	Шахмат тақтасында қандай әріптерді көріп тұрсыңдар? a – h әрбір тік жол әріппен белгіленеді. Мұғалім осы әріптерді көрсетеді және айтады.
3.2.	Мұғалім көрнекі тақтада тік жолдағы «a» әріпін көрсетеді және әр баладан өз тақтасынан да көрсетуді сұрайды (түрлі-түсті шеңберлер, фишкалар).
3.3.	Мұғалім көрнекі тақтада кез келген тік жолды (мысалы, «e») көрсетіп, балалардан оны (әріп) анықтауды сұрайды. Содан кейін әр баладан тақтада көрсетілген тік жолды сұрайды (түрлі - түсті шеңберлер, фишкалар).
3.4.	Мұғалім әр баладан тақтада кез келген тік жолды көрсетіп, оның белгісін (әріпін) сұрайды.

4.	Дәптерге 1,2- жаттығуларды (3-тақырып) орында.
5.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу.
5.1.	Мұғалім әр баланы шахмат тақтасының аты аталған санның бойымен жүруді сұрайды. Бала өзі таңдаған кез келген көлденең жол бойымен жүріп, оның белгісін (нөмірін) атайды.
5.2.	Мұғалім әр баладан атаған әріпті тауып, оның тік жолмен жүруді сұрайды. Бала өзі таңдалған тік жол бойымен жүріп, оның атауын атайды.
6.	Шахмат тақтасындағы шаршының белгілерімен танысу.
6.1.	Балаларға әр шаршының белгісі бар екенін көрсету. Досыңа хат жазайық. Оны пошта арқылы қалай жібересің? Конвертке мекенжайды немесе электрондық пошта мекенжайын жазу керек. Шахматта әр шаршының өз атауы, яғни мекенжайы болады. Мұғалім шаршыны қалай дұрыс белгілеу керек екенін түсіндіреді: тік және көлденең жолдың қиылысы арқылы (алдымен әріп, содан кейін сан).
6.2.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, мұғалім қара уәзірді d5 шаршысына орналастырды. Содан кейін баладан фигураны және ол тұрған шаршыны атауды сұрайды. Басқа фигуралармен ұқсас жұмыс. Әр бала кез келген фигураны таңдап, оны кез келген шаршыға орналастырады. Бала фигураны және ол орналасқан шаршының белгісін атау керек.
6.3.	Әр баланың жеке шахмат тақтасында жұмыс жасау. Мысалы, ақ патшаны тап, оны c3 шаршысына қой, т.б. Әр бала кез келген фигураны таңдап, оны кез келген шаршыға орналастырады. Бала фигураны және ол орналасқан шаршының белгісін атау керек.
6.4.	Дәптерге 3-5 (3-тақырып) жаттығуларды орында.
6.5.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу.
6.5.1.	Мұғалім әр балаға өзі көрсеткен шаршыға тұруын сұрайды. Содан кейін мұғалім аталған басқа шаршыға қадам жасау керек. Мұғалім әр баладан шахмат тақтасындағы кез келген шаршыда тұрып, оның мекенжайы айтуды сұрайды. Содан кейін кез келген басқа шаршыға қадам жасап, оның мекенжайын ата.
6.5.2.	Мұғалім пішінді, оның түсін атайды және баладан оны табуды сұрайды. Содан кейін осы пішінді орналастыру керек шаршының мекен-жайын көрсетеді.
7.	Шахмат фигураларын қысқартып белгілеу. Мұғалім фигуралар қалай қысқартылғанын түсіндіреді және тірек карталарын пайдаланады.
7.1.	Дәптерге 6 ,7- жаттығуларды (3-тақырып) орында.
7.2.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мысалы, мұғалім фигураның қысқартылған аты жазылған карточканы көрсетеді, оның түсін атайды. Бала бұл фигураны тауып, оны кез келген шаршыға

	орналастырады, содан кейін шаршының мекенжайын атайды. Мұғалім фигураны орналастыру керек нақты шаршыны көрсете алады.						
8.	«Шахмат нотациясы» түсінігін енгізу. Көлденең, тік, шаршы және фигуралардың барлық белгілері шахмат тілі немесе шахмат нотациясы деп аталады. Дәптердегі 8-жаттығуды (3-тақырып) орында.						
9.	Тірек карталардың мысалдары.						
1	2	3	4	a	b	c	d
5	6	7	8	e	f	g	h
Патша Кр		Уәзір Ф		Тура Л		Піл С	
Ат К		Сарбаз 					

Пт	У	Т
П	А	

4-тақырып. Фигуралардың құндылығы.

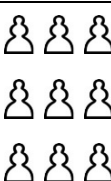
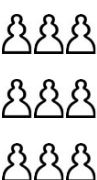
Мақсаты.

1. Балаларды әрбір шахмат фигурасының құндылығымен таныстыру.
2. Өлшем бірлік ретінде сарбаз арқылы әрбір шахмат фигурасының сандық мәнін енгізу.
3. Шахмат фигураларын салыстырып, қайсысының бағалы (күшті) екенін анықтауға үйрету.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптеріндегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, жеке шахмат тақталары, шахмат фигурасының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалімнің кіріспе сөзі. Балаларға шахмат фигурасының құны (құнына) ұғымымен таныстыру. Мысалы, менің қолымдағы қарындаштың қанша тұрады? Сүйікті ойыншығың қандай? Ол қанша тұрады? Әр фигураның өз құны бар және өте құндысы қайсысы. Қай фигура құнды екенін анықтау үшін олардың бағасын білу керек.
2.	Әрбір шахмат фигурасының құндылығын білу. Сарбаз – 1 ұпай, ат – 3 ұпай, піл – 3 ұпай, тура – 5 ұпай, уәзір – 9 ұпай, патша – баға жетпес (бағасы жоқ).
2.1.	Мұғалім фигураны көрсетеді, балалар оның бағасын айтады немесе саны бар картаны көрсетеді. Мұғалім нөмірі бар картаны көрсетеді, әр бала осы санға сәйкес келетін фигураны табуы керек (бағасы, құны).
2.2.	1,2 -жаттығуларды (4-тақырып) дәптерге орында.
2.3.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мысалы, мұғалім (5) саны бар картаны көрсетеді, бала осы санға (баға, құн) сәйкес келетін фигураны (тураны) табуы керек. Содан кейін ол тураны кез келген шаршыға қойып, сол шаршының мекенжайын айтады.
3.	«Сарбаз – шахмат фигураларының өлшем бірлігі» ұғымын енгізу. Мұғалім ұпайларды сарбаз санына ауыстыруға болатынын түсіндіреді. Ат-үш, піл-үш, тура-бес, уәзір-тоғыз сарбазға тең. Патша сарбазбен өлшенбейді, ол өте құнды фигура.
3.1.	Мұғалім фигураны көрсетеді, балалар оның бағасын айтады немесе қажетті сарбаздар саны бар картаны көрсетеді. Мұғалім белгілі бір саны бар картаны көрсетеді, әр бала осы сарбаз санына сәйкес келетін фигураны табуы керек.
3.2.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, мұғалім тақтаға кез келген фигураны қояды, бала оның жанына қанша сарбаз қоюы керек. Мұғалім көрнекі тақтаға сарбаздардың белгілі бір санын қояды (мысалы, бес). Бала осы мәнге сәйкес келетін сарбаздардың жанына фигураны қоюы керек (тура). Уәзірдің құнын көрсету үшін 9 сарбаз қажет.

3.3.	Дәптерге 3,4-жаттығуларды (4-тақырып) орында.							
4.	Шахмат фигураларын бір-бірімен салыстырып, құндысын (ең күшті) анықтау.							
4.1.	«Таразы» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға кез келген 2 фигураны (мысалы, сарбаз бен ат) бір-бірінің қасына қояды. Қайсысы артық? Қай фигураның құндылығы күштірек екенін түсіндіреді. Сандарды салыстыру үшін әртүрлі нұсқаларды қолдану. Ұқсас жұмыстарды әр баламен жеке тақтада жасау.							
4.2.	Дәптерге 5,6-жаттығуларды (4-тақырып) орында.							
5.	Тірек карталардың мысалдары.							
Құны жоқ	1	3	5	9				
САРБАЗ 1	АТ 3	ПІЛ 3	ТУРА 5	УӘЗІР 9	ПАТША БАҒАСЫ ЖОҚ			
САРБАЗ 	АТ 	ПІЛ 	ТУРА 	УӘЗІР 				

5-тақырып. Тура

Мақсаты.

1. Балаларды тураның жүрістері және басқа фигураларды қалай алуды жүзеге асыратынымен тыныстыру.
2. «Шабуыл» түсінігін енгізу.
3. Балаларды қарама-қарсы фигураларға турамен шабуыл жасауға үйрету.

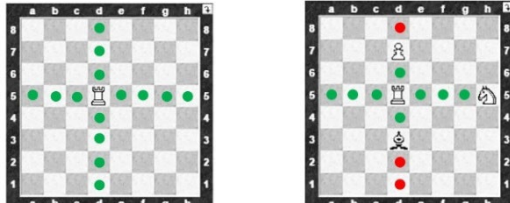
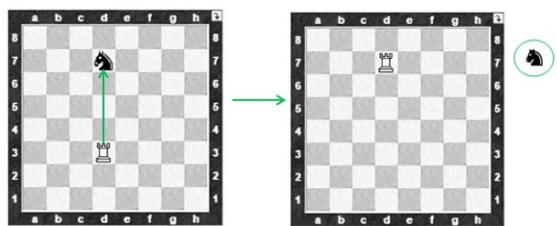
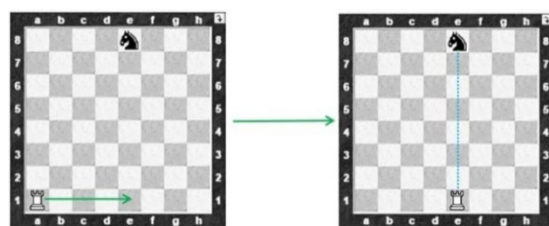
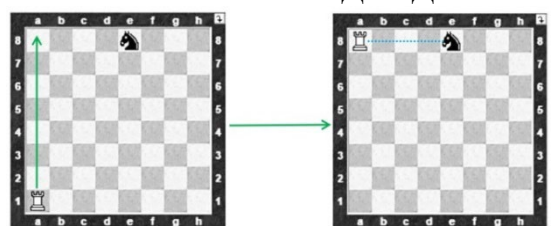
Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: оған арналған шахмат фигураларының жиынтығы бар көрнекі тақта, шахмат тақталарына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті шеңберлер (фишкалар), фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалімнің кіріспе сөзі. Шахмат жолдарының атауларын қайталау: көлденең, тік және диагональ, барлық фигуралардың атауы, түстері. Шахмат тақтасындағы әрбір фигура жүреді, алады және шабуыл жасайды. Бүгін тура қалай қозғалады, алады және шабуыл жасайтынын зерттейміз.
2.	Тураның қалай қозғалатынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Мұғалім көрнекі тақтада қардың қалай қозғалатынын түсіндіреді: тігінен алға және артқа, көлденең оңға және солға. Түсіндіру үшін мұғалім түрлі-түсті магниттерді (мүмкін жасыл) пайдаланады, оларды тура қозғалатын шаршыларға орналастырады. <i>Мұғалім турамен жүріс жасайды, оны бастапқы позициясына қояды. Осы әрекетті басқа фигуралармен қайталайды.</i>
2.2.	Мұғалім бос көрнекі тақтаға ақ тураны қояды да, баладан тураның қалай жүретінін көрсетуін сұрайды. Бала түрлі-түсті магниттерді пайдаланады. Қара турамен дәл осылай қайталанады.
2.3.	Мұғалім шахмат тақтасында бір түсті фигуралардан кедергі болса, тураның қалай қозғалуға болатынын түсіндіреді. Мысалы, бастапқы позиция: e5 ақ тура, e2 ақ сарбаз, c5 ақ ат. Мұғалім жасыл магниттер арқылы тураның e4, e3, e6, e7, e8, d5, f5, g5, h5 шаршыларына жүріс жасай алатынын көрсетеді. Мұғалім тураның өзі түсті фигуралардың үстінен секіре алмайды және олармен бір шаршыда тұра алмайтынын түсіндіреді. Мұғалім қызыл магниттерді e1, b5, a5 шаршыларына қояды. Қызыл магнит- жүріс жоқ!
2.4.	Мұғалім, мысалы, келесі позиция: c7 қара тура, c4 қара піл, g7 қара сарбаз. Баладан тураның қайда жүре алатынын көрсетуді сұрайды (жасыл магниттер арқылы). Мұғалім балаға сұрақтар қояды. Тура пілдің үстінен секіре ала ма? Жоқ. Қызыл магниттерді c3, c2, c1 шаршыларына қойдық. Тура сарбаздардың үстінен секіре ала ма? Жоқ. Қызыл магниттерді h7 шаршысына қойдық

2.5.	Тақтада әр баламен жеке жұмыс, көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (2.2 және 2.4 тармақша). Мұғалім фигураның түсін және пішіндерден жасалған кедергілердің санын өзгертеді. Мұғалім балаларға өздері тақтаға қарапайым позицияларды қоюды сұрайды. Мысалы, қолдарыңызға ақ тураны ал, оны b4 шаршысына қой, қолыңа ақ сарбазды ал, оны b6 шаршысына қой, ақ тураны қайда жүре алатынын көрсет. Әр бала жасыл және қызыл түсті дөңгелектерді (фишкаларды) пайдаланады.
2.6.	Дәптерге 1-3-жаттығуларды (5-тақырып) орында.
2.7.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мысалы, мұғалім f5 шаршысына ақ тураны қой және балалардан ақ тура қозғала алатын шаршыларға тұруды ұсынады. Бала өзі жүріс жасаған шаршының нотациясын атайды. Сәйкесінше жүрісті мұғалім өз фигураларынан тураға кедергі болатын позицияда орындайды. Фигуралардың түсі әртүрлі. Алдымен ақ тура және фигурамен, содан кейін қара тура және фигурамен жүріс жасайды.
3.	Тура шабуылдайды. Тура тек басқа (қарсы) түстің фигураларға шабуыл жасайды. Ақ тура қара фигураларды алады. Қара тура ақ фигураларды алады. Тура алған фигураның орнына тұрады. Алынған фигура шахмат тақтасынан алып тасталады және тақтаның жанында қойылады (мысалы, оң немесе сол). Шахматта патшаны құлатуға болмайды, сондықтан патшаны жаттығуларда қолданылмайды.
3.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны қояды, мысалы: b5 шаршыға ақ тура, f5-ке қара сарбаз. Баладан тураны қалай құлату керек екенін көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: f3 шаршысында ақ тура, f6 және d2 шаршыларында қара сарбаздар. Баладан тура екі сарбаздың қайсысын құлата алатынын көрсетуді сұрайды. Тура бір сарбазды құлата алады. Қайсысын? Мұғалім позицияны қояды, мысалы: g4 шаршыға ақ тура, g6 шаршыға ақ сарбаз, g8 шаршыға қара ат және d4 шаршысына қара ат. Баладан екі аттың қайсысы құлата алатынын көрсетуді сұрайды. Қарға бір атты құлата алады. Қайсысын? Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: c5 шаршыға ақ тура, c3, f3, f6, a6 шаршыларына қара сарбазды. Баладан тураның қай сарбазды бірінші құлата алатынын көрсетуді сұрайды. Бала алуды орындайды. Алу үшін келесі сарбазды табу. Осылай соңына дейін, барлық фигуралар тақтадан кеткенше жалғасады. Қара турамен ұқсас жұмыс жасалады. Шахматтағы алу (фигураларды құлату) бір қолмен орындалады! Бұл дағдыны біз алғашқы сабақтардан бастап жаттығамыз.
3.2.	Әр баламен жеке шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі. (3.1.тармақша). <i>Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қамтамасыз етеді.</i>
3.3.	4-6 жаттығу (5-тақырып) дәптеріңе орында. Мұғалім әр баладан шахмат тақтасындағы қағаз тасымалдағыштан жаттығуды ұйымдастыруды сұрайды. Әрбір бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында

	орындайды, содан кейін бұл шешімді қағазға ауыстырады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткілермен, шеңберлермен және т.б.).
4.	«Шабуыл» түсінігін енгізу. Балаларды өздеріне таныс ойындар (спорттық ойындар) арқылы «шабуыл» ұғымымен таныстыру. Мысалы, сіз қандай ойындар ойнағанды ұнатасың? Қандай спорттық ойындарын ойнағанды ұнатасың? Футбол ойынын кім біледі? Футболда гол соғу үшін шабуыл жасап, шабуылға шығу керек. Шахматта да солай. Басқа ойыншының бөлігін құлату үшін оған шабуыл жасау керек.
4.1.	Мұғалім демонстрациялық тақтада позицияны белгілейді, мысалы: b1 шаршысында ақ тура, d5 шаршысында қара піл. Балаларға d1 жүрісінен кейін ақ тура қара пілге шабуыл жасап, оны құлатқысы келетінін түсіндіреді және көрсетеді. Ақ тура қара пілді басып алу қаупін тудырады. Шабуыл - бұл бөлікті басып алу қаупін тудыру. Сондай-ақ, ақ тура b5 шаршысына барып, қара пілге шабуыл жасай алады.
4.2.	Шахмат тақтасында жеке жұмыс. Мұғалім позицияны орнатуды сұрайды. Мысалы, ақ тураны алып, оны c2 шаршысына қой, қара сарбазды алып, f6 шаршысына орналастыр. Мұғалім әр баладан ақ тураны қара сарбазға шабуылын көрсетуді сұрайды. Қара және ақ фигуралармен бірдей жұмыс істеу керек.
4.3.	Дәптерге 7,8-жаттығуларды (5-тақырып) орында.
5.	Тірек карталардың мысалдары.

ТУРА ақ 	ТУРА қара 	ТУРА ЖҮРЕДІ
ТУРА АЛАДЫ 		ТУРА ШАБУЫЛДАЙДЫ
ТУРА ШАБУЫЛДАЙДЫ 		

6-тақырып. Піл.

Мақсаты.

1. Балаларды піл сияқты жүруге үйрету.
2. Балаларға пілмен фигураларды алуды үйрету.
3. Балаларға қарама-қарсы фигураларға пілмен шабуылдауға үйрету.

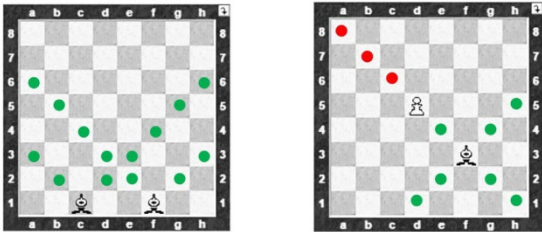
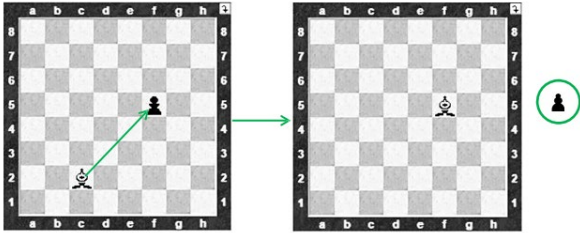
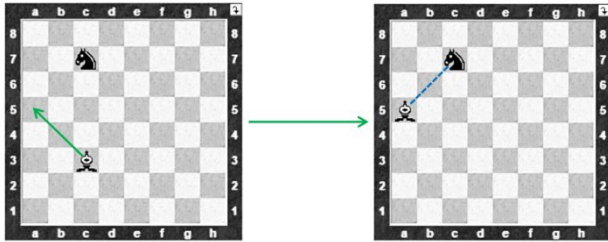
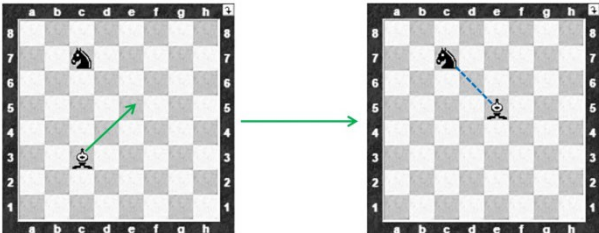
Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: оған арналған шахмат фигураларының жиынтығы бар демонстрациялық тақта, шахмат тақталарына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті шеңберлер (фишкалар), фигуралары бар еден шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалімнің кіріспе сөзі. Диагональ ұғымын қайталау. Мұғалім балаға көрнекі тақтадан ұзын және қысқа диагональдерді (магниттерді пайдаланып) және т.б. көрсетуді сұрайды. Сәйкес жұмысты әр баламен жеке шахмат тақталарында жүргізеді. Ақ және қара пілді көрсет. Бүгін пілдің қалай жүретінін, басқа фигураларды алып, шабуылдайтынымен танысасың.
2.	Пілдің жүрістерімен таныстыру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Екі пілді c1 және f1 шаршыларына бастапқы позицияға орналастыр. Мұғалім шахмат тақтасында пілдің жүрістерімен таныстырады. Ақ шаршыда тұрған піл ақ, ал қара шаршыда тұрған піл қара диагональдар бойымен қозғалады. Сабақ барысында мұғалім түрлі-түсті магниттерді (жасыл болуы мүмкін) пайдаланады, оларды пілдер бара алатын шаршыларға орналастырады. <i>Мұғалім пілмен жүріс жасайды да, қайтадан оны бастапқы позицияға барғанда орнына магнит қояды. Пілмен тағы жүріп, орнына қайтарады қозғалған шаршыға магнит қояды және осылай т.б. жүрістер жасайды.</i>
2.2.	Мұғалім d5 шаршысына ақ пілді қойып, баладан ол қандай жүріс жасай алатынын көрсетуін сұрайды. Бала түрлі-түсті (жасыл) магниттерді пайдаланады. Ақ және қара шаршыда орналасқан пілмен ұқсас жұмыс жасайды. <i>«Ақ шаршыдағы піл» мен «қара шаршыдағы піл» ұғымы сабақтың бұл кезеңінде енгізілмейді.</i>
2.3.	Мұғалім тақтада өзі түсті фигуралардың кедергі болса, пілдің қалай қозғалатынын түсіндіреді. Піл өзі түсті фигуралардың үстінен секіре алмайды. Ақ піл ақ фигуралардың үстінен секірмейді. Қара піл қара фигуралардың үстінен секірмейді. Мысалы, позиция: c3-де ақ піл, f6-да ақ сарбаз. Мұғалім жасыл магниттер арқылы пілдің b2, a1, b4, a5, d4, e5, d2, e1 шаршыларына жүре алатынын көрсетеді. Мұғалім пілдің өз түсті фигуралардың үстінен секіре алмайтынын және бір шаршыда тұра алмайтынын түсіндіреді. Сондықтан піл g7 және h8 шаршыларына жүре алмайды. Мұғалім бұл шаршыларға қызыл магниттер қояды. Қызыл түсті магниттер жол жоқ екенін білдіреді.

2.4.	Мұғалім позицияны, мысалы: d5 шаршыда қара піл, f7 шаршыда қара сарбаз, f3 шаршыда қара ат орналастырады. Баладан қара пілдің қайда жүре алатынын көрсетуін сұрайды (жасыл магниттерді пайдалану). Мұғалім балаға сұрақтар қояды. Қара піл қара сарбаздан секіре ала ма? Жауабы: жоқ. Біз g8 шаршысына қызыл магнитті орналастырдық. Қара піл қара аттан секіре ала ма? Жауабы: жоқ. Біз қызыл магниттерді g2 және h1 шаршыларына орналастырайық.
2.5.	Әрбір баламен жеке шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты орындалады (2.2 және 2.4-тармақ). Мұғалім фигуралардың түсін және кедергілердің санын өзгертеді. Мұғалім балаларға тақтада қарапайым позиция өз бетінше орнатуды сұрауы мүмкін. Мысалы, ақ пілді ал, оны b4 шаршысына қой, ақ сарбазды ал, d6 шаршысына қой, ақ піл қайда жүре алатынын көрсет. Әр бала жасыл және қызыл түсті дөңгелектерді пайдаланады.
2.6.	1–3 жаттығуларды (6-тақырып) дәптерге орында.
2.7.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мұғалім әр балаға ақ және қара диагональ бойымен жүруді (секіруді) ұсынады. Мұғалім баладан ақ пілді g2 шаршысына қоюды, содан кейін ақ піл бара алатын шаршыға жүруді сұрайды. Бала өзі тұрған шаршының нотациясын («мекенжайын») атайды. Мұғалім Едендегі шахмат тақтасында позиция орнатады, мысалы, d6 шаршыда қара піл, g3 шаршыда қара сарбаз, b4 шаршыда қара пешка. Содан кейін ол балаларға қара піл бара алатын шаршыларға жүруді ұсынады. Бала өзі тұрған шаршының атауын айтады.
3.	Пілдің қалай құлайтынын түсіндіру. Піл фигураларды диагональ бойынша құлатады. Піл тек басқа (қарсы) түсті фигураларды қағып түсіреді. Ақ піл қара фигураларды құлатады. Қара піл ақ фигураларды құлатады. Піл құлаған фигураның орнын алады. Құлатылған фигура тақтадан жоғалып кетеді (алып тасталады) және тақтаның жанына қойылады (мысалы, оңға немесе солға). Мысалы, позиция: f3 шаршысындағы ақ піл, c6 шаршысындағы қара сарбаз. Мұғалім түсіру қалай орындалатынын көрсетеді (бір қолмен). <i>Шахматтағы патшаны құлату мүмкін емес, сондықтан біз корольді жаттығуларда қолданбаймыз.</i>
3.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позиция белгілейді, мысалы: e4 шаршысында ақ піл, b7 шаршысында қара ат. Ол баладан ақ пілдің қара ат қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позиция белгілейді, мысалы: d3 шаршысында ақ піл, c6 және g6 шаршыларында қара сарбаздар. Ол баладан ақ піл екі қара сарбаздың қайсысын ұстай алатынын көрсетуін сұрайды. Мұғалім позиция белгілейді, мысалы, e2 шаршыда ақ піл, c4 шаршыда ақ сарбаз, a6 және h5 шаршыда екі қара ат. Баладан ақ піл фигурасы екі қара аттың қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позиция белгілейді, мысалы: c4 шаршыда ақ піл, f7, h5, f3 шаршыларында қара сарбаз. Баладан ақ піл фигурасы қай қара сарбазды бірінші ала алатынын көрсетуді сұрайды. Бала алуды орындайды. Келесі жүріс кезінде

	қай сарбазды алуға болады?. Барлық сарбаздар шахмат тақтасынан жойылғанса осылай жалғасады. Осылай сарбаздардың санын бірте-бірте беске дейін арттыруға болады. Қара пілдің фигурасымен ұқсас жұмыс жасалады. <i>Шахматта алу (фигураларды құлату) бір қолмен орындалады!</i> <i>Егер бала фигураны екі қолымен ұстаса, онда оны бастапқы позицияға қойып, қайтадан бір қолмен ұстап жүруді сұрайды.</i>
3.2.	Әр баламен жеке шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты орындалады (3.1. тармақ). Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды қозғалтуын қадағалайды.
3.3.	Дәптердегі 4-6-тапсырмаларды (6-тақырып) орындау. Мұғалім әр баладан шахмат тақтасындағы қағаз тасымалдағыштағы жаттығуды қоюды сұрайды. Әрбір бала алдымен шахмат тақтасында жаттықты орындайды, содан кейін бұл шешімді қағазға ауыстырады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткіш тілдерімен, шеңберлермен және т.б.).
4.	Пілдің қалай шабуыл жасайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Шабуыл деген ұғымды қайталау. Тураның шабуыл жасау ережелерін еске түсіру. «Шабуылда және қаш» ойыны. Мысалы, позиция, h2 шаршыда ақ тура, f5 шаршыда қара піл. Мұғалім баладан ақ тураның қара пілге қалай шабуыл жасайтынын көрсетуді сұрайды (мысалы, Lh5). Содан кейін мұғалім пілмен шабуылдан құтылады (мысалы, Cd3). Мұғалім баладан қара пілге ақ турамен шабуыл жасауды сұрайды (мысалы, Ld5). 3,4 шабуылға дейін ойнап, «қашып кету керек». Рөлдермен ауысамыз. Енді мұғалім турамен шабуыл жасайды, ал бала пілмен бірге қашып кетеді. Әр баламен жеке шахмат тақтасында ойын ойнау керек. Тек қана тура ғана емес, піл де шабуыл жасай алады.
4.1.	Мұғалім көрнекі тақтада позицияны белгілейді, мысалы: d4 шаршыда ақ піл, d8 шаршыда қара тура. Балалар ақ пілдің b6 шаршыға жүріп, қара тураға шабуыл жасайды, оны алуды жоспарлайды. Сондай-ақ, ақ піл f6 шаршыға өтіп, қара тураға шабуыл жасайды.
4.2.	Мұғалім көрнекі тақтаға позиция қояды, мысалы: e7 шаршыға қара піл, f4 шаршыға ақ ат. Баладан қара пілдің ақ атқа шабуыл жасау үшін қайда жүру керек екенін сұрайды. Шабуыл жасаудың екі жолы.
4.3.	Мұғалім көрнекі тақтада позиция орнатады, мысалы: b2 шаршыға ақ піл, d4 шаршыға ақ сарбаз, d6 шаршыға қара тура. Баладан ақ пілдің қара тураға шабуыл жасау үшін қайда жүретінін көрсетуін сұрайды. Піл фигуралардың үстінен секірмейді! Шабуылдың бір түрі.
4.4.	Әрбір баламен жеке шахмат тақтасында жұмыс 4.1 – 4.3 тармақтарына ұқсас.
4.5.	«Шабуыл жаса да қаш» ойыны. Мысалы, позиция g3 шаршыда ақ піл, d4 шаршыда қара тура. Бала пілмен бірге тураға шабуыл жасайды, мұғалім келесі жүрісте, яғни осы позицияда қара шаршыда пілмен бірге тураға шабуыл жасайтындай етіп пілмен жүреді.
4.6.	7–8 жаттығуларды (6-тақырып) дәптерге орында.

5.	Тірек карталардың мысалдары.		
ПІЛ ақ 		ПІЛ қара 	ПІЛ ЖҮРЕДІ
ПІЛ АЛАДЫ 		ПІЛ ШАБУЫЛДАЙДЫ 	
ПІЛ ШАБУЫЛДАЙДЫ 			

7-тақырып. Уәзір.

Мақсаты.

1. «Уәзір – ең күшті шахмат фигурасы» ұғымымен таныстыру.
2. Балаларға уәзірмен жүріс жасауды үйрету.
3. Балаларға уәзірмен фигураларды алуды үйрету.
4. Балаларға уәзірмен фигураларға шабуыл жасауға үйрету.

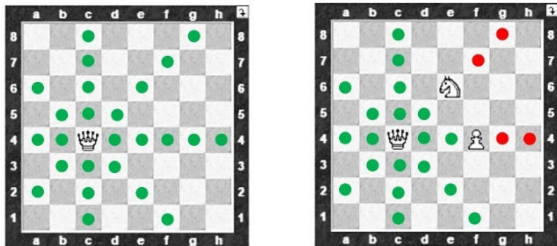
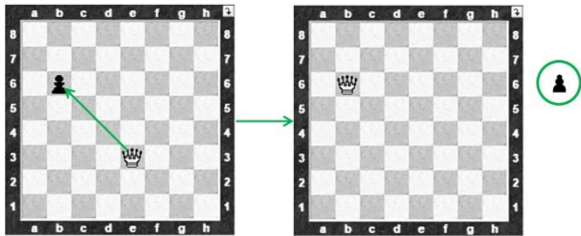
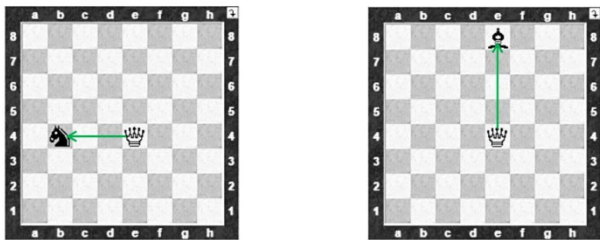
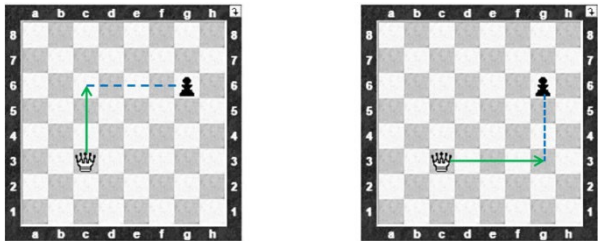
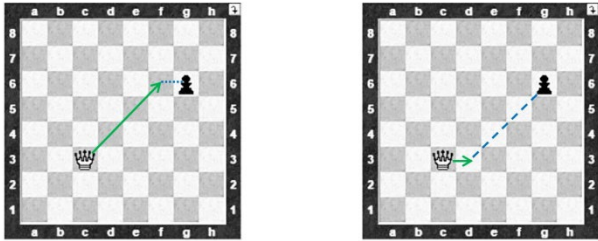
Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, шахмат тақтасына арналған магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті шеңберлер (фишкалар), едендегі шахмат тақтасы, тірек карталар.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Көлденең, тік және диагональ ұғымдарын қайталау (көрнекі тақтада және әр баланың шахмат тақтасында). Ақ және қара уәзірмен таныстыру. Уәзірдің жүрістерін, шабуылды және алуды қалай жасайтынын көрсету.
2.	Уәзірдің қалай қозғалатынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Мұғалім көрнекі тақтаға ақ уәзірді қояды, көлденең жол арқылы жүріп, оны қайтадан бастапқы позицияға апарып, жүрген шаршыға магнитті (жасыл) қояды. Уәзірдің келесі жүрісін көрсетеді, оны орнына апарды және қозғалған шаршыға магнитті орналастырады. Осылай көлденең жолдармен қайталайды. Сол сияқты мұғалім тігінен және диагональ бойынша жүрістерді көрсетеді.
2.2.	Мұғалім ақ уәзірді a1 шаршыға орналастырып, баладан фигура қай шаршыға жүре алатынын көрсетуін сұрайды. Бала түрлі-түсті (жасыл) магниттерді пайдаланады.
2.3.	Мұғалім тақтада уәзір жүрісіне фигуралар кедергі болса, уәзірдің қалай қозғалатынын түсіндіреді. Уәзір өзі түстес фигуралардың үстінен секіре алмайды. Ақ уәзір ақ фигуралардың үстінен секірмейді. Қара уәзір қара фигуралардың үстінен секірмейді. Мысалы, позиция: ақ уәзір e3, ақ сарбаздар e6 және c5 шаршыда. Мұғалім жасыл магниттермен уәзір қозғала алатын шаршыларды көрсетеді. Мұғалім уәзірдің өз түсті фигуралардың үстінен секіре алмайды және бір шаршыда тұра алмайтынын түсіндіреді, демек қызыл магниттерді e7, e8, b6, a7 шаршыларына қояды. Қызыл түс - жол жоқ!
2.4.	Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: d6 қара уәзір, g6 қара сарбаз, d3 қара піл. Баладан қара уәзірдің қай шаршыға жүре алатынын көрсетуді сұрайды (жасыл магниттерді пайдалану). Мұғалім балаға сұрақтар қояды. Қара уәзір қара сарбаздан секіре ала ма? Жауабы: жоқ. h6 шаршысына қызыл магнитті қойдық. Қара уәзір қара пілдің үстінен секіре ала ма? Жауабы: жоқ. d2 және d1 шаршыларына қызыл магниттерді қою керек.
2.5.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты орындалады (2.2, 2.4-тармақтар). Мұғалім фигуралардың түсін және кедергілердің санын өзгертеді. Мұғалім балаларға тақтада позицияны өз бетінше орнатуды сұрайды. Мысалы, ақ уәзірді f3, ақ сарбазды c6, ақ тураны d3 шаршыға жүр. Ақ уәзір

	жүре алатын шаршыларды көрсет (жасыл шеңберлер, фигуралар). Уәзір жүре алмайтын шаршыларды көрсет (қызыл шеңберлер).
2.6.	1–4 жаттығуларды (7-тақырып) дәптерге орында.
2.7.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мұғалім әр баладан белгілі бір көлденең, тік және диагональ бойымен жүруді ұсынады (көлденең және тік белгілерді көрсетеді және диагональдың түсін атайды). Мұғалім баладан ақ уәзірді с4 шаршыға, содан кейін ақ уәзір жүре алатын шаршыларға тұруды ұсынады. Бала өзі тұрған шаршының атауын («мекенжайын») атайды. Мұғалім едендегі шахмат тақтасында позицияны белгілейді, мысалы, қара уәзір b6, қара ат e3, қара сарбаздар b4 шаршы. Содан кейін ол балаларға қара уәзір жүре алатын шаршыларға тұруды сұрайды. Бала өзі тұрған шаршының нотациясын атайды.
3.	Мұғалім уәзірдің қалай алуды орындайтынын түсіндіреді. Уәзір фигураларды көлденең, тік және диагональ бойымен алады. Уәзір тек қарсы фигураның түсін алады, яғни ақ уәзір қара фигураны, ал қара уәзір ақ фигураны. Уәзір басып алған фигураның орнына тұрады. Алынған фигура тақтадан алынып тақтаның жанына (мысалы, оңға немесе солға) қойылады. Мысалы, позиция: h1 шаршысындағы ақ уәзір, a1 шаршысындағы қара тура. Мұғалім қалай алу керектігін көрсетеді (бір қолмен). Сол сияқты мұғалім уәзірмен тігінен және диагональ бойымен алуды көрсетеді. <i>Шахматтағы патшаны құлатуға болмайды, сондықтан ондай жаттығуларды жүргізбейміз.</i>
3.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны орнатады, мысалы: c1 шаршыда ақ уәзір, c7 шаршыда қара ат. Баладан ақ уәзірдің қара атты қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Сол сияқты, мұғалім тік және диагональ бойынша жаттығулардың позициясын орнатады. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: d3 шаршыда ақ уәзір, b4 және f5 шаршыда қара аттар. Баладан ақ уәзір екі қара аттардың қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Сол сияқты, мұғалім алуды орындау үшін позицияларды көлденең, тігінен орындалатындай етіп орнатады. Мұғалім позицияны орнатады, мысалы: d4 шаршыда ақ уәзір, d2 шаршыда ақ сарбаз, d1 және d8 шаршыда екі қара тура. Мұғалім баладан ақ уәзір екі қара тураның қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Сол сияқты, мұғалім алуға кедергі келтіретін позицияларды, ол (түсу) көлденең, диагональ бойынша жүзеге асатындай етіп орнатады. Мұғалім позицияны қояды, мысалы: h1 шаршыға ақ уәзір, h5, f5, c2 шаршыларына қара сарбаздар. Баладан ақ уәзірдің қай қара сарбазды бірінші ала алатынын көрсетуді сұрайды. Бала сарбазды алып, келесі қай фигураны алу керек екенін іздейді. Соңына дейін, барлық сарбаздар тақтадан алынғанша жалғасады. Сарбаздардың санын бірте-бірте беске дейін арттыру керек. Қара уәзірмен ұқсас жұмыс жасалады. <i>Шахмат фигурасын қозғалту бір қолмен орындалады!</i>

	<i>Егер бала фигураны екі қолымен алса, онда оны бастапқы позиция қойып қайтадан бір қолмен орындауды сұрайды.</i>
3.2.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты орындалады (3.1.-тармақ). Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуды қадағалайды.
3.3.	Дәптердегі 5 – 7-тапсырмаларды (7-тақырып) орындау. <i>Мұғалім әр баладан дәптерде орындаған жаттығуды шахмат тақтасына орналастыруды сұрайды. Әрбір бала алдымен шахмат тақтасында жаттығуды орындайды, содан кейін оны қағазға ауыстырады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткіш тілдерімен, шеңберлермен және т.б.).</i>
4.	Уәзірдің қалай шабуыл жасайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Шабуыл дегеніміз не екенін қайталау. Тураның қалай шабуыл жасайтынын айту. Пілдердің шабуылына шолу. «Шабуыл мен жүгіру» ойыны. Мысалы, позиция: а3 шаршыдағы ақ тура, d5 шаршыдағы қара піл. Ақ тура шабуыл жасайды, қара піл шабуылдан қашады. 3-4 шабуылға дейін жасап, «қашып кетеді». Мұғалім турамен шабуыл жасайды, ал бала пілмен қашады. Содан кейін олар рөлдерді ауыстырады: бала турамен шабуыл жасайды, мұғалім пілмен қашады. Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы: f2 шаршыда ақ піл, f6 шаршыда қара тура. Бала пілмен (Pd4 немесе Ph4) тураға шабуыл жасайды, мұғалім келесі позицияда қара шаршыларда пілмен бірге тураға шабуыл жасауға болатындай етіп жылжытады. Әр баламен шахмат тақтасында осындай ойындар ойналады. Уәзір фигураларға шабуыл жасай алады. Ақ уәзір қара фигураға, ал қара уәзір ақ фигураға шабуыл жасайды.
4.1.	• Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы: қара уәзір e7 шаршыда, ақ ат g4 шаршыда. Мұғалім қара уәзірдің қалай жүретінін және шабуылдайтынын көрсетіп айтады: • уәзірді көлденең жылжыт, тігінен шабуыл жаса (Ug7). • уәзірді тігінен қозғалт және көлденең шабуыл жаса (Ue4). • уәзірді тігінен қозғалт және диагональ бойымен шабуыл жаса (Ue6, Ue2). • уәзірді көлденең жылжыт және диагональ бойынша шабуыл жаса (Ud7). • уәзірді диагональ бойымен қозғалт және тігінен шабуыл жаса (Ug5). • уәзірді диагональ бойынша қозғалт және көлденең шабуыл жаса (Ub4).
4.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жұмыс 4.2-тармаққа ұқсас. Мысалы, позиция: b5 шаршыда ақ уәзір, e7 шаршыда қара сарбаз. Мұғалім әр баладан барлық ықтимал шабуылдарды көрсетуді сұрайды.
4.3.	«Шабуыл жаса да қаш» ойыны. Мысалы, позиция: g3 шаршыда ақ уәзір, d5 шаршыда қара піл. Бала уәзірмен бірге пілге шабуыл жасайды, мұғалім пілмен бірге қашады. Жүріс кезінде абай болу керек, мысалы, Uf3. Өйткені қара піл уәзірді қолға түсіре алады.

4.4.	Дәптерге 8-жаттығуды (7-тақырып) орында.		
5.	Тірек карталардың мысалдары.		
УӘЗІР ақ 		УӘЗІР қара 	УӘЗІР ЖҮРЕДІ
УӘЗІР АЛАДЫ 		УӘЗІР АЛАДЫ 	
УӘЗІР ШАБУЫЛДАЙДЫ 		УӘЗІР ШАБУЫЛДАЙДЫ 	

8-тақырып. Ат.

Мақсаты.

1. Балаларды атпен жүруге үйрету.
2. Балаларды атпен фигуралардан секіруге үйрету.
3. Балаларға қарама-қарсы түсті фигураларды түсіру үшін атты қолдануға үйрету.
4. Балаларды атпен қарама-қарсы түсті фигураларға шабуыл жасауға үйрету.

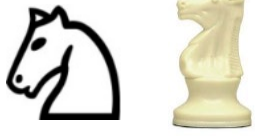
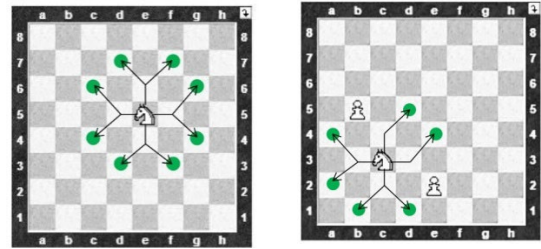
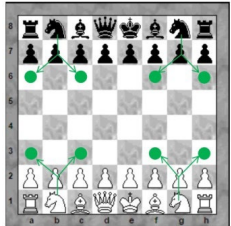
Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, шахмат тақтасына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті есептегіштер, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

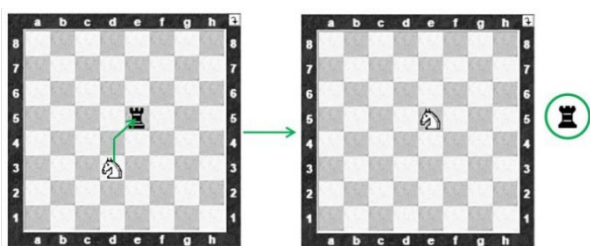
#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Көлденең, тік және диагональ ұғымдарын қайталау (көрнекі тақтада және әр баланың шахмат тақтасында). Ақ ат пен қара атты көрсет. Бүгін аттың жүрісін, оның фигуралардың үстінен секіріп, басқа фигураларды қалай алатынын, шабуыл жасайтынын көрсету.
2.	Аттың қалай жүретінін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Мұғалім ақ атты бос көрнекі тақтаға қояды (мысалы, e4 шаршыға). Мұғалім аттың қалай қозғалатынын түсіндіреді және көрсетеді: бір шаршы тігінен алға, содан кейін диагональ бойынша оңға (f6). Содан кейін мұғалім атты орнына (e4 шаршыға) қойып, ат қозғалған шаршыға (f6 шаршыға) магнитті (жасыл) қояды. Келесі аттың бір шаршы тігінен, содан кейін диагональ бойынша солға (d6) жылжуын көрсетеді. Атты орнына қайтарып, d6 шаршыға магнитті қояды. Аттың барлық қимылдары және т.б. Ат қайда? Тақтаның бұрышында? Тақтаның ортасында? Иә, тақтаның ортасында. Тақтаның ортасындағы ат қанша шаршыны жылжыта алатынын санап көрейік? Сегіз. <i>Мұғалім тақтада көрсете отырып, әрбір аттың қимылын айтады: шаршы түзу (алға, артқа, оңға, солға), содан кейін диагональ бойынша шаршы (оңға немесе солға). Аттың жүрісі екі бөліктен тұрады, әртүрлі елдер аттың қалай қозғалатыны туралы өз түсіндірмелері бар. Оларды пайдалана аласың.</i>
2.2.	Мұғалім ақ атты, мысалы, c2 шаршыға орналастыр және баладан ат қай шаршыға жылжи алатынын көрсетуді сұрайды. Бала түрлі-түсті (жасыл) магниттерді пайдаланады. Ат тақтаның ортасында ма? Жауабы: жоқ. Ат қанша шаршыға жылжи алатынын есептейміз бе? Жауабы: алты. Мұғалім ақ атты, мысалы, a3 шаршысына қойып, баладан аттың қай шаршыға жылжи алатынын көрсетуді сұрайды. Ат қайда? Тақтаның ортасында? Тақтаның шетінде ме? Жауабы: иә, ат тақтаның шетінде. Ат тақтаның шетінен қанша шаршы қозғала алатынын санап көрейік? Жауабы: төрт. Мұғалім ақ атты, мысалы, h1 шаршыға қояды және баладан ат қай шаршыға жылжи алатынын көрсетуді сұрайды. Ат қайда? Тақтаның ортасында? Тақтаның бұрышында? Жауабы: иә, ат тақтаның бұрышында. Ат тақтаның бұрышынан қанша шаршыға қозғала алатынын санап көрейік? Жауабы: екі.

	Аттың қай бөлікте жүрістерінің саны көп? Тақтаның ортасында ма, әлде тақтаның бұрышында ма? Жауабы: ортада.
2.3.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жұмыс 2.2-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан атты белгілі бір шаршыға қоюды сұрай алады. Мысалы, ақ (қара) атты ал, оны f3 (d6) шаршысына қой, ақ (қара ат) бара алатын шаршыларды көрсет. Әр бала түрлі-түсті дөңгелектерді пайдаланады. Мұғалім шахмат тақтасындағы аттың орнын өзгертеді.
2.4.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істеу. Мұғалім баладан ақ атты c4 шаршыға қоюды, содан кейін ақ ат жүре алатын шаршыға жүруді ұсынады. Бала өзі жүрген соңғы шаршының атауын («мекенжайын») атайды.
2.5.	Дәптерге 1, 2-жаттығуларды (8-тақырып) орында. <i>Бала алдымен шахмат тақтасында 2-жаттығуды орындайды, содан кейін нәтижесін дәптерге жазады (оны жаттығуда көрсетілгендей белгілейді: көрсеткіш тілдерімен, шеңберлермен және т.б.).</i>
3.	Мұғалім тақтада фигуралардан кедергісі болса, ат қалай қозғалатынын түсіндіреді. Ат фигуралардан секіре алады! Ақ ат ақ және қара фигуралардың үстінен секіреді. Қара ат ақ және қара фигуралардың үстінен секіреді. Ат секірген фигуралар тақтада қозғалмайды. Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, бастапқы позиция: b1 шаршыдағы ақ ат a3 және c3 шаршыларына жүре алады. b8 шаршыдағы қара ат a6 және c6 шаршыларына жүре алады. Ат сарбаздардың үстінен секіреді! Мұғалім баладан g1 шаршысына ақ ат және g8 шаршысына қара ат жүре алатын шаршыларды көрсетуді сұрайды.
3.1.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс. Қолыңа ақ атты ал, оны d4 шаршыға қой. Екі ақ сарбазды алып, бір сарбазды d5 шаршыға, екіншісін e5 шаршыға қой. Мұғалім әр баладан ат қозғала алатын шаршыларды көрсетуді сұрайды. Әр бала түрлі-түсті дөңгелектерді пайдаланады. Мұғалім аттың орнын, түсін, тосқауылдағы фигуралардың санын және түсін өзгертеді. Мұғалім баланың назарын ат секірген фигуралар тақтада қозғалмайтынына аударады.
3.2.	Едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс шахмат тақтасына сәйкес орындалады (3.2-тармақ).
3.3.	Дәптерге 3-4- жаттығуларды (8-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында, содан кейін дәптерге жазады (жаттығуда көрсетілген белгілер: көрсеткіш нұсқа, шеңбермен және т.б.).</i>
4.	Ат қалай алуды орындайтынын түсіндіру. Егер ат жүретін шаршыда қарсы жақтың фигурасы орналасса ол қалай жүреді. Ақ ат қара фигураны, ал қара ат ақ фигураны алады. Ат басып алған фигураның орнын тұрады. Алынған фигура тақтадан жоғалып кетеді және тақтаның шетіне қойылады (мысалы, оңға немесе солға). Мысалы, позиция: d7 шаршыда қара ат, e5 шаршыда ақ ат. Мұғалім алуды бір қолмен қалай орындайтынын көрсетеді. Сондай-ақ мұғалім фигуралардан кедергі болса, атпен

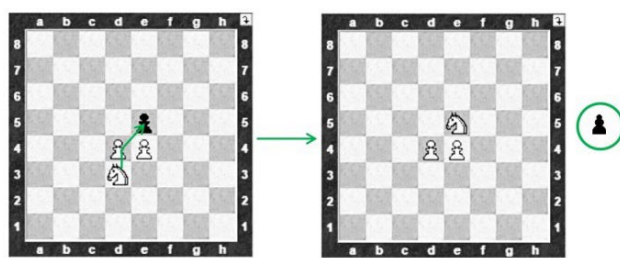
	оны қалай алу керек екенін көрсетеді. Мысалы, позиция: g6 шаршда қара ат, f5, g5, h5 шаршыларында қара сарбаз, f4 шаршыда ақ піл. <i>Шахматта патшаны алу мүмкін емес, сондықтан патшаны жаттығуларда қолданбайды.</i>
4.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны қояды, мысалы: c1 шаршыда ақ ат, d3 шаршыда қара піл. Баладан ақ ат қара пілді қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: b2 шаршыда ақ ат, a3 және c3 шаршыда ақ сарбаздар, b3 шаршыда ақ тура, c4 шаршыда қара тура. Баладан ақ ат қара тураны қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: d3 шаршыда ақ ат, c5 және f5 шаршыда қара сарбаздар. Баладан ақ ат екі қара сарбаздың қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, h2 шаршыда ақ ат, g2 шаршыда ақ сарбаз, f3 және h3 шаршыда қара сарбаздар. Мұғалім баладан ақ ат екі қара сарбаздың қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, h1 шаршысында ақ ат, f2, g4, e3 шаршыларында қара сарбаздар. Мұғалім баладан ақ ат бірінші болып қай қара сарбазды ала алатынын көрсетуді сұрайды. Бала сарбазды алады және келесі қай сарбазды алуды орындайтынын көрсетеді. Барлық сарбаздар тақтадан желінгенше осылай жалғасады. Мұғалім сарбаздардың санын бірте-бірте беске дейін арттыра алады. Қара атпен сәйкесінше жұмыс жасалады. Шахмата алу (фигураларды құлату) бір қолмен орындалады! Егер бала фигураны екі қолымен алған болса, онда бастапқы позицияға оралып, одан қайтадан алуды бір қолмен жасауды сұрайды.
4.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты орындалады (4.1.-тармақ.). Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қадағалайды.
4.3.	Дәптерге 5–7 -жаттығуларды (8-тақырып) орындау. Бала алдымен жаттығуларды шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткіш нұсқалар, шеңберлер және т.б.).
5.	Ат қалай шабуыл жасайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, позиция: f2 шаршыда ақ ат, d6 шаршыда қара тура. Мұғалім ақ аттың қара тураға қалай шабуыл жасайтынын көрсетеді (Ae4). Қара ат бар позицияда ұқсас түсініктеме айтылады. Ақ ат қара фигураға, ал қара ат ақ фигураларға шабуыл жасайды. Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы, e2 шаршыда ақ ат, d3 және e3 шаршыда ақ сарбаз, b5 шаршыда қара піл. Мұғалім ақ аттың қара пілге шабуыл жасаған кезде, ақ сарбаздың үстінен секіретінін көрсетеді (Ad4).
5.1.	Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы, c3 шаршыда ақ ат, g5 шаршыда қара сарбаз. Баладан ақ аттың қара сарбазға шабуылын көрсетуді сұрайды (Ae4).

	Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны қояды, мысалы, с1 шаршыға ақ ат, с2 және d2 шаршыға ақ сарбаз, е5 шаршыға қара тура. Баладан ақ аттың қара тураға шабуылын көрсетуін сұрайды (Ad3). Қара атпен ұқсас жұмыс жасалады. Мұғалім тақтадағы фигуралардың санын және олардың түсін өзгертеді.		
5.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 5.1-тармаққа ұқсас.		
5.3.	«Шабуыл жаса да қаш» ойыны. Әр баламен шахмат тақтасында жұмыс жасау. Мысалы, позиция, g3 шаршыда ақ ат, d6 шаршыда қара ат. Бала атпен (Ae4 немесе Af5) тураға шабуыл жасайды, мұғалім келесі жүрісте оған шабуыл жасайтындай Ae4 → Te6, Та6 немесе Td1 шабуылдан ары қарай жүреді. 3-4 шабуылға және қашуға дейін ойнау керек. Соңында мұғалім тураны бала құлатуы үшін шабуылға жасай алады.		
5.4.	Дәптерге 8-жаттығуды (8-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткіш нұсқама, шеңберлермен және т.б.).</i>		
6.	Тірек карталардың мысалдары.		
АТ ақ 		АТ қара 	
		АТ ЖҮРЕДІ 	
 АТ ЖҮРЕДІ		 АТ ЖҮРЕДІ	

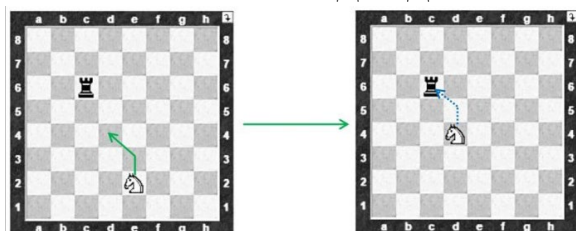
АТ АЛАДЫ

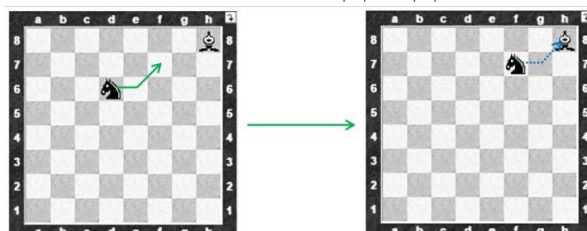
АТ АЛАДЫ

АТ ШАБУЫЛДАЙДЫ

АТ ШАБУЫЛДАЙДЫ

9-тақырып. Сарбаз.

Мақсаты.

1. Балаларды сарбаздың жүрісімен таныстыру.
2. Сарбаздың бастапқы позициясымен таныстыру. Балаларға сарбазды бастапқы позициядан жүруді үйрету.
3. Балаларға қарсы фигураны алу үшін сарбазды қолдануды үйрену.
4. «Сарбаздың айналуы» ұғымын енгізу. Балаларға сарбаздың айналу ережесін түсіндіру.
5. Балаларды басқа фигураларға сарбазбен шабуылдауға үйрету.
6. «Шабуыл астындағы шаршы» ұғымымен және сарбаздар үшін «өткелде алу» ережесімен таныстыру. Балаларды өткелде сарбазбен алуға үйрету.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, шахмат тақтасына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті дөңгелектер, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезендері
1.	Сәлемдесу. Көлденең, тік және диагональ деген ұғымдарды қайталау (көрнекі тақтада және әр баланың шахмат тақтасында). Ақ және қара сарбазды көрсет. Сабақ барысында сарбаздың жүрісімен, басқа фигураларды алуын, шабуылды қалай жасайтынын білесің. Сарбаздың қай фигураға айналатынын, сонымен қатар сарбаздың бір құпия қимылын (басып алу) үйренесің.
2.	Сарбаздың қалай қозғалатынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Мұғалім бос шаршыға ақ сарбазды, мысалы, d4 шаршысына, қара сарбазды f6 шаршысына қояды. Мұғалім ақ сарбаздың қалай қозғалатынын түсіндіріп көрсетеді: тігінен бір шаршы алға d5 жүреді. Ақ сарбаз сегізінші жолға көтеріледі. Мұғалім қара сарбаздың қалай қозғалатынын түсіндіреді және көрсетеді: тігінен бір шаршы алға f5 жүреді. Қара сарбаз бірінші көлденеңге өтеді. Сарбаздар артқа жылжымайды! Тек алға! Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: b3 және e4 шаршыларында ақ сарбаздар, g6 және h5 шаршыларында қара сарбаздар. Баладан әр сарбаз қай шаршыға жүретінін көрсетуді сұрайды. Сарбаз b3 шаршысынан қай шаршыға жүре алады? Сарбаз e4 шаршысынан қай шаршыға жылжи алады? Сарбаз g6 шаршысынан қай шаршыға жылжи алады? Сарбаз h5 шаршысынан қай шаршыға жылжи алады?
2.2.	Мұғалім сарбаз қозғала алмайтын жағдайларды түсіндіреді және көрсетеді. Мысалы, ақ: Пте4, b3 тарм, g5; қара: Пб4, e5 тарм, g6. b3 шаршысындағы ақ сарбаз алға жылжи алмайды, өйткені қара піл жүруге кедергі жасайды. Ақ сарбаз орнында қалады және ешқайда қозғалмайды. Жүріс жоқ. e5 қара сарбазға қара. Ол да қозғала алмайды, өйткені ақ ат оның e4 шаршысына өтуіне кедергі жасайды. Ақ сарбазға g5 және қара сарбазға g6 қара. Олар бір-бірінің алға жылжуына кедергі жасайды. Қозғалыс жоқ.

	Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: с4 және f3 бойынша ақ сарбаздар, с5 және h6 бойынша қара сарбаздар. Баладан қандай сарбаздар алға жылжи алатынын көрсетуді сұрайды. Қандай ақ сарбаз қозғала алады? Қай шаршыға? Осы шаршының атауын ата. Қандай қара сарбаздар қозғала алады? Қай шаршыға? Осы шаршының мекенжайы ата. Қандай ақ сарбаз жүре алмайды? Қандай қара сарбаз жүре алмайды? <i>Позицияны орнату кезінде біз екінші көлденеңге ақ, ал жетінші көлденеңге қара сарбаздарды қоюдан уақытша аулақ болу керек.</i>
2.3.	Әрбір баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс 2.2 тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды. Әр бала түрлі-түсті фигураларды пайдаланады. Мұғалім шахмат тақтасындағы сарбаздардың (қажет болса басқа фигуралар) орнын өзгертеді. <i>Позицияларды орнату кезінде біз екінші көлденеңге ақ, ал жетінші көлденеңге қара сарбаздарды қоюдан уақытша аулақ болу керек.</i>
2.4.	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс 2.2-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан белгілі бір позицияны орнатуды сұрай алады. Магниттер мен фишкалардың орнына біз балалардың қозғалыс белсенділігін қолданамыз: тұру, секіру, сарбаз бара алатын шаршыларға қадам жасау. Бала өзі тұрған, секірген, қадам басқан соңғы шаршының белгісін («мекен-жайын») атайды. <i>Позицияларды орнату кезінде біз екінші көлденеңге ақ, ал жетінші көлденеңге қара сарбазды қоюдан уақытша аулақ боламыз.</i>
2.5.	«Сарбаздардың бастапқы позициясы» ұғымымен таныстыру. Ақ сарбазды көрсет. Қанша ақ сарбаз бар екенін есепте. Жауабы: сегіз. Оларды шахмат тақтасының екінші көлденеңіне қой. Мұғалім көрнекі тақтадағы 2 шаршыға ақ сарбазбен жүреді. Қара сарбазды көрсет. Қанша қара сарбаз бар екенін есепте. Жауабы: сегіз. Оларды тақтаның жетінші көлденеңіне қой. Мұғалім көрнекі тақтадағы 7 көлденеңге қара сарбаздарды орналастырады. Бастапқы позицияда ақ сарбаздар 2 көлденеңде, ал қаралар 7 көлденеңде орналасады. Бұл олардың бастапқы позициясы.
2.6.	Сарбаздың бастапқы позициядан қалай қозғалатынын түсіндіру. Бастапқы позициядағы әрбір сарбаз бір шаршыны тігінен алға жылжыта алады немесе бірден екі шаршыдан тігінен алға жылжиды. Мысалы, e2 шаршысынан ақ сарбаз e3 шаршысына жүреді. e2 шаршысынан басқа сарбаз бірден e4 шаршысына ауыса алады. c7 шаршысынан қара сарбаз c6 шаршысына ауыса алады немесе бірден c5 шаршысына жылжи алады. Мұғалім әр баладан өз тақталарында көрнекі тақтада көрсетілген сарбаз қимылдарын қайталауды сұрайды. Сарбаздың бастапқы позициядан қанша шаршы қозғалатынын таңда: бір шаршы немесе екі. Содан кейін сарбаз тек бір шаршыны тігінен алға жылжытады. Мұғалім әр баладан тақтада ақ сарбаз b2 шаршысынан, қара сарбаз e7 шаршысынан, т.б. қай шаршыға жылжи алатынын көрсетуді ұсынады.

	<i>Мұғалім сарбазды e3 шаршысына жүреді, оны орнына қайтарады (e2 шаршысы) және сарбаз жылжытқан шаршыға магнит қояды. Сарбаздың келесі қозғалысын көрсетеді (e4), оны орнына қайтарады және магнитті e4 шаршысына қояды. С7 сарбазымен де солай. Бала түрлі-түсті фишкаларды пайдаланады.</i>
2.7.	<i>Дәптерге 1,2-жаттығуларды (9-тақырып) орында. Әрбір бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады (жаттығуда көрсетілгендей белгілер: көрсеткілермен, шеңберлермен және т.б.).</i>
3.	Сарбаз қалай алатынын түсіндіру. Сарбаз басқа түстің фигураны диагональ бойымен бір шаршыға алға жүру арқылы алады. Сарбаздар артқа жүру арқылы алмайды. Ақ сарбаз қара, ал. қара сарбаз ақ фигураларды алады. Сарбаз алған фигураның орнына тұрады. Алынған фигура тақтадан жоғалып алып тасталады және тақтаның жанына қойылады (мысалы, оңға немесе солға). Мысалы, позиция, d2 шаршыдағы ақ сарбаз, e3 шаршыда қара тура. Мұғалім қалай алу керек екенін көрсетеді (бір қолмен). Мұғалім сарбазды d2 шаршыға қайтарып, қара атты c3 шаршыға қойып, алуды қалай жасайтынын көрсетеді. Қара сарбаз және ақ фигуралармен алудың ұқсас көрсетілімі жасалады. <i>Шахматтағы патшаны алу мүмкін емес, сондықтан патшаны жаттығуларда қолданбайды.</i>
3.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: c4 шаршыда ақ сарбаз, d5 шаршыда қара піл. Мұғалім баладан ақ сарбаздың қара пілді қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны қояды, мысалы: b2 шаршыда ақ сарбаз, a3 шаршыда қара тура. Мұғалім баладан ақ сарбаздың қара тураны қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: f4 шаршысында ақ сарбаз, e5 және f5 шаршыда қара ат. Мұғалім баладан ақ сарбаз екі қара атың қайсысын ала алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: d5 шаршысында ақ сарбаз, c4 және e6 шаршыларында қара туралар. Ол баладан ақ сарбаз екі қара тураның қайсысын ала алатынын көрсетуін сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: b4 және c4 шаршыда ақ сарбаздар, c5 шаршыда қара ат. Баладан қара атты қай ақ сарбаз ала алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: g2 шаршыға ақ сарбаз, f3 шаршыға қара сарбаз, e4 және d5 шаршыға екі қара тура, e6 және f7 шаршыға екі қара ат. Баладан ақ сарбаз қай қара фигураны бірінші ала алатынын көрсетуді сұрайды. Бала алуды орындайды. Алу үшін келесі қара фигураны іздеп, барлық қара фигуралар тақтадан алынғанша жалғасады. Ұқсас жұмыс қара сарбазбен жүзеге асырылады. Шахматты алу бір қолмен орындалады! Егер бала фигураны екі қолымен алса, онда бастапқы позиция оралып, одан қайтадан алуды бір қолмен жасауды сұрайды. Фигураларды соңғы көлденеңге қоймайды (сегізінші - ақ үшін және бірінші - қара), өйткені сарбаздың басқа фигураға айналуы әлі өтілген жоқ.

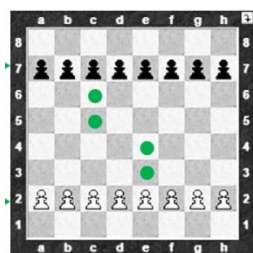
3.2.	<i>Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сонымен қатар едендегі шахмат тақтасында жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (4.1. т.). Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қадағалайды.</i>
3.3.	<i>Дәптерге 3-5-жаттығуларды (9-тақырып) орында. Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
4.	«Сарбаздың басқа фигураға айналуы» ұғымымен таныстыру. Сарбаздың басқа фигураға айналуы туралы ережені түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім с7 шаршыға ақ сарбазды қояды. Баладан сарбазбен жүріс жасауды сұрайды. Сарбаз с8 шаршыға жүреді. Сарбаз бұдан әрі қайда жүруі керек? Жүріс жоқ. Шахматта тақтаның шетіне жеткен сарбаз (8 көлденеңге) төрт фигураның бірімен айналуы мүмкін: уәзір, тура, піл немесе ат. Мұғалім сарбазды ақ уәзірге айырбастайды (уәзірге айналу бір қолмен жасалады). Сарбаз тақтадан алынып, ақ уәзір с8 шаршыға қойылады. Сарбаздың басқа фигураға өзгеруі сарбаздың айналуы деп атайды. Сарбаздың патшаға айналуы мүмкін емес. Сарбаз сарбаз болып қала алмайды. Ақ сарбаз тек ақ фигураға өзгере алады. Мұғалім бастапқы позицияға оралады (с7 шаршыдағы ақ сарбаз), баладан сарбазды жылжытып, оны фигураға айналдыруды сұрайды (баланың таңдауы). Сарбазды қай фигураға өзгертесің? Ұқсас жұмыс қара сарбазбен орындалады, мысалы, f2.
4.1.	Әр баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс. Мұғалім әр баладан позицияны орнатуды сұрайды, мысалы: g2 шаршыда ақ сарбаз, f4 және e6 шаршыда екі қара тура, d7 шаршыда қара ат. Ақ сарбазға d8 шаршысына өту керек (бала нысанды көруі үшін осы шаршыға фишка қоюға болады). Ақ сарбаз жүріс кезінде қара фигураларды ала алады. Тек ақ сарбаз қозғалып, басып ала алады (g3 – gf – f5 – fe – ed – d8). Ақ сарбазды қай фигураға айналдыра аласың? Позиция, мысалы, қара сарбаз b7, c6 шаршыда ақ ат, d5 және e2 шаршыда ақ туралар. Қара сарбазды e1 шаршыға жүру керек (bc – cd – d4 – d3 – de – e1). Қара сарбазды қандай фигураға айналдыра аласың?
4.2.	6 – 8 жаттығуларды (9-тақырып) дәптерге орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
5.	Сарбаздың қалай шабуыл жасайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, позиция: a3 шаршыдағы ақ сарбаз, b5 шаршыда қара тура. Мұғалім ақ сарбаздың қара тураға қалай шабуыл жасайтынын көрсетеді және айтады: тігінен бір шаршы алға (a4) және диагональ бойынша бір шаршыға (алға) шабуыл жасайды. Қара сарбазды да сәйкесінше бастапқы позицияда ұқсас жұмыс жасалады. Ақ сарбаз қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара сарбаз ақ фигураларға шабуыл жасайды.

5.1.	Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы, с3 шаршыға ақ сарбаз, b5 шаршыға қара ат. Баладан қара атқа ақ сарбаздың шабуылын көрсетуді сұрайды (с4). Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы, f2 шаршыға ақ сарбаз, g5 шаршыға қара ат. Ол баладан қара атқа ақ сарбаздың шабуылын көрсетуді сұрайды (f4). Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатады, мысалы: d3 және e3 шаршыда ақ сарбаздар, d5 шаршыда қара піл. Баладан екі ақ сарбаздың қайсысы қара пілге шабуыл жасай алатынын көрсетуді сұрайды (e4). Ұқсас жұмыс қара сарбазбен де жасалады.
5.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 5.1-тармаққа ұқсас жасалады.
5.3.	«Шабуыл жаса және қашып кет» ойыны. Әр баламен шахмат тақтасында жұмыс жасау. Мысалы, позиция: e2 шаршыда ақ сарбаз, d4 шаршыда қара тура. Бала сарбазбен (1.e3) тураға шабуыл жасайды, мұғалім келесі жүрісте шабуылға ұшырайтындай етіп алыстатады (1. ... Td5). Соңында мұғалім тураны бала алуы үшін шабуылға қоя алады, мысалы: 2.e4 Td6, 3.e5 Td7, 4.e6 Td8, 5.e7 Tf8. Қара фигураны құлата аласың ба? Жауабы; иә. Сарбаз сегізінші көлденеңде (тақтаның шетінде) қалады ма? Жауабы, жоқ. Сарбазды қандай фигураға айналдыра аласың?
5.4.	9-жаттығуды (9-тақырып) дәптерге орындау. <i>Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
6.	«Шабуыл астындағы шаршы» ұғымымен таныстыру. «Өткелде алу» ережесін түсіндіру.
6.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы: с2 шаршыға ақ сарбаз, d4 шаршыға қара сарбаз. Мұғалім 1 жүріс с3 жасайды. Енді қара сарбаз ақты алады ма? Жауабы, иә. Мұғалім 1 жүрісімен ақ сарбазбен dс жүрісін жасайды. Мұғалім с3 жүрісін жасайды. Бастапқы позицияға оралайық. Ақ сарбаз бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Ақ сарбаз бастапқы орнынан 2 шаршы алға жүре ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім с4 1 жүрісін жасайды. Ақ сарбаз қауіпті с3 шаршысынан өтуге шешім қабылдайды. Бұл шаршы шахматта «шабуыл астындағы шаршы» деп аталады. Ақ сарбаз қауіпсіз шаршыда тұр ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара сарбаз оны әлі де басып алу қауіпі төніп тұр. Мұғалім 1. ... dс ақ сарбазды алады. Бұл алу өткелде алу деп аталады. Өткелде алудың (құлатудың) үш шарты: 1. Сарбаз өзінің бастапқы орнынан қозғалады; 2. Сарбаз бірден 2 шаршыға жылжиды; 3. Сарбаз басып алынған шаршыдан өтеді.
6.2.	«Өткелде алу» ережесі тек ғана сарбаздарға қатысты. Сарбазды «өткелде алу» бірден орындау керек, себебі кейінірек жасай алмайсың.

	Мысалы, мұғалім көрнекі тақтада позицияны белгілейді: b3 және e2 шаршыда ақ сарбаздар, f4 және g7 шаршыда қара сарбаздар. Мұғалім e4 шаршыға 1 жүріс жасайды. Сарбаз бастапқы позициядан қозғалды ма? Жауабы, иә. Сарбаз бірден 2 шаршы алға жылжыды ма? Жауабы, иә. Ол қара сарбаз f4 шабуыл астындағы шаршыдан e3 шаршысынан өтіп кетті ме? Жауабы, иә. Қазір қара сарбаз f4 шаршыдан ақ сарбаз e4 шаршыда ала алады ма? Жауабы, иә. Мұғалім баладан өткелде алу жасауды сұрайды. Бастапқы позицияға оралу керек. Мұғалім 1 жүріс жасайды. e4 g5 2. b4. Мұғалім қазір қара сарбаз f4 шаршыда ақ сарбаз e4 өткелді ала алмайтынын түсіндіреді, себебі 1 жүрістен кейін бұл мүмкіндігін жоғалтты ... g5. Сарбазды бірден алу керек еді, содан кейін ол мүмкін болмайды.
6.3.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс. Мұғалім позицияны орнатуды сұрайды, мысалы: f5 шаршыда ақ сарбаз, e7 шаршыда қара сарбаз. Қара сарбазға қара. Ол өзінің бастапқы позициясында ма? Жауабы, иә. Мұғалім 1 жүрісті жасайды. ...e5. Қара сарбаз бірден 2 шаршы алға жүреді ма? Жауабы, иә. Ол ақ сарбаз оны өткелде алуы мүмкін қауіпті e6 шаршыдан өтті ме? Жауабы, иә. Ақ сарбаз өте ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім әр баладан 2. fg алуын орындауды сұрайды. Мұғалім позицияны орнатуды сұрайды, мысалы, ақ сарбаз e5, қара сарбаз d6. Қара сарбазға қара. Ол бастапқы позицияда ма? Жауабы, жоқ. Мұғалім 1 жүрісті жүреді ... d5. Қара сарбаз неше шаршы алға жүрді? Жауабы, бір. Ақ сарбаз оны ала алды ма? Жауабы, жоқ. Мұғалім позицияны орнатуды сұрайды, мысалы, e6 шаршыдағы ақ, d7 шаршыдағы қара сарбаз. Қара сарбазға қара. Ол бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Мұғалім 1 жүрісті жасайды ...d5. Қара сарбаз бірден 2 шаршы алға жүрді ме? Жауабы, иә. Қауіпті d6 шаршыдан өтті ме? Жауабы, жоқ, d6 шаршы қауіпті емес. e6 шаршыдағы ақ сарбаз d6 жүре алмайды, өйткені сарбаздар осылай алуды орындамайды. Ақ сарбаз қара фигураны өткелде алады ма? Жауабы, жоқ. Ұқсас жұмыс қара сарбаз бар позицияда, ол өткелде алуды орындайтын және орындамайтын мысалдар қарастырылады.
6.4.	Едендегі шахмат тақтасындағы тапсырмалар 6.3-тармаққа ұқсас орындалады.
6.5.	Дәптерге 10-жаттығуды (9-тақырып) орында. <i>Бала алдымен шахмат тақтасына орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>

7.	Тірек карталардың мысалдары.		
САРБАЗ ақ 		САРБАЗ қара 	САРБАЗ ЖҮРЕДІ Сарбаз артқа жүрмейді!

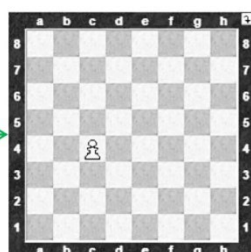
САРБАЗ ЖҮРЕДІ
Бастапқы позиция
Сарбаз артқа жүрмейді!

САРБАЗ ЖҮРЕ АЛМАЙДЫ

САРБАЗДЫ АЛАДЫ

САРБАЗДЫ АЛАДЫ

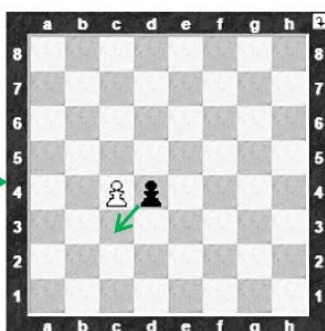
САРБАЗДЫ ШАБУЫЛДАЙДЫ

САРБАЗДЫ ШАБУЫЛДАЙДЫ

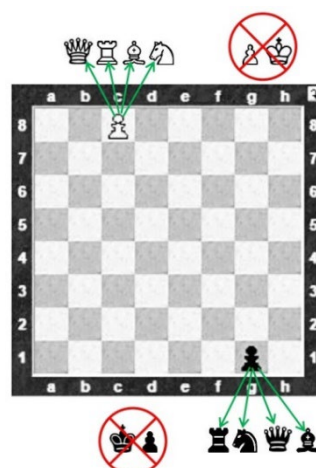

ӨТКЕЛДЕ АЛУ

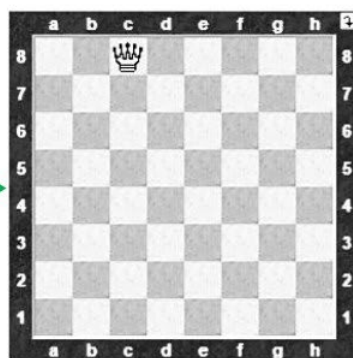
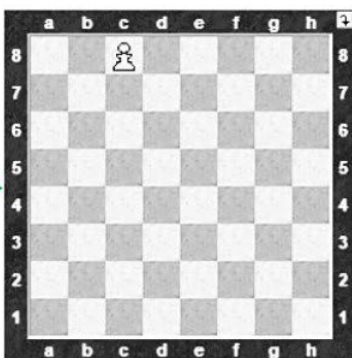
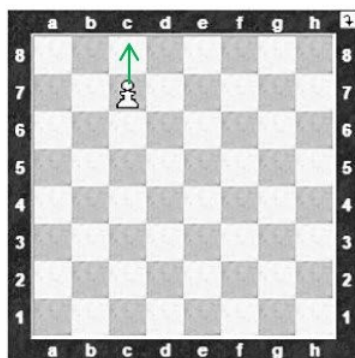

САРБАЗДЫҢ АЙНАЛУЫ

САРБАЗДЫҢ АЙНАЛУЫ

10-тақырып. Қорғаныс. Қос соққы.

Мақсаты.

1. «Қорғаныс» түсінігін енгізу.
2. Балаларды шабуылдаушы фигураны алу арқылы фигураны қорғауға үйрету.
3. Балаларды шабуыл арқылы фигураны қорғауға үйрету.
4. Балаларды басқа фигураны қорғау арқылы өз фигуранды қорғауға үйрету.
5. Шахмат тақтасындағы фигуралар мен жолдар туралы бұрын алған білімдерін бекіту.
6. «Қос соққы» ұғымымен таныстыру. Балаларға әртүрлі фигуралармен қос соққы жасауға үйрету.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Фигураға шабуыл ұғымын қайталау. Қандай спорттық ойындарды білесіңдер? Қандай спорттық ойындарды ойнағанда ұнатасың? Спорттық ойын - футболды білесің бе? Футболда бір команданың ойыншылары шабуылға шыққанда, екінші команданың ойыншылары не істейді? Олар қорғанысқа шығады. Шахматта да фигураларды шабуылдан қорғай білу керек. Фигуралардың қорғану жолдарымен танысайық.
2.	Шабуылдаушы фигураны алу арқылы фигураларды қалай қорғау керек екенін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс істеу. Фигураға басқа ойыншының фигурасы шабуыл жасағанда, оны қорғау керек. Фигураларды қорғаудың үш жолы бар. Бірінші әдіс - шабуыл жасап жатқан фигураны алу.
2.1.	Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орналастырады, мысалы: d4 шаршыда ақ сарбаз, a4 шаршыда ақ піл, d7 шаршыда қара тура. Мұғалім қара тура ақ сарбазға шабуыл жасап, оны қолға түсіргісі келетінін түсіндіреді және көрсетеді. Қара тураны алу керек. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? a4 шаршыдағы піл. Ақ піл қара тураны алады. Мұғалім Pd7 (бір қолымен) алады. Қара тура енді ақ сарбазға шабуыл жасамайды. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны қояды, мысалы, f3 шаршыда ақ ат, h6 шаршыда ақ тура, c6 шаршыда қара піл. Мұғалім қара піл ақ атқа шабуыл жасап, алғысы келетінін түсіндіреді және көрсетеді. Қара пілді алу керек. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Тура h6 шаршыда. Ақ тура қара пілді ала алады. Мұғалім баладан Tc6 алуды орындауды сұрайды (бір қолмен). Қара піл енді ақ атқа шабуыл жасамайды. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатады, мысалы, b5 шаршыға ақ піл, e4 шаршыға ақ сарбаз, f5 шаршыға қара тура. Тақтада қандай қара фигура бар? Жауабы, тура. Қара тура қандай ақ фигураға шабуыл жасайды: піл әлде сарбаз ба? Жауабы, пілге. Қандай ақ фигура қара тураны ала алады:

	піл әлде сарбаз ба? Жауабы, сарбаз. Мұғалім баладан алуды еf (бір қолмен) орындауды сұрайды. Қара тура енді ақ пілге шабуыл жасамайды. Басқа фигуралармен де осылай орындалады. Мұғалім фигуралардың орындарын өзгертеді. <i>Шахматты алу бір қолмен жасалады!</i> <i>Егер бала екі қолымен алған болса, бастапқы позиция оралып және одан қайтадан бір қолмен алуды орындауды сұрайды.</i>
2.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс 2.1-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан белгілі бір позицияны орнатуды сұрай алады. Мұғалім шахмат тақтасындағы фигуралардың түсі мен орнын өзгертеді.
2.3.	1-2 жаттығуларды (10-тақырып) дәптерге орындау. <i>Әрбір бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
3.	Шабуылдан құтылу үшін өзіңнің фигуранды қолдану керектігін түсіндіру. Фигураны қорғаудың екінші жолы - шабуылдан қашу.
3.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны орнатады, мысалы: e2 шаршыда ақ тура, h5 шаршыда қара піл. Мұғалім түсіндіріп, қара пілді ақ тураға шабуыл жасап, оны алғысы келетінін түсіндіреді. Ешқандай фигура қара пілден құлата алмайды. Сондықтан, ақ тура арқылы шабуылдан кетеміз. Мысалы, Te5. Енді ақ тураға қара піл шабуыл жасайды. Қара піл қай шаршыға жылжи алады? Мысалы, Pf7. Сақ бол! Піл тура оны алып қоймайтындай жүруі керек. Басқа фигуралармен жұмыс бірдей орындалады, фигуралардың түсі де өзгереді.
3.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сонымен қатар едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (3.1. т.).
3.3.	Дәптеріңге 3,4 -жаттығуларды(10-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
4.	Өзіңді басқа фигурамен қорғау арқылы фигураларды қалай қорғау керек екенін түсіндіру. Бір фигураны қорғаудың үшінші жолы - оны басқа бір фигурамен қорғау. Өзіңнің басқа фигуранды қолдану.
4.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны қояды, мысалы, c2 шаршыға ақ тура, h4 шаршыға ақ сарбаз, h8 шаршыға қара тура. Мұғалім қара тура ақ сарбазға шабуыл жасап, оны алғысы келетінін түсіндіреді және көрсетеді. Ешбір фигура қара тураны ала алмайды. Егер ақ сарбаз h5 шаршыға жүрсе, қара тура бәрібір оны алады. Не істеу керек? Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, ақ тура. Соның көмегіне жүгіну керек. Ақ тура ақ сарбазды қорғай алады, мысалы, Tc4. Мұғалім тураны c4 шаршысына орналастырып, ақ тураның ақ сарбазды қорғағанын көрсетеді. Егер қазір қара тура ақ сарбазды алса, онда ақ тура қара тураны алады. Сондықтан, қара тура ақ сарбазды алмайды. Ақ тура ақ сарбазды қорғады! Ақ тура ақ сарбазды қорғау үшін тағы қандай шаршыға баруы мүмкін? Жауабы, h1 шаршысына.

	Мұғалім позицияны қояды, мысалы, с1 шаршыда ақ піл, с5 шаршыда ақ сарбаз, е7 шаршыда қара піл, с6 шаршысына қара сарбаз. Мұғалім қара пілді ақ сарбазға шабуыл жасап, оны алғысы келетінін түсіндіреді және көрсетеді. Ақ сарбаз қозғала алмайды. Ол басқа ақ фигурамен қорғалуы керек. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, піл. Ақ піл ақ сарбазды қорғауы керек. Мұғалім баладан ақ пілдің ақ сарбазды қалай қорғайтынын көрсетуді сұрайды. Қорғаудың екі жолы: Па3 және Пе3. Егер қара піл ақ сарбазды алса, ақ піл оны «жейді».Ақ піл ақ сарбазды қорғады. Ұқсас жұмыс басқа фигуралармен де орындалады, фигуралардың түсі өзгертіледі.
4.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сонымен қатар едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (4.1. т.).
4.3.	Дәптерге 5,6-жаттығуларды(10-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
5.	«Қос соққы» ұғымын енгізу. Кез келген шахмат фигурасы қарсы екі фигураға бірден шабуыл жасай алады. Мұндай шабуылды қос соққы деп атайды.
5.1.	Фигуралардың екі рет соққыға түсуін түсіндіру. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, е3 шаршыда ақ тура, b7 және g7 шаршыда екі қара ат. Мұғалім екі атты бір жолда тұрғанын түсіндіреді және көрсетеді (7 көлденең). Ақ тура 7 көлденеңге (Те7) көтеріле алады және екі қара атқа бірден шабуыл жасайды. Ақ тураның қос шабуылы. Егер қара ат g7 шаршысынан (мысалы, Af5) шабуылдан құтылса, онда ақ тура b7 атын алады. Егер b7 шаршысындағы қара ат шабуылдан құтылса (мысалы, Ad6), онда ақ ат g7 қара атты басып алады. Қара бір фигураны жоғалтады. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, f3 шаршыда ақ піл, b3 шаршыда қара ат, f7 шаршыда қара сарбаз. Мұғалім қара ат мен қара сарбазды бір диагональда тұрғанын түсіндіреді және көрсетеді. Ақ піл қос соққы жасау үшін қай шаршыға баруы керек? Қара атқа да, қара сарбазға да бірден шабуыл жасау. Баладан пілмен қосарланған шабуылды көрсетуді сұрайды (Pd5). Егер қара сарбаз (f6 немесе f5) шабуылдан құтылса, ақ піл қара атты (Pb3) басып алады. Егер қара ат шабуылдан құтылса (мысалы, Ad4), ақ піл қара сарбазды басып алады. Қара бір фигурасын жоғалтады. Осыған ұқсас жұмыстар басқа фигуралармен де жүргізіледі. Мұғалім фигуралардың түсін өзгертеді.
5.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 5.1 тармаққа ұқсас.
5.3.	Дәптерге 7,8-жаттығуларды (10-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
6.	Тірек карталардың мысалдары.

Қорғаныс шабуылдаушы фигураны алу шабуылдан кету басқа фигурамен қорғану	ФИГУРАНЫ ҚОРҒАУ	ШАБУЫЛДАН КЕТУ	
ФИГУРАНЫ АЛУ	ФИГУРАНЫ АЛУ		
ФИГУРАНЫ ҚОРҒАУ	ҚОС СОҚҚЫ		
ПІЛМЕН ҚОС СОҚҚЫ	УӘЗІРМЕН ҚОС СОҚҚЫ	АТПЕН ҚОС СОҚҚЫ	САРБАЗБЕН ҚОС СОҚҚЫ

11-тақырып. Патша.

Мақсаты.

1. Балаларды патшамен жүруге үйрету.
2. «Соққы астына түсу» түсінігін енгізу. Балаларға патшаның басқа түсті фигуралардың соққы астына түсе алмайтынын түсіндіру.
3. Балаларға қарсы фигураларды патшаның көмегімен алуды үйрету.
4. «Қорғалған фигура» ұғымымен таныстыру. Балаларға патшаның қорғалған фигураларды құлата алмайтынын түсіндіру.
5. Балаларды қарсы фигураларға патшамен шабуыл жасауға үйрету. Балаларға патшамен қос соққыны түсіндіру.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, шахмат тақтасына магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), жеке жұмысқа арналған түрлі-түсті фишкалар, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

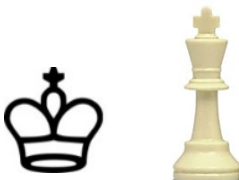
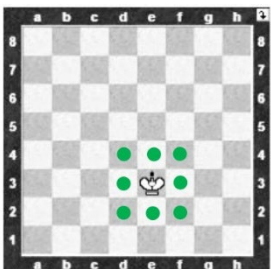
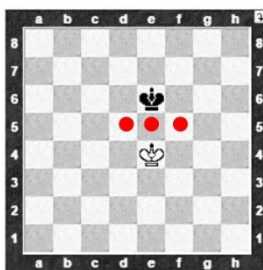
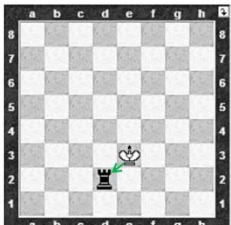
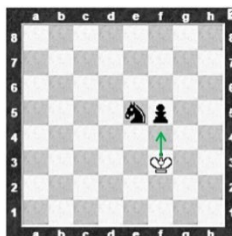
#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Көлденең, тік және диагональ деген не екенін қайталау (көрнекі тақтада және әр баланың шахмат тақтасында). Ақ патшаны және қара патшаны көрсету. Сабақта патшаның қалай жүре алатынын, басқа фигураларды алуды, шабуылдауды білесің. Патша - шахматтағы басты фигура.
2.	Патшаның қалай жүретінін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	Мұғалім ақ патшаны тақтаға қояды, мысалы, e3 шаршыға. Мұғалім ақ патшаның қалай жүретінін түсіндіреді және көрсетеді: бір шаршы көлденең, тік және диагональ бойынша (d2, d3, d4, e2, e4, f2, f3, f4). Түсіндіру үшін мұғалім түрлі-түсті магниттерді (жасыл болуы мүмкін) пайдаланады, оларды ақ патша жүре алатын шаршыларға орналастырады. <i>Қара патшамен ұқсас жұмыс.</i> <i>Мұғалім ақ патшамен жүреді, оны орнына қайтарады және патша қозғалған алаңға магнитті қояды. Ақ патшамен келесі қимылды көрсетеді, оны орнына қайтарады және патша қозғалған алаңға магнитті қояды барлық жүрістерді осылай жасайды.</i>
3.	«Соққы астына түсу» түсінігін енгізу. Көрнекі тақтада жұмыс. Патша - шахматтағы басты фигура! Оған шабуыл жасауға болады, бірақ алуға болмайды. Ол ең басты фигура! Патша басқа түсті фигуралармен басқарылатын шаршыларға жүре алмайды. Мысалы, позиция e3 шаршыда ақ патша, d6 шаршыда қара тура. Мұғалім ақ патшаның e2, e4, f2, f3, f4 (жасыл магниттерді орналастырады) шаршыларына жылжи алатынын түсіндіреді және көрсетеді. Ақ патша тағы қандай шаршыға жүре алады? Мысалы, d2. Мұғалім ақ патшаны d2 шаршыға жүреді және бұл шаршыда қара тура ақ патшаны ала алатынын

	түсіндіреді. Патшаны алуға болмайды! Сондықтан ақ патша бұл шаршыда тұра алмайды. Қара тураның соққы астына түсе алмайды. Ақ патша d3 шаршысына бара ала ма? Мұғалім ақ патшаны d3 шаршысына қойып, баладан ақ патшаның бұл жерге баруына қай қара фигураның кедергі келтіретінін сұрайды. Жауабы, қара тура. Сондықтан ақ патша d3 шаршыға жүруге болмайды. Қара тураның шабуылына тұруға болмайды. d4 шаршыға ұқсас түсініктеме. Мұғалім қызыл магниттерді d2, d3, d4 шаршыларына қояды. Ақ патша қара фигуралардың соққысының астына түсе алмайды. Қара патша ақ фигуралардың соққысының астына түсе алмайды.
3.1.	Мұғалім көрнекі тақтаға позиция қояды, мысалы, e4 шаршыға ақ патша, f6 шаршыға қара піл. Ол баладан ақ патшаның қай шаршыға жүре алатынын көрсетуді сұрайды. Бала патшамен бірге жүреді және мұғаліммен бірге ақ патша бұл шаршыға бара ала ма, жоқ па (жасыл және қызыл магниттер арқылы) қарайды. Сол сияқты, жұмыс ақ патшаның ұтқырлығы қара фигуралармен шектелетін позициядармен жүзеге асырылады: ат, сарбаз, уәзір және патша). Мысалы. 1-позиция: c4 шаршыда ақ патша, c7 шаршыда қара ат. 2-позиция: f5 шаршыда ақ патша, f7 шаршыда қара сарбаз. 3-позиция: f2 шаршыда ақ патша, d3 шаршыда қара уәзір. 4-позиция: h1 шаршыда ақ патша, h3 шаршыда қара патша. Балаларға шахматтағы патшалардың жақындамайтынын түсіндіру (бір-біріне аса жақындай алмайды, іргелес шаршыларда тұра алмайды). Ұқсас жұмыс қара патшасы бар позициядарда жүзеге асырылады. <i>Жаттығуды ақ патша қозғала алмайтын шаршыларды іздеу арқылы бастауға болады.</i>
3.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс 3.1-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан белгілі бір позицияны қоюды сұрай алады. Әр бала түрлі-түсті фишкаларды (жасыл және қызыл) пайдаланады.
3.3	Едендегі шахмат тақтасындағы жұмыстар 2.2-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан белгілі бір позицияны қоюды сұрай алады. Магниттер мен фишкалардың орнына балалардың қозғалыс белсенділігін қолдану: тұру, секіру, патша бара алатын шаршыға қадам жасау. Бала өзі тұрған, секірген, басқан соңғы шаршыны мекенжайын атайды.
3.4.	Дәптерге 1,2-жаттығуларды(11-тақырып) орында. <i>Әрбір бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
4.	Патшаның қарсы фигураларды қалай алатынын түсіндіру. Патша қарсы фигураны көлденең, тік және диагональ бойымен бір шаршыға жүру арқылы алады. Ақ патша қара фигураларды алады. Қара патша ақ фигураларды алады. Патша басып алған фигураның орнына тұрады. Алынған фигура тақтадан жоғалып кетеді (алып тасталады) және тақтаның жанында орналасады (мысалы, оңға немесе

	солға). Мысалы, позиция е3 шаршыда ақ патша, d2 шаршыда қара тура. Мұғалім фигураны қалай алу керек екенін көрсетеді (бір қолымен). Мұғалім ақ патшаның басып алуды диагональ бойымен бір шаршыға жүру арқылы жасайтынын айтады. Көлденең және тігінен қабылдаудың ұқсас көрсетілімі көрсетіледі.
4.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны қояды, мысалы d3 шаршыда ақ патша, е3 шаршыда қара піл. Баладан ақ патшаның қара пілді қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны қояды, мысалы, d3 шаршыда ақ патша, е4 шаршыда қара ат. Баладан ақ патшаның қара атты қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны қояды, мысалы, d3 шаршыда ақ патша, е2 шаршыда қара сарбаз. Баладан ақ патшаның қара сарбазды қалай алатынын көрсетуді сұрайды. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, d4 шаршыда ақ патша, е5 шаршыда қара тура, b4 шаршыда қара ат. Ол баладан ақ патшаның қай қара фигураны ала алатынын көрсетуін сұрайды. Тура ма, әлде ат па? Мұғалім позицияны белгілейді. Мысалы, ақ: Af2; қара: Td5, Pd6, Ae3, Ac6, п.е4. Баладан ақ патшаның қай қара фигураны бірінші алатынын көрсетуді сұрайды. Бала алуды орындайды. Алу үшін келесі қара фигураны іздеу. Осылайша соңына дейін, барлық қара фигуралар тақтадан жоғалып кеткенше жалғасады. Осындай жұмыс қара патшамен де жүргізіледі. <i>Шахматты алу бір қолмен жасалады!</i> <i>Егер бала екі қолымен алған болса, біз бастапқы позицияға оралып қайтадан бір қолмен жасауды сұрау керек.</i>
4.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сонымен қатар едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (4.1. т.). Мұғалім әр баладан жеке тақтада белгілі бір позицияны орналастыруды сұрауы мүмкін. <i>Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қамтамасыз етеді.</i>
4.3.	Дәптерге 3-5-жаттығуларды (11-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
5.	«Қорғаудағы фигура» ұғымымен таныстыру. Көрнекі тақтада жұмыс. Өзіннің басқа фигурамен бір фигураны қалай қорғауға болатынын қайталау. Қорғаудағы фигура қорғалған деп аталады. Мұғалім позицияны белгілейді. Мысалы, ақ: Ptd4; қара: Te8, Ac5, Ae5. Ақ патша қай қара фигураны ала алады? c5 немесе e5 шаршыдағы ат па? Қай қара атты қара тура қорғайды? c5 немесе e5 шаршыдағы ат па? Жауабы, e5 шаршыдағы ат. Ақ патша e5 шаршыдағы атты ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ат қорғалған. Ақ патша c5 шаршыда қара атты ұстай алады. Қара ат қорғансыз. Патшаға қорғалған фигураларды алуға рұқсат етілмейді. Мұғалім позицияны қояды, мысалы, ақ патша g4, қара піл h7, қара сарбаздар f5, h5 шаршыда. Ол баладан ақ патшаның қара сарбаздардың қайсысын алатынын көрсетуін сұрайды.

	Осындай жұмыс қара патшамен де жүргізіледі. <i>Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қадағалайды.</i>
5.1.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сонымен қатар едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс көрнекі тақтадағы жұмыс сияқты жүргізіледі (5 т.). Мұғалім әр баладан жеке тақтада белгілі бір позицияны орналастыруды сұрауы мүмкін. <i>Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуын қадағалайды.</i>
5.2.	Дәптерге 6-жаттығуды (11-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
6.	Патшаның қарсы фигураға қалай шабуыл жасайтыны туралы түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Мысалы, позиция а3 ақ патша, b5 қара тура. Мұғалім ақ патшаның қара тураға қалай шабуыл жасайтынын көрсетеді, айтады: тігінен бір шаршыға (Пта4) жылжиды және диагональ бойымен бір шаршыға шабуыл жасайды. Ақ патша b4 шаршыға барып, қара тураға шабуыл жасай алмайды. Өйткені ол қара тураның шабуылына ұшырайды. Ал бұған ережемен тыйым салынған. Ұқсас түсініктеме ақ патша бар позицияға қатысты, ол тігінен қозғалғанда және шабуылдайды, диагональ бойымен қозғалады және шабуылдайды, көлденең қозғалады және көлденең шабуылдаса, көлденең қозғалады және диагональ бойымен шабуылдайды және т.б. Ақ патша қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара патша ақ фигураларға шабуыл жасайды.
6.1.	Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны қояды. Мысалы. 1-позиция: с3 шаршыда ақ патша, b5 шаршыда қара піл. Мұғалім баладан ақ патшаның қара пілге шабуылын көрсетуді сұрайды (Птб4). Ақ патша с4 шаршысына өтіп, қара пілге шабуыл жасай ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша қара пілдің шабуылына ұшырайды. Патшаға соққы астына түсу ережемен тыйым салынады. 2- позиция: Ақ патша f2 шаршыда, қара ат d4 шаршыда. Мұғалім баладан ақ патшаның қара атқа шабуыл жасап жатқанын көрсетуді сұрайды (Пте3). 3- позиция: Ақ патша d3 шаршыда, қара сарбаз е5 шаршыда. Мұғалім баладан ақ патшаның қара сарбазға шабуыл жасап жатқанын көрсетуді сұрайды (Пте4). Ақ патша d4 шаршыға барып, қара сарбазға шабуыл жасай ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша қара сарбаздың шабуылына ұшырайды. Патшаға соққы астына түсу ережемен тыйым салынады.Осындай жұмыс қара патшамен де жасалады.
6.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 6.1 тармағына ұқсас. Мұғалім әр баладан жеке тақтада нақты позицияны орнатуды сұрай алады.
6.3.	«Шабуыл жаса және қаш» ойыны. Әр баламен шахмат тақтасында жұмыс жасау. Мысалы. 1 позиция: е2 шаршыда ақ патша, d4 шаршыда қара тура. Бала патшамен бірге тураға шабуыл жасайды (1. Пте3), мұғалім келесі қозғалыста патша оған шабуыл жасайтындай етіп, оны шабуылдан алыстатады (1. ...Тg4).

	Соңында мұғалім балаға түсіндіру үшін соққы астына түседі, мысалы: 2. Птf3 Тg5, 3. Птf4 Тd5, 4. Пте4 Тd3. Қара тураны басып ала аласың ба? Жауабы, иә, 5. Пtd3. 2 позиция: қара патша d7 шаршыда, ақ піл e5 шаршыда. Бала патшамен бірге пілге шабуыл жасайды (1. ... Пте6). Мұғалім пілмен бірге шабуылдан алыстап, патша келесі қозғалыста оған шабуыл жасайды (мысалы, 2. Пс7). Соңында мұғалім баланың соққы астына түсіруі үшін пілді шабуылға түсіре алады, мысалы: 2. ... Пtd7, 3. Пб6 Пте6, 4. Пd4 Пtd5, 5. Пе5. Ақ пілді құлата аласың ба? Жауабы, иә, 5. ... Пте5.
6.4.	Дәптерге 7-жаттығуды (11-тақырып) орында. <i>Бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
7.	Патшаның қос соққыны қалай жасайтынын түсіндіру. Өртүрлі фигуралармен қосарланған шабуылды қайталау: тура, ат, піл, уәзір, сарбаз. Патша сонымен қатар қос соққы жасай алады (бір қарсы екі фигураға шабуыл жасайды). Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны қояды, мысалы, с2 шаршыға ақ патша, b4 және с4 шаршыларына қара аттар. Мұғалім түсіндіріп, ақ патшаның с3 шаршыға шығып, екі қара аттарға бірден шабуыл жасайтынын түсіндіреді. Патшамен қос соққы. Егер қара ат b4 шаршысынан қашып кетсе (мысалы, Ad5), онда ақ патша атты с4 шаршысына түсіреді. Егер қара ат с4 шаршысынан қашып кетсе (мысалы, Ae3), онда ақ патша қара атты b4 шаршысына түсіреді. Қара бір ат жоғалтады.
7.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны белгілейді, мысалы, d5 ақ патша, d7 қара сарбаз, e7 қара ат. Баладан ақ патшамен қос шабуылды көрсетуді сұрайды. Ақ патшамен бірден екі қара фигураға шабуыл жаса: ат пен сарбазға. Сақ бол! Ақ патша қара фигуралардың шабуылында қозғала алмайды. Қара сарбаз ақ патшаны қай шаршыға жібермейді? Ақ патша e6 шаршысына жүре алмайды. Ол осы алаңда қара сарбаздың шабуылына ұшырайды. Мұғалім позицияны белгілейді. Мысалы, ақ: Птg2; қара: Тf4, Те5, Пd7, Ac7, п. b7; a8 шаршыда жасыл магнит. Мұғалім баладан ақ патшаны жасыл магнитпен белгіленген шаршыға жеткізуді сұрайды. Ақ патша қозғала алады, қара фигураларға шабуыл жасайды және қара фигураларды алады. Тек ақ патша ғана қозғалып, шабуыл жасап, құлата алады. Сақ бол! Ақ патша қара фигуралардың соққысынан қозғала алмайды. Бірінші қозғалысты табу (Птg3). Ақ патша бір жүріс жасап, қара тура шабуыл жасайды. Ақ патша қай шаршыға барады? Ақ патша қара тураға шабуыл жасады ма? Жауабы, иә. Ақ патша қара тураны басып ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім баладан алуды орындауды сұрайды (Af4). Патша a8 шаршысына жеткенше осылай жұмыс істейді. Осындай жұмыс қара патшамен де жасалады.
7.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс жасау көрнекі тақтадағы жұмысқа ұқсас (7.1. т.).

	Мұғалім әр баладан тақтада белгілі бір позициядарды орналастыруды сұрай алады.		
7.3.	8-9-жаттығуларды (11-тақырып) дәптерге орындау. <i>Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>		
8.	Тірек карталардың мысалдары.		
ПАТША ақ 		ПАТША кара 	ПАТША ЖҮРЕДІ
СОҚҚЫ КЕЗІНДЕ ЖҮРУГЕ БОЛМАЙДЫ 		ПАТША ЖҮРМЕЙДІ 	
ПАТША АЛАДЫ 		Қорғалған фигураны АЛУҒА БОЛМАЙДЫ 	
ПАТША ШАБУЫЛ ЖАСАЙДЫ 		ПАТШАМЕН ҚОС СОҚҚЫ 	

12–тақырып. Шах.

Мақсаты.

1. «Шах – патшаға шабуыл» ұғымын енгізу.
2. Балаларға патшаға әртүрлі фигуралармен шах қоюға үйрету. Патшаның патшаны шах қоя алмайтынын түсіндіру.
3. Балаларға патшаны шахтан қорғаудың үш әдісін үйрету.
4. «Ашық шах» түсінігін енгізу. Балаларды патшаға ашық шах қоюды үйретіңіз.
5. «Қос шах» ұғымын енгізу. Балаларды патшаға «қос шах» қоюды үйрету. «Қос шахтан» қарсы жалғыз қорғаныс бар екенін түсіндіру.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), әр балаға түрлі-түсті фишкалар, фигуралар салынған едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Шабуылдың не екенін еске түсіру (көрнекі тақтада және әр баланың шахмат тақтасында). Фигуралар патшаға да шабуыл жасай алады. Ақ және қара патшаны көрсету. Ақ фигуралар қара патшаға шабуыл жасай алады. Қара фигуралар ақ патшаға шабуыл жасай алады. Басқа түсті фигуралармен патшаға шабуыл жасау шах деп аталады. Ақ фигуралар қара патшаға шах қояды. Қара фигуралар ақ патшаға шах қояды. Ақ патша қара патшаға шах қоя алмайды. Ал қара патша ақ патшаға шах қоя алмайды. Өйткені патшалар жақындамайды.
2.	Патшаға әртүрлі фигуралармен: тура, піл, ат шах қоюды үйрету. Көрнекі тақтада жұмыс.
2.1.	1 позиция. Ақ: Птf2, қара: Тd5. Мұғалім баладан қара тураның ақ патшаға шабуылын көрсетуді сұрайды. Екі әдіс: Тd2, Тf5. Мұғалім патшаға мұндай шабуыл шах деп аталатынын түсіндіреді. Қара тура ақ патшаға шах қойды. 2 позиция. Ақ: Пtd3, қара: Pd7. Мұғалім баладан қара пілдің ақ патшаға шабуылын көрсетуді сұрайды. Екі әдіс: Pb5, Pf5. Мұғалім пілдің диагональ бойымен қозғалатынын және диагональ бойынша шах қоятынын түсіндіреді. 3 позиция. Ақ: Пtb2; қара: Ab6. Мұғалім баладан ақ патшаны қара атпен шах қоюға сұрайды. Екі әдіс: Aa4, Ac4. Қара патшамен ұқсас жұмыс.
2.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасында жұмыс 2.1-т. ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрауы мүмкін.

	Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істегенде мұғалім бақылау сызығымен жүруді сұрайды.
2.3.	Дәптерге 1-жаттығуды (12-тақырып) орында. <i>Әрбір бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
3.	Патшаны әртүрлі фигуралармен: сарбаз, уәзір шах қоюды үйрету. Көрнекі тақтада жұмыс.
3.1.	1 позиция. Ақ: Пте4; қара: d6. Мұғалім баладан қара сарбазды ақ патшаға шабуылын көрсетуді сұрайды. Сарбаз бір шаршыны тігінен алға жылжытады және диагональ бойымен (алға, оңға) шах қоя отырып, патшаға шабуыл жасайды. 2 позиция. Ақ: Пtd4; қара: e6. Мұғалім баладан ақ патшаны қара сарбазбен тексеруді сұрайды. Сарбаз бір шаршыны тігінен алға жылжытады, ал диагональ бойынша шах қояды (алға, солға). 3 позиция. Ақ: Пtf4; қара: e7. Мұғалім баладан ақ патшаны қара сарбазбен шах қоюды сұрайды. Сарбаз бастапқы орынынан екі шаршы тігінен алға жылжып, диагональ бойынша (алға, солға) шах қояды. 4 позиция. Ақ: Пtf4; қара: g7. Мұғалім баладан ақ патшаны қара сарбазбен шах қоюды сұрайды. Сарбаз бастапқы орыннан екі шаршыны тігінен алға жылжып, диагональ бойынша (алға, оңға) шах қояды. 5 позиция. Ақ: Пtc1; қара: Уh4т Мұғалім баладан қара уәзірді тігінен жылжытып, ақ патшаға көлденең (Уh1) шах қоюды сұрайды. Мұғалім баладан қара уәзірді көлденең жылжытуды және ақ патшаны тігінен (Уh1) шах қоюды сұрайды. Мұғалім баладан қара уәзірді көлденең жылжытуды және ақ патшаны диагональ бойынша (Уf4) шах қоюды сұрайды. Мұғалім баладан қара уәзірді диагональ бойынша жылжытуды және ақ патшаны көлденең (Уe1) шах қоюды сұрайды. Мұғалім баладан қара уәзірді тігінен (артқа) жылжытуды және ақ патшаны диагональ бойынша (Уh6) шах қоюды сұрайды. Мұғалім баладан қара уәзірді тігінен (артқа) жылжытуды және ақ патшаны диагональ бойынша (Уh6) шах қоюды сұрайды. Ұқсас жұмыс қара патшамен жүзеге асырылады.
3.2.	«6 шах» ойыны. Мұғалім тақтаға позицияны белгілеп, баладан уәзірмен алты шахты көрсетуді сұрайды. Мысалы, ақ: Пth3, Уa6. Мұғалім мен балалар бұрыннан көрсетілген шахтарды көрсету үшін түрлі-түсті магниттерді пайдаланады.

3.3.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ Едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 3.1 және 3.2-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат жазуы арқылы белгілі бір позицияны орнатуды сұрайады. Едендегі шахмат тақтасында жұмыс істегенде мұғалім жүруді, бақылау сызығымен, патшаға шабуыл сызығымен секіруді сұрайды.
3.4.	Дәптерге 2–4-жаттығуларды (12-тақырып) орындау. <i>Әрбір бала алдымен шахмат тақтасында жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
4.	Патшаны шахтың астында қалдыруға болмайтынын түсіндіру. Қорғаудың үш жолы бар. Көрнекі тақтада жұмыс.
4.1.	Көрнекі тақтада жұмыс. Патша - ең маңызды фигура. Оны алу мүмкін емес. Оны соққы астына түсіруге болмайды. Оны шахтың астына қалдыруға болмайды. Патша шабуылдан қорғау керек. Шахтан қорғаудың үш жолы бар.
4.2.	Бірінші әдіс – патшаға шах қойған фигураны алу. 1 позиция. Ақ: Пtg1, Пе2; Қара: Уg4. Мұғалім қара уәзір ақ патшаны бақылауға алғанын көрсетеді. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, піл. Піл уәзірді ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім баладан ақ пілдің қара уәзірін алуды сұрайды. Уәзір тақтадан алынады. Шах жоқ. Ақ патшаны шахтан қорғадық. Ақ патшаға шабуыл жасаған фигураны алды. 2 позиция. Ақ: Пtf2, Td1; Қара: Pd4. Мұғалім қара пілдің ақ патшаға шах қойғанын түсіндіреді және көрсетеді. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, тура. Тура пілді ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім баладан ақ турамен алуды сұрайды. Қара піл тақтадан жоғалып кетеді. Шах жоқ. Ақ патшаны шахтан қорғадық. Ақ патшаға шабуыл жасаған фигураны алдық. 3 позиция. Ақ: Пта3, Ас3; Қара: Ab5. Қай қара фигура ақ патшаға шах қойды? Жауабы, ат. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, ат. Ақ патшаны қара атпен шахтан қорғадық. Мұғалім баладан ақ патшаның шахтан қорғануын көрсетуді сұрайды (1. Ab5). Патша өзін шахтан қорғай алады. Патша патшаны бақылауға алған фигураны алады. Егер бұл фигура патшаның қасында орналасса. 4 позиция. Ақ: Пте4, Ас3; Қара: Пте4.т Қай қара фигура ақ патшаны шах қояды? Жауабы, сарбаз. Сарбаз қорғалмаған. Патша сарбазды ала алады. Мұғалім баладан патшамен алуды сұрайды. Қара сарбаз тақтадан жоғалып кетеді. Шах жоқ. Патша өзін қорғады. Ұқсас жұмыс қара патшасы бар позицияларда да жүзеге асырылады. <i>Мұғалім бір қолмен ұстауды қамтамасыз етеді.</i>
4.3.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 4.2-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат жазуы арқылы белгілі бір позицияны орнатуды сұрай алады. <i>Мұғалім баланың бір қолымен фигураларды алуды қамтамасыз етеді.</i>

4.4.	5-6-жаттығуларды (12-тақырып) дәптерге орындау. <i>Бала шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
5.	Патшаны шахтан қорғаудың екінші жолы - оны басқа фигурамен жабу. Көрнекі тақтада жұмыс.
5.1.	1 позиция. Ақ: Ptd1, Ta2; Қара: Ud5. Қай қара фигура ақ патшаға шах қойды? Жауабы, уәзір. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, тура. Ақ тура қара уәзірі ала ма? Жауабы, жоқ. Бірақ ақ тура ақ патшаны шахтан қорғай алады. Мұғалім Td2 жүрісін көрсетеді. Мұғалім қара уәзір ақ патшаны d жолының бойынша ақ патшаға шах қойғанын түсіндіреді. Сондықтан ақ патшаны шахтан қорғау үшін ақ тура осы жолға (d) тұруы керек. Шах жоқ. 2 позиция. Ақ: Пте4, d2; Қара: Та4. Қай қара фигура ақ патшаға шах қояды? Жауабы, тура. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, сарбаз. Ақ сарбаз қара тураны ала ма? Жауабы, жоқ. Бірақ ақ сарбаз ақ патшаны шахтан қорғай алады. Қара тура ақ патшаны 4 көлденең бойымен шах қойды. Сондықтан ақ сарбаз осы көлденеңге тұруы керек. Мұғалім баладан ақ сарбаздың ақ патшаға шах қоюдан қалай қорғайтынын көрсетуді сұрайды (d4). Шах жоқ. 3 позиция. Ақ: Pth2, Af1; Қара: Пе5. Қай қара фигура ақ патшаға шах қойды? Жауабы, піл. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, ат. Ақ ат патшаны шахтан қорғай алады. Мұғалім ақ ат ақ патшаны шахтан қалай қорғайтынын көрсетуді сұрайды (Ag3). Ұқсас жұмыс қара патшамен позицияларда жасалады.
5.2.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс. Едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 5.1-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат белгісін пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды.
5.3.	7-8 жаттығуларды (12-тақырып) дәптерге орындау. Бала шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
6.	Патшаны шахтан қорғаудың үшінші әдісі – патшаның басқа шаршыға жүруі. Көрнекі тақтада жұмыс.
6.1.	1 позиция. Ақ: Ptg2, Pd1; Қара: Af4. Қай қара фигура ақ патшаны шахтан қорғайды? Жауабы, ат. Ақ патша қара атты ала ма? Жауабы, жоқ. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, піл. Ақ піл қара атты ала ма? Жауабы, жоқ. Ақ піл ақ патшаны шахтан қорғай ала ма? Жауабы, жоқ. Атпен шахтан қорғану. Тек ақ патшаны шахтан қорғау үшін басқа шаршыға жүру қалды. Мұғалім баладан ақ патшаның қай шаршыға жылжи алатынын көрсетуді сұрайды (мысалы, бала Ptf3 жүрісін көрсете алады). Шах жоқ. 2 позиция. Ақ: Птс4, d4; Қара: с6, d5. Қай қара фигура ақ патшаға шах қойды? Жауабы, d5 шаршысындағы қара сарбаз. Ақ патша d5 шаршысындағы қара сарбазды ала ма? Жауабы, жоқ, сарбаз с6 сарбазымен қорғалған. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, d4 шаршыдағы

	сарбаз. Ақ сарбаз d5 шаршыдағы қара фигураны ала ма? Жауабы, жоқ. Ақ сарбаз ақ патшаны шахтан қорғай ала ма? Жауабы, жоқ. Сарбазбен патшаны шахтан қорғай алмайсың. Ақ патшаны басқа шаршыға жүру арқылы шахтан алып тастау ғана қалды. Мұғалім баладан ақ патшаның қай шаршыға бара алатынын көрсетуді сұрайды (мысалы, бала Птс5 қозғалысын көрсете алады). Шах жоқ. Осындай жұмыс қара патшамен де жүргізіледі.
6.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 6.1 тармағына ұқсас жүргізіледі. Мұғалім әрбір баладан шахмат белгісін пайдаланып тақтада белгілі бір позицияны реттеуді сұрайды.
6.3.	«Барлығы біреуіне» ойыны. Әр баламен шахмат тақтасында жұмыс жасау. Мұғалім әр баладан шахмат белгісін пайдаланып тақтада келесі позицияны орналастыруды сұрайды. Ақ: Пtb4; қаралар: Th8, Pg3, Ae7, a5. Мұғалім әр баладан барлық шахтарды қара фигуралары бар ақ патшаға көрсетуді сұрайды.
6.4.	Дәптерге 9,10- жаттығуларды (12-тақырып) орындау. <i>Бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
7.	«Ашық шах» түсінігін енгізу. Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны белгілейді. Мысалы, ақ: Td1; қара: Пtd7. Ақ тура қара патшаға шах қойды. Мұғалім тағы бір ақ фигураны қосады, мысалы, d4 шаршыға ақ піл. Енді қара патшаға ақ тура шах қояды ма? Жауабы, жоқ. Қандай ақ фигура тураға қара патшаға шах қоюға кедергі жасайды? Жауабы, ақ піл. Мұғалім баладан пілмен жүріс жасауды сұрайды. Пілдің қимылынан кейін қара патшаға турамен шах қойыла ма? Жауабы, иә. Ақ піл жүрді, ал ақ тура шах қойды. Ақ піл қара патшаны бақылауға алу үшін жолды ашты. Мұндай шах «ашық шах» деп аталады.
7.1.	1 позиция. Ақ: Пtf3, Tf1; қара: Пtf8. Барлық фигуралар бір f жолында. Қара патшаға шах қою үшін ақ тураны жолды ал. Қай ақ фигура тураның шах қоюына кедергі жасайды? Жауабы, ақ патша. Ақ патша f жолына кетуі керек. Мұғалім баладан патшамен бірге жүруді сұрайды (мысалы, Пте3 жүрісін көрсете алады). Турамен шах бар. Ақ патша жүрді, ақ тура шах қойды. Бұл ашық шах. 2- позиция. Ақ: Пс2, d3; Қара: Пtf5. Барлық фигуралар бір диагональда орналасқан. Мұғалім баладан ақ пілдің қара патшаға ашық шахты көрсетуін сұрайды. Қандай ақ фигура пілге шах қоюға кедергі жасайды? 3- позиция. Ақ: Уb6, Ас6; Қара: Пth6. Барлық фигуралар бір көлденең жолда орналасқан. Мұғалім баладан ақ уәзірдің қара патшаға ашық шах қоюын сұрайды. Қандай ақ фигура уәзірге шах қоюға кедергі жасайды?

7.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс жасау көрнекі тақтадағы жұмысқа ұқсас (7.1. б.). Мұғалім әр баладан шахмат нотациясын пайдаланып тақтада белгілі бір позиция орналастыруды сұрай алады.
7.3.	Дәптерге 11-жаттығуды (12-тақырып) орындау. Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
8.	«Қос шах» түсінігін енгізу. Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позицияны белгілейді. Мысалы, ақ: Те1; қара: Пте7. Ақ тура қара патшаға шах қояды. Мұғалім тағы бір ақ фигураны қосады, мысалы, е3 шаршыда ақ піл. Ақ тура енді қара патшаға шах қоя алады ма? Жауабы, жоқ. Барлық фигуралар бір тік е жолында орналасқан. Қай ақ фигура тураға қара патшаға шах қоюға кедергі жасайды? Жауабы, ақ піл. Мұғалім баладан ақ пілмен қара патшаға шах қоюды сұрайды (мысалы, бала Пс5 жүрісін жасай алады). Піл қара патшаны бақылауға алды. Тақтада тағы қандай ақ фигура бар? Жауабы, тура. Ақ тура да қара патшаға шах қояды. Піл оған жол ашты. Мұндай шах қос шах деп аталады. Екі ақ фигура бір қимылда қара патшаға шах қояды.
8.1.	1 позиция. Ақ: Тf1, Af3; қара: Птf7. Барлық фигуралар бір тік f жолында тұрады. Қара патшаны тексеру үшін ақ тураға жол ашу керек. Қай ақ фигура тураның шах қоюына кедергі жасайды? Жауабы, ат. Ақ ат f тік жолында қалып, қара патшаға шах қою мүмкін. Мұғалім баладан атпен шах қоюды сұрайды (мысалы, бала Ae5 қозғалысын көрсете алады). Атпен шах бар, турамен шах бар. Бұл қос шах қою. 2 позиция. Ақ: Td3, Пс2; қара: Птf5. Барлық фигуралар бір диагональда орналасқан. Мұғалім баладан қара патшаға шах қоюды сұрайды. Ақ турамен де, ақ пілмен де. 2 позиция. Ақ: Уb6, Ас6; қара: Птg6. Барлық фигуралар бір көлденең жолда орналасқан. Мұғалім баладан қара патшаға қос шах қоюды сұрайды. Ақ атпен және ақ уәзірмен.
8.2.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс жасау көрнекі тақтадағы жұмысқа ұқсас (8.1. б.). Мұғалім әрбір баладан шахмат белгісін пайдаланып тақтада белгілі бір позицияны орналастыруды сұрайды.
8.3.	Дәптерге 12-жаттығуды (12-тақырып) орындау. <i>Бала жаттығуды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
9.	Тірек карталарының мысалы.

ШАХ
патшаға шабуыл жасау

ПІЛМЕН ШАХ

АТПЕН ШАХ

САРБАЗБЕН ШАХ

УӨЗІРМЕН ШАХ
көлденең

УӨЗІРМЕН ШАХ
тігінен

УӨЗІРМЕН ШАХ
диагональ бойынша

ШАХТАН ҮШ ҚОРҒАНЫС

♔
ШАХ
Алу
Жабу
Кету

АТПЕН ШАХТАН ЕКІ ҚОРҒАНЫС

♔
АТПЕН ШАХ
Атты алу
Патшамен кету

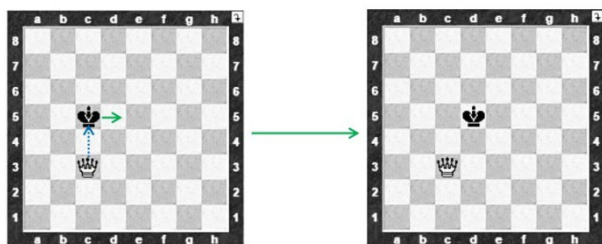
САРБАЗБЕН ШАХТАН ЕКІ ҚОРҒАНЫС

♔
САРБАЗБЕН ШАХ
Сарбазды алу
Патшамен кету

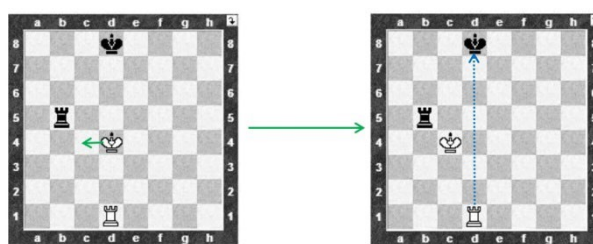
ФИГУРАНЫ АЛУ

ФИГУРАМЕН ЖАБУ

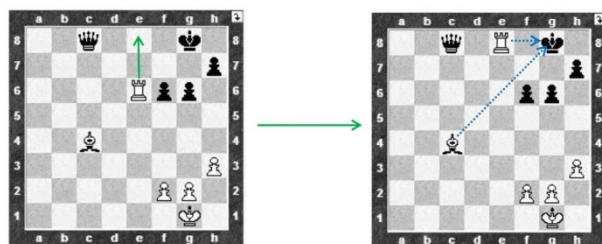
ПАТШАМЕН КЕТУ

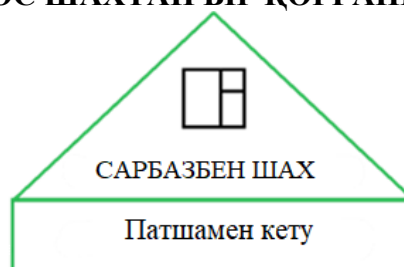
АШЫҚ ШАХ

ҚОС ШАХ

ҚОС ШАХТАН БІР ҚОРҒАНЫС

13-тақырып. Рокировка.

Мақсаты.

1. «Рокировка», «қысқа рокировка», «ұзын рокировка» ұғымдарын енгізу.
2. Балаларды қысқа және ұзын рокировка жасауға үйрету.
3. Балаларға рокировка рұқсат етілмейтін ережелерді түсіндіру.
4. «Шабуыл астындағы шаршы» ұғымын енгізу.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), әр балаға түрлі-түсті фишкалар, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталар.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Бастапқы позицияны ақ және қара патшалар үшін (тиісінше e1 және e8), ақ және қара туралар үшін (тиісінше a1, h1 және a8, h8) қайталау. Патша - шахматтың ең маңызды фигурасы. Патшаны қорғау керек. Осы мақсатта патшаның арнайы жүрісі бар. Бұл жүру рокировка деп аталады. Қолға ақ патшаны алып, оны бастапқы позицияға қой (e1 шаршыда). Қолға екі ақ тураны алып, оларды бастапқы позицияға қой (a1 және h1 шаршылар). Патша турамен бірге рокировка жасайды. Рокировка жасау үшін патша мен тура бастапқы позицияда болу керек.
2.	Рокировка әдісін түсіндіру. Көрнекі және жеке тақталармен жұмыс. Рокировка қозғалысы екі бөліктен тұрады. Патша көлденең екі шаршы тураға қарай жүреді (мысалы, h1). Мұғалім жүрудің бірінші бөлігін көрсетеді: ақ патша e1-ден g1-ге қарай жүреді. Әр баладан өз тақтасында қайталауды сұрайды. Содан кейін ақ тура патшаның үстінен секіріп, патшаның жанындағы f1 шаршыға тұрады. Мұғалім жүрудің екінші бөлігін көрсетеді: ақ тура h1 шаршысынан f1 шаршысына секіреді. Балалардан қимылдың екінші бөлігін жеке тақтада қайталауды ұсынады. Мұндай рокировка қысқа деп аталады. Рокировка - бұл патшаның жүрісі! Біз патшамен бірге рокировку бастап, содан кейін турамен жүресің. Ақ патша мен тураны бастапқы орнына қой. Сондай-ақ ұзын рокировка бар. Мұғалім жүрудің бірінші бөлігін көрсетеді: ақ патша e1 шаршысынан c1 шаршысына жылжиды. Әр баладан өз тақтасында қайталауды сұрайды. Содан кейін ақ тура патшаның үстінен секіріп, патшаның жанындағы d1 шаршыға тұрады. Мұғалім жүрудің екінші бөлігін көрсетеді: ақ тура a1 шаршысынан d1 шаршысына секіреді. Балалардан қимылдың екінші бөлігін тақтада қайталауды ұсынады. Бұл ұзын рокировка. <i>Рокировка бір қолмен жасалады!</i> <i>Біріншіден, қозғалыстың бірінші бөлігін орындайсың: патшаны жылжытасың. Содан кейін, сол қолмен, қозғалыстың екінші бөлігін жасайсың: тураны алып, оны патшаның жанындағы шаршыға қою керек.</i>

2.1.	Қара патшаны қолға алып, оны бастапқы позицияға қой (e8 шаршыға). Қара тураны қолға алып, оны бастапқы позицияға қой (a8 және h8 шаршыларына). Қара патша сонымен қатар қысқа және ұзын рокировка жасайды. Мұғалім әр баладан қара патшаның қысқа рокировка қалай жасайтынын тақтада көрсетуін сұрайды. Қара патшаны және тураны бастапқы орнына қою керек. Мұғалім әр баладан қара патшаның ұзын рокировка қалай жасайтынын тақтада көрсетуді сұрайды. <i>Мұғалім баланың рокировка қимылын бір қолымен орындауын қадағалайды.</i>
2.2.	«Қысқа - ұзын» ойыны. Мұғалім тақтада патшаның (ақ немесе қара) қалай рокировка жасайтынын көрсетеді және балалардан патшаның қандай рокировка жасағанын сұрайды: қысқа немесе ұзын.
2.3.	Едендегі шахмат тақтасындағы жұмыстар 2.1 және 2.2-тармақтарға ұқсас орындалады.
2.4.	1-2 жаттығуларды (13-тақырып) дәптерге орындау. Бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
3.	Рокировка жасай алмаған кездегі ережелерді түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
3.1.	Рокировка жасай алмайтын ережелер бар. Патша мен тураның арасында басқа фигуралар болса, рокировка жасай алмайды. Патша мен тураның арасында ешқандай фигуралар болмаса, рокировка жасауға болады. 1 позиция. Ақ: Пте1; Қара: Th1, Af1; Қара: Пте8, Та8. Мұғалім ақ патша мен тура жақындай алмайтынын түсіндіреді және көрсетеді, өйткені ақ ат «кедергі» болады. Қара фигураларға қара. Қара патша мен тура рокировка жасай ала ма? Жауабы, иә. Мұғалім баладан көрнекі тақтада ұзын рокировка жасауды сұрайды.
3.2.	«Болады - болмайды» ойыны. Мұғалім позициядарды көрнекі тақтаға орналастырады және балалардан рокировка жасауға болады немесе болмайтынын айтуды сұрайды. Егер рокировка жасау мүмкін болса, мұғалім баладан оны көрнекі тақтада орындауды сұрайды. 1 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Пс1. 2 позиция. Ақ: Пте1, Th1. 3 позиция. Ақ: Пте1, Та1. 4 позиция. Ақ: Пте1, Th1, Ag1. 5 позиция. Қара: Пте8, Та8, Ab8. 6 позиция. Қара: Пте8, Та8. 7 позиция. Қара: Пте8, Th8, Pf8. 8 позиция. Қара: Пте8, Th8.
3.3.	«Ұзын - қысқа» ойыны. Мұғалім позициядарды көрнекі тақтаға орналастырады және балалардан рокировканың қандай түрін жасауға болатынын сұрайды: қысқа немесе ұзын. 1 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1, Ab1. 2 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1, Pf1.

	3 позиция. Қара: Пте8, Та8, Th8, Пс8. 4 позиция. Қара: Пте8, Та8, Th8. 4-позицияда екі рокировка да мүмкін.
3.4.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 3.1, 3.2 және 3.3-тармақтарға сәйкес орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны қоюды сұрай алады.
3.5.	3-жаттығуды (13-тақырып) дәптерге орындау. Әрбір бала алдымен шахмат тақтасында жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
4.	Патша жүрген болса, рокировка жасай алмайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
4.1.	1 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1; қара: Пте8, е7. Позицияға қара. Ақ патша енді қысқа да, ұзын да рокировка жасай алады. Мұғалім балаларға қысқа және ұзын рокировканы көрсетуді ұсынады. Бірақ ақтар рокировка жасағысы келмеді және ақтар, мысалы, 1. Пте2 жүрді қара 1. ... е6 деп жауап берді. Ақ патша е1 (2. Ae1) шаршыда бастапқы позицияға қайтарды. Қара 2 ... Пте7 ойнады.. Енді ақ патша бұдан былай рокировка жасай алмайды (қысқа да, ұзын да). Ол бұл мүмкіндікті жоғалтты, себебі ол әлдеқашан жүрген (жүрістер жасаған).Патша рокировка жасағысы келсе, жүруге рұқсат етілмейді. 2 позиция. Ақ: Пtd1, Th1. Ойынның басында ақ патша қай шаршыда? Жауабы, е1 шаршыда. Ақ патша қазір бастапқы позицияда ма? Жауабы, жоқ. Енді ақ патша рокировка жасай ала ма? Жауабы, жоқ. Мұғалім жүріс жасайды 1. Пте1. Ақ патша е1 шаршысындағы бастапқы орнына оралды. Ақ патша рокировканы енді жасай ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ол әлдеқашан жүрген. Патша рокировка жасағысы келсе, бастапқы орнынан кете алмайды. <i>Мұғалім сонымен қатар шахмат ойынындағы қимылдар кезекпен жасалатынын түсіндіреді: алдымен ақтар жүреді, содан кейін қара жүреді. Содан кейін қайтадан ақ, содан кейін қара. Мұғалім рокировканың бір қолмен жасалуын қадағалайды.</i>
5.	Тура қозғалған болса, рокировка жасауға болмайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
5.1.	1 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1; қара: Пте8, е7. Позицияға қара. Ақ патша енді қысқа да, ұзын да рокировка жасай алады. Мұғалім балаларға қысқа және ұзын рокировканы көрсетуді ұсынады. Бірақ ақтар шабуыл рокировка келмеді және ақ жүруді жасады, мысалы, 1. Th8 және қара патшаны тексеруге қойды. Қара 1... Пtd7 деп жауап берді, патшаны шахтан құтқарды. Ақ тураны h1 шаршыға (2. Th1) бастапқы орнына қайтарды. Қара 2 ... е5 ойнады. Енді ақ патша қысқа рокировка қимылын жасай алмайды, өйткені h1 шаршыда ақ тура қозғалып үлгерді. Бірақ ақ патша ұзақ рокировка жасай алады. Өйткені a1 шаршысынан шыққан тура қозғалмаған.

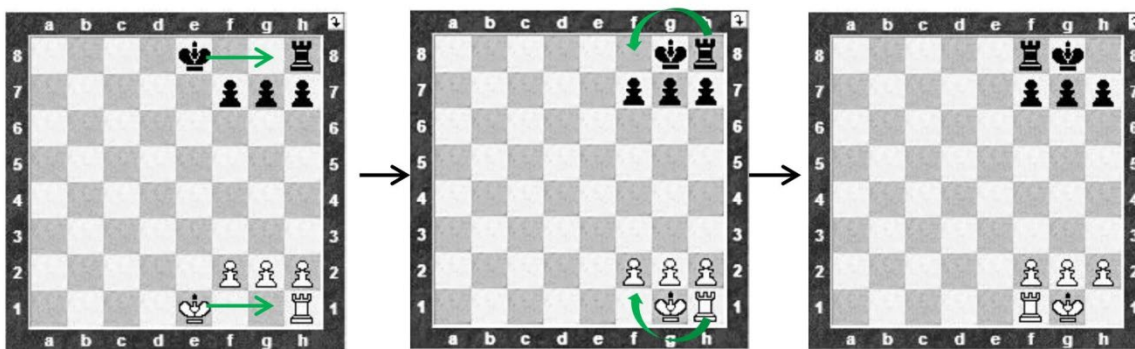
	Патшаның рокировка қимылын жасау мүмкіндігі болуы үшін тура бастапқы позициядан кете алмайды.
5.2.	«Ұзын - қысқа» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды орналастырады және балалардан рокировканың қандай түрін жасауға болатынын айтуды сұрайды: қысқа немесе ұзын. 1 позиция. Ақ: Пте1, Tb1, Th1. 2 позиция. Ақ: Пте1, Ta1, Th2. 3 позиция. Қара: Пте8, Ta8, Tf8. 4 позиция. Қара: Пте8, Tc8, Th8. 5 позиция. Ақ: Пtf1, Ta1, Th1. Бесінші позицияда рокировка жасау мүмкін емес, өйткені патша бұған дейін жүрген.
5.3.	4-жаттығуды (13-тақырып) дәптерге орындау. <i>Бала шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
6.	Патшаға шах қойылған болса, рокировка жасауға болмайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
6.1.	1 позиция. Ақ: Пте1, Tb1, Th1; қара: Пте8, Pb4. Позицияға қара. Қай қара фигура ақ патшаға шах қояды? Жауабы, піл. Патшаға шах қойылған болса, рокировка жасауға болмайды. Біріншіден, патшаны шахтан құтқару керек. Қандай ақ фигура патшаны шахтан қорғай алады? Мысалы, пілді алу арқылы. Тура b1 шаршыда орналасқан. Мұғалім баладан Tb4 алуын сұрайды. Енді патшаға шах жоқ. Келесі қозғалыста ол (патша) рокировка жасай алады. Мұғалім қара патшамен 1. ... Ad7 жүре алады. Ақ патша қазір қандай рокировка жасай алады: қысқа ма, ұзын ба? Жауабы, қысқа. Мұғалім баладан қысқа рокировка жасауды сұрайды. <i>Мұғалім баланың бір қолмен алу және рокировка орындауын қамтамасыз етеді.</i>
6.2.	«Болады - болмайды» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатып, балалардан рокировка жасауға болады ма, жоқ па деп сұрайды. Егер рокировка жасауға болатын болса, мұғалім баладан көрнекі тақтада көрсетуді сұрайды. 1-4 позициядарда ақ патша рокировка жасай алады ма? 5-8 позицияларда қара патша рокировка жасай алады ма? 1 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Te7. 2 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Td7. 3 позиция. Ақ: Пте1, Ta1; қара: Пте8, Af3. 4 позиция. Ақ: Пте1, Ta1; қара: Пте8, Uh4. 5 позиция. Ақ: Пте1, Ac7; қара: Пте8, Th8. 6 позиция. Ақ: Пте1, Pg6; қара: Пте8, Th8. 7 позиция. Ақ: Пте1, Tf2; қара: Пте8, Ta8. 8 позиция. Ақ: Пте1, Uh8; қара: Пте8, Ta8.

6.3.	Шахмат тақтасында әр баламен жеке жұмыс 6.2-тармаққа ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып тақтада белгілі бір позицияны реттеуді сұрай алады.
6.4.	5-жаттығуды (13-тақырып) дәптерге орындау. <i>Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
7.	Егер рокировкадан кейін патшаға шах қойылса, рокировка жасауға болмайтыны туралы түсініктеме. Көрнекі тақтада жұмыс.
7.1.	1позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Tg6. Ақ патша бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Ақ тура бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Ақ патша мен ақ тураның арасында фигуралар бар ма? Жауабы, жоқ. Ақ патша мен тура жүрмеді. Қара тура ақ патшаға шах қойды ма? Жауабы, жоқ. Ақ фигуралармен қысқа рокировка жасайық. Мұғалім 1жүріс жасайды. 0-0. Позицияға қара. Рокировкадан кейін ақ патша қара тураның бақылауында болады. Патшаны шах позициясына қоюға болмайды. Патша бақылауда болса, рокировка жасау мүмкін емес.
7.2.	«Болады – болмайды» ойыны Мұғалім көрнекі тақтаға шахматтық позициялар қояды да, оқушылардан рокировка жасауға бола ма, болмай ма деп сұрайды. Егер рокировка жасауға болатын болса, мұғалім оқушыдан оны көрнекі тақтада іске асыруды сұрайды. 1–4-позицияларда ақ король рокировка жасай ала ма? 5–8-позицияларда қара король рокировка жасай ала ма? 1 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Tg7. 2 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Пе4. 3 позиция. Ақ: Пте1, Та1; қара: Пте8, Ab3. 4 позиция. Ақ: Пте1, Та1; қара: Пте8, b2. 5 позиция. Ақ: Пте1, Yd5; қара: Пте8, Th8. 6 позиция. Ақ: Пте1, Pf6; қара: Пте8, Th8. 7 позиция. Ақ: Пте1, Пс5; қара: Пте8, Та8. 8 позиция. Ақ: Пте1, Тс2; қара: Пте8, Та8.
7.3.	«Қысқа-ұзын» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды орналастырады және балалардан рокировканың қандай түрін жасауға болатынын айтуды сұрайды: қысқа немесе ұзын. 1, 2 позицияларда ақ патша қандай рокировка жасай алады? 3, 4 позицияларда қара патша қандай рокировка жасай алады? 1 позиция. Ақ: Кре1, Та1, Th1; қара: Пте8, Тс6. 2 позиция. Ақ: Кре1, Та1, Th1; қара: Пте8, Pd4. 3 позиция. Ақ: Кре1, Ah6; қара: Пте8, Та8, Th8. 4 позиция. Ақ: Кре1, b7; қара: Пте8, Та8, Th8.
7.4.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс тақтадағы жұмысқа ұқсас (7.2. және 7.3.-тармақ.). Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып тақтада белгілі бір позицияларды орналастыруды сұрай алады.
7.5.	Дәптерге 6,7-жаттығуларды (13-тақырып) орындау.

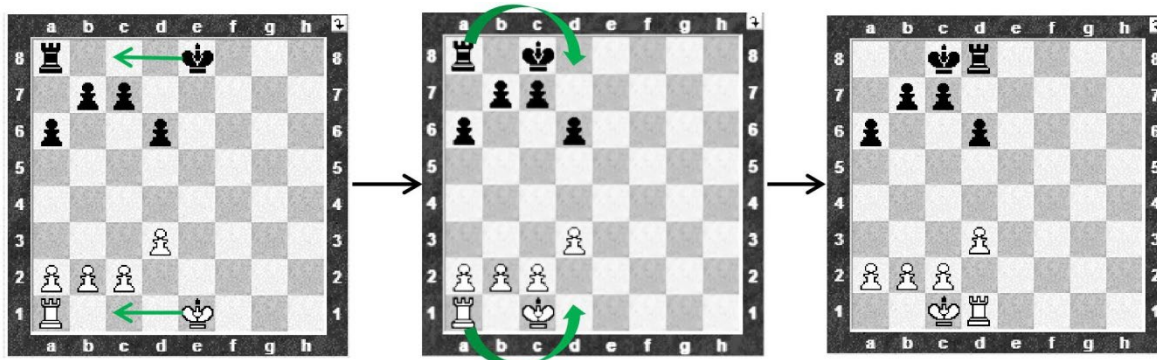
	<i>Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
8.	«Қорғалатын шаршы» ұғымымен таныстыру. Патша қорғалатын шаршыдан өтіп кетсе, рокировка жасай алмайтынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
8.1.	1 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Tf6. Ақ патша бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Ақ тура бастапқы позицияда ма? Жауабы, иә. Ақ патша мен ақ тураның арасында фигуралар бар ма? Жауабы, жоқ. Ақ патша мен тура қозғалмады. Қара тура ақ патшаға шах қойды ма? Жауабы, жоқ. Қара тураға қара. Ол ақ патшаны f1 шаршыға жүруіне кедергі келтіреді. Мұғалім осы шаршыға қызыл магнитті қояды. Бұл қорғалатын шаршы. Патша қорғалатын шаршыға өтсе, рокировка жасалмайды. «Қорғалатын шаршы» түсінігін енгізген кезде келесі түсініктемені қолдануға болады: патша шахтан өте алмайды. Тураға дейін патша бірден екі жүріс жасайды (f1, содан кейін g1). Бірақ f1 шаршыда ақ патша қара тураның шахына тап болады. Бала патшаны шахқа қалдыруға болмайтынын біледі. Сондықтан қорғалатын шаршы арқылы рокировка жасауға болмайды. Қорғалатын шаршы ережесі тек патшаға қатысты. Ол тураға қолданылмайды.
8.2.	«Болады-болмайды» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды орналастырады және балалардан рокировка жасауға болады ма, жоқ па деп сұрайды. Егер рокировка мүмкін болса, мұғалім баладан оны көрнекі тақтада орындауды сұрайды. 1-4 позицияларда ақ патша рокировка жасай алады ма? 5-8 позицияларда қара патша рокировка жасай алады ма? 1 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Tf7. 2 позиция. Ақ: Пте1, Th1; қара: Пте8, Пс4. 3 позиция. Ақ: Пте1, Та1; қара: Пте8, Аа3. 4 позиция. Ақ: Пте1, Та1; қара: Пте8, с2. 5 позиция. Ақ: Пте1, Фс5; қара: Пте8, Th8. 6 позиция. Ақ: Пте1, Pf5; қара: Пте8, Th8. 7 позиция. Ақ: Пте1, Pg5; қара: Пте8, Та8. 8 позиция. Ақ: Пте1, Td2; қара: Пте8, Та8.
8.3.	«Қысқа-ұзын» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды орналастырады және балалардан рокировканың қандай түрін жасауға болатынын айтуды сұрайды: қысқа немесе ұзын. 1, 2 позицияларда ақ патша қандай рокировка жасай алады? 3, 4 позицияларда қара патша қандай рокировка жасай алады? 1 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1; қара: Пте8, Td6. 2 позиция. Ақ: Пте1, Та1, Th1; қара: Пте8, Пс4. 3 позиция. Ақ: Пте1, Ag6; қара: Пте8, Та8, Th8. 4 позиция. Ақ: Пте1, с7; қара: Пте8, Та8, Th8.

8.4.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс көрнекі тақтадағы жұмысқа ұқсас (8.2. және 8.3-тармақ.). Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып тақтада белгілі бір позицияларды орналастыруды сұрайды.	
8.5.	Дәптерге 8, 9-жаттығуларды (13-тақырып) орындау. Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.	
9.	Тірек карталарының мысалы	
РОКИРОВКА		ҚЫСҚА рокировка ҰЗЫН рокировка

ҚЫСҚА рокировка

Ұзын рокировка

РОКИРОВКА ЖОҚ

РОКИРОВКА ЖАСАУҒА БОЛМАЙДЫ патша мен тураның арасында фигура бар

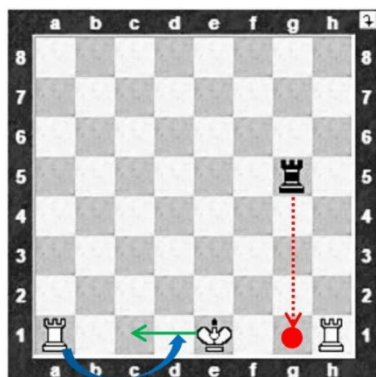
РОКИРОВКА ЖАСАУҒА БОЛМАЙДЫ патшаға шах қойылды

РОКИРОВКА ЖАСАУҒА БОЛМАЙДЫ қорғалған шаршы арқылы

РОКИРОВКА ЖАСАУҒА БОЛМАЙДЫ патшаға шах қойылды

14-тақырып. Мат.

Мақсаты.

1. «Мат» ұғымымен таныстыру.
2. Балаларға шахмат ойынының мақсаты мат екенін түсіндіру.
3. Балаларды әртүрлі фишкалармен мат жасауға үйрету.
4. Балаларға патша басқа патшаға мат қоя алмайтынын түсіндіру.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдық: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), әр балаға түрлі-түсті фишкалар, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталар.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Шах ұғымын қайталау, шахқа қарсы үш қорғанысты қарастыру (алу, жабылу, кету). Сен шахмат ойнауға отырасың. Ойнайсың, содан кейін ойын аяқталады. Шахмат ойыны қалай аяқталады? Басқа ойыншының патшасына шах қою керек, бұл шахқа қарсы қорғаныс жоқ. Мұндай шах мат деп аталады. Шахматтың мақсаты - басқа ойыншының патшасына мат қою. Мат шахмат ойынын бірден аяқтайды. Ақ патша қара патшаға және қара патша ақ патшаға мат қоя алмайды.
2.	Тураның көмегімен мат қою әдісімен танысу. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Птf6, Та1; қара: Птf8. Мұғалім баладан қара патшаға ақ турамен шах қоюды сұрайды (Та8). Қара патша ақ тураны ала ма? Жауабы, жоқ. Шахтан жасырынуға болмайды. Қара патша e8 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ тураға ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша g8 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ тураға ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша f7 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша g7 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша e7 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Мұғалім қара патша қозғала алмайтын төртбұрыштарға қызыл магниттер қояды. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл ақ тураның қара патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 2 позиция. Ақ: Пте1; қара: Пте3, Th8. Мұғалім баладан ақ патшаға қара тура шах қоюын көрсетуді сұрайды (Th1). Ақ патша қара тураны басып ала ма? Жауабы, жоқ. Шахтан қорғану мүмкін емес.

	Ақ патша d1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара тура ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Ақ патша f1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара тура ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Ақ патша e2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Ақ патша f2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Ақ патша d2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Мұғалім ақ патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл қара тура ақ патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады.
2.1.	Шах-мат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатып, балалардан тураның (ақ немесе қара) патшаға қалай шах немесе мат қойғанын айтуды сұрайды. Егер тура патшаға шах қойған болса, онда шахқа қарсы қорғанысты көрсет. 1 позиция. Ақ: Пtg1, Тс8; қара: Пtg8, f7, g7, h7. 2 позиция. Ақ: Пtg1, Тс8; қара: Пtg8, Пе6, f7, g7, h7. 3 позиция. Ақ: Пtb1, Пf4, пп. a2, b2, c2; қара: Пtc8, Td1, b7. 4 позиция. Ақ: Пtb1, a2, b2, c2; қара: Пtc8, Td1, b7. Мұғалім пен балалар позицияны толық талдайды: шах қоюға қарсы барлық қорғанысты тексеру (алу, жабу, кету). Егер қорғаныс болса, ол шах; егер қорғаныс болмаса мат.
2.2.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасында жұмыс 2 және 2.1-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан шахмат белгісін пайдаланып белгілі бір позицияны қоюды сұрайды. Түрлі-түсті фишкалардың көмегімен патша (ақ немесе қара) жүре алмайтын шаршыларға орналастыруды.
2.3.	1-2 жаттығуларды (14-тақырып) дәптерге орындау. Бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
3.	Пілмен мат қалай қою керек екенін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция Ақ: Пта6, Пb3; қара: Пта8, Пb8. Мұғалім баладан қара патшаға ақ пілмен шах қоюды сұрайды (Пd5). Ақ пілмен қара фигурамен алуға болады ма? Жауабы, жоқ. Шахтан өзін қорғауға болады ма? Жауабы, жоқ Қара патша a7 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша b7 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша мен ақ піл ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Мұғалім қара патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды.

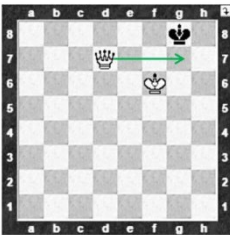
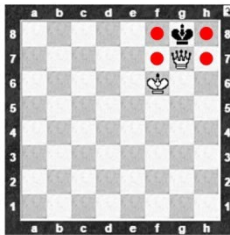
	Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл ақ пілдің қара патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 2 позиция. Ақ: Pth1, h2; қара: Ptf1, Ph5. Мұғалім баладан қара пілмен ақ патшаға шах қоюын сұрайды (Pf3). Қара пілдің көмегімен ақ фигураны алуға бола ма? Жауабы, жоқ. Оны шахтан қорғауға болады ма? Жауабы, жоқ. Ақ патша g1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені қара патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Ақ патша g2 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара патша мен қара піл ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Мұғалім ақ патша жүре алмайтын төртбұрыштарға қызыл магниттер қояды. Шахтан қорғалуға мүмкіндік жоқ. Бұл қара пілдің ақ патшаға шах қойғанын білдіреді. Ойын аяқталды.
3.1.	«Шах-мат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатады және балалардан пілмен (ақ немесе қара) патшаға шах немесе мат қоюын сұрайды. Егер піл патшаға шах қойған болса, онда шахқа қарсы қорғанысты көрсет. 1 позиция. Ақ: Пта6, Pd5; қара: Пта8, Pb8. 2 позиция. Ақ: Пта6, Pd5; қара: Пта8, Tb8 3 позиция. Ақ: Пта1, a2, e3; қара: Птс2, Pd4. 4 позиция. Ақ: Пта1, a2; қара: Птс2, Pd4. Мұғалім пен балалар позицияны толық талқылайды: шахқа қарсы барлық қорғанысты тексеру (алу, жабу, кету). Егер қорғаныс болса, бұл шах; егер қорғаныс болмаса, бұл мат.
3.2.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 3 және 3.1-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны реттеуді сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) қозғала алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.
3.3.	3-жаттығуды (14-тақырып) дәптерге орындау. <i>Әр бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.</i>
4.	Уәзірмен мат қою әдісін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Пtd6, Ya7; қара: Пте8. Мұғалім 1 жүріс Ye7. Ақ уәзір қара патшаға шах қоя ма? Жауабы, иә. Қара патша ақ уәзірді ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ақ уәзірді қорғайды. Қара патша d7 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ уәзір мен ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша d8 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ уәзір ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Қара патша f7 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ уәзір мен ақ патша ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді.

	Қара патша f8 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені ақ уәзір ол шаршыға баруға мүмкіндік бермейді. Мұғалім қызыл магниттерді қара патша жүре алмайтын шаршыларға қояды. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл ақ уәзірдің қара патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталды. Жаңа ойынды бастайық. 2 позиция. Ақ: Пtg1; қара: Пtf3, Ус2. Мұғалім 1 жүріс Уg2 . Қара уәзір ақ патшаға шах қоя ала ме? Жауабы, иә. Ақ патша қара уәзірді құлата ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара патша қара уәзірді қорғайды. Ақ патша f2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі ол жерде қара патша мен қара уәзір рұқсат бермейді. Ақ патша f1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі ол шаршыға қара уәзір рұқсат бермейді. Ақ патша h2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі ол шаршыға қара патша мен қара уәзір рұқсат бермейді. Ақ патша h1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі ол шаршыға қара уәзір рұқсат бермейді. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл қара уәзірдің ақ патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Мұғалім балалардың назарын мат қою кезінде уәзірдің (ақ немесе қара) патшаға (тиісінше қара немесе ақ) қатысты орналасуына аударады. Сондай-ақ ақ уәзір қорғаныста орналасқан.
4.1.	«Шах-мат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатып, балалардан уәзірдің (ақ немесе қара) патшаға шах немесе мат қоюын сұрайды. Егер уәзір патшаға шах қойған болса, онда шахқа қарсы қорғанысты көрсет. 1 позиция. Ақ: Пте6, Уе7; Қара: Пtd7. 2 позиция. Ақ: Пте6, Уе7; Қара: Пте8. 3 позиция. Ақ: Пth1, h2; Қара: Пth8, Уf1. 4 позиция. Ақ: Пth1, Тg3, h2; Қара: Пth8, Уf1. 5 позиция. Ақ: Пта1; Қара: Пта8, Уа2, Пс4. 6 позиция. Ақ: Пта1; Қара: Пта8, Уа2. Мұғалім мен балалар позицияны толық талқылайды: шахқа қарсы барлық қорғанысты тексер (алу, жабу, кету). Егер қорғаныс болса, ол шах; егер қорғаныс болмаса мат.
4.2.	Әр баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 4 және 4.1-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны белгілеуді сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) қозғала алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.
4.3.	Дәптерге 4,5-жаттығуларды (14-тақырып) орындау. Әр бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.

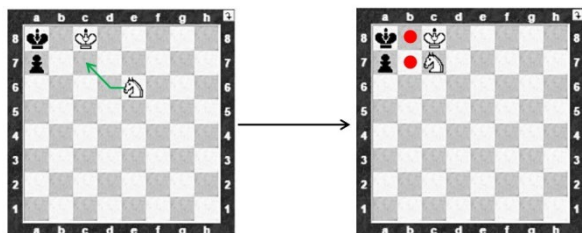
5.	Атпен мат жасауды түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Птс1, Ае3; қара: Пта1, а2. Мұғалім баладан қара патшаға ақ атпен шах қоюды көрсетуді сұрайды (Ас2). Ақ атты қара фигураға ала ма? Жауабы, жоқ. Атты шахтан қорғауға болады ма? Жауабы, жоқ. Қара патша b1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша b2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім қара патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан ешқандай қорғаныс жоқ. Бұл ақ ат қара патшаға шах қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 2 позиция. Ақ: Пtg1, Tf1, f2, g3, h2; қара: Пtg8, Pf3, Ag5, g7. Мұғалім баладан ақ патшаға қара атпен шах қоюды сұрайды (Аh3). Қара ат ақ фигураны ала ма? Жауабы, жоқ. Атты шахтан қорғауға болады ма? Жауабы, жоқ. Ақ патша h1 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара піл ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Ақ патша g2 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара піл ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім ақ патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл қара ат ақ патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталды.
5.1.	«Шах-мат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияны орнатып, балалардан ат (ақ немесе қара) патшаға шах немесе мат қойғанын сұрайды. Егер ат патшаны бақылауға алған болса, онда шахқа қарсы қорғанысты көрсет. 1 позиция. Ақ: Пth6, Ag6; Қара: Пth8. 2 позиция. Ақ: Пth6, Ag6, Kf6; Қара: Пth8. 3 позиция. Ақ: Пtb1, Tc1, a2; Қара: Пtb8, Pc3, Aa3, b7. 4 позиция. Ақ: Пtb1, Pc1, a2; Қара: Пtb8, Pc3, Aa3, b7. Мұғалім пен балалар позицияны толық талдайды: матқа қарсы барлық қорғанысты тексеру (алу, жабу, кету). Егер қорғаныс болса, ол шах; егер қорғаныс болмаса, бұл мат
5.2.	Әр баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасында жұмыс 5 және 5.1-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) жүре алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.
5.3.	Дәптерге 6-жаттығуды (14-тақырып) орындау. Бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.

6.	Сарбазбен мат қою әдісін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс.
6.1.	1 позиция. Ақ: Птf5, g3; қара: Пth5, h6, h4. Мұғалім баладан қара патшаға ақ сарбаз шах қойғанын көрсетуді сұрайды (g4). Ақ сарбазды қара патша ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені оны ақ патша қорғайды. Шахтан сарбазбен қорғануға бола ма? Жауабы, жоқ. Қара патша g5 шаршыға жүре ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша g6 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім қара патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан ешқандай қорғаныс жоқ. Бұл ақ сарбаздың қара патшаға мат қойғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 2 позиция. Ақ: Птf5, f3; қара: Пth5, g4, h6, h4. Мұғалім баладан қара патшаға ақ сарбаз шах қойғанын көрсетуді сұрайды (fg). Ақ сарбазды қара патша ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені оны ақ патша қорғайды. Сарбазбен шахтан қорғану үшін пайдалануға бола ма? Жауабы, жоқ. Қара патша g5 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша g6 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім қара патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл ақ сарбаздың қара патшаға мат болғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 3 позиция. Ақ: Пте1; қара: Пте3, e2, f3. Мұғалім баладан ақ патшаға қара сарбаздың шах қойғанын көрсетуді сұрайды (f2). Қара сарбазды f2 шаршыға ақ патша ұстап ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені оны қара патша қорғайды. Ақ патша e2 шаршыға қара сарбазды ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені оны қара патша қорғайды. Ақ патша d1 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені e2 шаршыдағы қара сарбаз ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Ақ патша f1 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені e2 шаршыдағы қара сарбаз ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Ақ патша d2 алаңына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені қара патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім ақ патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. Шахтан ешқандай қорғаныс жоқ. Бұл қара сарбаздың ақ патшаға мат болғанын білдіреді. Ойын аяқталады. Жаңа ойынды бастайық. 4 позиция. Ақ: Пта1, Ab2, a2; қара: Птс2, a3. Мұғалім баладан ақ патшаға қара шах қойғанын көрсетуін сұрайды (аb). Қара сарбазды ақ патша құлата ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені оны қара патша қорғайды.

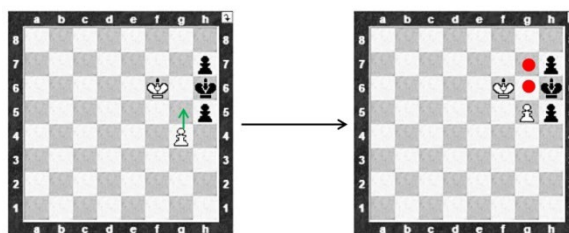
	Ақ патша b1 шаршыға бара ала ма? Жауабы, жоқ. өйткені қара патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім b1 шаршысына қызыл магнитті қояды. Шахтан қорғау жоқ. Бұл қара сарбаздың ақ патшаға мат болғанын білдіреді. Ойын аяқталады.
6.2.	«Шах-мат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтада позицияны орнатып, балалардан сарбаздың (ақ немесе қара) патшаны шах немесе мат қоюды сұрайды. Егер сарбаз патшаға шах қойған болса, онда шахқа қарсы қорғанысты көрсет. 1 позиция. Ақ: Птf7, g7; қара: Пth8, h7. 2 позиция. Ақ: Птf7, g7; қара: Пth8, Пe5, h7. 3 позиция. Ақ: Пtd1, Ad2; қара: Пtf2, e2. 4 позиция. Ақ: Пtd1, Ad2; қара: Пtf2, Тc5, e2. Мұғалім пен балалар позицияны толық талдайды: шахқа қарсы барлық қорғанысты тексеру (алу, жабу, кету). Егер қорғаныс болса, ол шах; егер қорғаныс болмаса, бұл мат.
6.3.	Әр баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 6.1 және 6.2-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әр баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) қозғала алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.
6.4.	7-жаттығуды (14-тақырып) дәптерге орындау. Бала алдымен шахмат тақтасына жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.

7.	Тірек карталарының мысалдары		
МАТ		ШАХ	 ТУРАМЕН МАТ
ПІЛМЕН МАТ		 	УӘЗІРМЕН МАТ

АТПЕН МАТ

САРБАЗБЕН МАТ

15-тақырып. Тең ойын. Пат

Мақсаты.

1. «Тең ойын» түсінігін енгізу.
2. Шахмат ойынының соңғы нәтижесінің сандық бағасын енгізу.
3. Балаларға тең ойынның қарапайым түрлерін түсіндіру.
4. «Пат» ұғымын енгізу.
5. Балаларға пат дегеніміз тең ойын екенін түсіндіру.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтадағы жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдықтар: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигураларының жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), әр балаға түрлі-түсті магниттер, фигуралары бар едендегі шахмат тақтасы, тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Шахмат ойынының мақсаты патшаға мат қою екенін қайталау. Матты әртүрлі фигуралармен қоюға болатынын қайталау. Мұғалім әр балаға маттың ең алдымен шах екенін атап өтеді. Бұл шахқа қарсы ешқандай қорғаныс жоқ.
2.	Шахмат ойынының соңғы нәтижесін сандық бағасын енгізу. «тең ойын» ұғымымен таныстыру. Матты қойылды, 1 (бір, бүтін) ұпай аласың. Саған мат қойды, 0 (нөл, ештеңе) ұпай аласың. Шахмат ойыны аяқталады және ойыншылардың ешқайсысына мат қойылған жоқ. Ол тең ойын болғанын білдіреді. Әр ойыншы жарты ұпай алады. Жарты ұпай - $\frac{1}{2}$ белгісімен белгіленеді. Мүмкін, шахмат ойынының нәтижесін сандық бағалау қандай да бір нысан арқылы түсіндіруге болады. Мысалы, жетон. Мат қойылды - бір жетон. Мат алдың - жетон бермейді. Тең ойын болды – жарты жетон сізге, жартысы басқа ойыншыға.
2.1.	«Ойынның соңы» ойыны. Мұғалім әр балаға: «Сен мат қойдың» дейді. Бала 1 саны бар картаны көтеруі керек (немесе, мысалы, жетон). Мұғалім: «Ойын аяқталды, тең ойын» дейді. Бала $\frac{1}{2}$ саны бар картаны көтеруі керек (немесе, мысалы, жарты жетон). Мұғалім әр балаға: «Сен мат қойдың» дейді. Бала 0 саны бар картаны көтеруі керек. Мұғалім сөздерін «Сен мат қойдың», «Саған мат қойды», «тең ойын» карталарын көрсету арқылы сүйемелдейді. Ойынның қарама-қарсы нұсқасы мүмкін. Мұғалім 1, $\frac{1}{2}$, 0 сандары бар карталарды көрсетеді. Ал балалар «Мен мат қойдым», «тең ойын», «Маған мат қойды» деген қысқа сөйлемдер жазылған карталарды көтереді.

3.	Ең қарапайым тең ойын түрлерімен таныстыру. Көрнекі тақтада және жеке тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ патшаны қолға алып, оны b6 шаршысына қой. Қара патшаны қолға алып, оны e8 шаршыға қой. Мұғалім тақтада тек патшалар қалса, бұл тең ойын екенін түсіндіреді. Әр ойыншы жарты ұпай алады. Жартысы саған, жартысы маған. Ұтыс ойынын көрсететін картаны аласың ($\frac{1}{2}$). 2 позиция. Мұғалім 1 позицияға ақ пілді қосады. Ақ пілді алып, e5 шаршысына қой. Мұғалім тақтада бір ойыншының патшасы мен пілді, ал екіншісінде тек патша болса, бұл тең ойын екенін түсіндіреді. Әр ойыншы жарты ұпай алады. Жартысы саған, жартысы маған. Ұтыс ойынын көрсететін картаны ал ($\frac{1}{2}$). 3 позиция. Мұғалім пілді атқа айырбастайды. Ақ пілді тақтадан алып таста. Қара атты қолыңа ал. Оны f6 шаршысына қой. Мұғалім бір ойыншының тақтада тек патшасы қалса, екіншісінде патша мен ат болса, бұл тең ойын екенін түсіндіреді. Әр ойыншы жарты ұпай алады. Жартысы саған, жартысы маған. Ұтыс ойынын көрсететін картаны ал ($\frac{1}{2}$).
3.1.	«Мат немесе тең ойын» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға белгілі бір позицияны орналастырады. Балаға тапсырма - тақтада мат немесе тең ойын көрсетілгенін анықтау. 1 позиция. Ақ: Ptf3; қара: Pth3. Тақтада ойын тең аяқталды ма, әлде қара патшаға мат қойылды ма? Жауабы, тең ойын. Өйткені патшалар ғана қалды. Әр ойыншы тең ойын үшін қанша ұпай алады? Жауабы, жарты ұпай. 2 позиция. Ақ: Ptf3, Th6; қара: Pth3. Тақтада ойын тең аяқталды ма, әлде қара патшаға мат қойылды ма? Жауабы, ақ тура қара патшаға мат қойды ма. Ойын аяқталды. Ақтар неше ұпай алады? Жауабы, бір. Қаралар қанша ұпай алады? Жауабы, нөл. 3 позиция. Ақ: Pth1, h2; қара: f2, Cf3. Тақтада ойын тең аяқталды ма, әлде ақ патшаға мат қойылды ма? Жауабы, қара піл ақ патшаға мат қойды. Ойын аяқталды. Ақтар неше ұпай алады? Жауабы, нөл. Қаралар қанша ұпай алады? Жауабы, бір. 3 позиция. Pth1; қара: Ptf2, Ph3. Тақтада ойын тең аяқталды немесе ақ патшаға мат қойылды ма? Жауабы, тең ойын. Өйткені ақтарда тек патша, ал қараларда патша мен піл қалды. Әр ойыншы тең ойын үшін қанша ұпай алады? Жауабы, жарты ұпай. Мұғалім әр балаға маттың ең алдымен шах (патшаға шабуыл) екенін атап көрсетеді және шахтан (шабуылдан) қорғаныс жоқ.
3.2.	Әр баламен жеке тақтадағы жұмыс 3.1-тармақтағы сияқты орындалады.
3.3.	1-жаттығуды (15-тақырып) дәптерге орында.
4.	«Пат» түсінігін енгізу. Пат – бұл тең ойын екенін түсіндіру. Ойын тең аяқталатын позициялар да бар. Шахмат ойынында мынадай жағдай орын алуы мүмкін: патшаға шах жоқ, патшаның жүрісі жоқ, оның түстес фигураларының жүрісі жоқ. Бұл пат. Пат – тең ойын. Пат партияны бірден аяқтайды. Әрбір ойыншы жарты ұпай алады. 1 позиция. Ақ: Pth4, a6, h3; қара: Ptf4, Af6, a7.

	Мұғалім көрнекі тақтасында позиция белгілеп, балалардан ақ патшаға шах қойылды ма жоқ па деп сұрайды? 1. Шах жоқ. Ақ патша h5 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара ат шаршыға баруға рұқсат бермейді. Ақ патша g5, g4, g3 шаршыларына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені қара патша шаршыға баруға жол бермейді. 2. Ақ патшаның жүрісі жоқ. Ақ сарбаз а6 шаршысынан қозғала ала ма? Жауабы, жоқ. Ақ сарбаз h3 шаршысынан қозғала ала ма? Жауабы, жоқ. 3. Ақ фигуралардың жүрісі жоқ. Мұғалім: үш жоқ ережесі деп қорытындылайды. 1. Шах жоқ. 2. Патшамен жүрісі жоқ. 3. Фигурамен жүріс жоқ. Бұл пат. Ешбір ойыншыға мат қойылған жоқ. Тең ойын. Пат – тең ойын. Жарты ұпай саған, жарты ұпай маған. Сол сияқты мұғалім бірнеше басқа позициялармен жұмыс істейді.
4.1.	«Пат немесе нет» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтада позицияларды орнатып, балалардан патшаның (ақ немесе қара) пат немесе пат жоқ екенін айтуын сұрайды. Егер пат болмаса, жүрісін көрсет (сәйкесінше ақ немесе қара). 1-3 позицияда қара патшаға пат қойылды ма? 4-6 позицияларда ақ патшаға пат қойылды ма? 1 позиция. Ақ: Пте6, Уd6; Қара: Пте8. 2 позиция. Ақ: Пте6, Уd6; Қара: Пте8, h7. 3 позиция. Ақ: Пте6, Уd6, h6; Қара: Пте8, h7. 4 позиция. Ақ: Пth1; Қара: Пtf3, Tg2. 5 позиция Ақ: Пth1, e4; Қара: Пtf3, Tg2, e6. 6 позиция. Ақ: Пth1, e5; Қара: Пtf3, Tg2, e6. Мұғалім мен балалар позицияны толық талдайды: патшаға шах бар ма, патша жүре ала ма, патша түстес фигура жүре ала ма. Егер пат болса, тең ойын. Ойын аяқталады. Әр ойыншы жарты ұпай алады. Егер пат жоқ болса, ойын жалғасады.
4.2.	Әрбір баламен шахмат тақтасында жеке жұмыс 4 және 4.1-тармаққа сәйкес орындалады. Мұғалім әр баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны реттеуді сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) қозғала алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.
4.3.	Дәптерге 2-жаттығуды (15-тақырып) орындау. Әрбір бала алдымен шахмат тақтасындағы жаттығуларды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
5.	Пат мен маттың айырмашылығын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. Мұғалім позициялардың мысалдарын пайдалана отырып, шах пен мат арасындағы негізгі айырмашылықтарды түсіндіреді.

	Мат: 1. Патшаға шах бар. 2. Патшамен жүріс жоқ. 3. Патша түсті басқа фигуралардың жүрісі жоқ. Пат: 1. Патшаға шах жоқ. 2. Патшамен жүріс жоқ. 3. Патша түсті басқа фигуралардың жүрісі жоқ. Мат қойдың – 1 ұпай аласың (бір, бұтас ұпай) Пат қойсаң - жарты ұпай аласың. Тұтас ұпай екіге бөлінеді: жартысы сізге, екінші жартысы маған. 1 позиция. Ақ: Пта1, h3; қара: Пtb3, Тс1, h4. Қара тура ақ патшаға шах қойды ма? Жауабы, ия, 1. <i>Шах бар.</i> Ақ фигура тураны басып ала ма? Жауабы, жоқ. Шахтан қорғануға бола ма? Жауабы, жоқ. 2. <i>Басқа фигуралармен жүріс жоқ.</i> Ақ патша b1 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені қара тура ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша b2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені қара патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша a2 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ, өйткені қара патша ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Мұғалім ақ патша бара алмайтын шаршыларға қызыл магниттерді қояды. 3. <i>Патшамен жүріс жоқ.</i> Шах бар, ал жүріс жоқ – бұл мат. Қара тура ақ патшаға мат қойды. Қаралар бір (тұтас) ұпай алады. Ақтар 0 ұпай алады. 2 позиция. Ақ: Пта1, h3; қара: Пtb3, Tb2, h4. Қара тура ақ патшаға мат қойды ма? Жауабы, жоқ. 1. Шах жоқ. Ақ патша қара тураны құлата ала ма? Жауабы, жоқ. Ол қара патшамен қорғалған. Ақ патша b1 шаршысына жүре ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі қара тура ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. Қара патша a2 шаршысына жүре ала ма? Жауабы, жоқ. Себебі қара патша мен қара тура ол шаршыға баруға рұқсат бермейді. 2. Патшамен жүріс жоқ. Ақ сарбза жүре ала ма? Жауабы, жоқ. 3. Басқа ақ фигуралармен жүріс жоқ. Шах жоқ, жүріс жоқ – бұл пат. Пат – бұл тең ойын. Ақтар және қаралар жарты ұпай алады.
5.1.	«Мат-Пат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды белгілеп, балалардан патшаның (ақ немесе қара) пат немесе мат болғанын айтуды сұрайды. 1 – 2 позицияларда қара патшаға пат немесе мат? 3 – 4 позицияларда ақ патшаға пат немесе мат? 1 позиция. Ақ: Пtf6, Tg7; қара: Пth8. 2 позиция. Ақ: Пtf6, Ug7; қара: Пth8. 3 позиция. Ақ: Пth1; қара: Пtb8, Uf2.

	4 позиция Ақ: Пth1, h2; қара: Пtb8, Уf1. Мұғалім мен балалар әр позицияны толық талдайды.		
5.2.	«Шах-Мат-Пат» ойыны. Мұғалім көрнекі тақтаға позицияларды белгілеп, балалардан патшаның (ақ немесе қара) шах немесе мат, немесе пат болғанын айтуды сұрайды. 1 – 3 позицияларда қара патшаға шах, мат немесе пат? 3 – 4 позицияларда ақ патшаға шах, мат немесе пат? 1 позиция. Ақ: Пtb6, Ус7; Қара: Пtb8. 2 позиция. Ақ: Пtb6, Ус7; Қара: Пta8. 3 позиция. Ақ: Пtb6, Ус8; Қара: Пta8. 4 позиция Ақ: Пth1, h2; Қара: Пtf2, Пh3. 5 позиция. Ақ: Пth1, h2; Қара: Пtf2, Pg2. 6 позиция. Ақ: Пth1, h3; Қара: Пtf2, Pg2. Мұғалім мен балалар әр позицияны толық талдайды.		
5.3.	Әрбір баламен шахмат тақтасындағы жеке жұмыс, сондай-ақ едендегі шахмат тақтасындағы жұмыс 5, 5.1 және 5.2-тармақтарға ұқсас орындалады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды. Түрлі-түсті фишкалар патша (ақ немесе қара) қозғала алмайтын шаршыларды көрсету үшін қолданылады.		
5.4.	Дәптерге 3, 4 -жаттығуларды (15-тақырып) орындау. Бала жаттығуларды алдымен шахмат тақтасында орындайды, содан кейін дәптерге жазады.		
6.	Тірек карталарының мысалдары		
1	0	1/2	ТЕҢ ОЙЫН
ЖАРТЫ	1/2 ЖАРТЫ	МАТ	ПАТ
СЕН МАТ ҚОЙДЫҢ		МЕН МАТ ҚОЙДЫМ	
САҒАН МАТ ҚОЙДЫ		МАҒАН СЕН МАТ ҚОЙДЫҢ	

ТЕҢ ОЙЫН	ТЕҢ ОЙЫН	ТЕҢ ОЙЫН	ТЕҢ ОЙЫН
			
 ПАТ патшаның шахы жоқ патшаның жүрісі жоқ фигуралардың жүрісі жоқ		ШАХ ЖОҚ ЖҮРІС ЖОҚ	ШАХ ЖОҚ ЖҮРІС ЖОҚ

Ойын аяқталды	Ойын соңында аласың	
Сен мат қойдың	1	бір ұпай
Тең ойын	1/2	ұпайдың жартысы
Саған мат қойды	0	нөл ұпай

16-тақырып. Ойын кезіндегі тәртіп ережелері. Шахмат сағаттары.

Мақсаты.

1. «Ереже бойынша ойнау», «Шахмат ойнау ережелері» түсінігін енгізу.
2. Ойын барысында балаларға тақтада өзін ұстаудың негізгі ережелерін түсіндіру.
3. «Шахмат сағаттары» түсінігін енгізу.
4. Балаларды шахмат сағаттарымен таныстыру.
5. Балаларға сағатпен ойнаудың негізгі ережелерін түсіндіру.

Негізгі қызмет түрлері: мұғалімнің әңгімесі, көрнекі тақтада жұмыс, шахмат тақтасында баламен жеке жұмыс, шахмат сағатымен жұмыс, дәптердегі жаттығуларды орындау, дене жаттығулары.

Жабдықтар: фигуралар жинағы бар көрнекі тақта, көрнекі тақтаға арналған түрлі-түсті магниттер, жеке шахмат тақталары, шахмат фигура жиынтықтары (әр тақтаға бір жиынтық), әр балаға түрлі-түсті есептегіштер, шахмат сағаттары (әр тақтаға 1 дана), тірек карталары.

#	Тақырыпты оқу кезеңдері
1.	Сәлемдесу. Мұғалім балалардан өз тақталарында бастапқы позицияны орнатуды сұрайды. Фигуралардың қалай қозғалатынын және маттың не екенін білесің. Бүгін шахмат ойнайық. Ереже бойынша шахмат ойнау керек. Шахмат ойнаудың ережелері бар. Ережелер өте көп. Бүгін шахмат ойнаудың негізгі ережелерімен танысасың. Мұғалім балаларды шахмат тақтасында ақ фигуралары бар жағында отырғызады.
1.1.	«Бір-біріңе сыпайы бол» ережесін түсіндіру. Ойын басталмас бұрын бір-бірлеріңмен қол алысуларың керек. Мұғалім әр баламен қол алысады.
1.2.	Мұғалім балаларға ақ фигуралар бар ойыншы бірінші жүретінін түсіндіреді. Ойындағы жүрістер кезекпен жасалады. Алдымен ақтар, содан кейін қаралар жүріс жасайды. Содан кейін ақтар қайтадан қозғалады, содан кейін қаралар қозғалады. Ойынның соңына дейін солай. Кезекпен: ақ - қара - ақ - қара және т.б. Мұғалім әр баладан бірінші қадам жасауды сұрайды, өйткені олар ақ болып ойнайды. Содан кейін мұғалім жүріс жасайды. Содан кейін мұғалім әр баладан қайтадан жүріс жасауды сұрайды. 3 - 4 жүріске дейін осылай ойнайды.
1.3.	Ойын барысында тыныштық сақтау. Мұғалім балаларға ойын кезінде тыныштықты сақтау керек екенін түсіндіреді. Бір-біріңмен сөйлесе алмайсың. Басқа ойыншыға күле алмайсың. Оның ойлансып, «жүруіне» кедергі бола алмайсың. Мұғалім шахматшылардың қалай ойнайтыны туралы қысқаша бейнені көрсетуі мүмкін: үнсіздікте, сөйлеспей, кезекпен қозғалыстар жасау.
1.4.	«Ұстадың ба жүр» ережесін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Птg1, Тf1, f2, g2, h2; қара: Птg8, Те8, f7, g7, h7. Мұғалім «фигураны ұстасаң, онымен жүр» деген ереже бар екенін түсіндіреді. Мұғалім ақ тураны алып, балаларға енді ақ тураны жылжыту керек екенін түсіндіреді. Ақ тураны жіберіп, басқа ақ фигурамен жүре алмайсың. Ұстадың ба жүр! Сақ бол! Ойын барысында жай фигураларға қол тигізіп, қозғауға болмайды. Бірінші

	ұстаған фигурамен жүру керексіз. Бұл ереже.
1.5.	«Қолыңды фигурадан алдың - жүріс жасалды» ережесін түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Пtg1, Tf1, f2, g2, h2; қара: Пtg8, Те8, f7, g7, h7. Мұғалім ақ тураны алып, e1 шаршыға жылжытады да, тураны қояды. «Кенеттен» ол қара тура ақ тураны алып, ақ патшаға мат қоятынын байқайды. Мұғалім балаларға жүрудің жасалғанын түсіндіреді. Оны қайтару мүмкін емес. Ақ тураны алып, оны басқа шаршыға жылжыта алмайсың. Бұл ереже. 2 позиция: Ақ: Пtb1, Td1, a2, b2, c2; қара: Пtb8, Те8, a7, b7, c7. Мұғалім ақ тураны алып, e1 шаршыға жылжытады, бірақ қолын жібермейді. Мұғалім ақ тураны қара тура алуы мүмкін екенін байқайды. Бірақ ол ақ тураны жіберген жоқ, сондықтан ол ақ тураны басқа шаршыға, мысалы, f1 шаршыға жүре алады.
1.6.	Фигураларды қалай дұрыс түзетуге болатынын түсіндіру. Көрнекі тақтада жұмыс. 1 позиция. Ақ: Пtb1, Td1, a2, b2, c2; қара: Пtb8, Те8, a7, b7, c7. Позицияны қою кезінде мұғалім ақ патшаны b1 шаршының ортасына емес, a1 шаршысына сәл кіргізіп орналастырады. Мұғалім ақ тураны f1 шаршысына жылжытқысы келетінін түсіндіреді. Бірақ ол ақ патшаның нашар орналасқанын байқайды (b1 шаршының ортасында емес). Ол ақ патшаны жай ғана дұрыс қоя алмайды. Өйткені ол ақ патшаны көшіруге мәжбүр болады. Ереже «ұстадың ба - жүр». Не істеу керек? «Түзетемін» деген сөзді айту керек, содан кейін ақ патшаны алып, b1 шаршысына дұрыс қой. Мұғалім мұны көрсетеді: «түзетемін» дейді және ақ патшаның күйін түзетеді. Енді ақ тураны f1 шаршысына жылжыта аласың. Ақ патшамен жүруге мәжбүрлей алмайсың. Өйткені «түзетемін» деген сөз айтылды. Бұл ереже. Егер сандарды дұрыс қойғың келсе, алдымен «дұрыс» сөзін айт. Мұғалім әр баладан «түзетемін» деген сөзді айтуды сұрайды, содан кейін өз тақтасында дұрыс орналаспаған барлық фигураларды түзетуді ұсынады.
1.7.	Шахмат ойынындағы барлық жүрістер бір қолмен жасалатынын түсіндіру. Әр баламен жеке тақтада жұмыс жасау. Шахмат ойынындағы барлық қозғалыстар бір қолмен жасалады. Бұл ережені бұрыннан білесің. Алу бір қолмен жасалады. Рокировка бір қолмен жасалады. Сарбазды жылжыту бір қолмен жүзеге асырылады. Мұғалім әрбір баладан шахмат нотациясын пайдаланып белгілі бір позицияны орнатуды сұрайды. 1 позиция. Ақ: Пtg1, Td1, a2, g2; қара: Пtg8, Пd6, g7. Ақ енді қай қара фигураны алады? Ақ тура қара пілді құлата алады. Мұғалім әр баладан Td6 шаршыға бір қолмен жүруді сұрайды. 2 позиция. Ақ: Пte1, Ta1, Th1, Pg5, a2, b2, c2, f2, g2, h2; қара: Пte8, Ta8, Th8, Pc4, a7, b7, c7, f7, g7, h7. Ақ патша қандай рокировка жасайды: қысқа ма, ұзын ба? Жауабы, ұзын. Өйткені қара піл ақ патшаға f1 «қорғалған шаршыдан» өтуге мүмкіндік бермейді. Мұғалім әр баладан бір қолмен ақ фигуралармен ұзын рокировка жасауды ұсынады.

	Қара патша қандай рокировка жасайды: қысқа ма, ұзын ба? Жауабы, қысқа. Өйткені ақ піл қара патшаға d8 «қорғалған шаршыға» өтуге рұқсат бермейді. Мұғалім әр баладан бір қолмен қара фигуралармен қысқа рокировка жасауды ұсынады. 3 позиция. Ақ: Ptb7, c7; қара: Ptd7. Ақ сарбазбен қалай жүруге болады? Жауабы, сарбазды c8 шаршысына жылжыт. Сарбазды қандай фигураға айналдырасың? Жауабы, уәзір, тура, піл, ат. таңда. Мұғалім сарбаздың қозғалуын және оны басқа фигураға ауыстырудың бір қолмен орындалуын қамтамасыз етеді.
1.8.	Ойын аяқталды. Не істеу керек? Мұғалім балаларға ойын аяқталғаннан кейін қол алысып, шахмат фигураларын бастапқы орындарына қою керек екенін түсіндіреді. Ақ фигураларды кім ойнаса, сол ақ фигураларды орнына қояды. Қара фигураларды кім ойнаса, сол қара фигураларды орнына қояды.
1.9.	Дәптерге 1-жаттығуды (16-тақырып) орында.
2.	Шахмат сағатымен танысу. Мұғалім балаларға шахмат сағатын көрсетеді. Бұл шахмат ойнауға арналған арнайы сағат. Бұл ойын ұзақ уақытқа созылмауы үшін қажет. Бұрын шахмат сағаты болмаса, олар бірнеше күн, тіпті бірнеше ай бойы шахмат ойнайтын.
2.1.	Шахмат сағатының екі экраны бар. Бір экранда ақ фигуралармен, ал басқа экранда қара фигуралармен ойнайтын ойыншының уақыты көрсетіледі. Мұғалім сағатты қосып, балаларға көрсетеді. Сағат шахмат тақтасының бүйірінде орналасқан. Мұғалім сағатты әр тақтаның бүйіріне қояды, мысалы, әр ойыншыға бір сағат. Сізге жақынырақ экран сізге шахмат ойнауға берілген уақытты көрсетеді бір сағат. Маған жақынырақ экран маған шахмат ойнауға берілген уақытты көрсетеді бір сағат. Осы уақыт ішінде (бір сағат) шахмат ойнап үлгеру керек. Сондай-ақ, әр ойыншы үшін басқа уақытты орнатуға болады, мысалы, 30 минут.
2.2.	Ойыншылардың біреуінің уақыты біткен кезде экранда нөлдер көрінеді. Мұғалім шахмат сағатында уақыттың қалай бітетінін және нөлдердің қалай көрінетінін көрсетеді. Ойыншылардың біреуінің уақыты бітсе, ойын тоқтайды. Одан әрі ойнау мүмкін емес.
3.	Шахмат сағатымен қалай ойнауға болатынын түсіндіру. Мұғалім әр баладан бастапқы позицияны орнатуды және ақ фигуралары бар шахмат тақтасыны отыруды ұсынады.
3.1.	Сағаттың қалай қосылуы керек екенін түсіндіру. Сағатты қосу үшін «бастау» түймесін бас. Мұғалім «бастау» түймесін көрсетіп, әр баладан өз сағатында оны басуын сұрайды. Ақтардың уақыты басталады.
3.2.	Сағаттың ауысу жолын түсіндіру. «Қай қолмен жүресің – сағатты да сол қолмен басасың» ережесін түсіндіру. Жеке шахмат тақтасында сағатпен жұмыс. Мұғалім әр баладан тақтада жүріс жасауды сұрайды, содан кейін сол қолмен жоғары

	жағындағы сағат түймесін бас. Мұғалім бұл баланың уақытын тоқтатып, мұғалімнің ойын уақытын басталғанын түсіндіреді және көрсетеді. Сенің уақытың тоқтап, менің уақытым өтіп жатыр. Ережені есте сақта: қай қолмен жүріс жасайсың, сол қолмен жоғары жағындағы түймені бас. Мұғалім кері жүріс жасайды және сол қолмен сағатты ауыстырады. Осыған назар аудару керек. Сондай-ақ оның уақыты тоқтағанына назар аударады, қазір баланың уақыты өтіп жатыр. Алдымен жүріс жасауың керек, содан кейін жоғары жағындағы сағат түймесін бас. 3 - 4 жүріс үшін осылай ойна. Мұғалім шахматшылардың сағаттармен қалай ойнайтыны туралы қысқаша бейнені көрсете алады: алдымен жүріс, содан кейін сағатты ауыстыру, қозғалыс қай қолмен жасалады, сағат ауысады.
3.3.	Сағаттың қалай тоқтау керегін түсіндіру. Ойын аяқталды. Сағатты толығымен тоқтатуы керек. Мұны қалай істейсің? «Бастау» түймесін басу керек. Ойынның басында сағатты қосу үшін оны бас. Енді екі ойыншының да уақытын тоқтату үшін оны басу керек. Мұғалім әр баладан екі ойыншының уақытын тоқтату үшін «бастау» түймесін басуын сұрайды.
4.	«Көмекші» ойыны. Көрнекі тақтада жұмыс. Тақтада мат қою үшін түсті магнитті («сұрақ» белгісі түріндегі магнитті) қажетті фигурамен ауыстыр. 1 позиция. Ақ: Пtg1, Уg7, f2, g2, h2, түрлі түсті магнит («сұрақ» белгісі) g3 шаршысында; қара: Пtg8, Уe6, Tf8, f7, h7. Мұғалім баладан қара патшаға қай ақ фигура шах қойғанын көрсетуін сұрайды? Жауабы, ақ уәзір. Қара патша бұл шахтан қалай қорғанады? Жауабы, қара патша ақ уәзірді құлата алады, себебі ол қорғалмаған. Ақ уәзір қорғалған болуы үшін түсті магнитті («сұрақ» белгісі) қандай ақ фигураға ауыстыру керек? Жауабы, ақ турамен немесе басқа ақ уәзірмен. Мұғалім түрлі-түсті магнитті («сұрақ» белгісі) ақ тураға ауыстырады. Енді қара патша ақ уәзірді ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ уәзірді ақ тура қорғайды. Басқа қара фигура ақ уәзір ала ма? Жауабы, жоқ. Қара патшаны шахтан қорғауға болады ма? Жауабы, жоқ. Қара патша h8 шаршысына бара ала ма? Жауабы, жоқ. Өйткені ақ уәзір оны сол шаршыға жібермейді. Шахтан қорғаныс жоқ. Бұл мат. Ақ уәзір қара патшаға шах қояды. Ұқсас жұмыс қара патшаға мат қою үшін сұрақ белгісін қажетті ақ фигураға ауыстыру керек басқа позициялармен орындалады 2 позиция. Ақ: Пtg1, Уh7, Tf1, f2, g2, h2, g5 шаршысындағы («сұрақ» белгісі) түрлі-түсті магниті; қара: Пtg8, Уd6, Tf8, f7, g7. 3 позиция. Ақ: Пtb1, Уb7, a2, b2, c2, d5 шаршыдағы («сұрақ» белгісі) ; қара: Пtb8, Td6, Ac8; a7, c7. 4 позиция. Ақ: Пte1, Ta7, h8 шаршыдағы («сұрақ» белгісі); қара: Пte8.

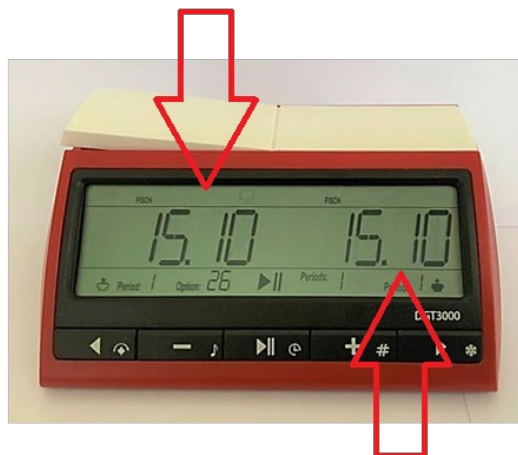
4.1.	Дәптерге 2-жаттығуды (16-тақырып) орындау. Бала алдымен шахмат тақтасында жаттығуды орындайды, содан кейін дәптерге жазады.
5.	Тірек карталарының мысалдары.

ШАХМАТ САҒАТЫ

ЕКІ ЭКРАН:

1. Ақтардың уақытын көрсетеді.

2. Қаралардың уақытын көрсетеді.

Сағатпен ойнау

Сағатты қосу – «Бастау» түймесі

Жүріс жасасаң – сағатты ауыстыр

Бір қолмен ойнау

УАҚЫТ АЯҚТАЛДЫ

САҒАТТЫ ІСКЕ ҚОСУ ТЕТІГІ

УАҚЫТТЫ ҚАЙТА ҚОСУ ТЕТІГІ

ОЙЫН ЕРЕЖЕЛЕРІ

бір-бірінің қолын алу
ақтар жүре бастайды
ойын кезіндегі тыныштық
фигураны ұстадың ба - онымен жүр
қолыңды жібердің ба - жүріс жасалды
түзетемін
бір қолмен ойнау

7. ДИНАМИКАЛЫҚ ШАХМАТ ОЙЫНДАРЫ

1-тақырып

1-тапсырма (Орталық).

Мақсаты: оқушының орталық туралы түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: шаршы қағаз парағы (өлшемі 40 см), қызыл қарындаш (бала ұнататын кез келген түс) немесе фломастер.

Нұсқаулық:

- Мұғалім үшбұрышты жасау үшін қағаз парағын бүктеп, содан кейін оны қайтадан кішірек үшбұрышқа бүктеуі керек. Содан кейін мұғалім кішкентай тесік болу үшін үшбұрыштың бүктелген бұрышының ұшын кесіп алады, қағаз парағын ашып, осы тесіктің ортасын болатынын көрсетеді.
- Мұғалім орталықтың кесілген бөлігін қарындашпен сызады. Бұл: **«орталық»** дейді.
- Содан кейін оқушыға көрсету және қайталау ұсынылады және «орталық» деп айтуды ұсынады.
- Егер оқушы марапаттармен жұмыс істесе, сәтті көрнекі немесе айтылуынан кейін сыйлық бер. Жаттығуды меңгеру үшін қанша рет қажет болса, сонша қайталауға болады.

2-тапсырма.

2.1 (Орталық).

Мақсаты: оқушының бұрыш және орталық туралы түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: үлкен шахмат фигуралары, ортасы шахмат фигурасымен белгіленген едендегі шахмат тақтасы және көрсеткі бұрыштары ортаға диагональ бойынша бағыттарды көрсетеді.

Нұсқаулық:

- Мұғалім мен бала шахмат кілемінің бұрышында қолдарына шахмат фигурасын ұстап **«мен бұрышта тұрмын»** дейді.
- Содан кейін **«мен орталыққа барамын»** дейді (қадам жасайды). Мұғалім көрсеткінің бағытымен ортаға қарай жүріп **«мен ортаға барамын»** дейді. Шахмат тақтасының ортасына жетіп **«мен ортадамын»** дейді шахмат фигурасын ортаға қояды.
- Содан кейін мұғалім оқушыға: **«ортаға бар»** дейді.
- Бала да солай жасайды. Егер бала қайталамаса, мұғалім онымен бірге жаттығу жасауы керек.
- Осылайша, олар барлық бұрыштардан тақтаның ортасына барады және сол жерге шахмат фигураларын орналастырады, осылайша орталықты белгілейді.
- Тапсырманы оқушы қаншалықты шебер және өз бетімен орындай алатын болса, сонша рет орындау керек. Оқушы тапсырманы дұрыс орындаған кезде мұғалім оны жігерлендіреді және шахмат тақтасында дәл осылай орындай отырып, тапсырманы біртіндеп қиындатады.

2.2 (Бұрыш).

Мақсаты: оқушының бұрыш туралы түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: шахмат фигуралары, шахмат кілемі (floor chess board), мұнда орталық шахмат фигурасымен белгіленген және көрсеткі орталықтан бұрыштарға диагональ бойынша бағыттарды көрсетеді.

Нұсқаулық:

- Мұғалім оқушыдан шахмат кілемінің ортасында тұруын сұрайды, ал сол жерде тұрып «**мен орталықтамын**», «**мен бұрышқа барамын**» дейді. Мұғалім жүріп, мәнерлеп айтады: «**мен бұрышқа барамын (қадам жасайды)**», бұрышқа шахмат фигурасын қояды.
- Содан кейін мұғалім балаға «бұрышқа бар» дейді.
- Осылай ортадан тақтаның бұрышына барып, шахмат фигураларын орналастырады. Егер бала қайталамаса, мұғалім онымен қайталау керек.
- Тапсырманы бала қаншалықты шебер және өз бетімен орындай алатын болса, сонша рет орындау керек. Бала тапсырманы дұрыс орындаған кезде мұғалім оны жігерлендіреді және шахмат тақтасында дәл осылай орындай отырып, тапсырманы біртіндеп қиындатады.

3-тапсырма (Бұрыш).

Мақсаты: баланың бұрыш туралы түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: сынып немесе шахмат кілемі, егер сынып осы тапсырмаға сәйкес келмесе.

Нұсқаулық:

- Мұғалім балаға сыныптың бұрыштарын көрсетеді (шахмат кілемі, қолмен тигізудің орнына аяғын қағып). Бір-бірден жақындап, бұрышқа қолымен тигізеді. Бір шахмат фигурасын бұрышқа қойып, оны «бұрыш» деп атайды. Содан кейін оны басқа бұрышқа орналастырады. Ал үшінші және төртінші бұрыштарда балаға затты өз бетінше орналастыруды және оны «**бұрыш**» деп атауды ұсынады.
- Содан кейін мұғалім олардан қанша бұрыш алғанын санауды сұрайды, олар саусақтарымен көрсетіп, бірге атайды.
- Содан кейін балалар әр бұрышқа барып тұруы керек.
- Тапсырманы бала қаншалықты шебер және өз бетімен орындаса, сонша рет орындалу керек. Бала тапсырманы дұрыс орындаса, мұғалім баланы мадақтап, бірте-бірте тапсырманы қиындатады.

4-тапсырма (Орталық, орталық шаршылар).

Мақсаты: балалардың орталық шаршы туралы түсінігін дамыту.

Жабдықтар: қағазға басып шығарылған шахмат тақтасы, қызыл қарындаш немесе маркер (немесе бала ұнататын басқа түс).

Нұсқаулық:

- Мұғалім қағаз парағында басылған шахмат тақтасының бұрышынан бұрышына және олардың қиылысатын жеріне диагональ бойынша сызықтар сызады, қою нүктені қойып, «**орталық**» дейді.
- Содан кейін мұғалім осы нүктеге тиетін барлық 4 шаршыны айналдырады «**орталық шаршылар**» дейді.

- Содан кейін басқа басылған шахмат тақтасында бұрыштан бұрышқа қиғаш сызықтар сызып, балаға ортасына нүкте қойып, орталық шаршыларды айналдырып, оларды атау үшін маркер беруге болады.
- Егер бала өзі қайталауда қиналса, мұғалім бұл жаттығуды онымен бірге жасайды және жеке әрекеттерді орындауды біртіндеп тоқтатып, баланың өзіне қалдыруы керек.
- Содан кейін сіз баладан «орталық шаршылар» сөзі болса, көрсетуді және қайталауды сұрауға болады.
- Егер бала мадақтау арқылы жұмыс істесе, сәтті нәтижеден және айтылуынан кейін, жігерлендірі. Жаттығуды меңгеру үшін қанша рет қажет болса, сонша қайталауға болады.

5-тапсырма (Бұрыштары мен тараптары).

Мақсаты: баланың бұрыштар мен тараптары туралы түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: қағазға немесе картонға басып шығарылған шахмат тақтасы, қызыл (немесе бала ұнататын басқа түсті) қарындаш немесе фломастер.

Нұсқаулық:

- Мұғалім түрлі-түсті қарындашпен қағаздың бұрыштарын сызып: «бұрыш (бүйір)», көрсетеді және қайталайды: «бұрыш».
- Содан кейін мұғалім бала сөйлейтін болса, «бұрыш» дегенді көрсетіп, қайталайды.
- Егер бала мадақтау арқылы жұмыс істесе, сәтті көрнекіден және айтылудан кейін, мадақтау беру.

6 -тапсырма (Қабырға, көрсеткі).

Мақсаты: баланың көрсеткі бағытын ұстану, қарапайым нұсқауларды тыңдау (бір әрекеттен тұратын), назарын қажетті атрибуттарға, бұл жағдайда нұсқамаға бағыттау қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат кілемі (floor chess board), үлкен басып шығарылған ұзын және қысқа нұсқама немесе нұсқама жапсырмалары.

Нұсқаулық:

- Бұл тапсырманы бастамас бұрын мұғалім шахмат кілеміне әртүрлі бағыттағы ұзын және қысқа көрсеткі тілдерін (немесе таяқшаларды орналастырады).
- Содан кейін мұғалімнің өзі шахмат кілемінің бір жағында тұрып: «Мен көрсеткі тілінің соңынан келе жатырмын» дейді де, көрсеткіш тілінің ұшы көрінетін жерге тоқтап, сол бағытта жүреді.
- Бала басқа көрсеткі басында тұрады. Мұғалім балаға «көрсеткі тілінің соңынан жүр» дейді.
- Одан кейін «мен қысқа (немесе ұзын) көрсеткі тілінің бойымен жүремін» оны қиындатып, сол әрекеттерді кезекпен орындай аласың және балаға «қысқа (немесе ұзын) көрсеткі тілдері бойынша жүр» деген нұсқауды бере аласың, егер бала «ұзын» немесе «қысқа» ұғымдарын ажырата алса және бірте-бірте тапсырманы күрделендіріп, оны 2 және 3 көрсеткі тілдерімен орындай аласың.
- Мұғалім берілген нұсқауларды дұрыс орындаған балаға сыйлық береді.

7-тапсырма (Көлденең және тігінен жүру).

Мақсаты: «көлденең және тігінен» баланың нұсқаманың бағытын ұстану қабілетін және түсініктерін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы, әртүрлі ұзындықтағы жебелер, шахмат фигуралары.

Нұсқаулық:

- Мұғалім шахмат тақтасына 2 нұсқаманы орналастырады: көлденең, тігінен және шахмат фигурасын жебенің басына қояды.
- Мұғалім фигураны баладан нұсқама бағытымен оңға немесе солға жылжытқанда: «**көлденең жүр**» дейді.
- Мұғалім фигураны баладан нұсқама бағытымен алға немесе баланың алдынан өзіне қарай жылжытқанда «**тігінен жүр**» дейді.
- Содан кейін фигураны орнына қойып, балаға «**көлденең жүр**», «**тігінен жүр**» дейді, сонда бала сол әрекеттерді қайталайды.
- Бала тапсырманы меңгерген сайын тақтадағы нұсқаманың бастапқы орнын өзгерту арқылы тапсырманы біртіндеп қиындата аласың.
- Мұғалім берілген нұсқауларды дұрыс орындаған балаға сыйлық береді.

8-тапсырма.

8.1 (қара, ақ).

Мақсаты: баланың «ақ» және «қара» ұғымдарын дамыту.

Жабдықтар: шахмат кілемі, ақ-қара карталар, шахмат тақтасы.

Нұсқаулық:

- Мұғалім шахмат кілемінің қара шаршысына тұрып «қара» деп, қара картаны көтереді. Содан кейін келесі ақ шаршыға қадамдап «ақ» дейді де, ақ карточканы көтереді, т.б.
- Содан кейін баламен де солай істейді.
- Тапсырманы қиындата аласың. Мұғалім «қара түске қадам», содан кейін «қара» дейді және қара картаны көтереді, содан кейін ақ түсті.
- Мұғалім берілген нұсқауларды дұрыс орындаған балаға сыйлық береді.

Дәл осындай тапсырманы сыныпта қадамдар үшін орын жеткіліксіз болса шахмат тақтасында орындауға болады.

8.2 (Қара, ақ).

Мақсаты: баланың «ақ» және «қара» ұғымдарын дамыту.

Жабдықтар: төртбұрышты өрістер сызылған түсті қағаз парағы (төрт өрістен бастауға, содан кейін шахмат тақталарының санын қосуға болады), қара және ақ қарындаштар, шахмат фигурасы.

Нұсқаулық:

- Мұғалім «қара» дейді, қара қарындашты алып, бірінші шаршыны бояйды, содан кейін «ақ» дейді, ақ қарындашты алып, келесі шаршыны ақ түске бояйды.
- Содан кейін баламен де солай істейді.
- Бірте-бірте балаға тапсырманы өз бетімен орындауға мүмкіндік беруге болады.
- Біртіндеп көбірек шаршыларды алып, бояу арқылы тапсырманы қиындата аласың.
- Мұғалім тапсырманы дұрыс орындаған баланы марапаттайды.

9-тапсырма (1–8 сандар, а–h әріптер).

Мақсаты: баланың 1-8 сандары мен а-h әріптерін санау, табу қабілеттерін дамыту.

Жабдықтар: 1-8 сандары мен а-h әріптері бар екі карта жинағы, шахмат тақтасы, шахмат кілемі.

Нұсқаулық:

- Алдымен, баладан өсу ретімен кестеге тігінен нөмірлік карталарды орналастыр. Олардың жанына басқа сандар жинағын қой.
- Мұғалім «бір» дейді. Екінші жиыннан «бір» және оны бірінші жиындағы санның жанына қояды. 8-ге дейінгі басқа сандармен де солай істе. Содан кейін балаға мұны өзі орындауға нұсқау бер.
- Егер бала үшін бірден 8 сан тым көп болса, алдымен бала орындай алатын ең үлкен санды ал, содан кейін біртіндеп қос.
- Бала сандарды бұрыннан білетін болса, нұсқауды басқа ретпен беруге болады, мысалы, «1, 4, 2, 7, 5, ... т.б.»
- Дәл осындай жаттығуды шахмат тақтасында және кілемде де жасауға болады
- Содан кейін а-h әріптерімен бірдей жаттығуды жаса.
- Мұғалім берілген нұсқауларды дұрыс орындаған балаға сыйлық береді.

10-тапсырма (Диагональ).

Мақсаты: диагональ ұғымын дамыту.

Жабдықтар: шаршы/тік бұрышты қағаз парағы, сызғыш, қарындаш, маркер.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баламен бірге парақты бүктеу керек, сонда үшбұрыш пайда болады, оның қабырғалары біркелкі орналасады, содан кейін парақ ашылады. Мұғалім алынған қиғаш бүктеуді көрсетеді, бүктеуге қарындашпен сызық сызады және сызықты көрсете отырып, қайтала: «**үлкен диагональ**». Көрсетеді және қайталайды «**үлкен диагональ**». Одан кейін балаға көрсетуді және егер соңғысының сөзі болса, қайталауды сұрауға болады.
- Шахматты басып шығару арқылы қағаз парағында қайталай аласың. Қағаз парағын ашып, бүктемеге диагональ сыз. Сондай-ақ қағаздың екінші жағында үлкен диагональ жасауға болады. Салыстыру және ғаламдық оқу үшін жазуы бар картада көрсет.
- Егер бала үлкен диагональды түсініп, үйреніп алған болса, шахмат тақтасы бар парақта бірдей нұсқаулармен кіші диагональдарды көрсетіп, сыз.
- Егер бала марапаттармен жұмыс істесе, сәтті көрсетуден және айтылуынан кейін сыйлық бер.

11-тапсырма (Диагональ, ең ұзын және ең қысқа диагональдар).

Мақсаты: диагональ, қысқа диагональ, ұзын диагональ ұғымдарын дамыту.

Жабдықтар: шахмат кілемі, сандар жазылған карточкалар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баладан шахмат кілемінің бір бұрышында тұруын сұрайды (көмектеседі). Бір бұрыштан қарама-қарсы орналасқан бұрышқа (a1-ден h8-ге дейін), яғни диагональ бойынша жүруге (қадам жасау) нұсқау береді.
- Мұғалім баладан бір уақытта жүруді және санауды сұрайды. Ол баланың назарын ұзын диагональда 8 қадам бар екеніне аударып, бірден сегізге дейінгі қадамдармен бір уақытта санайды (8 шаршы), сәйкес «8» картасын көрсетеді. Бала 8 шаршыдан тұратын ұзын диагональ бойымен жүріп өткенде, мұғалім алдымен, осы диагональдың соңында: **«ең ұзын диагональ»** дейді.
- Содан кейін олар келесі диагональдар бойынша, сәйкесінше 7, 6 және т.б., осылайша ең қысқа диагональға дейін жүреді. Ең қысқасында ол тағы да **«ең кіші диагональ»** дейді.
- Алдымен мұғалім тапсырманы баламен бірге орындай алады, содан кейін бала өз бетінше жүруі керек, мысалы, ең ұзын диагональ бойымен.
- Бұл тапсырманы диагональдардың бойында нұсқаманың болуы арқылы орындауға болады.
- Тапсырманы бала қаншалықты өз бетінше және шебер орындай алса, сонша рет орындау керек. Бала тапсырманы дұрыс орындаған кезде баланы мадақтап, тапсырманы біртіндеп күрделендір.

2-тақырып

1-тапсырма.

1.1. (Шахмат фигуралары, ақ және қара фигуралар).

Мақсаты: баланың фигураларды түсі бойынша ажырату қабілетін дамыту (мысал ретінде шахмат фигураларды пайдалану).

Жабдықтар: ақ және қара түсті екі қорап, ақ және қара шахмат фигуралары.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баланың алдына жәшіктер мен шахмат фигураларын қояды. Мұғалім «фигуралардың түстеріне қарай орналастырайық» дейді.
- Мұғалім бір ақ фигураны алып, оны ақ жәшікке салады да: «ақ фигура» дейді.
- Содан кейін балаға нұсқау береді «ақ бөлшектерді тауып, оларды ақ жәшікке сал», содан кейін қара фигураларға нұсқау береді.
- Содан кейін тапсырманы қиындатып, фигураларды аралас ретпен орналастыруға болады.

1.2. (Шахмат фигуралары, ақ және қара фигуралар).

Мақсаты: баланың фигураларды пішіні бойынша ажырата білу қабілетін дамыту (мысал ретінде шахмат фигураларын пайдалану).

Жабдықтар: жәшіктер, фигуралар, ақ және қара шахмат фигуралары бар ламинатталған фигуралар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баланың алдына 3 қорап пен 3 шахмат фигурасын (мысалы, сарбаз, ат және тура) қояды. Мұғалім: «бөлшектерді пішініне қарай орналастыр» дейді.
- Мұғалім бір бөлікті (мысалы, бір ақ сарбаз) алып, оны сәйкес суреті бар қорапқа салып, мысалы: «ақ сарбаз» дейді.
- Содан кейін балаға: «ақ сарбаздарды тауып, оларды ақ сарбаздарға арналған ақ жәшікке сал» деген нұсқау береді, содан кейін тураға, атқа нұсқау береді. Содан кейін бұл тапсырманы аралас тәртіпте орындауға болады.
- Содан кейін бір шахмат фигурасын және сәйкес суреті бар бір қорапты қосу арқылы тапсырманы қиындата аласың.
- Тапсырманы сәтті орындаған соң, баланы оның жетістігін көрсету арқылы марапатта. Тапсырманы бала өз бетінше қанша рет орындаса, сонша рет орында, сонда тапсырманы қиындата аласың.

2 -тапсырма (Шахмат фигуралары).

Мақсаты: шахмат фигураларын анықтау қабілеттерін дамыту.

Жабдықтар: аяқталмаған бөлігі нүктелі сызықпен, қарындашпен немесе фломастермен сызылған шахмат фигураларының аяқталмаған суреттері.

Нұсқаулық:

- Мұғалім шахмат фигураларының аяқталмаған суреттерін көрсетеді. Бұл бөлік нүктелі сызықпен сызылады және баладан осы фигураны салуды аяқтауды сұрайды, содан кейін оның атын атайды.

- Алдымен өте кішкентай бөлігі нүктелі сызықпен сызылған фигураларды қолдануға, содан кейін бұл бөлікті үлкейтуге болады.
- Тапсырманы бала өз бетімен орындалмаған бөлікті аяқтап, фигураны атай алатын болса, сонша рет орында. Содан кейін тапсырманы күрделендіріп, 2-3 фигураның кескіндерін беруге болады, мұнда бөлік нүктелі сызықпен сызылады. Тапсырманы бала өз бетімен орындай алатындай көп рет орында.
- Тапсырманы сәтті орындағаннан кейін баланы оның жетістігін көрсете отырып марапаттау. Тапсырманы бала өз бетімен орындай алатындай көп рет орында.

3-тапсырма

Мақсаты: шахмат фигураларын анықтау қабілеттерін дамыту.

Жабдықтар: пазл пішіндеріне кесілген шахмат фигураларының ламинатталған ақ-қара суреттері.

Нұсқаулық:

- Мұғалім балаларға екі бөліктен тұратын шахмат фигураларын көрсетеді. Оларды бір-бірімен байланыстырады және сәйкес фигураны алады, оны атайды.
- Содан кейін мұғалім балалардан шахмат фигураларының екі жартысын біріктіріп, сәйкес фигураны алуды және оны атауды ұсынады. Мұғалім балалардың назарын өзгерген фактіге аударады.
- Пазл фигураларын 3 немесе 4 көбейту арқылы тапсырманы қиындата аласың, содан кейін біркелкі емес кесілген фигуралармен көрсет.
- Тапсырманы бала өз бетімен орындай алатындай көп рет орында. Содан кейін оны басқа фигураларды, басқа түсті, көбірек фигураларға кесіп қосу арқылы қиындата аласың. Егер тапсырма сәтті орындалса, баланы оның жетістігін көрсете отырып марапаттауды ұмытпа.

4-тапсырма

Мақсаты: шахмат фигураларын анықтау қабілеттерін дамыту.

Жабдықтар: А6 (105x148 мм) қағаздың жеке парақтарында сұр фонда ақ және қара шахмат фигураларында басылған.

Нұсқаулық:

- Мұғалім басып шығарылған шахмат фигуралары бар парақтарды сурет ішінде қалатындай етіп бүгу керек. Қағаздарды бірінен соң бірін балаға береді.
- Мұғалім «қағазды аш, айтшы, ол қандай пішін?» дейді.
- Бала фигураның атын атайды және дұрыс жауап берсе сыйлық алады.
- Бұл тапсырманы барлық балаларға кезекпен қағаздарды таратып, топта орындауға болады.

5-тапсырма

Мақсаты: фигуралардың дұрыс орналасуын табу қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы және фигуралар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім тақтадағы шахмат фигураларын орындарына орналастырады. Бір ақ кесінді қара фигуралардың арасында, ал қарасы ақтардың арасында бір орында тұрады.

- Мұғалім: «қандай фигуралар өз орындарында жоқ, оларды түзетіндер» дейді.
- Егер бала тапсырманы орындай алмаса, мұғалім оны өзі көрсетіп, түзетеді.
- Содан кейін тапсырманы басқа фигуралармен орындауға болады. Барған сайын көбірек сандарды ауыстыру арқылы оны біртіндеп қиындата аласың.
- Тапсырма сәтті орындалғанда, баланы оның жетістігін көрсету арқылы марапаттауды ұмытпа.

3-тақырып

1-тапсырма.

1.1 (Тік және көлденеңді белгілеу).

Мақсаты: Баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімдерін, сонымен қатар зейінін, есте сақтау қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы, А-Н әріптері және 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баланың алдына тік таңбалары мен қағазға басылған 3 тік белгісі бар шахмат тақтасын қояды.
- Мұғалім «тақтада А қайда?» деген нұсқау береді, тақтаға нұсқап, оны басылған әріптердің арасынан тауып, тақтадағы «А» әрпінің астына орналастырады, содан кейін келесі үш әріппен де солай жасайды.
- Содан кейін ол балаға нұсқау береді: «тақтада А қайда? Маған көрсет». Бала көрсетпесе, мұғалім онымен бірге көрсетеді. Бірте-бірте мұғалім балаға дербестік беруі керек. «Қағаздың қай жерінде А, оны алып, тақтаның жанына қой» деген тапсырма береді.
- «Н» және «8» дейін біртіндеп жаңаларын қосып, басқа әріптер мен сандарды солай жас.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. баланың сөйлей алса, ол әріпті (немесе санды) да айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

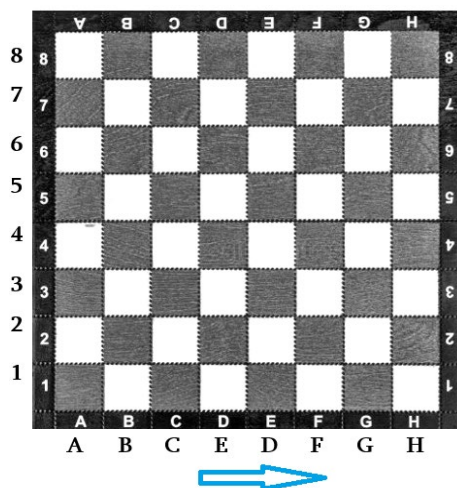
1.2.

Мақсаты: бала тік және көлденең белгілеулері туралы білімдерін, сонымен қатар зейінін, есте сақтау қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы, А-Н әріптері және 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім әріптер мен сандар жазылған карталарды тақтадағы белгілердің жанына қояды. Бірақ олардың 2, содан кейін 3, т.б. ауыстырады.
- Содан кейін мұғалім «дұрыс қой» деген нұсқау береді. Егер бала қиналып, нұсқауды түсінбесе немесе оны қалай орындау керекін түсінбесе, мұғалім көрсетеді. Бірте-бірте балаға оны өз бетімен түзетуге мүмкіндік береді.
- Егер бала жақсы үлгерсе, тік және көлденең сызық белгілерін де ауыстыруға болады.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Бала сөйлей алса, ол әріпті немесе санды да айтады.
- Мысалы:

1.3.

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгі туралы білімдерін, сонымен қатар зейін мен есте сақтаудың шоғырлануы, сонымен қатар салыстыру қабілетін дамыту.

Жабдықтар: А-Н әріптері, 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім тақтасыз А-Н әріптері (немесе 1-8 сандары) бар карталарды үстелге бір жолға қояды. 2 картаны ауыстырып «дұрыс қой» дейді.
- Содан кейін тапсырманы қиындатуға, көбірек әріптерді (немесе сандарды) ауыстыруға болады.
- Сондай-ақ қиындатып, 1 санды әріптермен қатар қоюға болады, т.б.
- Сондай-ақ қиындатып, карталарды үстелге аралас ретпен орналастырып, «дұрыс қой» деген нұсқау беруге болады.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Бала сөйлей алса, ол әріпті де (немесе санды) айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

1.4

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімін, сонымен қатар зейін мен есте сақтауын, сонымен қатар «жақын» ұғымын дамыту.

Жабдықтар: А-Н әріптері, 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім А-Н әріптері (немесе 1-8 сандары) бар карталарды үстелге бір жолға қояды.
- Мұғалім: «А» жанында қандай әріп тұр, көрсет!», «Б» жанында қандай әріп бар, көрсет!», т.б. Тапсырманы сандармен де орындауға болады.
- Егер бала қиналса, мұғалім онымен бірге тапсырманы орындайды, бірте-бірте балаға тапсырманы өз бетінше орындауға мүмкіндік береді.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан, көрсету кезінде есімдерді айтуы керек. Егер бала сөйлей алса, ол есімдерді де айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

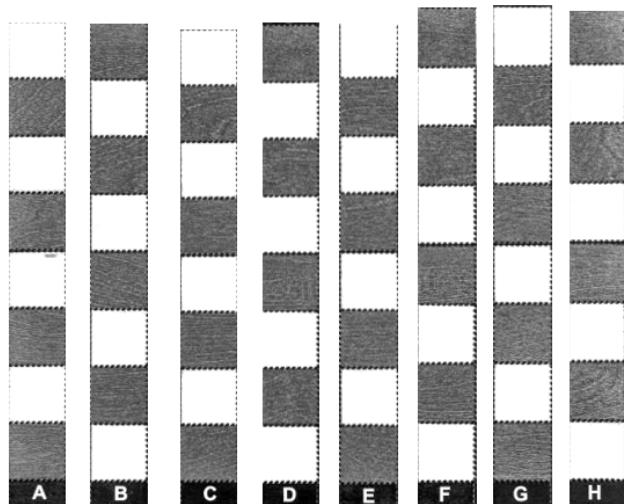
1.5

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімін, сонымен қатар зейінді және есте сақтау қабілетін, «жақын» ұғымын дамыту.

Жабдықтар: мысалда көрсетілгендей басып шығарылған шахмат тақтасының сызықты кесу өрістерінде сандары бар көлденең кесілген фигуралар да болуы мүмкін.

Нұсқаулық:

- Мұғалім әріптерді көрсетіп, оқиды. Содан кейін фигураларды ауыстырып, нұсқау береді: «Оны дұрыс жерге қой» немесе «шахмат тақтасын әріптерге (сандарға) сәйкес жина.

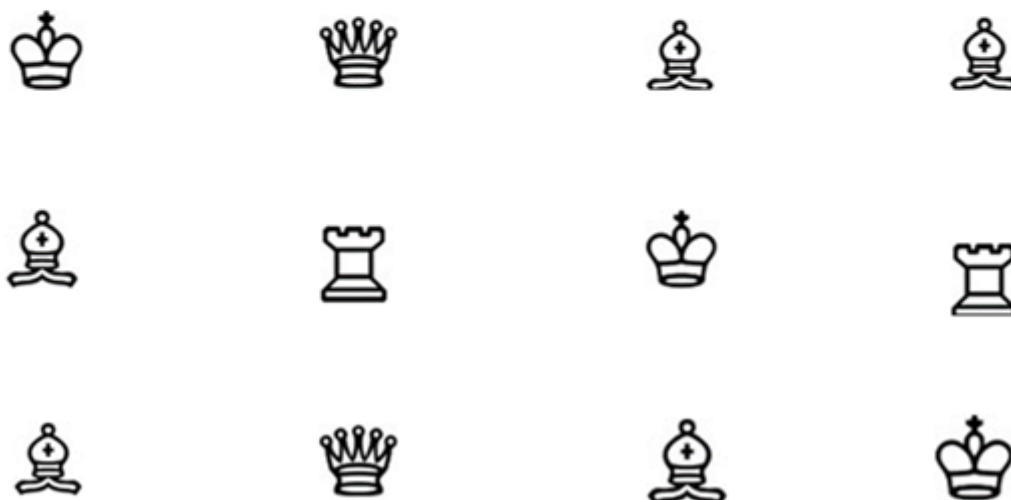

- Жолақтарды бір-бірлеп қою арқылы бала әріптерді (немесе сандарды) айтады, егер сөйлеуі болса.
- Сондай-ақ фигуралардың бастапқы орындары бар басып шығарылған шахмат тақтасын пайдалануға болады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

2-тапсырма («Корректурa сынамасы» әдісіне сәйкес бейімделген фигуралардың қысқаша белгілері).

Мақсаты: баланың фигураларды қысқаша белгілеу туралы білімін дамыту, зейінін, көрнекі қабылдауын, салыстыру мен қатар қоюдың ақыл-ой операцияларын дамыту.

Жабдықтар: үлгіге сәйкес А4 парағы, қарындаш (жаза білетіндер үшін), картон картасындағы фигуралардың қысқаша атаулары (K, F, L, S, K) және 5x5 см өлшемді дайындамалар (сарбаздар үшін).

Нұсқаулық:

- Мұғалім ынталандырушы материалды берілген үлгі бойынша құрастырады. Алдымен аралас ретпен орналасқан 3 фигураны құрастыр.
- Мұғалім «олардың астына суреттегідей фигуралардың атын жаз» («Егер бала жаза алмаса және карточкаларды пайдаланса, суреттегідей аттарды қой») дейді және жоғары жолды көрсетеді.
- Егер бала тапсырманы орындай алмаса, мұғалім салыстыруды көрсетеді және үйретеді.

- Егер бала бірінші жолдағы фигуралардың санымен қиналса, онда тек бір фигурадан баста, содан кейін біртіндеп басқа фигураларды қос, мысалы:

Патша

- Егер сарбаз қолданылса, оның астына ештеңе жазылмайды, ал карта қойылмайды.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Егер баланың сөйлеуі болса, ол есімдерді де айтады.
- Егер бала дұрыс орындаса, мұғалім сыйлық береді.

3-тапсырма.

Мақсаты: зейінін, сызықты визуалды жүргізе білуді дамыту тақтада шаршыларды табудың алдын ала дағдысын дамытуға ықпал ету, фигуралардың атын қысқаша жазу.

Жабдықтар: тапсырмалар үлгісі бар жұмыс парақтары, қарындаш.

3.1

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (1-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында суреттері жазылады. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға «фигуралар үшін олардың қысқа жазбаларына жол сыз» дейді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындата аласың.

1-үлгі

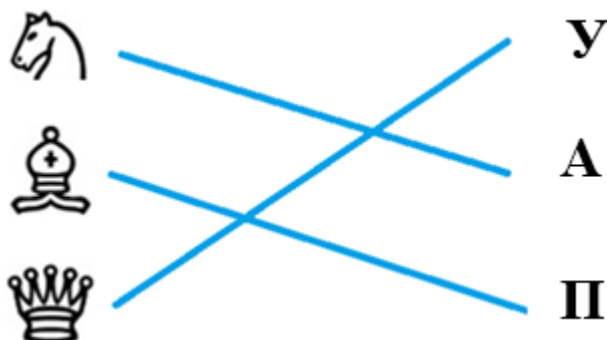

3.2

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (2-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында суреттері жазылады. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға: «фигуралар үшін олардың қысқаша жазбаларына апаратын жолдарды тап», «дұрыс жолды тап» дейді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындата аласың.

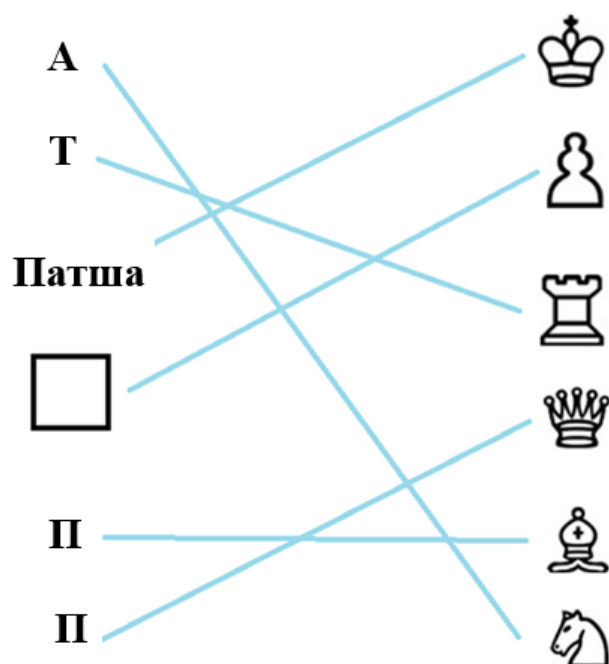
2-үлгі

3.3

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (3-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында фигуралардың кескіндері жазылған және олар түзу сызықтармен біріктірілген. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға: «фигуралардың қысқа жазбаларына дейінгі жолдарды сыз» дейді. Мұғалім саусағымен (қарындашпен) фигураға апаратын жолды көрсетеді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындата аласың.

3.4

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (4-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында – кескіндері, олар ирек сызықтармен жалғанған. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады. Оңай жалғастыру үшін алдымен әртүрлі түсті байланыстыратын сызықтарды қолдануға болады, содан кейін оларды қара түсті етіп жасауға болады.
- Мұғалім балаға «фигуралардың қысқа жазбаларына дейінгі жолдарды сыз» дейді. Мұғалім саусақпен (қарындашпен) фигураға апаратын жолды көрсетеді.
- Бастапқыда ирек сызықтар тым араласпауы мүмкін, араластыр, өйткені балада сызықтарды ұстану қабілеті қалыптасады. Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындата аласың. Суреттер жолын және фигуралардың қысқа жазбаларын ауыстыруға болады.
- Тапсырманы дұрыс орындаған сайын баланы марапаттау.

4-тақырып

1-тапсырма.

1.1 (Тік және көлденеңдердің белгіленуі).

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімдерін, сонымен қатар зейінін, есте сақтау қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы, А-Н әріптері, 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баланың алдына тік таңбалары мен қағазға басылған 3 тік белгісі бар шахмат тақтасын қояды.
- Мұғалім «тақтада А қайда?» деген нұсқау береді. Тақтаға нұсқап, оны басылған әріптердің арасынан тауып, тақтадағы «А» әрпінің астына орналастырады. Содан кейін келесі үш әріппен де солай жасайды.
- Содан кейін ол балаға нұсқау береді «тақтада А қайда? Маған көрсет». Бала көрсетпесе, мұғалім онымен бірге көрсетеді. Бірте-бірте мұғалім балаға дербестік беруі керек. «Қағаздың қай жерінде А, оны алып, тақтаның жанына қой» дейді.
- «Н» және «8» дейін біртіндеп жаңаларын қосып, басқа әріптер мен сандармен де солай жаса.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Баланың сөйлей алса, ол әріпті (немесе санды) да айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

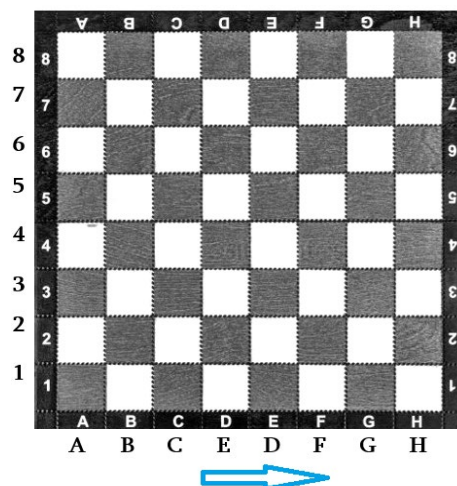
1.2

Мақсаты: бала тік және көлденең белгілеулері туралы білімдерін, сонымен қатар зейінін, есте сақтау қабілетін дамыту.

Жабдықтар: шахмат тақтасы, А-Н әріптері және 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім әріптер мен сандар жазылған карточкаларды тақтадағы белгілердің жанына қояды. Бірақ олардың 2, содан кейін 3, т.б. ауыстырады.
- Содан кейін мұғалім «дұрыс қой» деген нұсқау береді. Егер бала қиналып, нұсқауды түсінбесе немесе оны қалай орындау керекін түсінбесе, мұғалім көрсетеді. Бірте-бірте балаға оны өз бетімен түзетуге мүмкіндік береді.
- Егер бала жақсы үлгерсе, тік және көлденең сызық белгілерін де ауыстыруға болады.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Бала сөйлей алса, ол әріпті немесе санды да айтады.
- Мысалы:

1.3

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгі туралы білімдерін, сонымен қатар зейін мен есте сақтаудың шоғырлануы, сонымен қатар салыстыру қабілетін дамыту.

Жабдықтар: А-Н әріптері, 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім тақта А-Н әріптері (немесе 1-8 сандары) бар карточкаларды үстелге бір жолға қояды. 2 картаны ауыстырып «дұрыс қой» дейді.
- Содан кейін тапсырманы қиындатуға, көбірек әріптерді (немесе сандарды) ауыстыруға болады.
- Сондай-ақ қиындатып, 1 санды әріптермен қатар қоюға болады, т.б.
- Сондай-ақ қиындатып, карталарды үстелге аралас ретпен орналастырып, «дұрыс қой» деген нұсқау беруге болады.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Бала сөйлей алса, ол әріпті де (немесе санды) айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

1.4

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімін, сонымен қатар зейін мен есте сақтауын, сонымен қатар «жақын» ұғымын дамыту.

Жабдықтар: А-Н әріптері, 1-8 сандары бар карталар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім А-Н әріптері (немесе 1-8 сандары) бар карталарды үстелге бір жолға қояды.
- Мұғалім «А» жанында қандай әріп тұр, көрсет!», «Б» жанында қандай әріп бар, көрсет!», т.б. Тапсырманы сандармен де орындауға болады.
- Егер бала қиналса, мұғалім онымен бірге тапсырманы орындайды, бірте-бірте алыстап, балаға тапсырманы өз бетінше орындауға мүмкіндік береді.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан, көрсету кезінде есімдерді айтуы керек. Егер бала сөйлей алса, ол есімдерді де айтады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

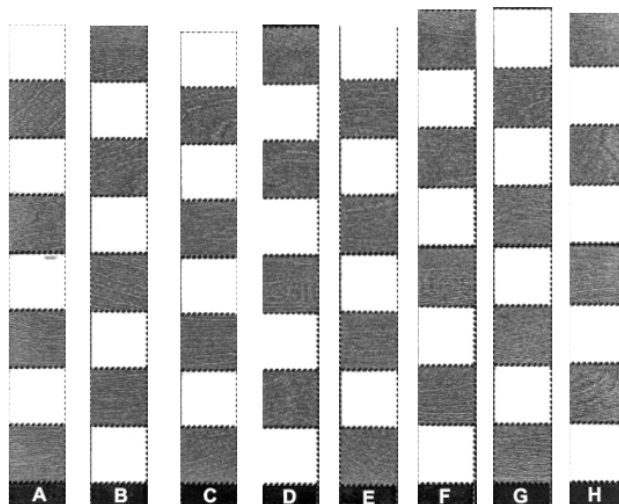
1.5

Мақсаты: баланың тік және көлденең белгілеулері туралы білімін, сонымен қатар зейінді және есте сақтау қабілетін, сонымен қатар «жақын» ұғымын дамыту.

Жабдықтар: мысалда көрсетілгендей басып шығарылған шахмат тақтасының сызықты кесу өрістерінде сандары бар көлденең кесілген фигуралар де болуы мүмкін.

Нұсқаулық:

- Мұғалім әріптерді көрсетіп, оқиды. Содан кейін фигураларды ауыстырып, нұсқау береді. «Оны дұрыс жерге қой» немесе «шахмат тақтасын әріптерге (сандарға) сәйкес жина».

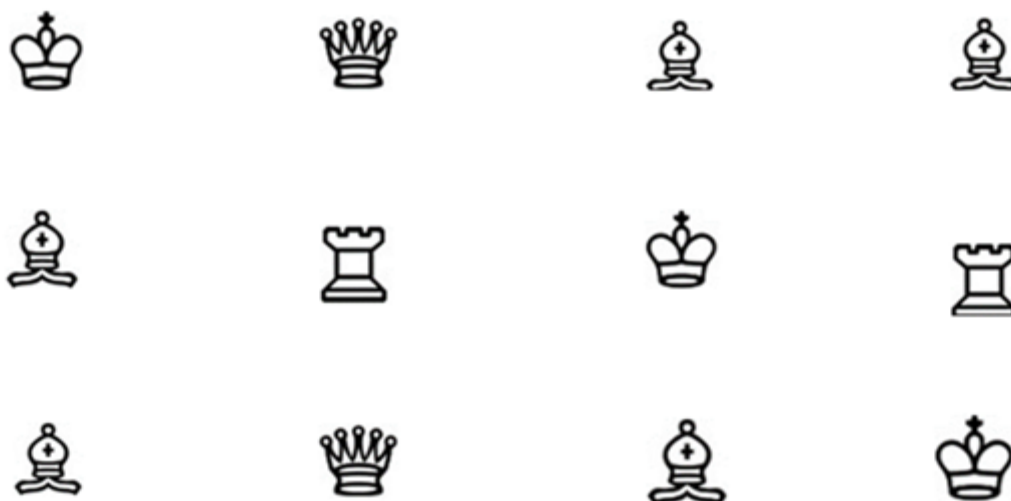

- Жолақтарды бір-бірлеп қою арқылы бала әріптерді (немесе сандарды) айтады, егер сөйлеуі болса.
- Сондай-ақ фигуралардың бастапқы орындары бар басып шығарылған шахмат тақтасын пайдалануға болады.
- Дұрыс орындалса, мұғалім сыйлық береді.

2-тапсырма («Корректурa сынамасы» әдісіне сәйкес бейімделген фигуралардың қысқаша белгілері).

Мақсаты: баланың фигураларды қысқаша белгілеу туралы білімін дамыту, зейінін, көрнекі қабылдауын, салыстыру мен қатар қоюдың ақыл-ой операцияларын дамыту.

Жабдықтар: үлгіге сәйкес А4 парағы, қарындаш (жаза білетіндер үшін), картон картасындағы фигуралардың қысқаша атаулары (Пт, У, Т, П, А), 5х5 см өлшемді дайындамалар (сарбаздар үшін).

Нұсқаулық:

- Мұғалім ынталандырушы материалды берілген үлгі бойынша құрастырады. Алдымен аралас ретпен орналасқан 3 фигураны құрастыр.
- Мұғалім «олардың астына суреттегідей фигуралардың атын жаз» («Егер бала жаза алмаса және карталарды пайдаланса, суреттегідей аттарды қой») дейді және жоғары жолды көрсетеді.
- Егер бала тапсырманы орындай алмаса, мұғалім салыстыруды көрсетеді және үйретеді.

- Егер бала бірінші жолдағы фигуралардың санымен қиналса, онда тек бір фигурадан баста, содан кейін біртіндеп басқа фигураларды қос, мысалы:

Патша

- Егер сарбаз қолданылса, оның астына ештеңе жазылмайды, ал карта қойылмайды.
- Мұғалім баланың сөйлеуі бар-жоғына қарамастан көрсету кезінде айтуы керек. Егер баланың сөйлеуі болса, ол есімдерді де айтады.
- Егер бала дұрыс орындаса, мұғалім сыйлық береді.

3-тапсырма.

Мақсаты: зейінін, сызықты визуалды жүргізе білуді дамыту (тақтада шаршыларды табудың алдын ала дағдысын дамытуға ықпал ету, фигуралардың атын қысқаша жазу).

Жабдықтар: тапсырмалар үлгісі бар жұмыс парақтары, қарындаш.

3.1

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар пішінді дайындайды (1-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында фигуралардың суреттері жазылады. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға «фигуралар үшін олардың қысқа жазбаларына жол сыз» дейді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындат.

1-үлгі

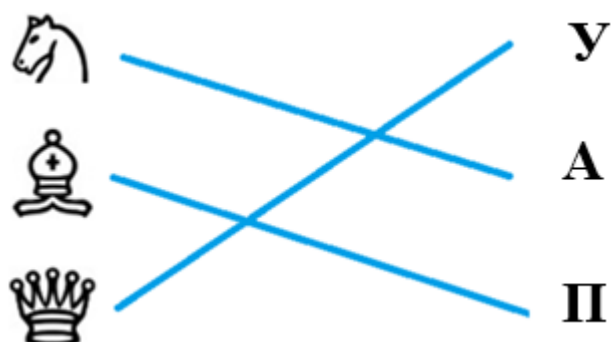

3.2

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар форманы дайындайды (2-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында фигуралардың суреттері жазылады. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға: «фигуралар үшін олардың қысқаша жазбаларына апаратын жолдарды тап», «дұрыс жолды тап» дейді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындат.

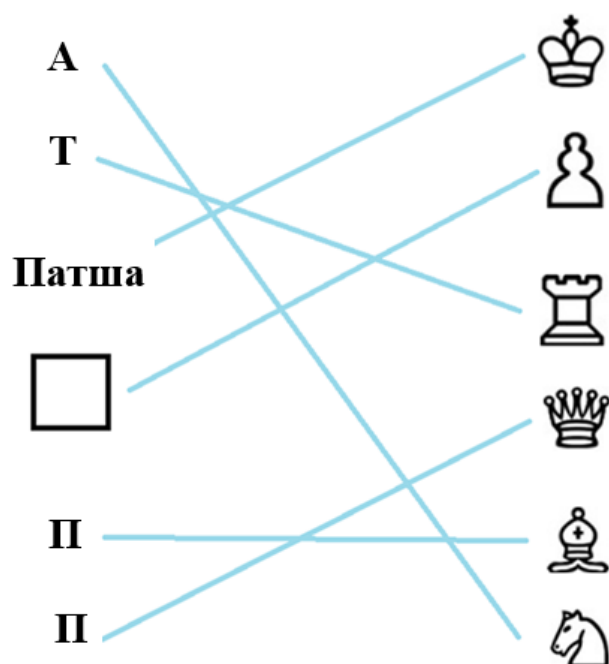
2-үлгі

3.3

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (3-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында кескіндері жазылған. Олар түзу сызықтармен біріктірілген. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады.
- Мұғалім балаға «фигуралардың қысқа жазбаларына дейінгі жолдарды сыз» дейді. Мұғалім саусағымен (қарындашпен) фигураға апаратын жолды көрсетеді.
- Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындат.

3.4

Нұсқаулық:

- Мұғалім тапсырма бар үлгіні дайындайды (4-үлгі), оның бір жағында фигуралардың қысқаша жазбалары, екінші жағында – фигуралардың кескіндері, олар ирек сызықтармен жалғанған. Үш фигурадан және олардың қысқаша жазбаларынан бастауға болады. Оңай жалғастыру үшін алдымен әртүрлі түсті байланыстыратын сызықтарды қолдануға болады, содан кейін оларды қара түсті етіп жасауға болады.
- Мұғалім балаға «фигуралардың қысқа жазбаларына дейінгі жолдарды сыз» дейді. Мұғалім саусақпен (қарындашпен) фигураға апаратын жолды көрсетеді.
- Бастапқыда ирек сызықтар тым араласпауы мүмкін, араластыр, өйткені балада сызықтарды ұстану қабілеті қалыптасады. Фигуралар санын көбейту арқылы оны біртіндеп қиындат. Суреттер жолын және фигуралардың қысқа жазбаларын ауыстыруға болады.
- Тапсырманы дұрыс орындаған сайын баланы марапаттау.

5-11-тақырып. Фигуралардың құндылығы, шахмат фигуралары.

Тапсырма (Фигуралар дүкені)

Мақсаты: заттардың құндылығы туралы түсініктерін дамыту (мысал ретінде шахмат фигураларын пайдалану), көрнекі, тиімді ойлауды дамыту.

Жабдықтар: ілмегі бар ламинатталған шахмат тақтасы, төменгі жағында құндылық нөмірі жазылған ламинатталған шахмат фигуралары (көптеген сарбаздар), төрт шахмат фигурасы.

1.

Нұсқаулық:

• Мұғалім шахмат тақтасының үстіне шахмат фигуралары бар карталарды орналастырады және бекітеді, бұл фигуралардың біреуіне ғана бос орын қалдырады (тура, ат, уәзір, піл).

- Баланың алдына сарбаздары бар қорап қойылады (бұл банк), ал басқа фигуралар үшін қораптар (тура, ат, уәзір, піл) мұғалімнің алдына қойылады.
- Мұғалім «бос орынды толтыру керек (мысалы, ат). Маған банктен 3 сарбаз беріңдер» дейді. Бала банктен 3 сарбазды санайды, мұғалімге береді, мұғалім оған ат береді де «орнына қой» дейді. Басқа фигуралармен жалғастыр.
- Тапсырма дұрыс орындалса, баланы марапаттаңыз.

2.

Нұсқаулық:

• Мұғалім шахмат тақтасына екі (немесе одан да көп) фигура үшін бос орындар қалдырып, шахмат фигуралары бар карталарды орналастырады, бекітеді (тура, ат, уәзір, піл).

• Баланың алдына сарбаздары бар қорап қойылады (бұл банк), ал мұғалімнің алдында тура, ат, уәзір және пілге арналған жәшіктер.

• Мұғалім «бос орындарды толтыру керек. Маған жағадан тура мен атқа арналған сарбаздарды беріңіз» дейді. Бала қораптан 3 және 5 сарбаздарды санап, мұғалімге береді, мұғалім оған сәйкес фигураны береді де: «орнына қой» дейді. Содан кейін қалған екеуімен (содан кейін көбірек фигуралармен).

- Тапсырма дұрыс орындалса, баланы марапатта.

3.

Нұсқаулық:

- Мұғалім баланың алдына бос шахмат тақтасы мен сарбаздар салынған қорапты қояды «тақтадағы фигураларды ретке келтіру керек».
- Бала сарбаздарды (банк) салынған қораптан бес сарбазды санап, мұғалімге беріп, тураны алады.
- Барлық фигуралармен де солай істеу керек.
- Бала нұсқауларды орындауда қиналса, мұғалім онымен бірге бірнеше рет барлық қадамдардан өтеді.
- Тапсырма дұрыс орындалса, баланы марапатта.

4.

Нұсқаулық:

• Мұғалім алдына бос шахмат тақтасын және басқа фигуралар салынған қораптарды (уәзір, піл, тура және ат) баланың алдына қойып «тақтадағы фигураларды ретке келтіру керек, маған 3 сарбазға ат сат» деп, сарбаздарды тапсырады, бала қораптан ат беруі керек.

- Осыны барлық фигуралармен орында.
- Бала нұсқауларды орындауда қиналса, мұғалім онымен бірге бірнеше рет барлық сатылардан өтеді, бірте-бірте алыстап, балаға дербестік береді.
- Тапсырма дұрыс орындалса, баланы марапатта.

Ескерту:

- Бұл тапсырмаларды фигуралардың немесе карталардың басқа комбинацияларымен де орындауға болады (мысалы, банкте тек сандары бар карталар болады; басқа фигуралармен төлеу және тураны алу; немесе айырбастау - піл және 2 сарбазбен алу немесе төлеу) т.б.
- Кестедегі фигуралардың құнының үлгісін алуға болады (Прайс-парақша).
- Әрқашан Патшаны шахмат тақтасында қалдырып «патшаның құны жоқ» немесе «патша пілді сатып алады (басқа фигуралар)» деп айту керек.

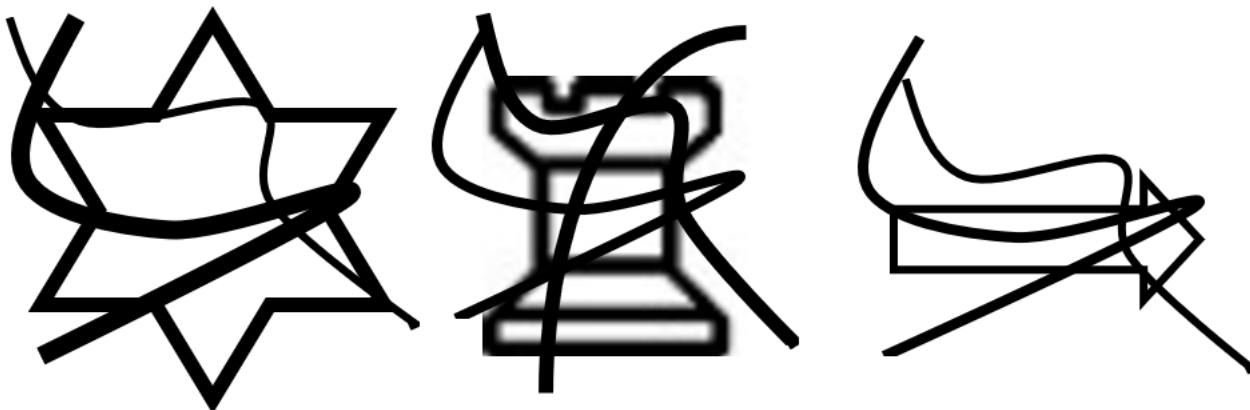
8. КОГНИТИВТІ ФУНКЦИЯЛАРЫН ДАМУҒА АРНАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР

1-тапсырма. Аралас суреттер.

Мақсаты: зейінін, визуалды қабылдауын дамыту.

Жабдықтар: басылған пішін (төмендегі үлгі), түрлі-түсті қарындаштар.

Нұсқаулық: Мұғалім «осы аралас суреттердегі заттарды табыңдар, бояңдар», «Шахмат фигурасының қайсысы? Атын ата», «Мына фигураның құны қандай? Жазып бер», т.б.

- Басқа шахмат фигуралары мен басқа суреттерді пайдалануға болады.
- Тапсырма сәтті орындалса, баланы марапатта.

2-тапсырма. Жұбын тап.

Мақсаты: зейінін, визуалды қабылдауын, жұмыс жадысын, салыстыру қабілетін дамыту.

Жабдықтар: баспа түрі (төмендегі үлгі), түрлі-түсті қарындаштар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім «әр фигура үшін жұпты тап. Әр жұпты бір түске айналдыр» деген нұсқау береді.
- Фигуралардың әртүрлі комбинацияларын, ақ және қара фигураларды пайдалануға болады. Шахмат емес фигураларды да пайдалануға болады. Егер бала стимулдардың көп санымен қиналса, азайту керек. Егер ол оны жеңе алса, оны үлкен санмен қиындатады. Бұрынғы тәжірибесіне сүйене отырып, сол жерлерде іздемейтіндей етіп орындарын ауыстыр.

3-тапсырма. Жұбын тап.

Мақсаты: зейінін, визуалды қабылдауын, жұмыс жадысын, салыстыру қабілетін дамыту.

Жабдықтар: басылған пішін (үлгілер төменде), түрлі-түсті қарындаштар.

Нұсқаулық:

- Мұғалім «фигуралар жұбын тап. Әр жұпты бір түске айналдыр. Артық фигураны тап. Оны ата» деген нұсқау береді.
- Фигуралардың әртүрлі комбинацияларын, ақ және қара фигураларды пайдалануға болады. Шахмат емес фигураларды да пайдалануға болады. Егер бала стимулдардың көп санымен қиналса, азайту керек. Егер ол оны жеңе алса, оны үлкен санмен қиындатады. Бұрынғы тәжірибесіне сүйене отырып, сол жерлерде іздемейтіндей етіп орындарын ауыстыр.

1-үлгі

- Суреттерді төңкеріп қою арқылы оны қиындат.

2-үлгі

- Сондай-ақ оларды аралас орналастыруға болады.

4-тапсырма. Үйлер.

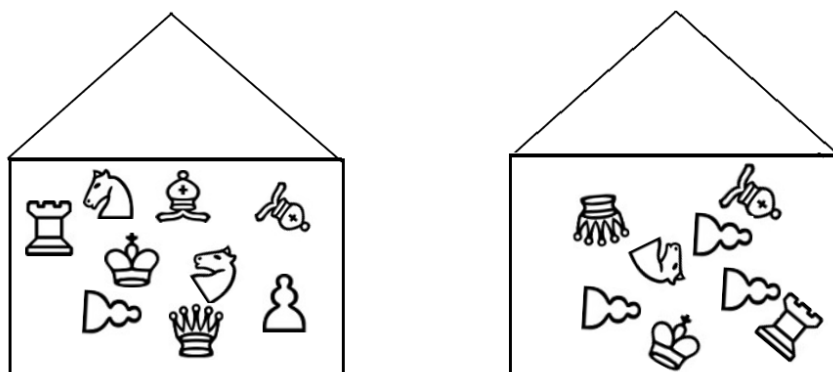
Мақсаты: зейінді, салыстыру ақыл-ой операцияларын, жұмыстық есте сақтауды, визуалды қабылдауды, санау, шаманы құндылықтан ажырату қабілетін дамыту.

Жабдықтар: баспа түрі (төмендегі үлгі), қарындаш.

Нұсқаулық:

- Мұғалім әрбір нұсқауды балаға кезекпен береді.
 - ✓ Әр үйде қанша фигура бар екенін санау, әр үйдің төбесіне жазу. Қай жерде көбірек цифрлар бар?
 - ✓ Әр фигураның мәнін айт (әр фигураға оның мәнін жазуға болады), әр үйдегі фигуралардың мәндерін қос, жауапты шатырдың үстіне жаз.
 - ✓ Қай жерде көбірек екенін салыстыр?
- Әр үйдегі фигураларды қосу арқылы тапсырманы қиындат.
- Әр үйдегі фигуралардың санын, фигуралардың мәнін өзгертуге болады.
- Сондай-ақ үйлер мен фигуралар суреттерінің орнына нақты қораптар мен фигураларды қолдануға болады. Әрбір қорапта нәтижелерді жазуға болатын карталар болуы мүмкін.
- Егер баланың есте сақтау қабілеті жақсы болса, қораптар мен нақты фигураларды пайдаланған кезде де нәтижелерді қағаз нұсқасындағыдай жазуға болады.
- Егер тапсырма дұрыс орындалса, баланы оның жетістігін көрсету арқылы марапаттау.

Үлгі:

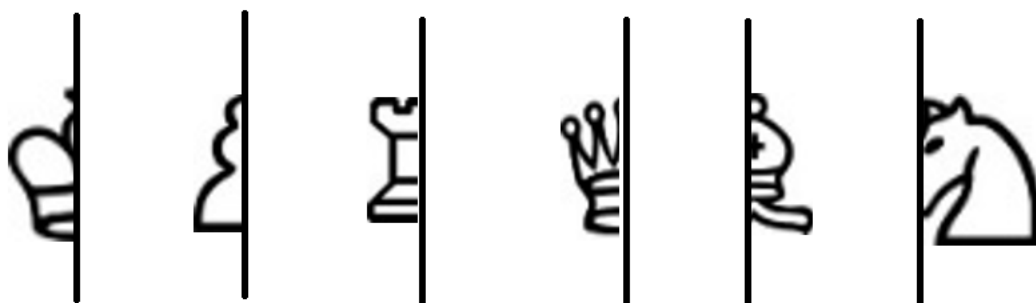
4-тапсырма. Жасырынған фигуралар.

Мақсаты: зейінді, визуалды гнозды, кескіннің қысқаша жазбамен сәйкестігі.

Жабдықтар: фигуралар, қарындаш толық емес суреттері бар баспа түрі (төмендегі үлгі).

Нұсқаулық:

- Мұғалім «мұнда қандай фигура жасырылған? Оны ата (егер бала сөйлей алса). Оны қысқаша сипаттамасымен байланыстыр».
- Егер бала қиналса, мұғалім онымен бір суретке тапсырманы орындай алады.
- Егер дұрыс орындалса, оның жетістігін көрсете отырып, баланы мадақта.

П	Т	У	А		Пт
---	---	---	---	--	----

5-тапсырма. Есімдер (бұл тапсырма әріптерді білетін және оқи алатындарға арналған).

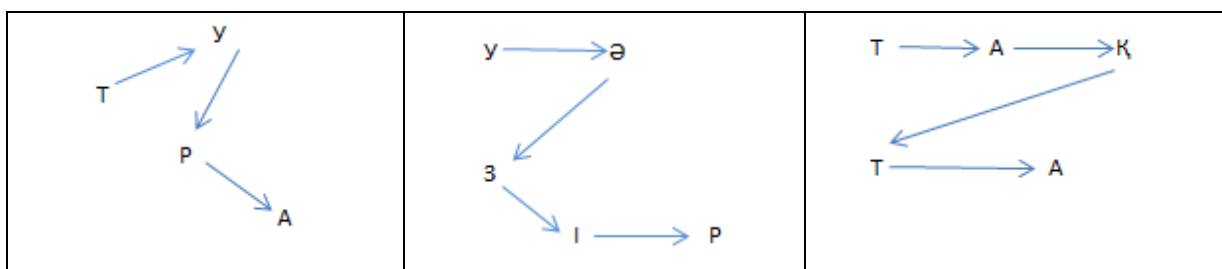
Мақсаты: зейінді, визуалды гнозды, синтездің психикалық әрекетін, әртүрлі нүктелерді бір буынға ойша байланыстыру қабілетін дамыту.

Жабдықтар: сөздерді қалыптастыру үшін реттелген әріптердің аралас реті бар баспа түрі (төмендегі үлгі) (шахмат әріптері мүмкін), қарындаш.

Нұсқаулық:

- Мұғалім балаға «ТУРА», «УӘЗІР», «ТАҚТА» және т.б. алу үшін әріптерді қосу керек.

Мысалы.

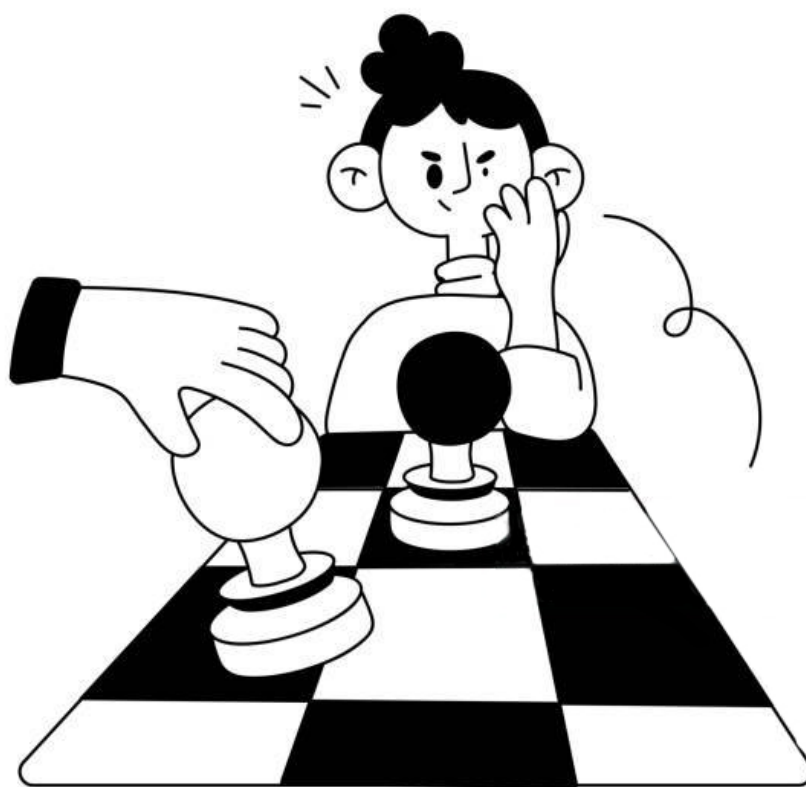

Ескертпе: Көк көрсеткі тілдері әріптерді қарындашпен қалай бекіту керекін көрсетеді.

- Әртүрлі заттардың атын жазуға болады.
- Тапсырманы қиындатып, қандай сөздерді екенін айтпай «Қандай шахмат сөздері жазылған?» деп сұрақ қой. Олардың бірі шахмат болмайтындай «қандай сөз шахмат сөзі емес?» немесе олардың бірі шахмат «қайсысы шахмат сөзі?», «қандай сөз – қандай шахмат фигурасы?» т.б.
- Бала қажетті әріптерді іздеуі үшін бір шаршыға 2 немесе 3 сөзді аралас тәртіппен жазу арқылы тапсырманы қиындат.
- Егер дұрыс орындалса, баланы оның жетістігін көрсету арқылы марапатта.

2-бөлім.

Шахмат бойынша сабақ жоспары

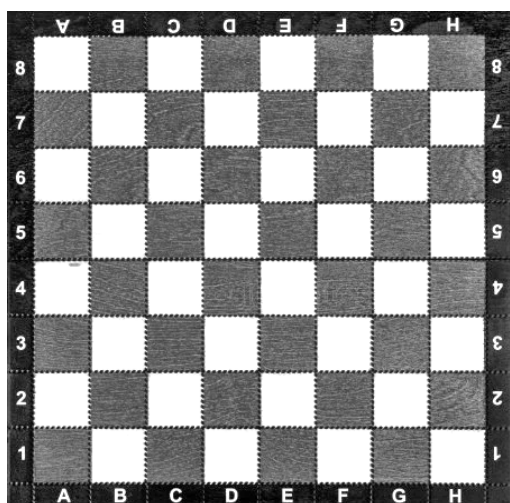

1-тақырып. ШАХМАТ. ШАХМАТ ТАҚТАСЫ.

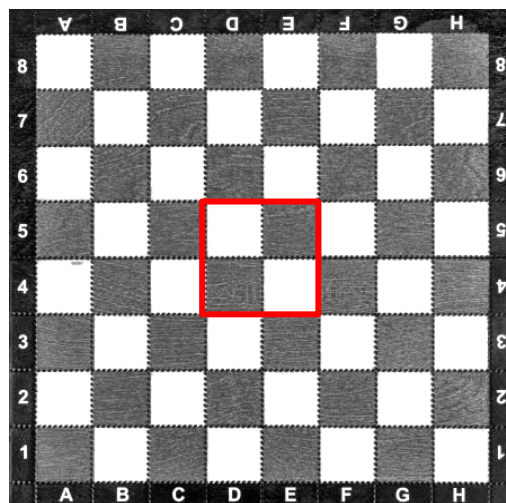
Шахмат ойнау үшін шахмат тақтасы және шахмат фигуралары қажет. Бүгін шахмат тақтасымен танысайық.

Шахмат тақтасы кішкене шаршылардан тұрады. Мұндай шаршы (немесе ұяшық) деп аталады. Барлық ашық түсті шаршылар - **ақ шаршылар**, қою түсті шаршылар - **қара шаршылар** деп аталады. Шахмат тақтасының ортасы, бұрышы мен шеті бар.

Шахмат тақтасы

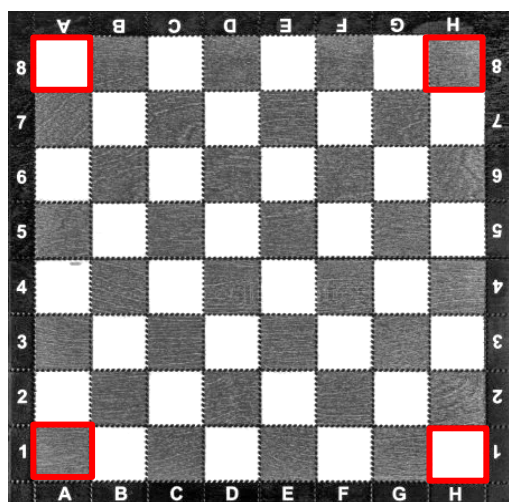

Орталық

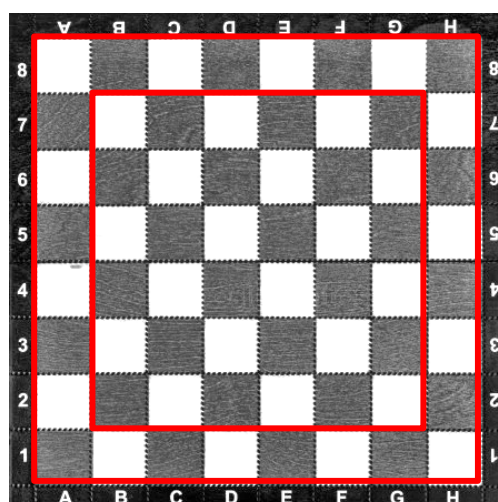
Ортада 4 шаршы: 2 ақ және 2 қара

Бұрышы

4 шаршы бұрышында: 2 ақ және 2 қара

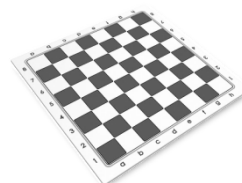
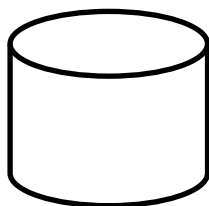
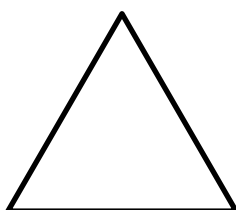
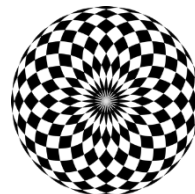
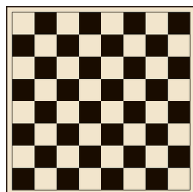
Шеті

Тақтаның 4 шеті

Шахмат тақтасы оң жақтағы бұрыштық шаршы **ақ** болатындай етіп орналастырылған!

1-жаттығу. Фигуралар арасынан шахмат тақталарын тауып, оларды айналдыраңыз.

2-жаттығу. Шахмат сөзін тап.

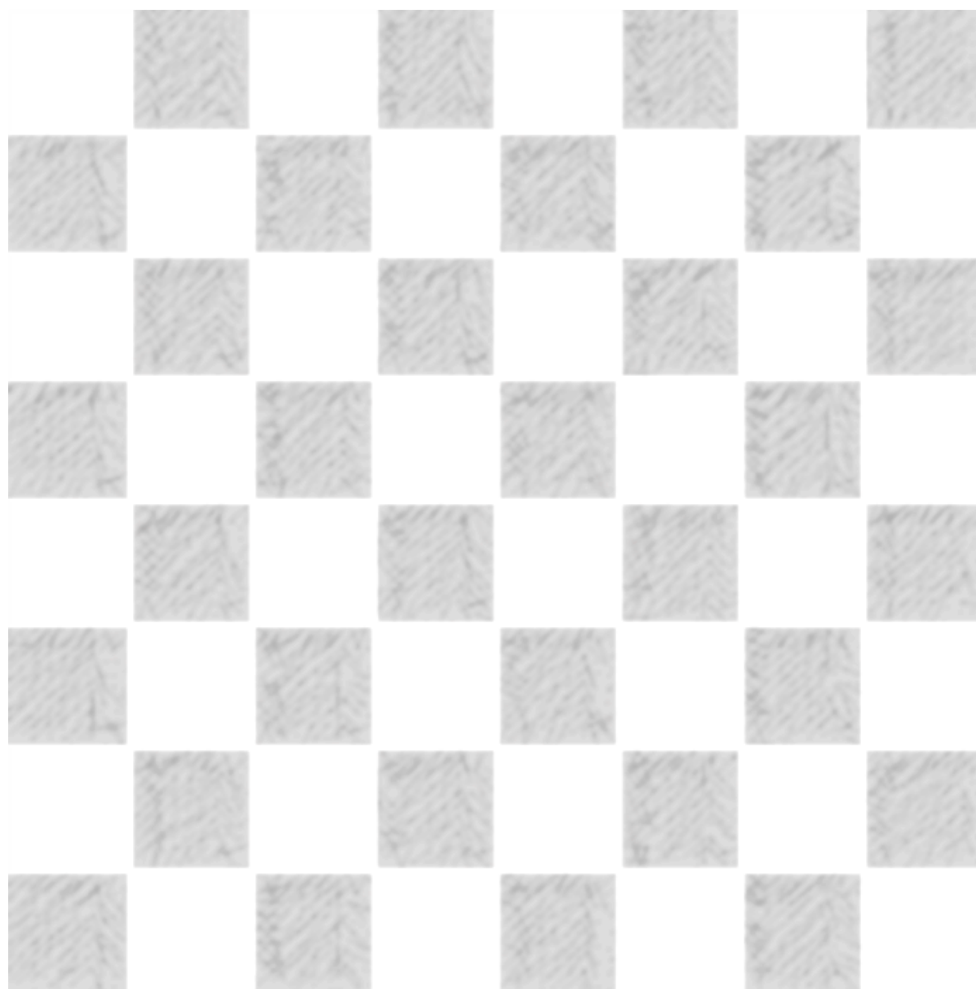
ШАРШЫ

КӨКАЛ

ШАРШЫ

ТЕГІСТІК

3-жаттығу. Шахмат тақтасын боя.

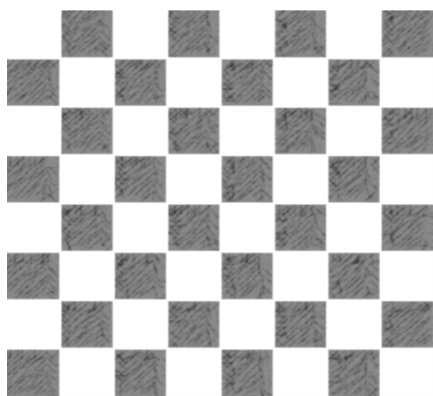

4-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Дұрыс жауапты таңда.

Шахмат тақтасының пішіні қандай?

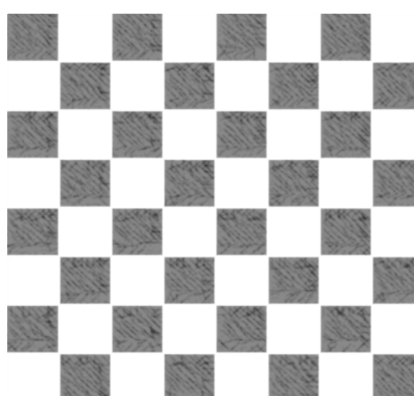
- шаршы
- шеңбер
- үшбұрыш

5-жаттығу. Шахмат тақтасы дұрыс сызылған ба? Дұрыс жауапты айналдыраңыз.

Ия

Жоқ

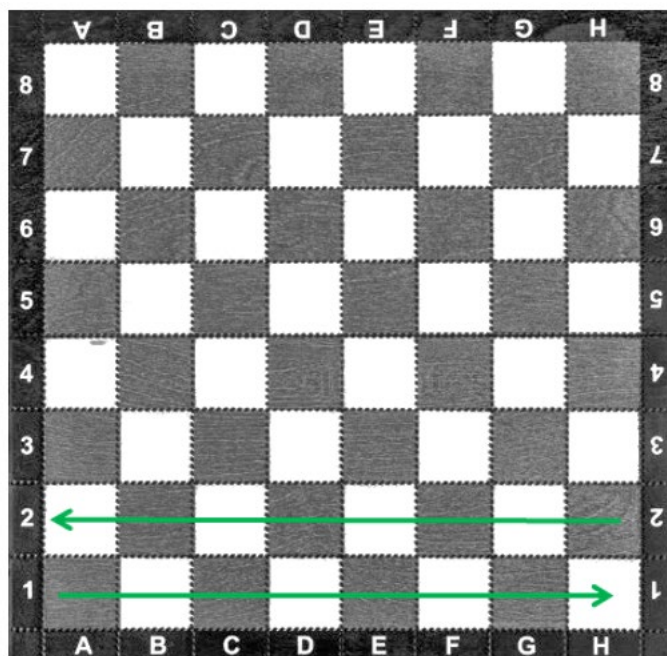
Ия

Жоқ

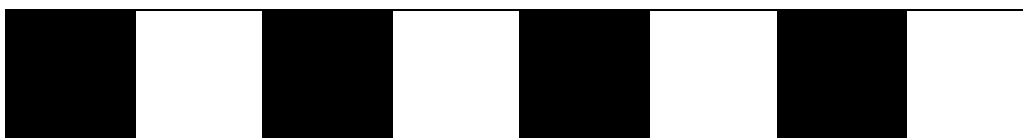
Көлденең.

Шахмат тақтасы ақ және қара шаршылардан тұрады. Квадраттың әртүрлі атаулары мен бағыттары бар жолдарға орналастырылған. Танысатын ең бірінші жол – көлденең деп аталады.

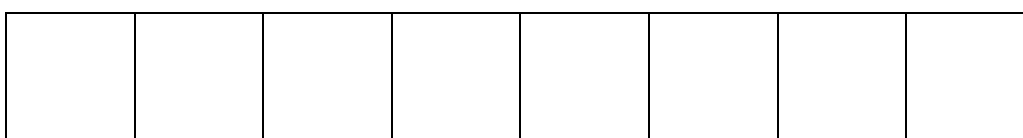
Көлденең – бұл ақ және қара шаршыларында тұратын, оңнан солға (немесе солдан оңға) өтетін жол. Әрбір көлденең жолда 8 (сегіз) шыршы бар.

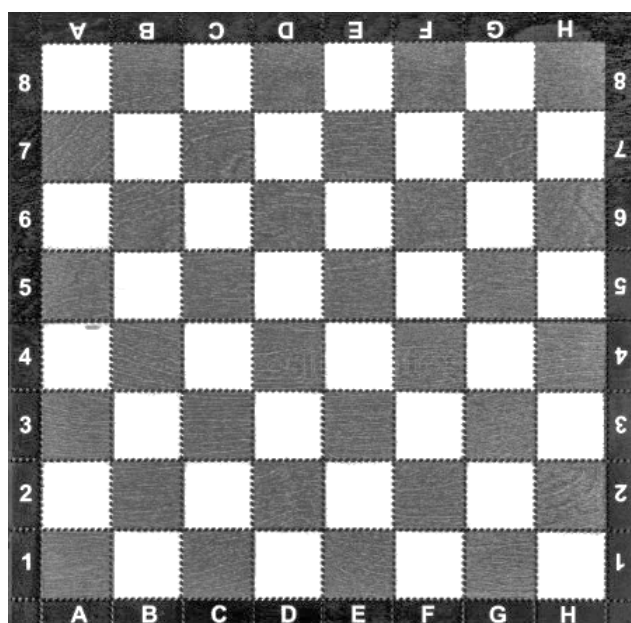
Тақтада 8 (сегіз) көлденең жол бар. Көлденең жолдағы шаршылар кезектесіп отырады: қара – ақ – қара – ақ – қара – ақ – қара – ақ (немесе керісінше).

6-жаттығу. Көлденеңді боя. Есіңде болсын! Көлденең жолдағы шаршылар кезектесіп отырады.

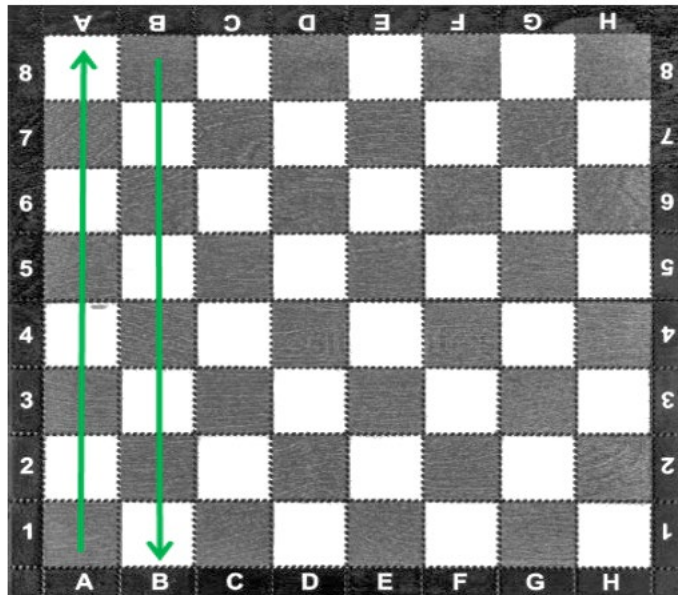

7-жаттығу. Шахмат тақтасындағы 2-көлденең және 5-көлденең көрсеткі арқылы көрсет.

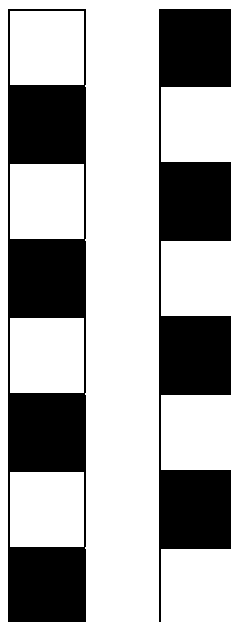

Тік.

Тік – бұл ақ және қара шаршыдан тұратын, төменнен жоғарыға немесе жоғарыдан төменге қарай жүретін жол. Әрбір тік жолда 8 (сегіз) шаршы бар.

Шахмат тақтасында көлденең сияқты 8 (сегіз) тік бар. Әрбір тік жолдағы шаршылар кезектесіп отырады: қара – ақ – қара – ақ – қара – ақ – қара – ақ (немесе керісінше).

8-жаттығу. Тік жолдарды боя. Есіңде болсын! Шаршылар тігінен кезектесіп отырады.

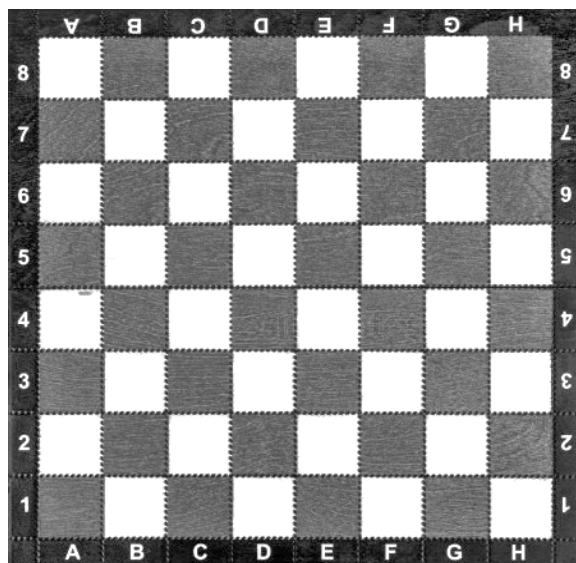
9-жаттығу. Артық сөзді тап.

КӨЛДЕНЕҢ

ГОРИЗОНТ

ТІК

10-жаттығу. Шахмат тақтасындағы ең шеткі екі тік жолды нұсқамамен көрсет.

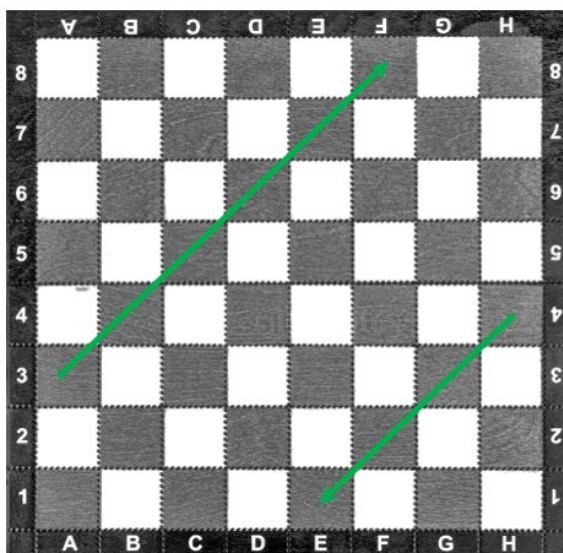

11-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Дұрыс жауапты таңда. Шахмат тақтасында қанша баған бар?

- 6
- 7
- 8

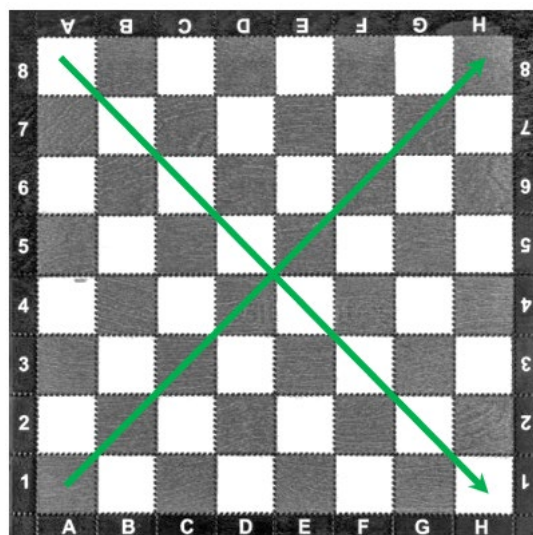
Диагональ.

Диагональ – бұл шахмат тақтасындағы бұрыштары бір-біріне тиіп тұрған бір түсті шаршылардан тұратын жол.

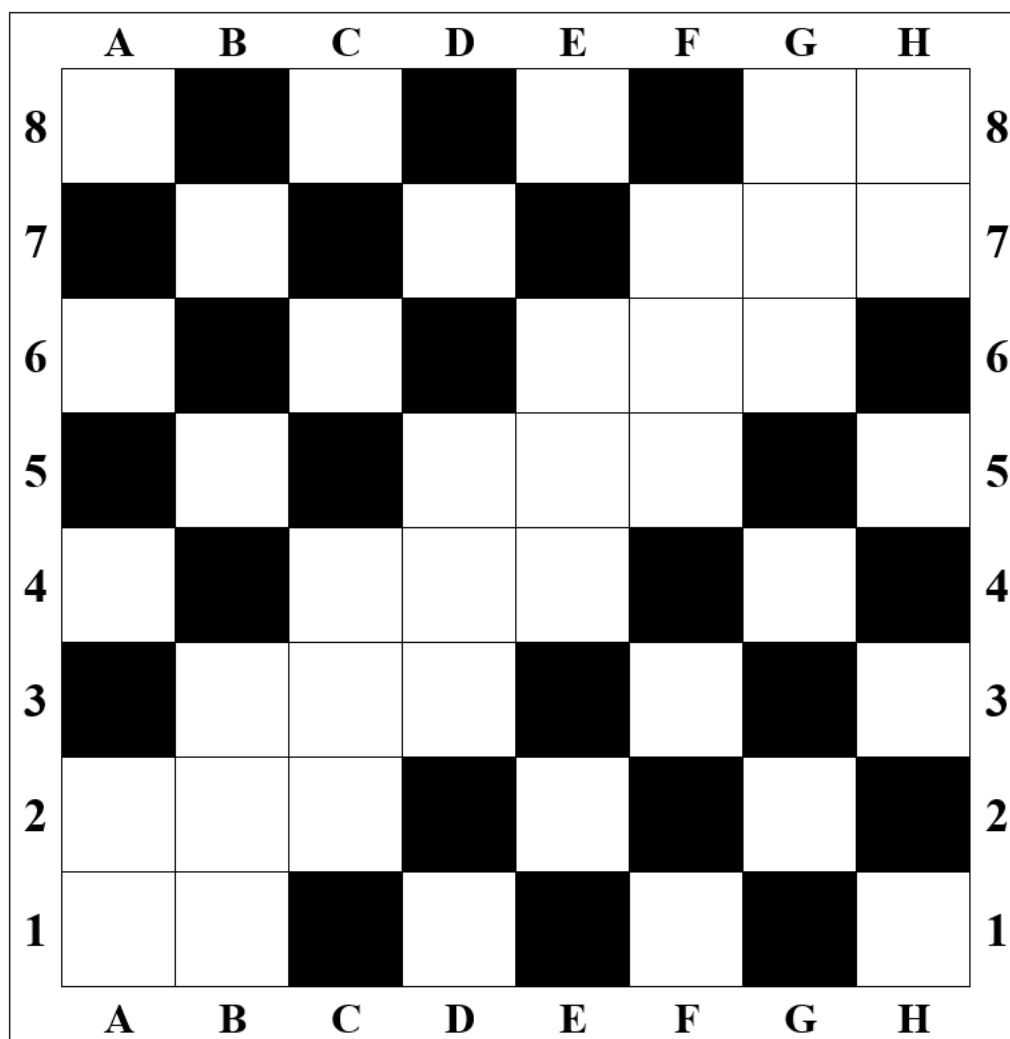

Шахмат тақтасында үлкен және кіші диагональдар бар.

Үлкен диагональ - сегіз ақ немесе қара шаршыдан тұрады.

12-жаттығу. Үлкен қара диагональды боя.

13-жаттығу. Шахмат сөзін тап.

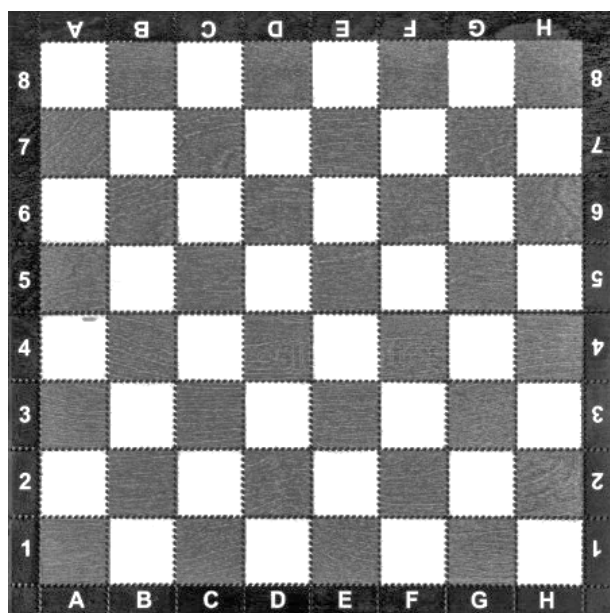
ДИАЛОГ

ДИАГРАММА

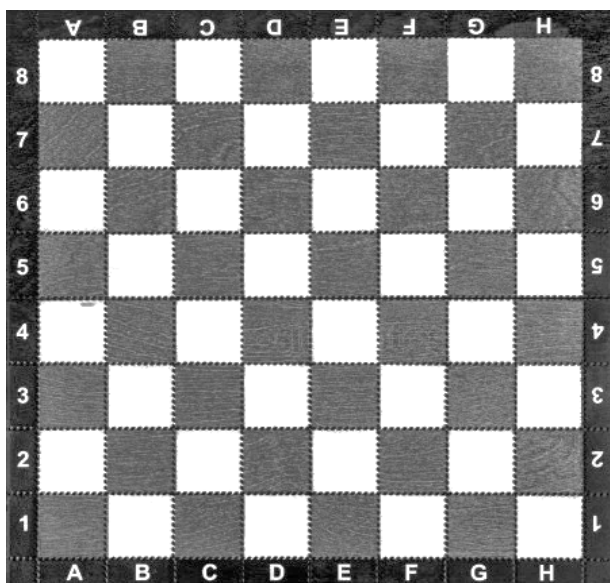
ДИАГОНАЛЬ

ДИАЛЕКТ

14-жаттығу. Ең үлкен ақ диагональды көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Нұсқамамен 2 (екі) ең қысқа қара диагональды көрсет.

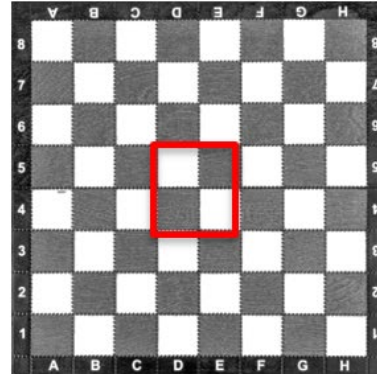
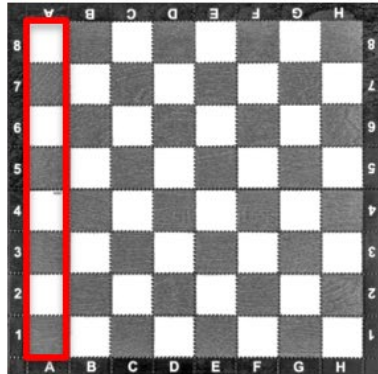
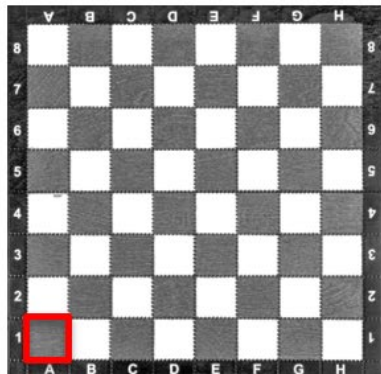

15-жаттығу. Сөздер мен суреттерді көрсеткі (тілдер) арқылы байланыстыр.

БҰРЫШЫ

ОРТАЛЫҒЫ

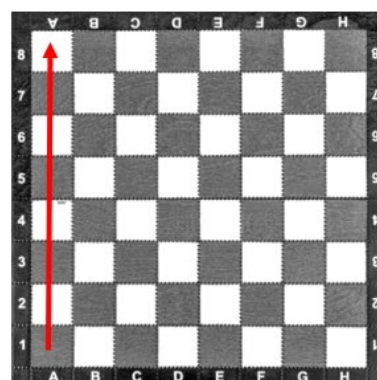
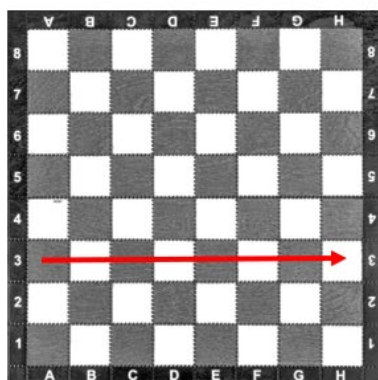
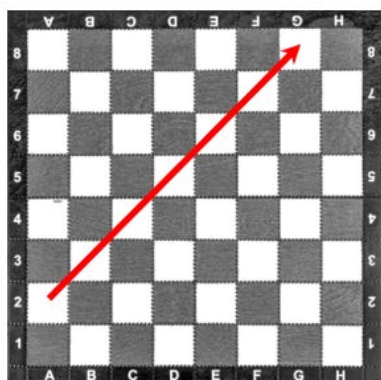
ШЕТІ

ТІК

ДИАГОНАЛЬ

КӨЛДЕНЕҢ

2 -тақырып. ШАХМАТ ФИГУРАЛАРЫ. БАСТАПҚЫ ПОЗИЦИЯ.

Шахмат тақтасымен таныстық, енді шахмат фигураларының кезегі. Шахмат тақтасында **ақ фигуралар** (ашық түсті фигуралар) мен **қара фигуралар** (қара түсті фигуралар) кездеседі.

Тақтадағы фигуралар осылай көрінеді:

Патша Уәзір Піл Ат Тура Сарбаз

Патша Уәзір Піл Ат Тура Сарбаз

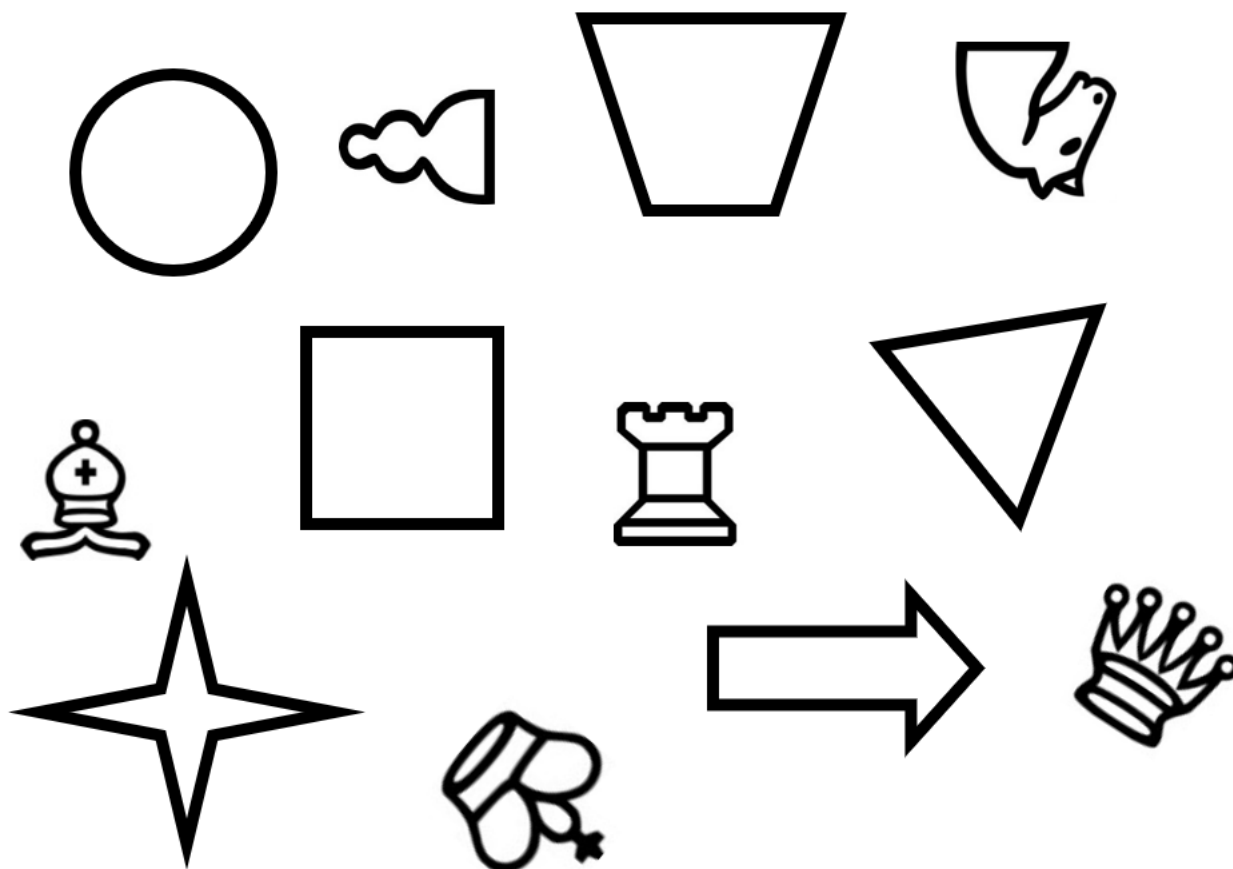
Кітапта фигуралар басқа жолмен белгіленеді. Қара және есте сақта.

Патша	Уәзір	Піл	Ат	Тура	Сарбаз	Патша	Уәзір	Піл	Ат	Тура	Сарбаз

Әрбір фигуралар келесі сандар санынан тұрады:

Фигуралардың саны	Фигуралардың атауы	Фигуралардың саны
АҚ		ҚАРА
2	ТУРА	2
2	АТ	2
2	ПІЛ	2
1	УӘЗІР	1
1	ПАТША	1
8	САРБАЗ	8

1-жаттығу. Шахмат фигураларын тауып, оларды боя.

2-жаттығу. Шахат сөзін тап.

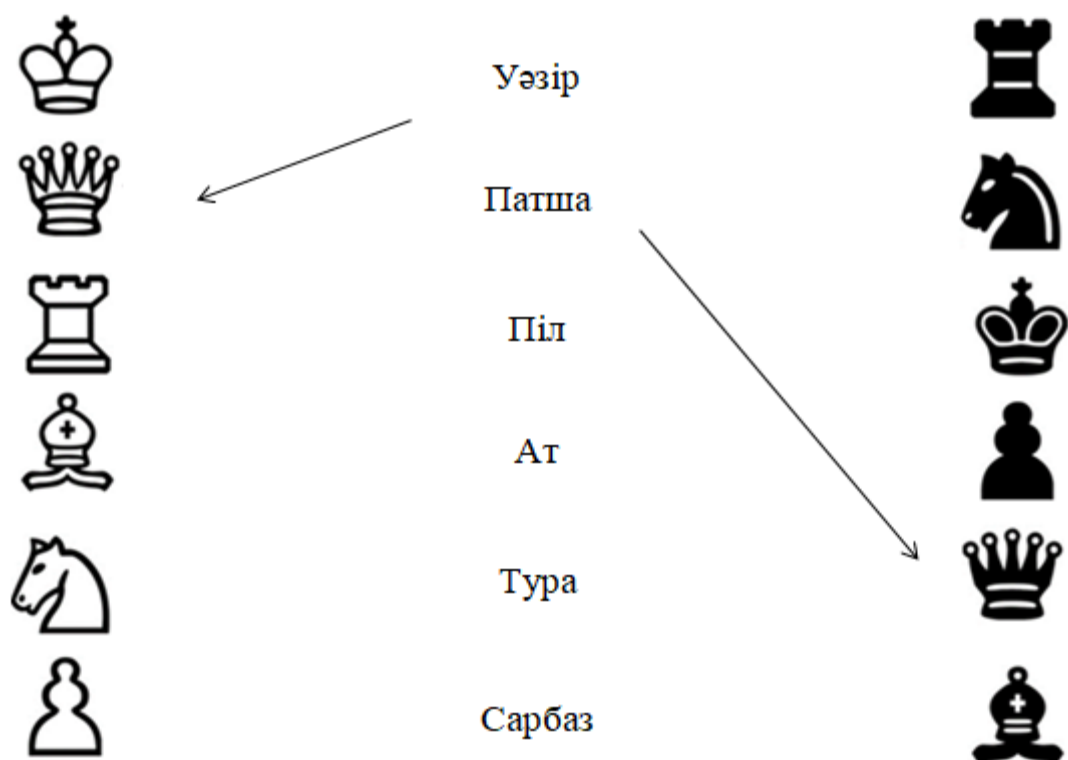
ХАН

ИМПЕРАТОР

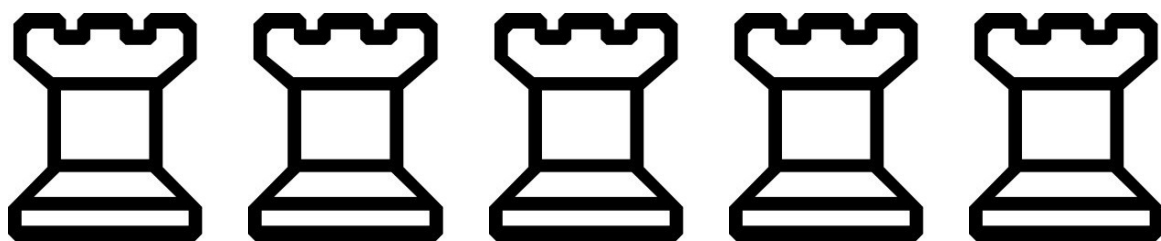
ПАТША

СУЛТАН

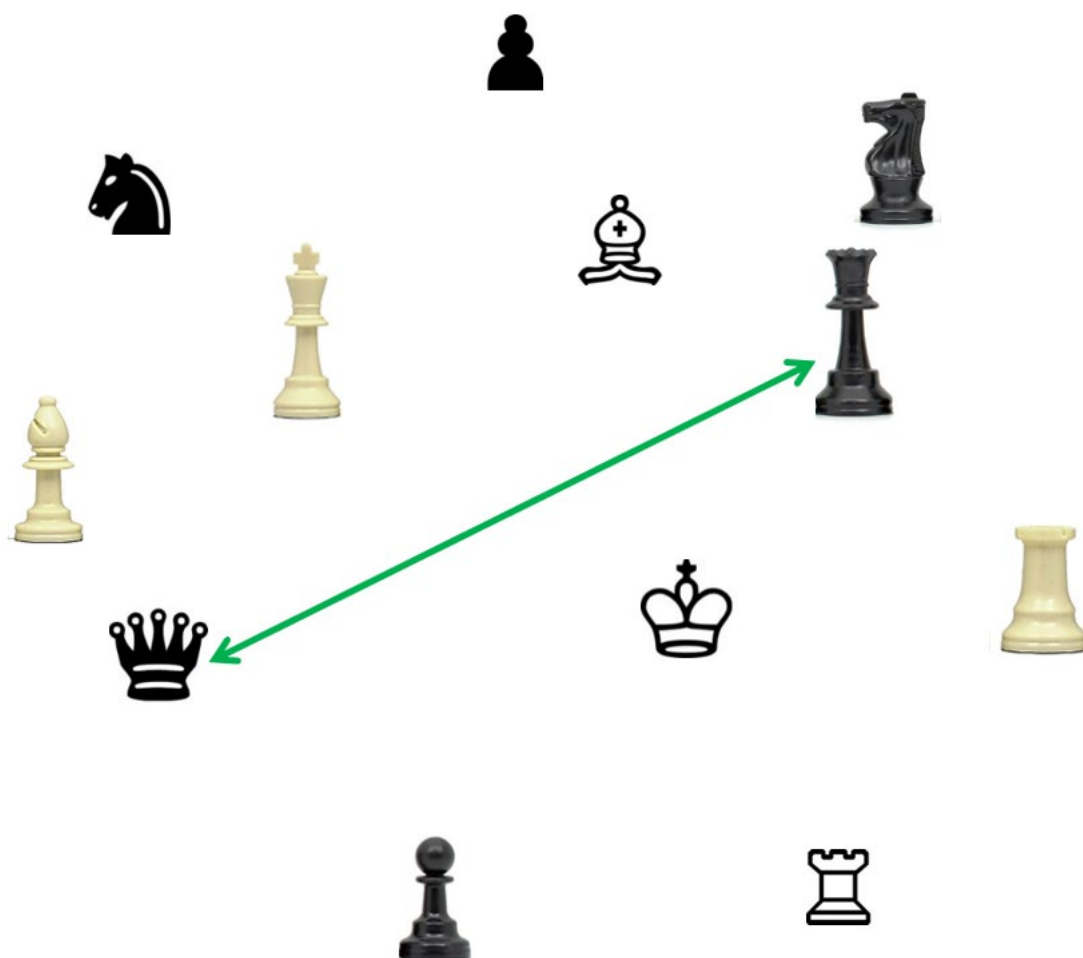
3-жаттығу. Фигуралар мен суреттердің атын көрсеткі тілдері арқылы байланыстыр.

4-жаттығу. Төртінші сары, бірінші мен ортасы бірдей, екіншісі мен соңғысы әртүрлі болатындай етіп тураларды боя.

5-жаттығу. Суреттерді бірдей фигураларды бейнелейтін көрсеткі тілдерімен байланыстыр.

6-жаттығу. Артық сөзді тап.

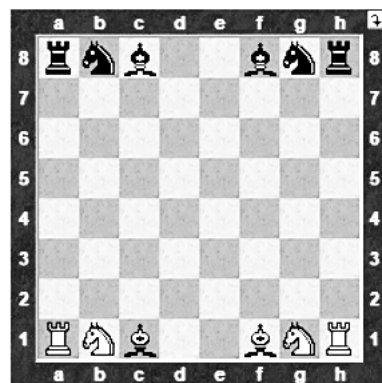
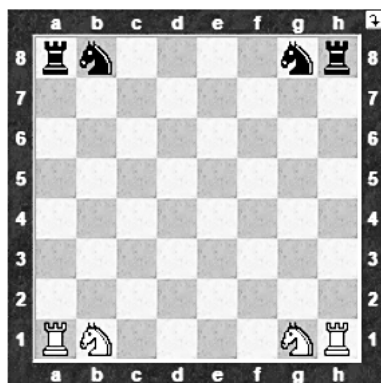
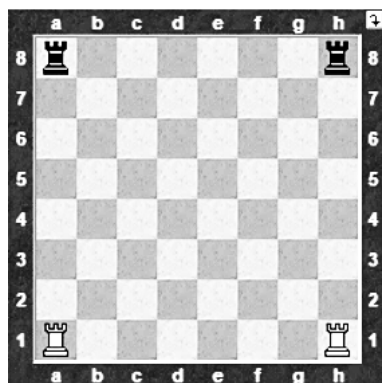
АТ

СИЫР

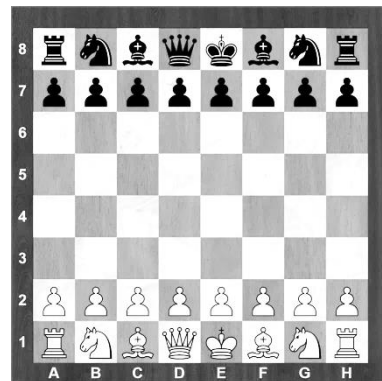
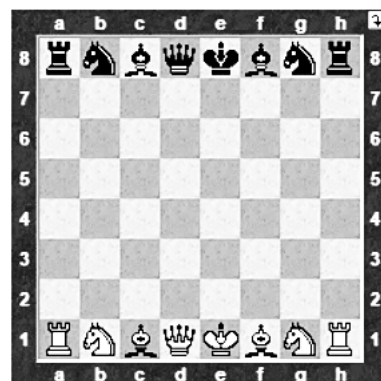
ПІЛ

Бастапқы позиция.

Шахматта әр фигура ойынды бастау үшін алдымен бастапқы позицияға тұрады. Туралар тақтаның бұрышына, жанына аттар, аттардың жанына пілдерді қою керек.

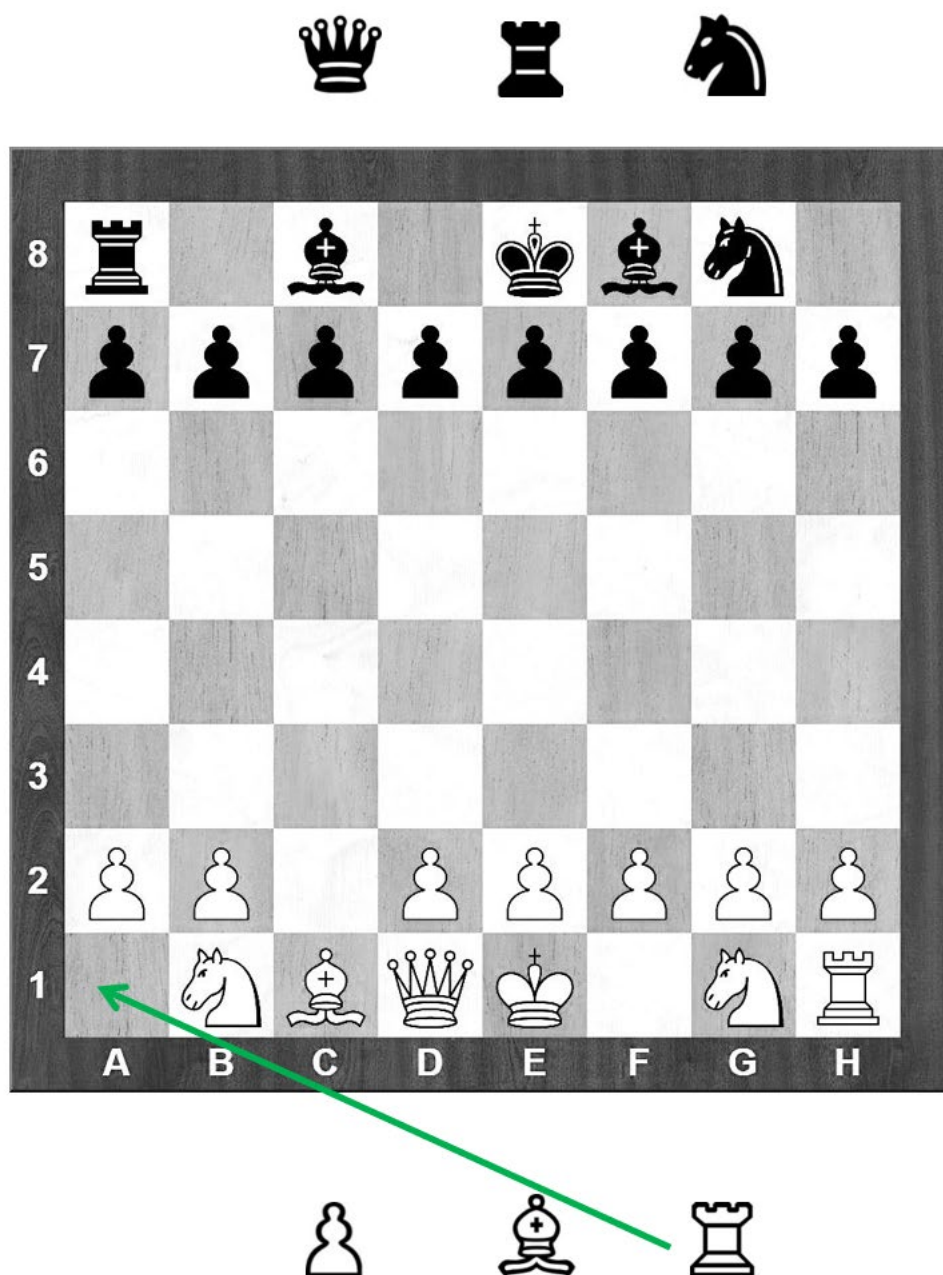

Уәзір мен патшаның орны қайда? Ережені есте сақта «уәзір өз түсін таңдайды». Ақ уәзір ақ шаршыда, қара түсті уәзір қара шаршыда тұрады. Уәзірдің қасында патша бар.

Содан кейін сарбаздар барлық фигуралардың алдында тұрады. Осылай орналасқан фигураларды бастапқы позиция деп атайды.

7-жаттығу. Фигуралар қай жерде болуы керек екенін көрсеткі тілімен көрсет.

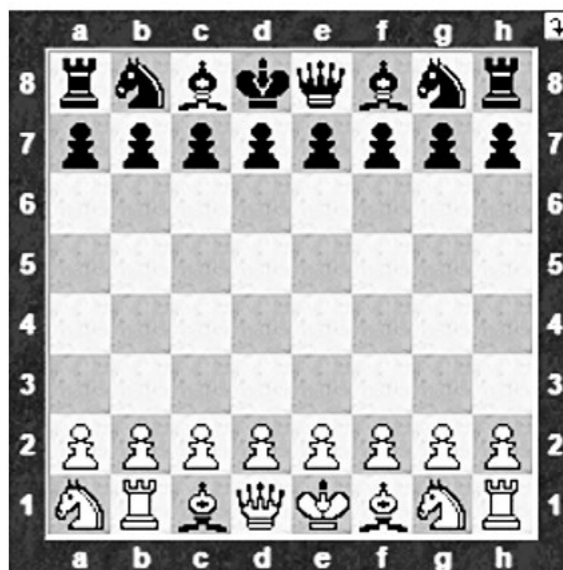

8-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Дұрыс жауапты тап.

Шахмат тақтасында бастапқы позицияда неше ат бар?

- 2
- 3
- 4

9-жаттығу. Өз орнында орналаспаған ақ және қара фигураларды айналдыраңыз.

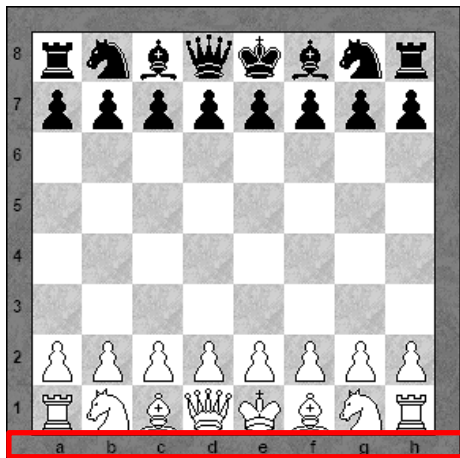
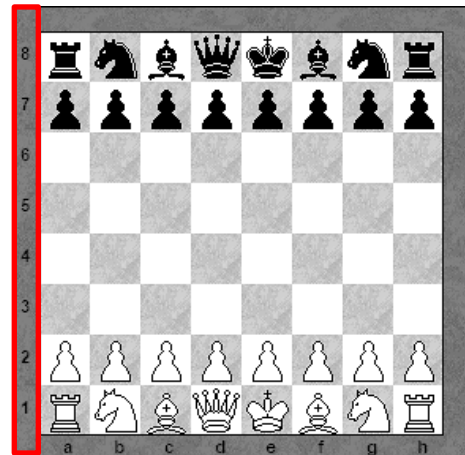
10-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Дұрыс жауапты таңда.

Бастапқы позицияда 8- (сегізінші) көлденеңде неше фигура бар?

- 7
- 8
- 9

3-тақырып. ШАХМАТ НОТАЦИЯСЫ

Шахмат тақтасында 8 (сегіз) **горизонталь** бар.
Әрбір көлденең жол **ақ жақтан** басталатын санмен белгіленеді.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

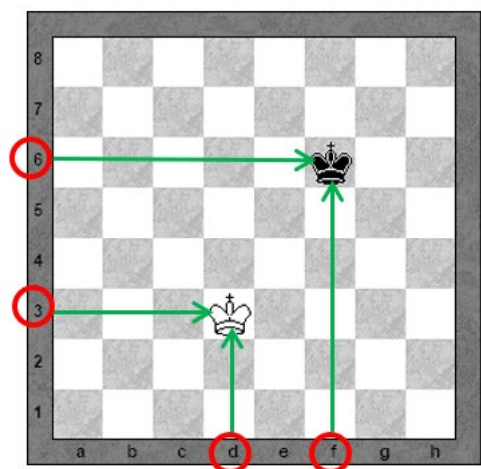

Сондай-ақ тақтада 8 (сегіз) **вертикаль** бар. Оларды белгілеу үшін а-дан h-қа дейінгі әріптер қолданылады:
a [а], **b** [бэ], **c** [цэ], **d** [дэ], **e** [е], **f** [эф], **g** [же], **h** [аш].
Шахмат тақтасындағы тік жолдарды бас әріптермен белгілеуге болады.: **A, B, C, D, E, F, G, H.**

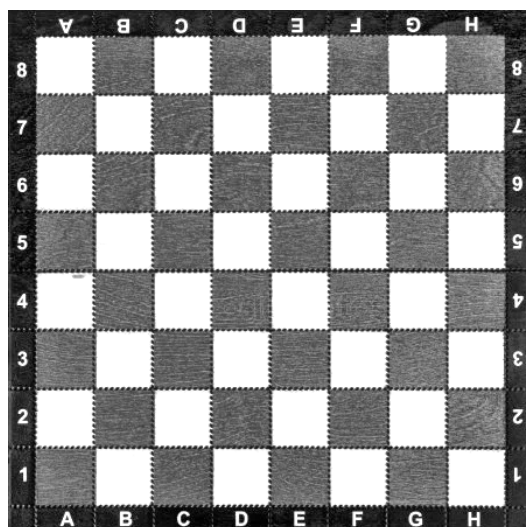
Әрбір шаршы тік және көлденең қиылысында орналасқан, сондықтан шаршы әріппен (тікпен бірдей) және санмен (көлденеңімен бірдей) белгіленеді. Алдымен әріп жазылады, содан кейін сан жазылады.

Ақ патша тік «d» және 3-көлденең қиылысында тұр. Ақ патша **d3** шаршысында тұр дейді.

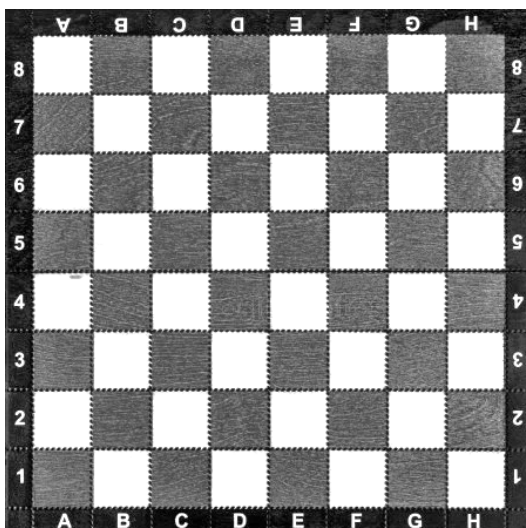
Қара патша «f» және 6-көлденеңнің қиылысында, яғни **f6** шаршысында тұр.

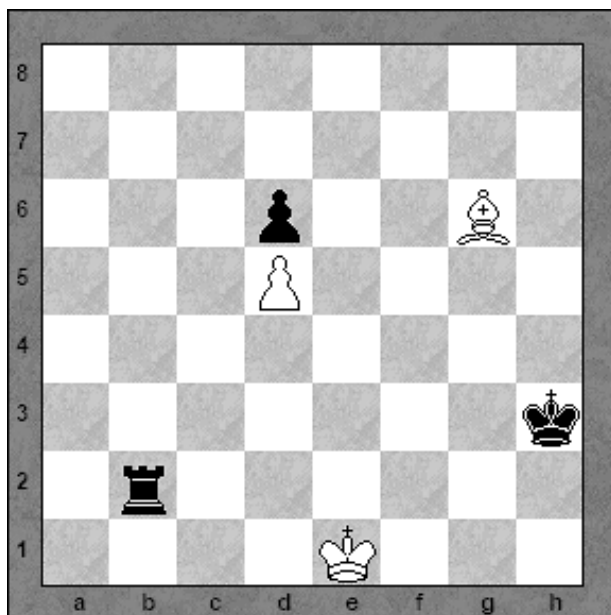
1-жаттығу. Шахмат тақтасындағы көрсеткі тілдерімен екінші көлденең, бесінші көлденең, алтыншы көлденеңді көрсет.

2-жаттығу. Шахмат тақтасында тік В, тік Е және тік Н көрсету үшін көрсеткі тілдерін пайдалан.

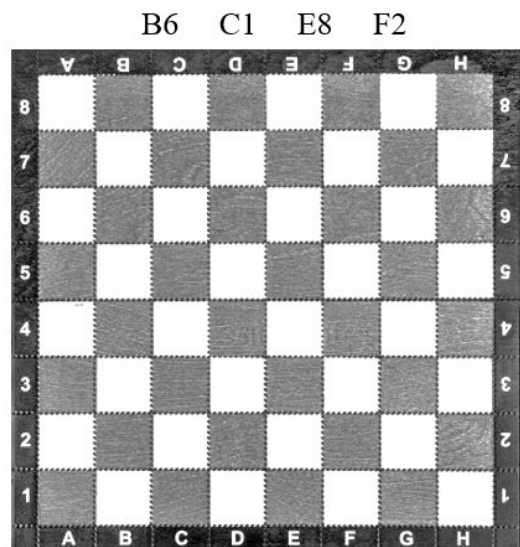
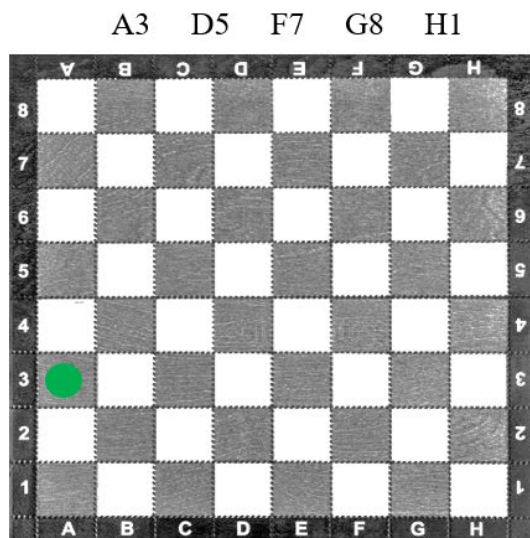

3-жаттығу. Шахмат тақтасына қара. Әр фигура қай шаршыда орналасқан? Дұрыс жауапты таңда.

Ақ патша: • a1 • e1 • e2	Қара патша: • h2 • a2 • h3
Ақ піл: • g6 • g7 • g1	Қара тура: • b2 • c3 • c2
Ақ сарбаз: • d4 • d5 • d6	Қара сарбаз: • d4 • d5 • d6

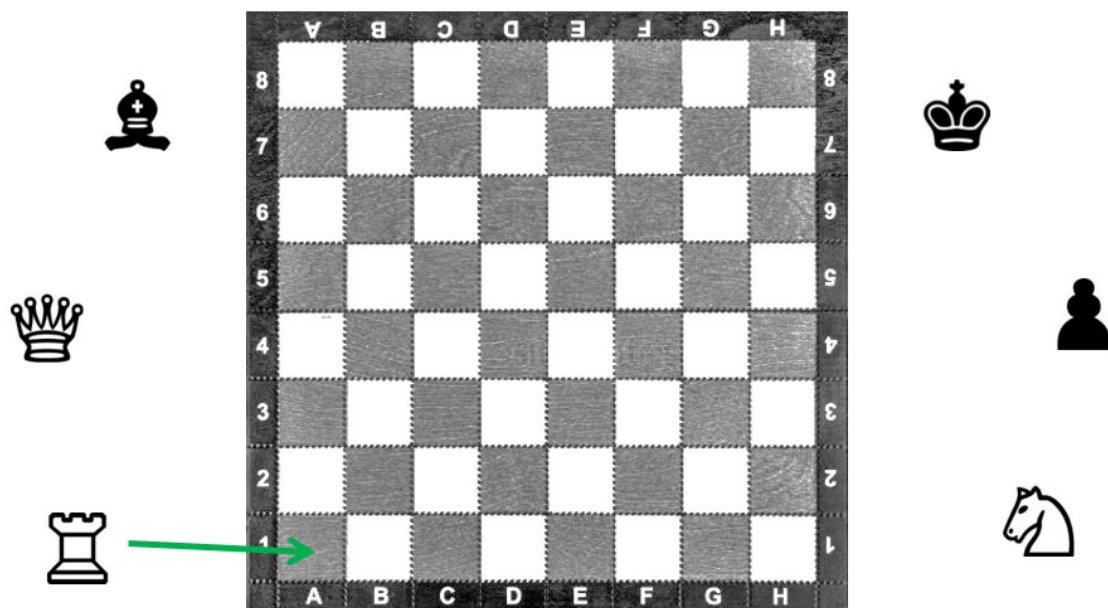
4-жаттығу. Көрсетілген шаршыларға шеңбер сыз.

5-жаттығу. Көрсетілген шаршыға фигураларды орналастыр.

- C1 шаршысына ақ тура.
- D5 шаршысына ақ уәзір.
- F3 шаршысына ақ ат.
- E8 шаршысына қара патша.
- A7 шаршысына қара піл.
- H6 шаршысына қара сарбаз.

Шешімді көрсеткі тілімен көрсет.

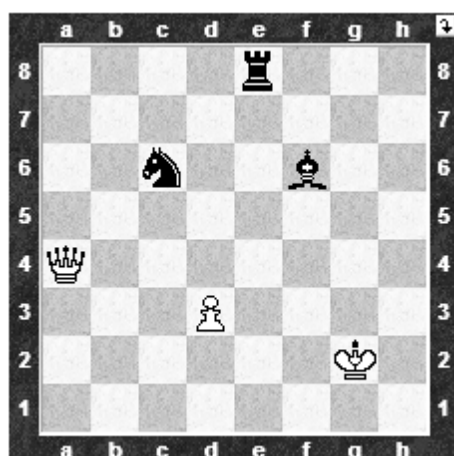

Шахмат тақтасындағы шаршымен таныс. Енді фигуралар кітаптарда қалай белгіленетінін білесің бе? Кітаптардағы фигураларды белгілеу үшін әріптер (қысқартылған белгілер) немесе белгішелер қолданылады:

Фигуралардың атауы	Жазылуы	Белгісі
Патша	Пт	
Уәзір	У	
Тура	Т	
Піл	П	
Ат	А	
Сарбаз		

Назар аудар! Сарбаз жазу кезінде ешқандай әріппен белгіленбейді.

Фигуралар мен шаршыларды белгілеу мысалы.

Птg2 (патша)

Уa4 (уәзір)

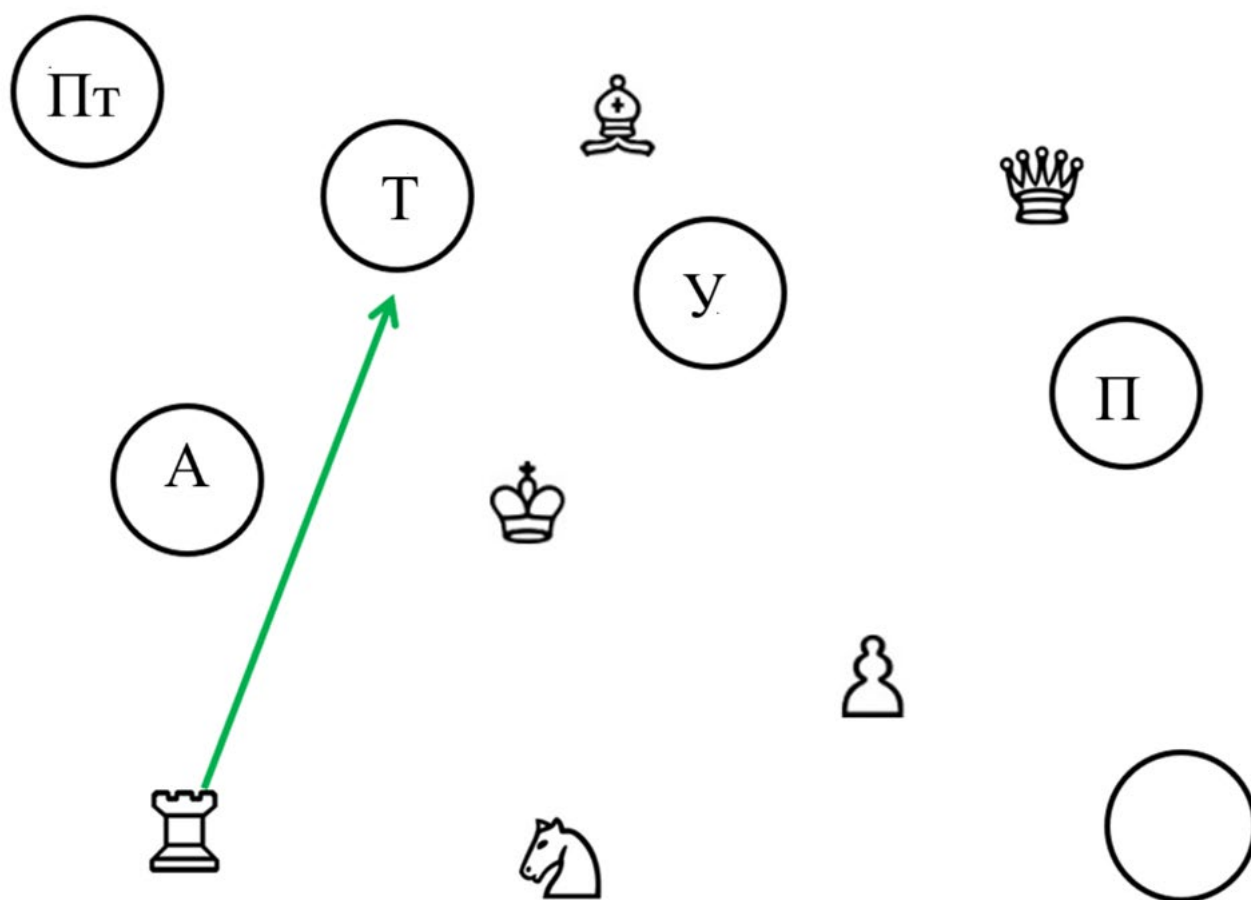
Тe8 (тура)

Пf6 (піл)

Аc6 (ат)

d3 (сарбаз)

6-жаттығу. Фигураның суретін және оның белгісін (қысқартылған белгі) көрсеткі арқылы қос.

7-жаттығу. Артық сөзді тап.

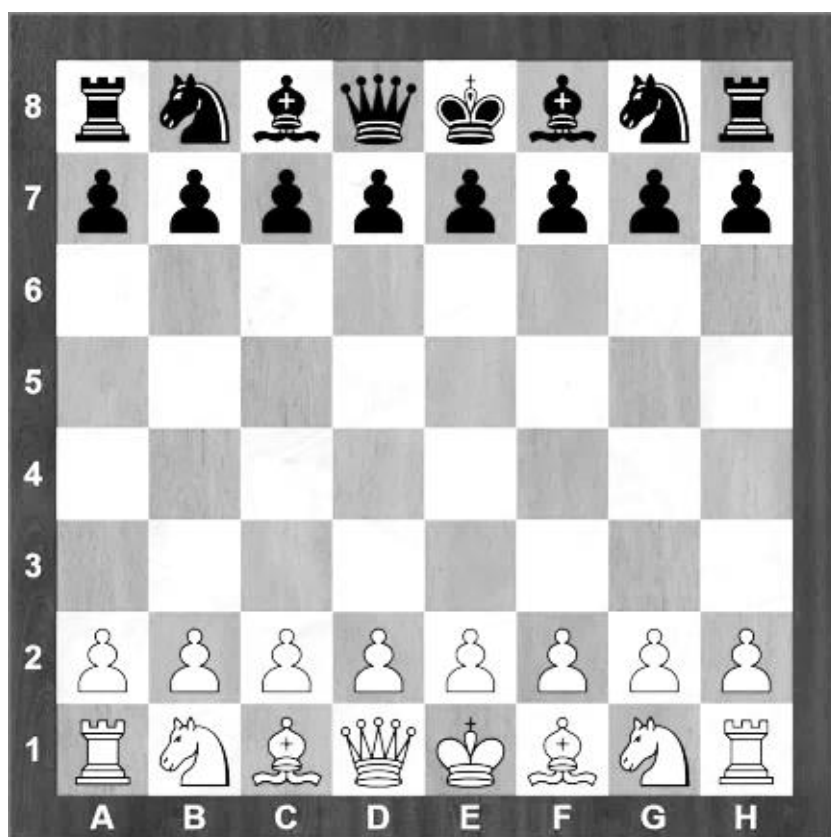
УӘЗІР

САРБАЗ

ЖАЯУ ӘСКЕР

ПАТША

8-жаттығу. Бастапқы позицияны қара. Сұрақтарға жауап бер. Дұрыс жауапты таңда.

1. «с» тік жағында неше фигура бар?

- 1
- 3
- 4

2. Үшінші көлденеңде неше фигура бар?

- 0
- 1
- 8

3. «e1» шаршысында қандай фигура бар?

- Ақ уәзір
- Қара патша
- Ақ патша

3. «с8» шаршысында қандай фигура бар?

- Қара ат
- Қара піл
- Қара уәзір

4-тақырып. ФИГУРАЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ.

Әрбір шахмат фигурасының өзіндік құндылығы бар. Сарбазға 1 ұпай, атқа 3 ұпай, пілге 3 ұпай, тураға 5 ұпай, уәзірге 9 ұпай беріледі. Патша - негізгі шахмат фигурасы. Оның құны жоқ!

Шахматта фигуралардың өлшем бірлігінде сарбаздарды есептейді. Ат үш сарбазға, піл үш сабазға, тура бес сарбазға, уәзір тоғыз сарбазға тең деп есептеледі.

–

шахмат фигурасының өлшем бірлігі

тең

тең

тең

тең

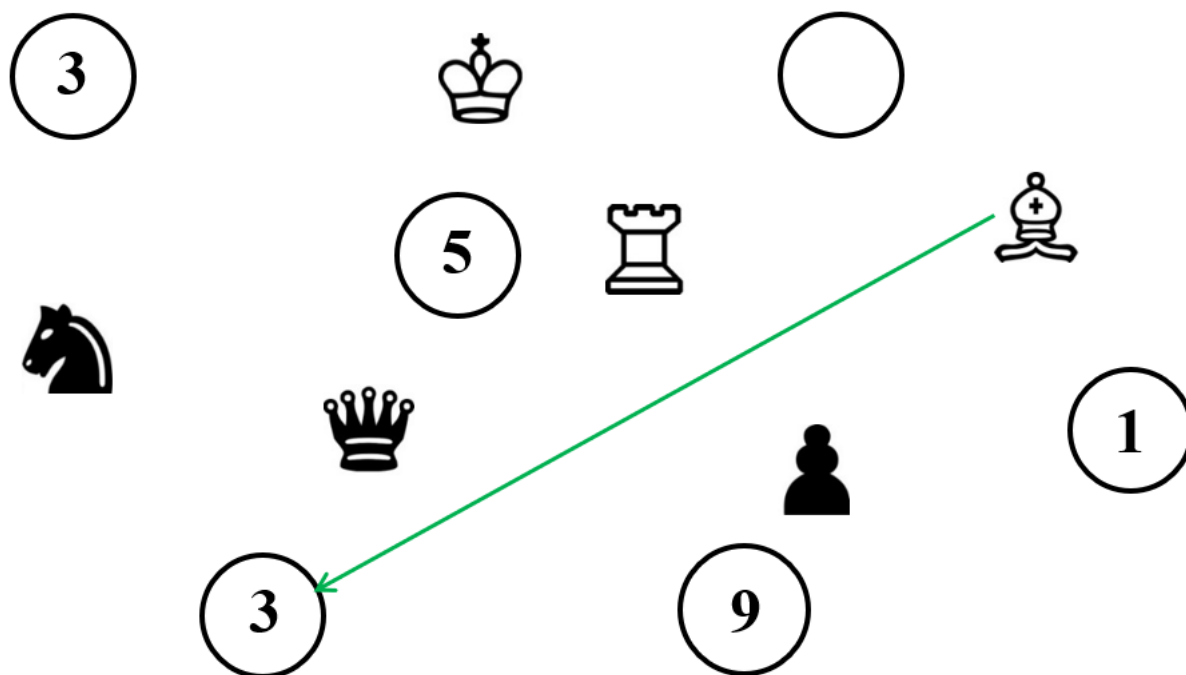

–

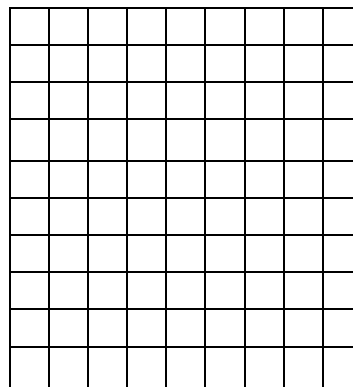
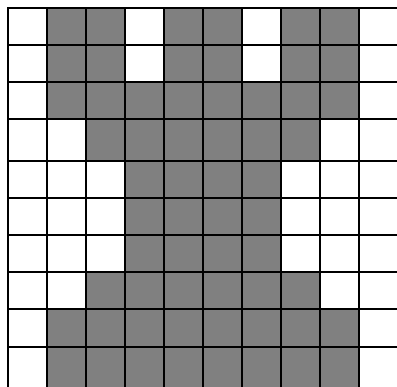
Бағасы жоқ!

Патша – ерекше фигура, патшаның құны сарбазбен өлшенбейді, өйткені патшаны ешбір фигураға немесе сарбазға айырбастауға болмайды.

1-жаттығу. Фигураны және оның бағасын (құны) көрсеткі тілдерімен байланыстыр.

2—жаттығу. Осындай фигураны сал.

3—жаттығу. Әрбір фигура құны қанша сарбаз тең болса, сонша боя. Есінде болсын, патшаның бағасы жоқ!

4-жаттығу. Фигуралардың құнын есепте. Жауабын төртбұрышқа жаз.

$$\text{Pawn} + \text{Knight} = \square$$

$$\text{Bishop} + \text{Pawn} = \square$$

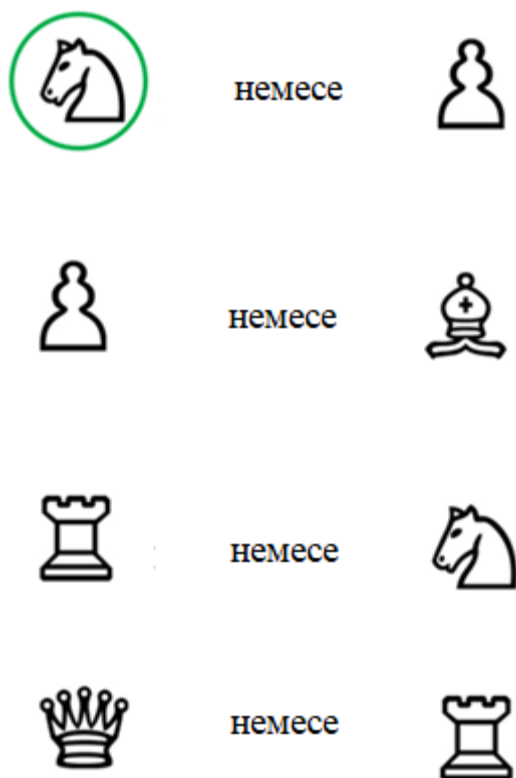
$$\text{Knight} + \text{Bishop} = \square$$

$$\text{Rook} + \text{Pawn} = \square$$

$$\text{Pawn} + \text{Queen} = \square$$

$$\text{Rook} + \text{Bishop} = \square$$

5—жаттығу. Құны көп фигураны айналдыраңыз.

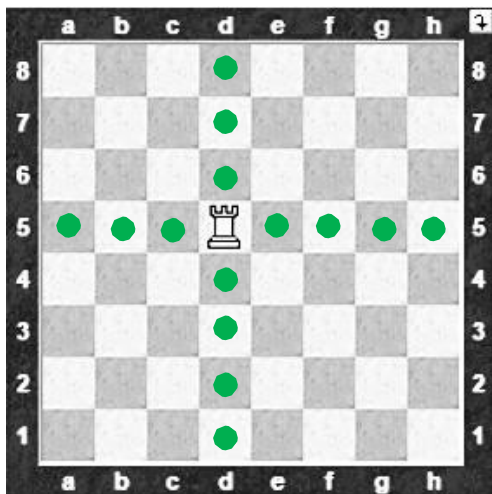

6—жаттығу. Құны жоғары фигураларды айналдыраңыз.

5-тақырып. Тура.

Енді тураның қалай жүретінін білесің. Ақ тураны алып, оны шахмат тақтасындағы d5 шаршысына қой.

Тура тек түзу жолдармен қозғалады: көлденең және тігінен. Бір жүріспен тура көлденең немесе тік жолдағы кез келген шаршыға жылжи алады.

Жасыл шеңберлер ақ тураның көлденеңінен қозғала алатын шаршыларды көрсетеді: a5, b5, c5, e5, f5, g5, h5 және тігінен: d1, d2, d3, d4, d6, d7, d8.

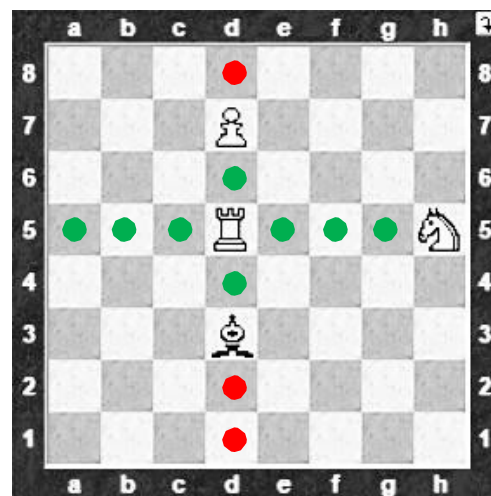
Егер тура өз жолында өзінің түсті бір фигураны кездестірсе, оның үстінен секіре алмайды (немесе онымен бір шаршыда тұра алмайды)

Ақ тураның жолында ақ сарбаз, ақ піл және ақ ат бар.

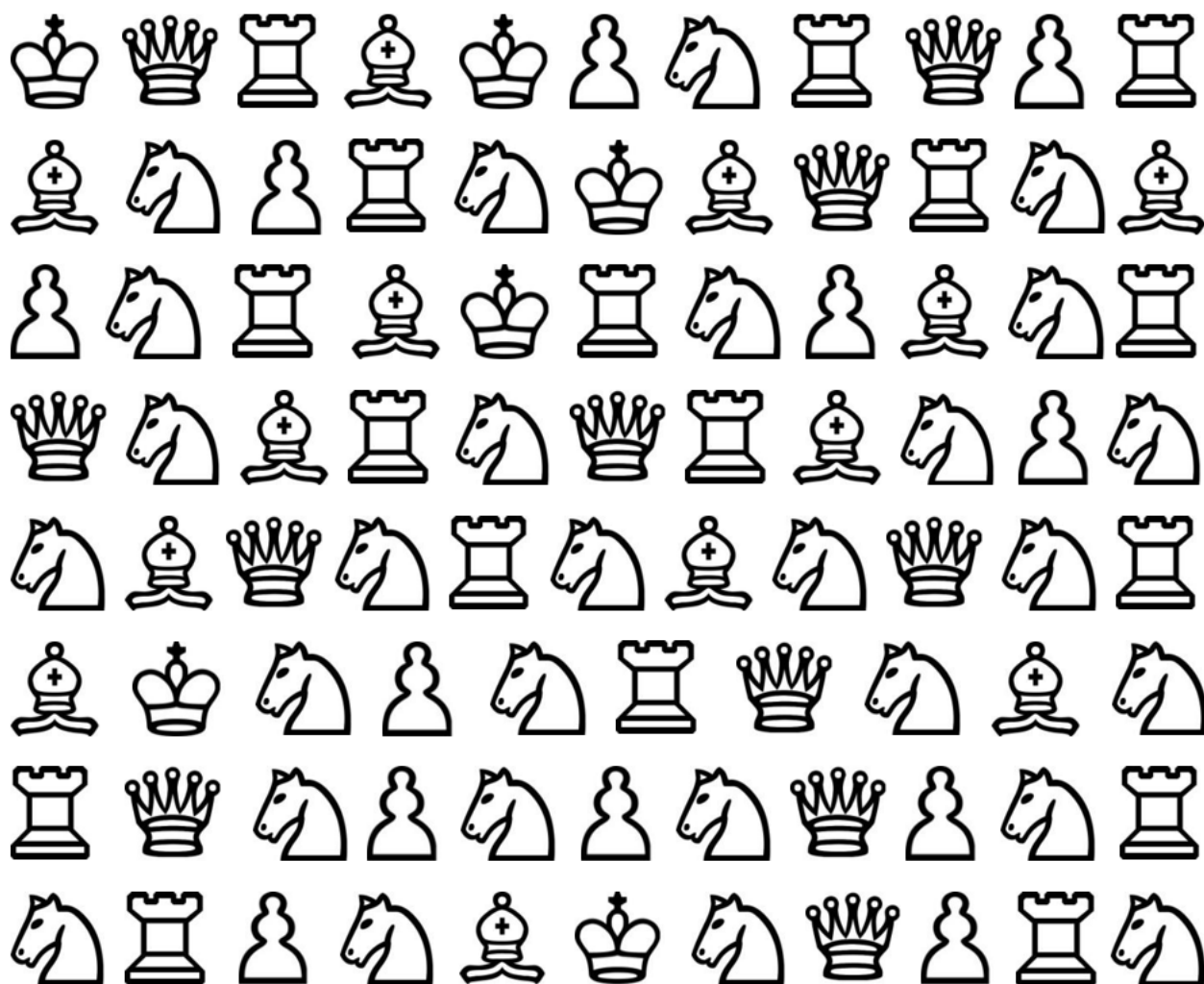
Ақ тура бұл бөліктерден секіріп өте алмайды немесе бір шаршыда олардың жанында тұра алмайды.

Қызыл дөңгелек – жол жоқ!

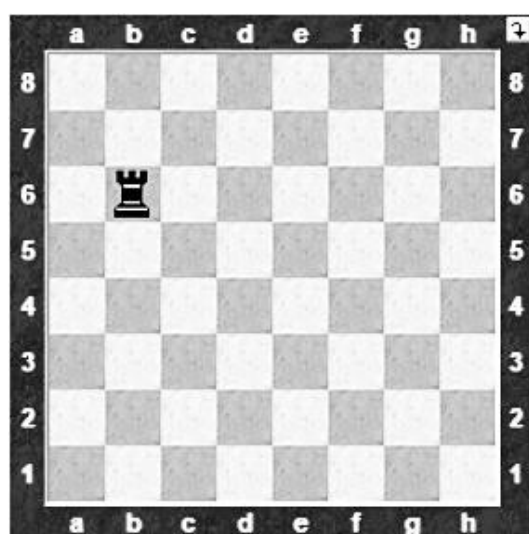
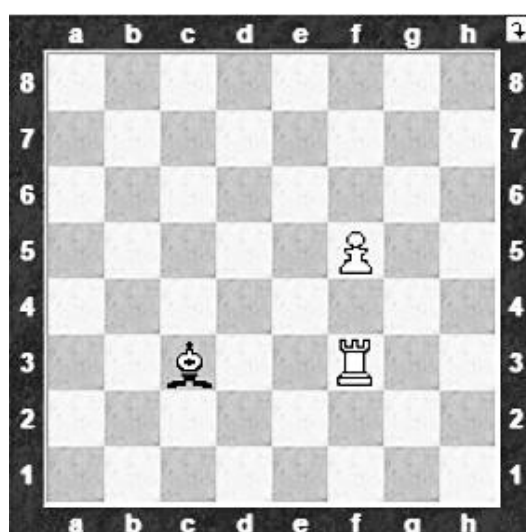
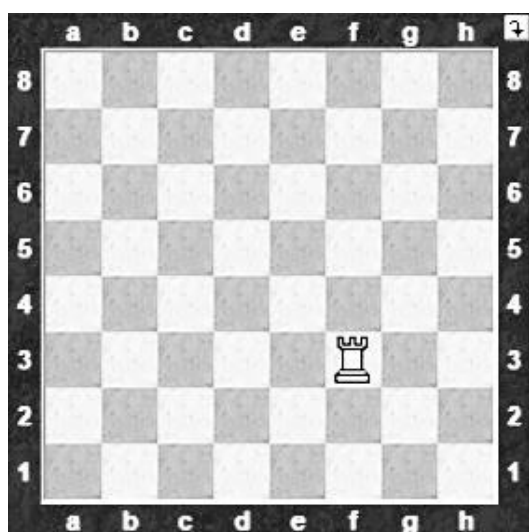
Қызыл шеңберлер ақ тураны d1, d2 және d8 шаршыларында жылжи алмайтынын көрсетеді

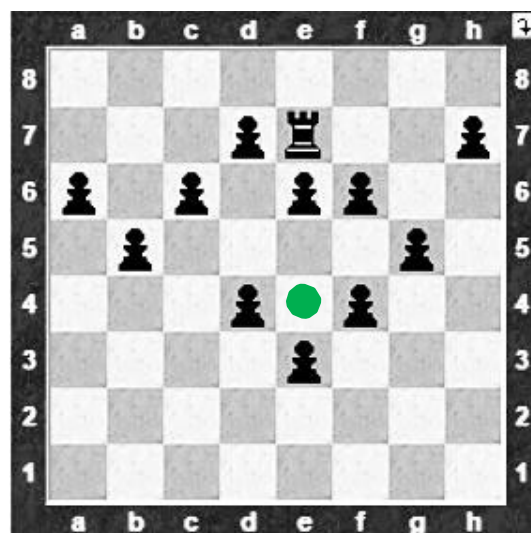
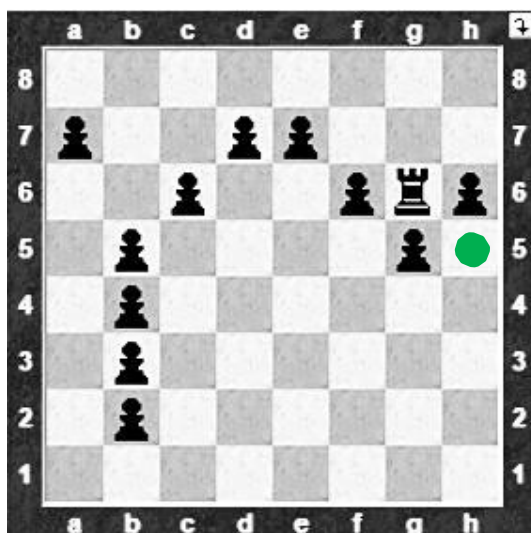
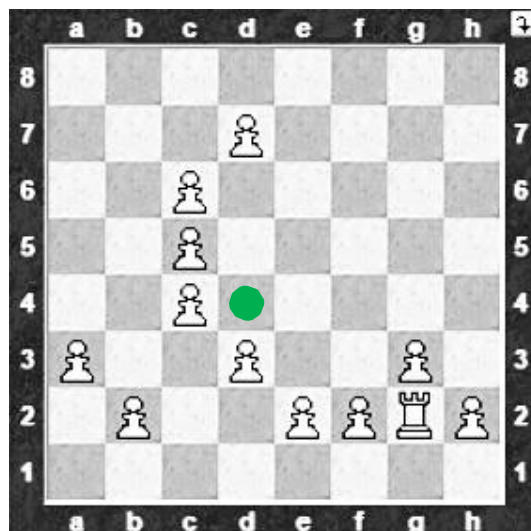
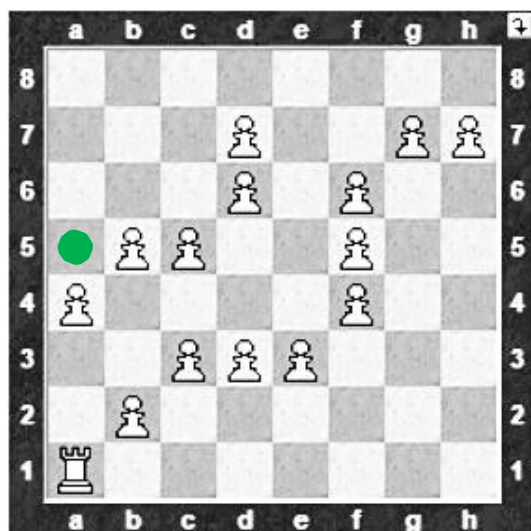
1–жаттығу. Барлық тураларды тауып, дөңгелектеп сыз.

2–жаттығу. Туралар қозғала алатын шаршыларда шеңбер арқылы сыз.

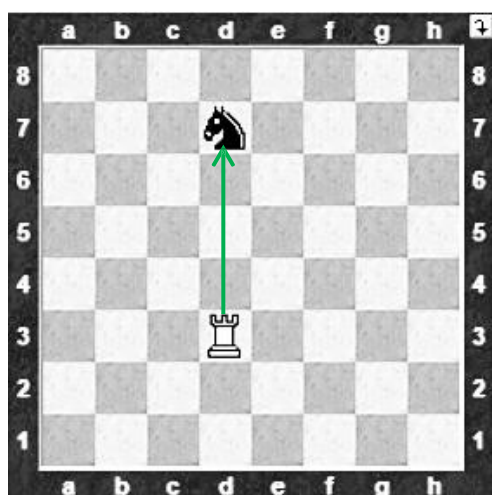

3–жаттығу. Лабиринт арқылы турамен өтіп, шеңбермен белгіленген шаршыға жет. Тек ғана тура қозғалады. Шешімді көрсеткі тілдері арқылы көрсет. Есінде болсын, тура фигуралардан секірмейді!

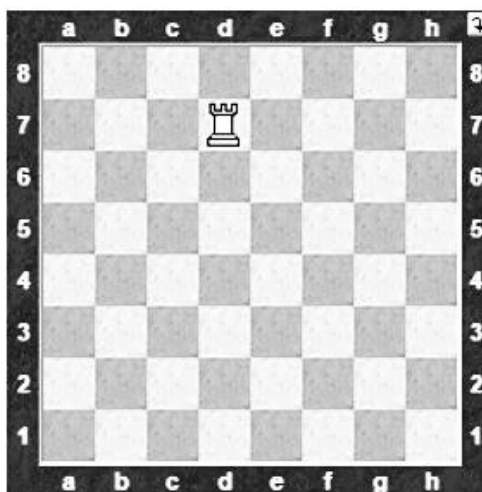

Тура басқа түсті фигураны алуды жасайды, егер фигура тураның жолында тұрса. Ақ тура қара фигураларды алады. Қара туралар ақ фигураларды алады.

Алу келесідей орындалады: басқа ойыншының фигурасы тақтадан алынып тасталады, ал шеңбермен қоршалған фигура орналасқан шаршыға қойылады. Алынған фигура тақтаның жанына қойылады. **Назар аудар! Алу бір қолмен орындалады!**

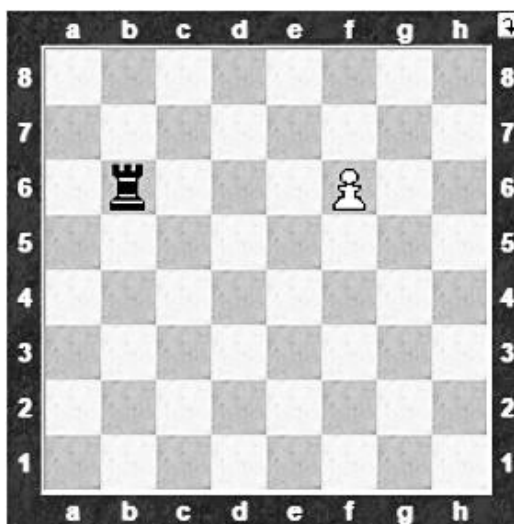
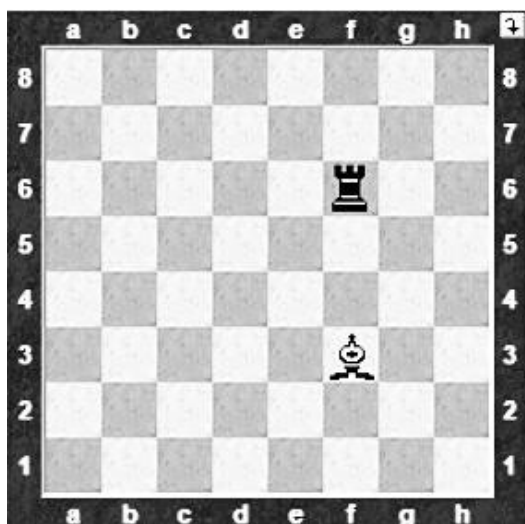

Ақ тура қара атты алды.

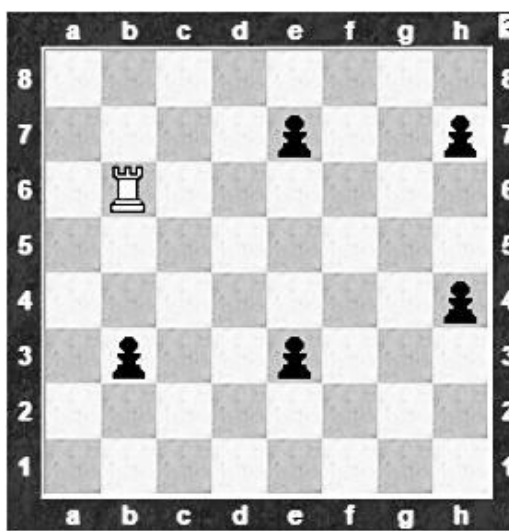
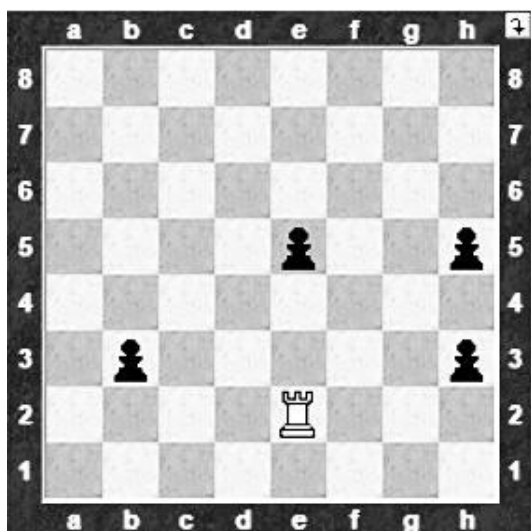

Тураның орнын ақ ат басты.
Ат тақтадан алынып тасталады.

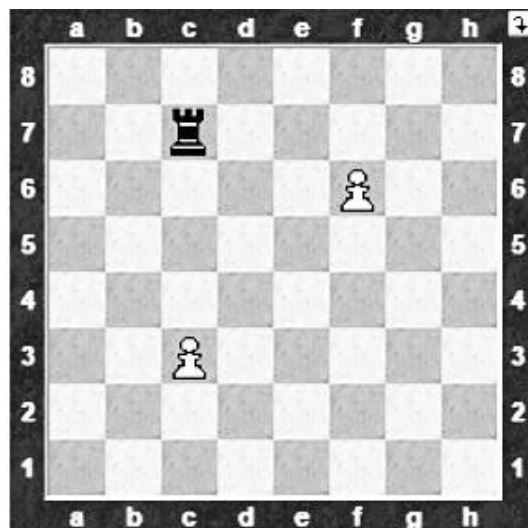
4-жаттығу. Ақ фигураны қара турамен алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

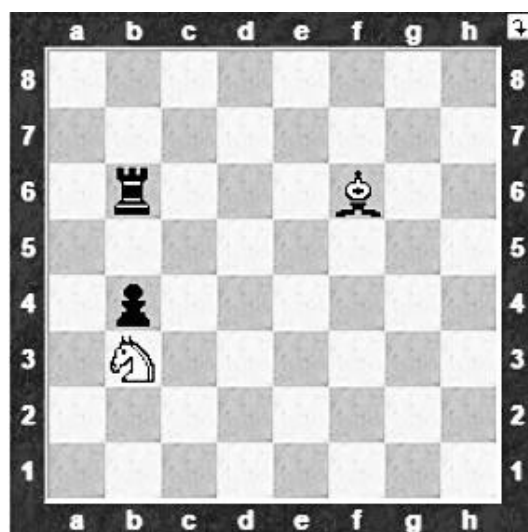
5-жаттығу. Ақ турамен барлық қара сарбаздарды ал. Бір жүрісте ақ тураны бір қара сарбазды ала алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

6–жаттығу. Қара тура тек бір ақ фигураны ала алады. Қандай? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

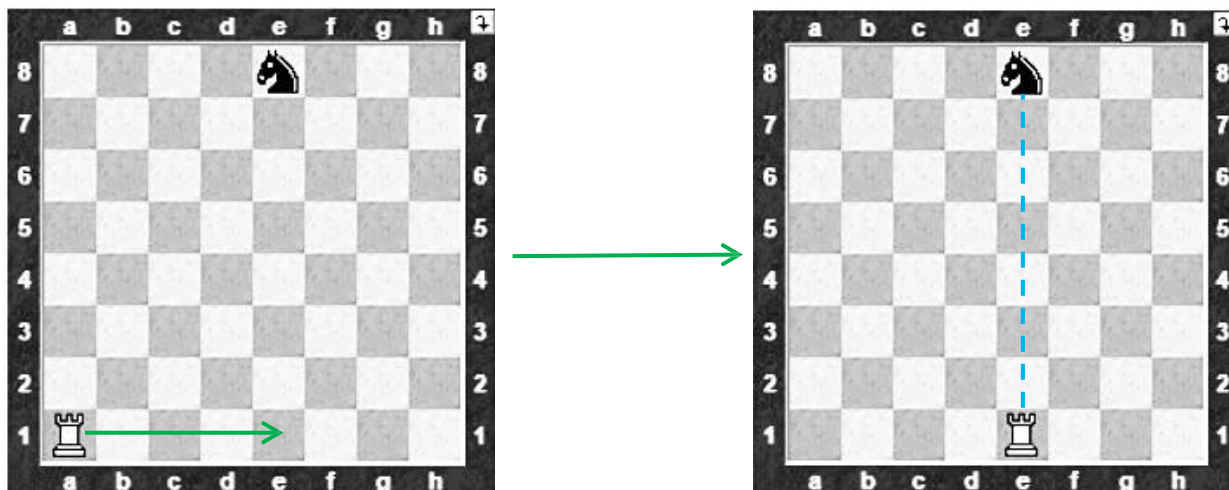

Есіңде болсын, **қара тура қара фигураларды секірмейді.**

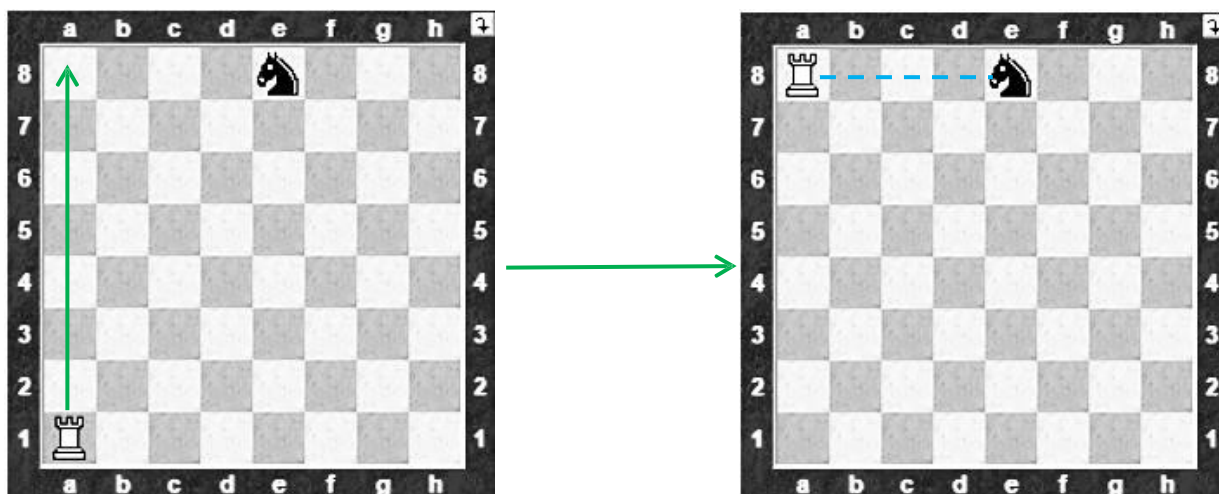

Тура басқа түсті фигураларға шабуыл жасай алады. Ақ тура қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара тура ақ фигураларға шабуыл жасайды.

Ақ тура е1 шаршысына шықты. Ол қара атқа шабуыл жасайды. Оны алғысы келеді.

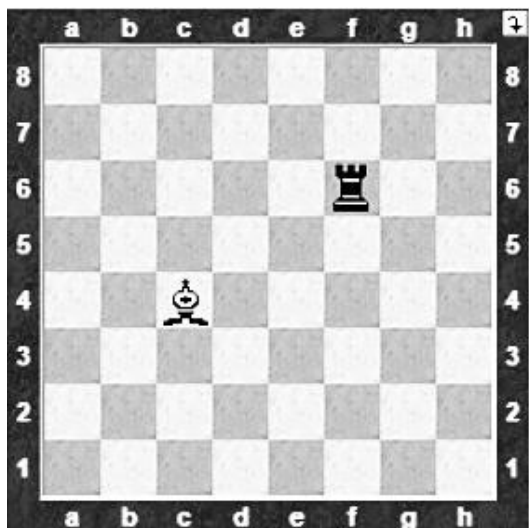
Ақ тура әлі де «a8» шаршысына шыға алады. Қара атқа да шабуыл жасайды.

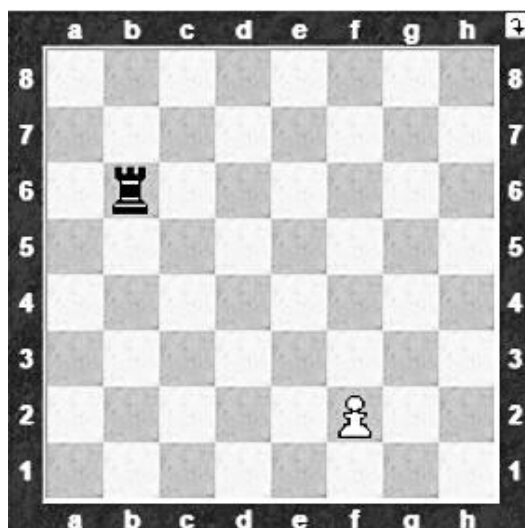
Шабуыл – фигураны алу қаупін тудыру.

7–жаттығу. Қара турамен ақ фигураға шабуыл жас. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Шабуылдың 2 әдісі

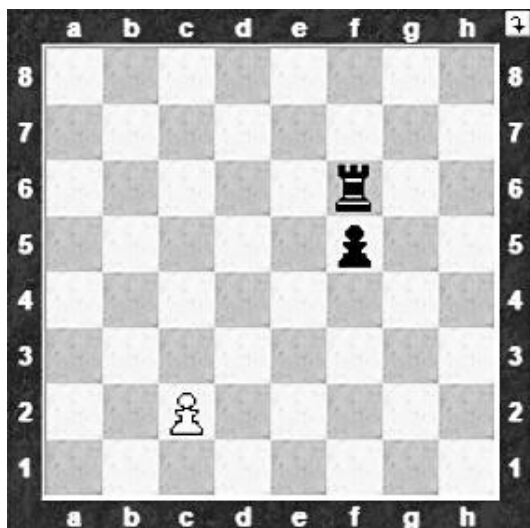

Шабуылдың 2 әдісі

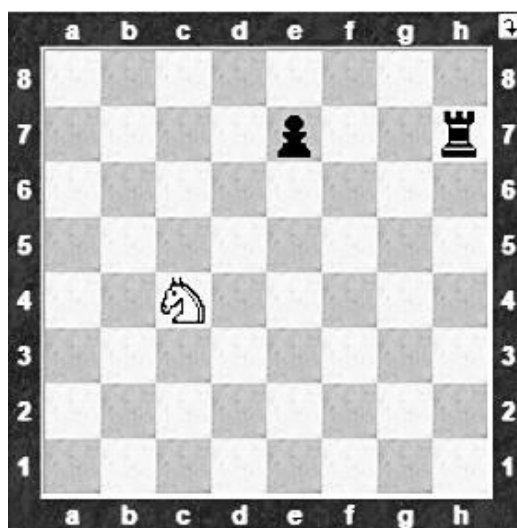

Есіңде болсын, қара тура фигуралардан секірмейді!

Шабуылдың 1 әдісі

Шабуылдың 1 әдісі

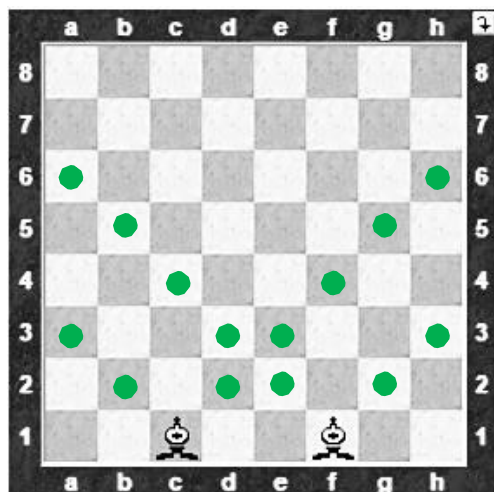

8-жаттығу. Ақ турамен лабиринттен өтіп, қара атты ал. Мұқият бол! Қара тура ақ тураны алуы мүмкін. Шешуін көрсеткі тілі арқылы көрсет.

6 -тақырып. ПІЛ.

Бүгін пілдің қалай жүретінін білесің. Екі ақ пілді көрсет. Шахмат тақтасының біреуін c1 шаршысына, екіншісін f1 шаршысына қой.

Піл тек диагональ бойымен жүреді.

Бастапқы позицияда ақ шаршыда тұрған піл тек ақ диагональдармен жүреді.

Бастапқы позицияда қара шаршыда тұрған піл тек қара диагональдармен жүреді.

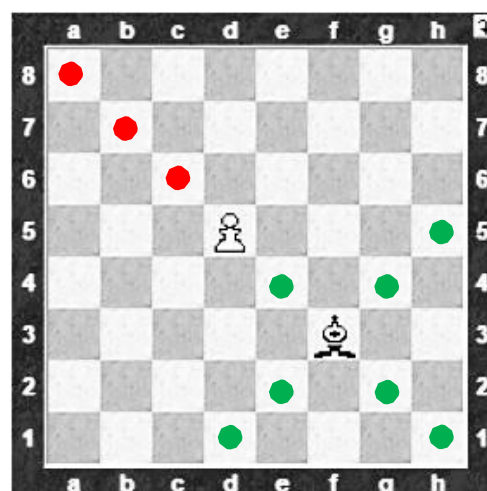
Бір жүріс кезінде піл өз диагоналының кез келген шаршысына бара алады.

Жасыл шеңберлер ақ пілдер диагональ бойынша жүре алатын шаршыларды көрсетеді.

Егер піл жолда өз түсті фигураны кездестірсе, піл оның үстінен секіре алмайды (немесе онымен бір шаршыда тұра алмайды). Ақ пілдің жолында ақ сарбаз тұр. Ақ піл бұл сарбаздан секіре алмайды немесе бір шаршыда оның жанында тұра алмайды

Қызыл шеңбер— жол жоқ!

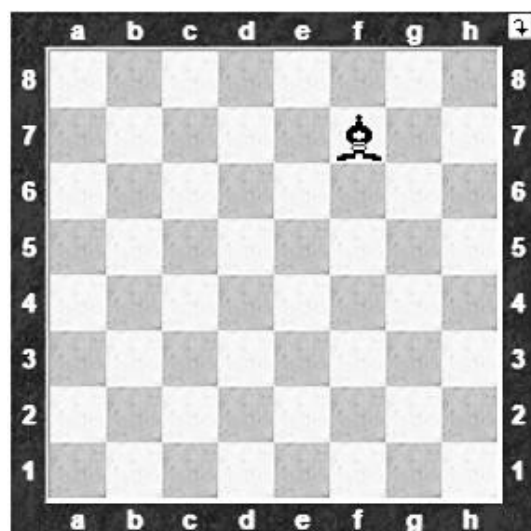
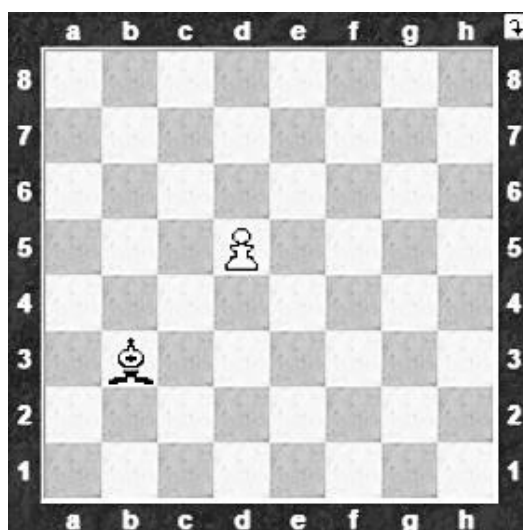
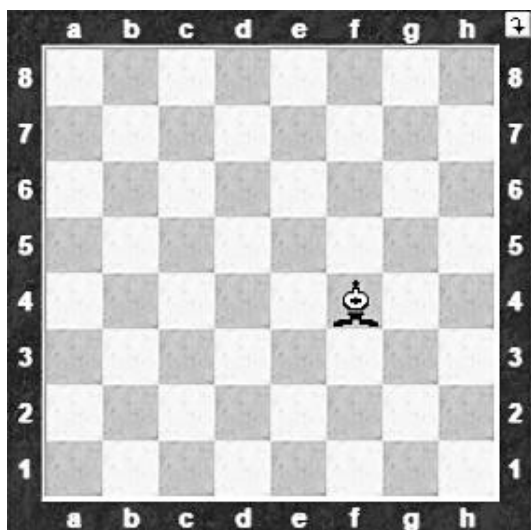
Қызыл шеңберлер ақ пілдің c6, b7 және a8 шаршыға жүре алмайтынын көрсетеді.

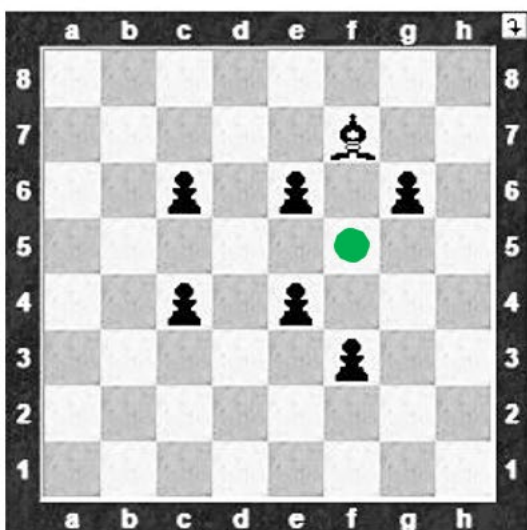
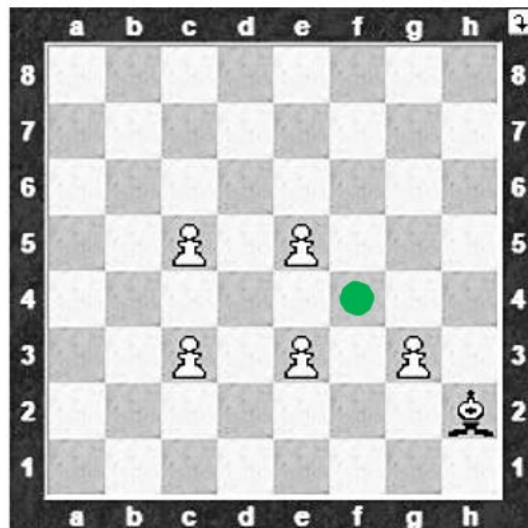
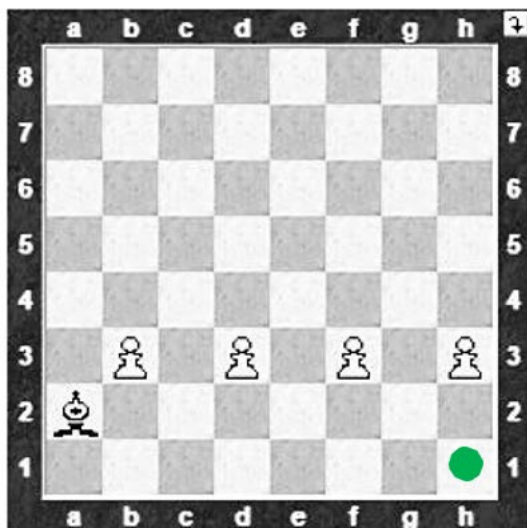
1–жаттығу. Барлық пілдерді тауып, шеңбермен сыз.

2-жаттығу. Піл жүре алатын шаршыларда шеңберлерді белгіле.

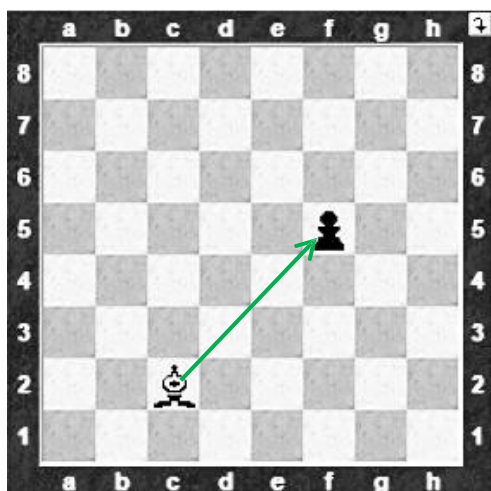

3-жаттығу. Лабиринт арқылы пілді қадағалап, шеңбермен белгіленген шаршыға пілмен жүр. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет. Есіңде болсын, піл фигуралардан секірмейді!

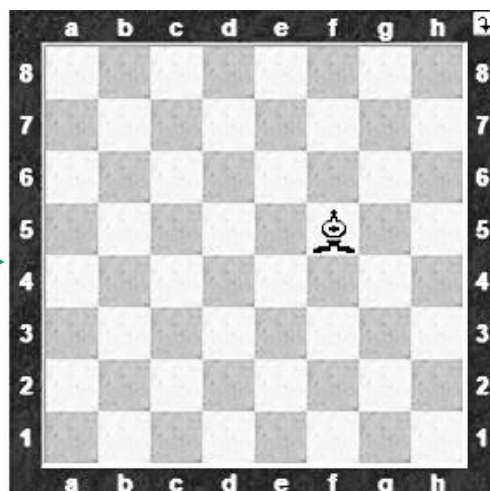

Піл басқа түсті фигураны алуы мүмкін, егер бұл фигура пілдің жолында тұрса. Ақ піл қара фигураларды алады. Қара піл ақ фигураларды алады.

Алу келесідей орындалады: басқа ойыншының фигурасы тақтадан алынып тасталады, ал піл алған фигураның шаршысына тұрады. Желінген фигура тақтаның шетіне қойылады. Назар аудар! Алуды бір қолмен орындайды!

Ақ піл қара сарбазды алды.

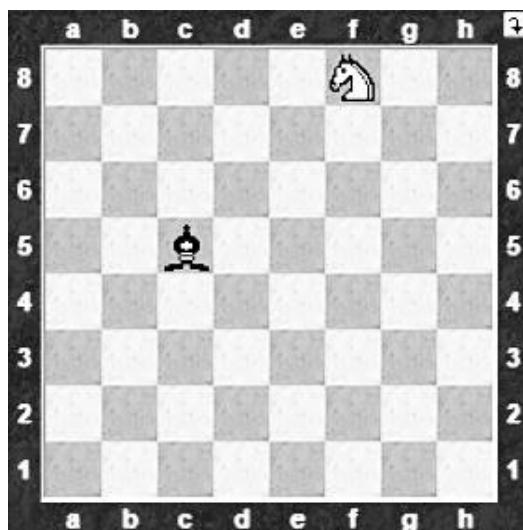
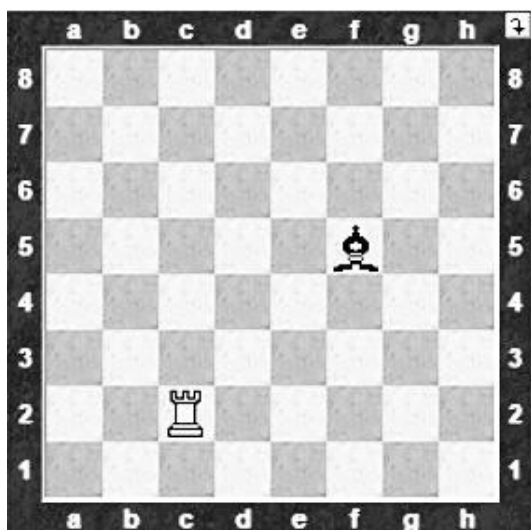

Сарбаздың орнын ақ піл тұрды.

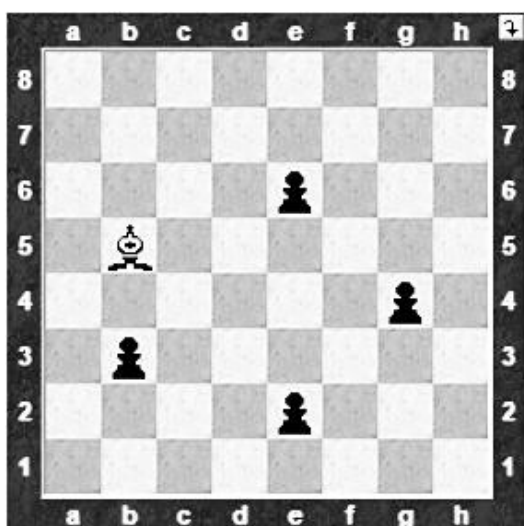
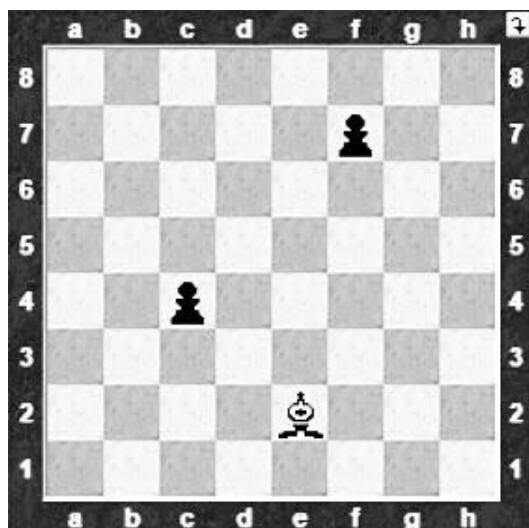
Сарбаз тақтадан алынды.

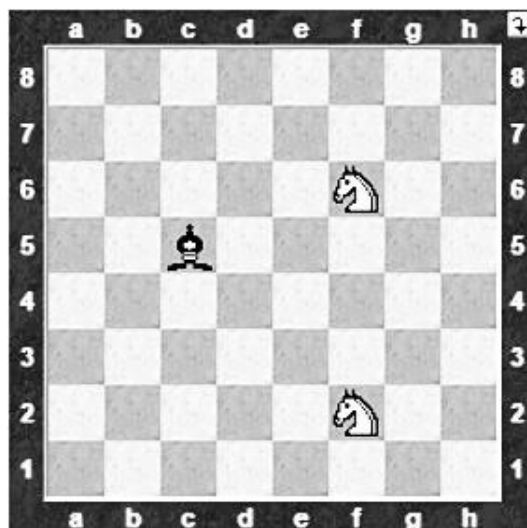
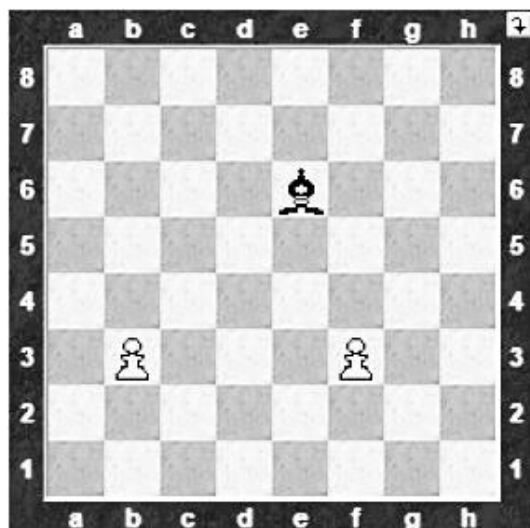
4-жаттығу. Қара пілмен ақ фигураны ал. Жүрісінді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

5-жаттығу. Ақ пілмен бірге барлық қара сарбаздарды ал. Бір жүрісте ақ піл бір қара сарбазды алады. Жүрісті көрсеткі тілі арқылы көрсет.

6–жаттығу. Қара піл тек бір ақ фигураны ғана ала алады. Қандай? Жауабын көрсеткі тілі арқылы көрсет.

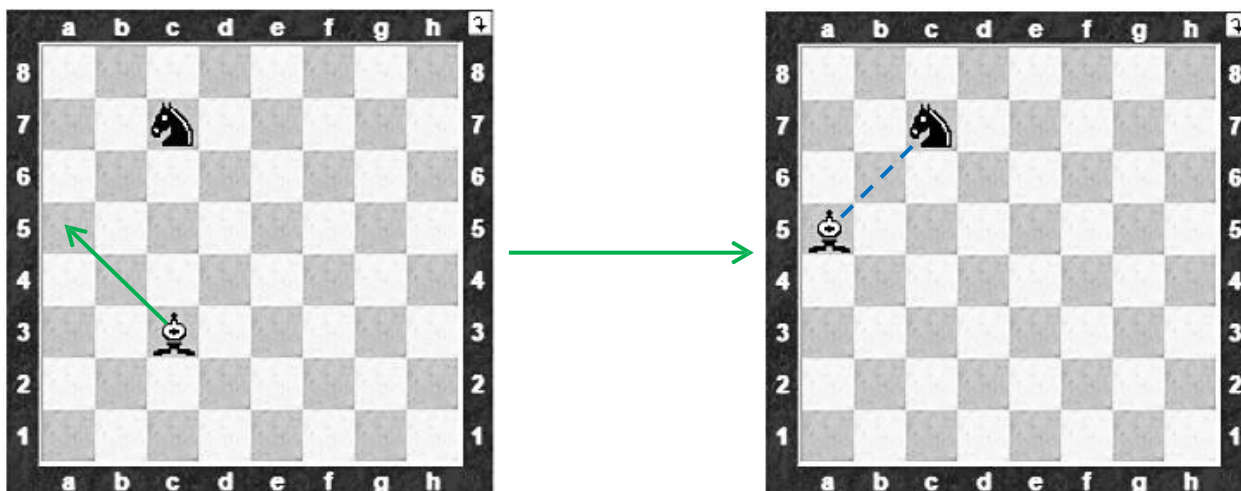

Есіңде болсын, қара піл қара фигуралардан секірмейді!

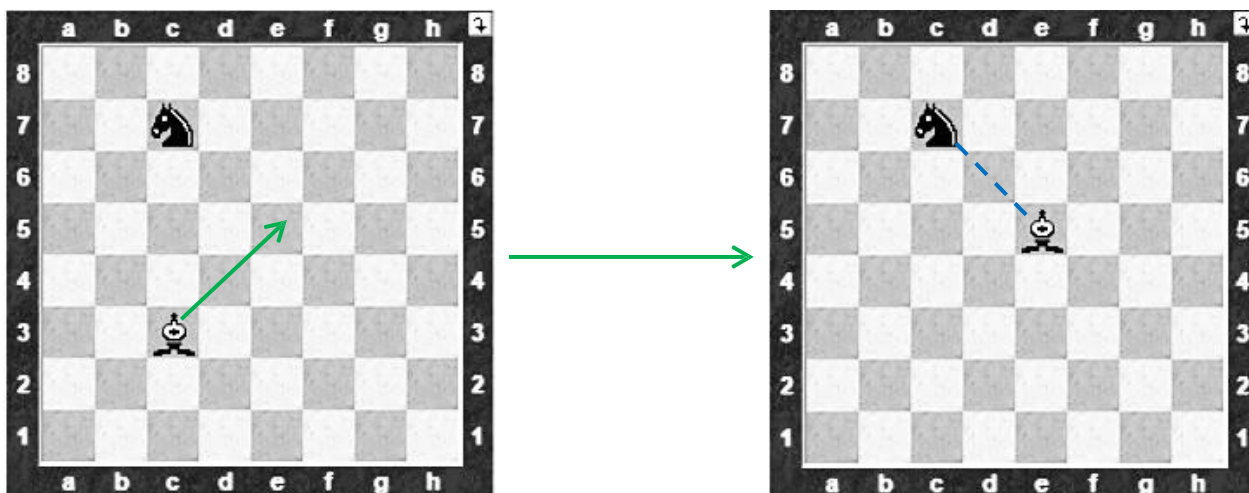

Піл басқа түсті **фигураларға шабуыл жасай** алады. Ақ піл қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара піл ақ фигураларға шабуыл жасайды. **Шабуыл** – фигураны алу қаупін тудыру әдісі.

Ақ піл а5 шаршысында диагональ бойынша жүріп, қара атқа диагональ арқылы шабуыл жасайды. Оны алғысы келеді.

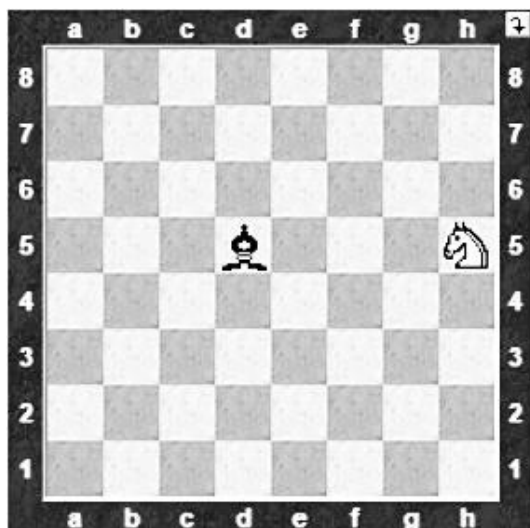

Ақ піл е5 шаршысында жүріп, қара атқа да шабуыл жасайды.

7–жаттығу. Ақ фигураға қара пілмен шабуыл жаса. Жауабын көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Шабуылдың 2 әдісі

Шабуылдың 2 әдісі

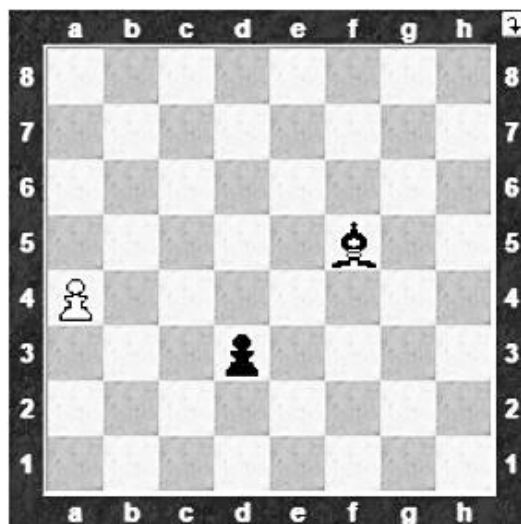

Есіңде болсын, **қара піл** фигуралардан **секірмейді!**

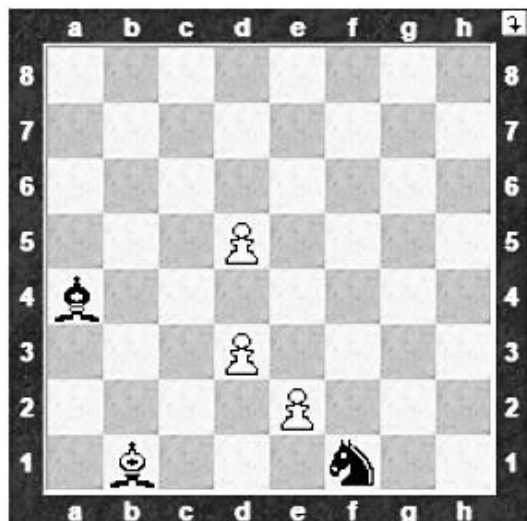
Шабуылдың 1 әдісі

Шабуылдың 1 әдісі

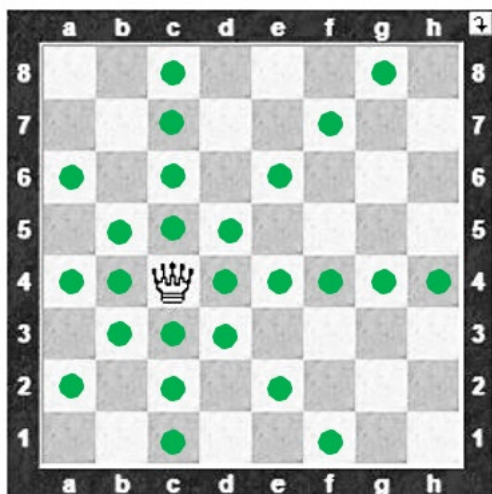

8–жаттығу. Ақ пілмен лабиринттен өтіп, қара атты ал. Мұқият бол! Қара піл ақ пілді алады. Жүрісті көрсеткі тілі арқылы көрсет.

7 -тақырып. УӘЗІР.

Уәзір – ең күшті шахмат фигурасы!

Уәзір көлденең, тік (тура сияқты) және диагональ бойымен (піл сияқты) жүреді.

Бір жүрісте уәзір көлденең, тік, диагональ бойымен кез келген шаршыға бара алады.

Жасыл шеңберлер ақ уәзірдің көлденең, тік және диагональ бойынша жүре алатын шаршыларын көрсетеді.

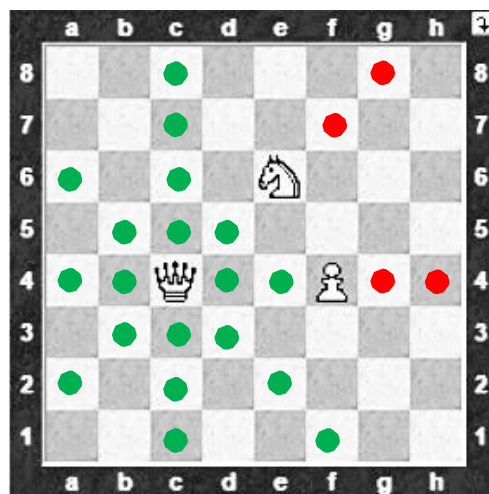
Егер уәзірдің жолында өзі түсті фигура тұрса, уәзір оның үстінен секіре алмайды (немесе онымен бір шаршыда бола алмайды)

Ақ уәзірдің жолында ақ сарбаз, ақ ат тұр.

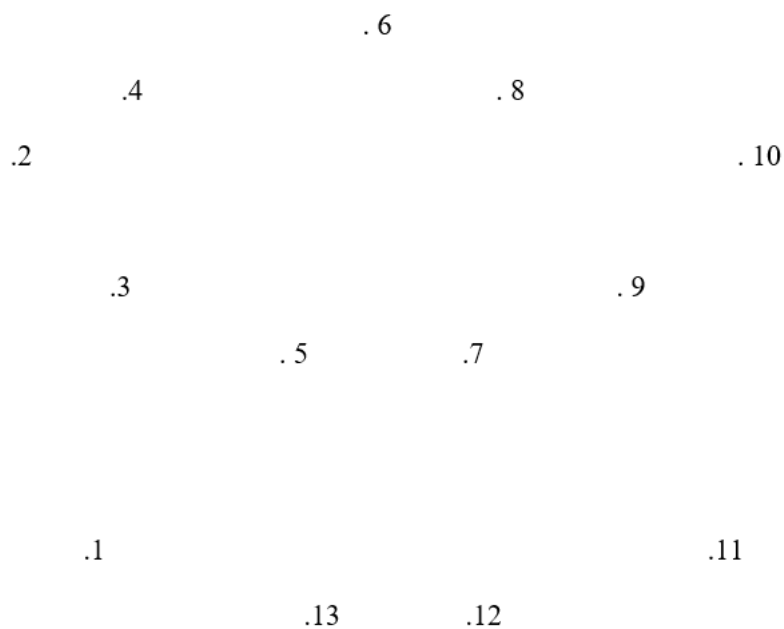
Ақ уәзір бұл ақ фигуралардың үстінен секіре алмайды немесе бір шаршыда оларға жақын бола алмайды.

Қызыл шеңбер – жол жоқ!

Қызыл шеңберлер ақ уәзірдің g5, h5, f7 және g8 шаршыларына бара алмайтынын көрсетеді.

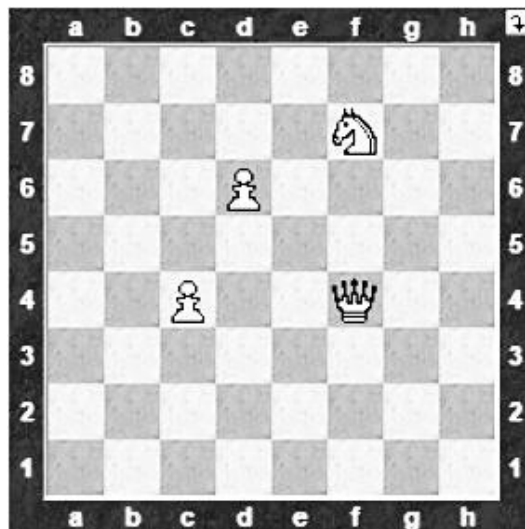
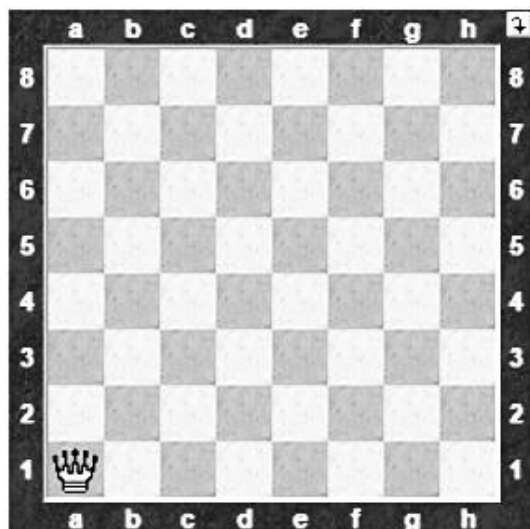
1–жаттығу. Қандай шахмат фигурасы жасырылған? Сандарды нүктелермен байланыстыр, сонда білесің! 1 санынан бастап, оны 2 санына қос. Содан кейін 2 санын 3 санына қос. Сандарды қосу үшін осы ретпен жалғастыр.

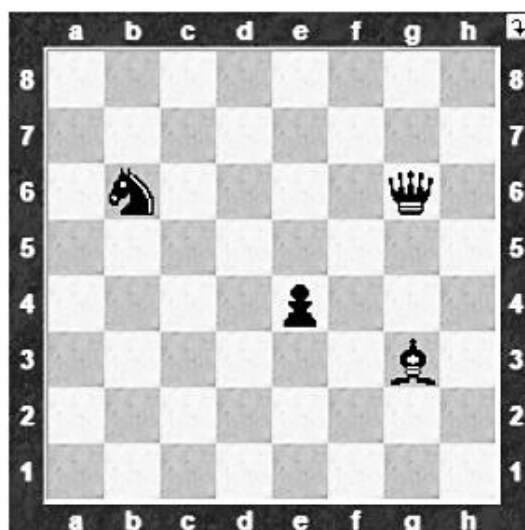
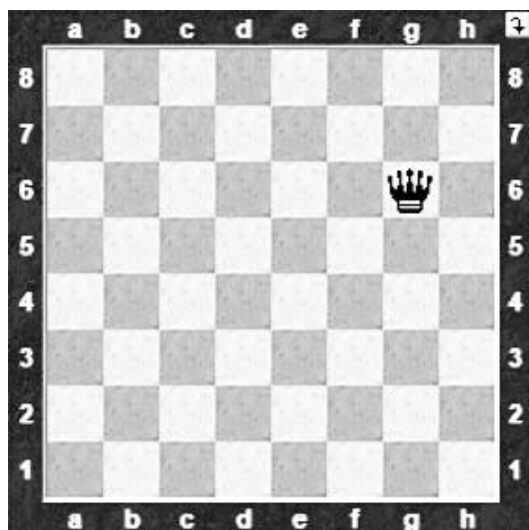
2–жаттығу. Әр қатардағы шахмат сөзін тап.

ХАНЫМ	ПАТШАЙЫМ	УӘЗІР	ХАН ҚЫЗЫ
ИТ	АТ	ҚАРҒА	ТҮЛКІ
ОРМАН	ДАЛА	ӨЗЕН	ШАРШЫ

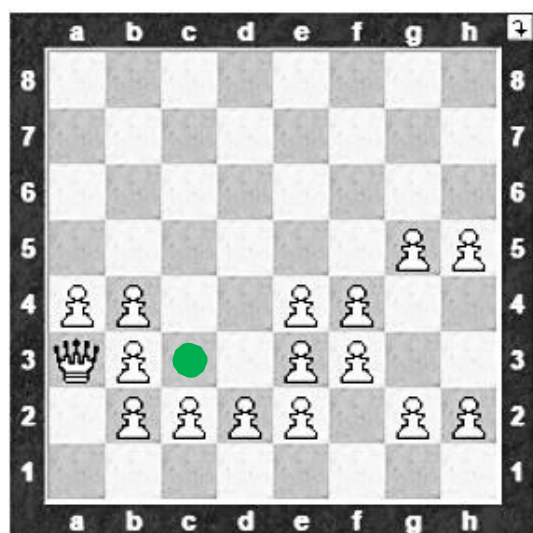
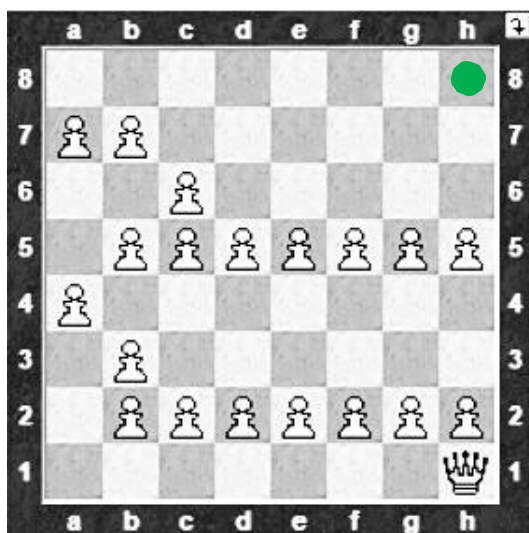
3–жаттығу. Ақ уәзір жүре алатын шаршыларға шеңберлер сыз.

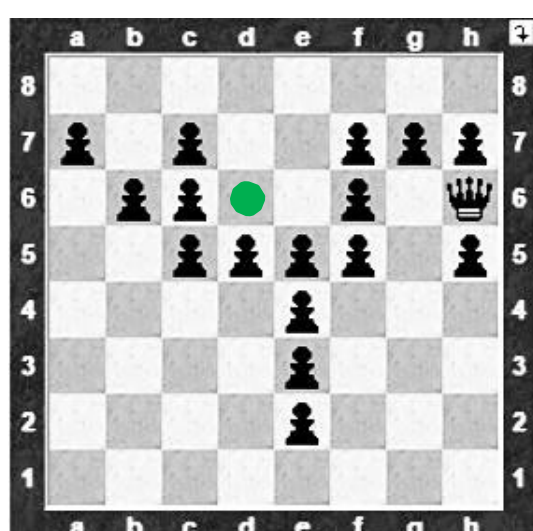
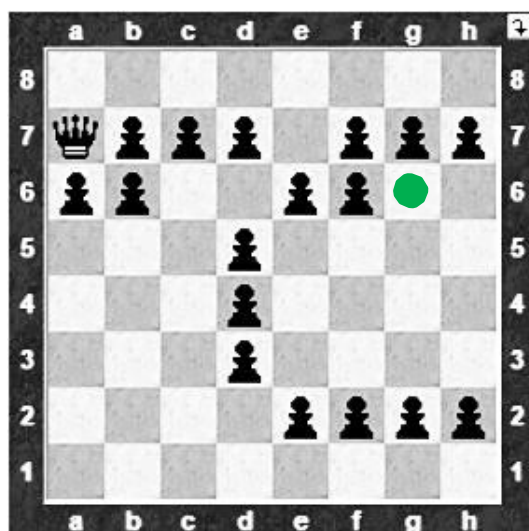
Қара уәзір жүре алатын шаршыларға шеңберлер сыз.

4-жаттығу. Ақ уәзір лабиринт арқылы жүріп өтіп, шеңбермен белгіленген шаршыға жет. Тек ақ уәзірмен жүр. Жауабын көрсеткі тілі арқылы көрсет. Есінде болсын, уәзір фигуралардан секірмейді!

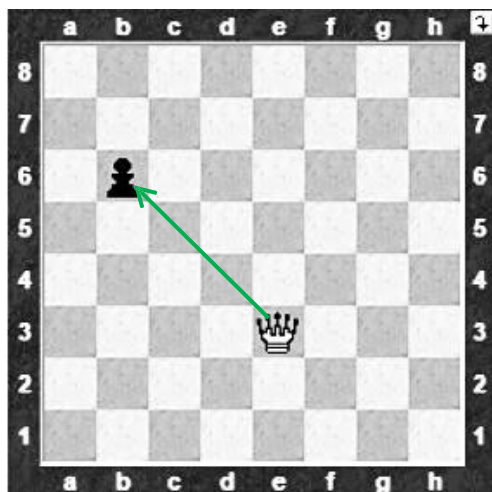

Қара уәзірмен лабиринт арқылы өтіп, шеңбермен белгіленген шаршыға жет. Тек қара уәзірмен жүр. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

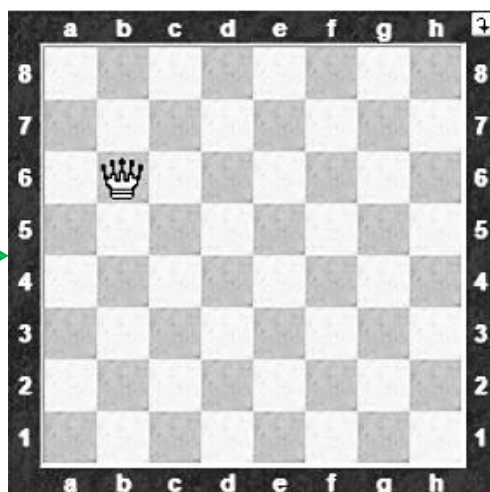

Уәзір басқа түсті фигураны алуы мүмкін, егер бұл фигура уәзірдің жолында тұрса. Ақ уәзір қара фигураларды алады. Қара уәзір ақ фигураларды алады.

Алу келесідей орындалады: басқа ойыншының фигурасы тақтадан алынып тасталады және уәзір алынған фигураның шаршысына тұрады. Желінген фигура тақтаның шетіне қойылады. Назар аудар! Алу бір қолмен орындалады!

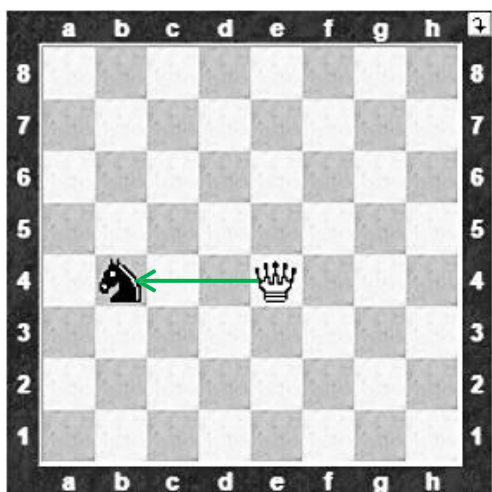
Ақ уәзір қара сарбазды диагональ бойынша алады.

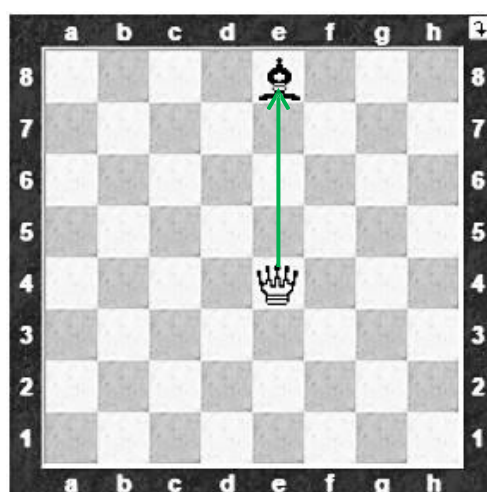
Ақ уәзір сарбаздың шаршысына тұрды. Сарбаз тақтадан алынды.

Ақ уәзір қара фигураларды көлденең және тігінен алғанын қара.

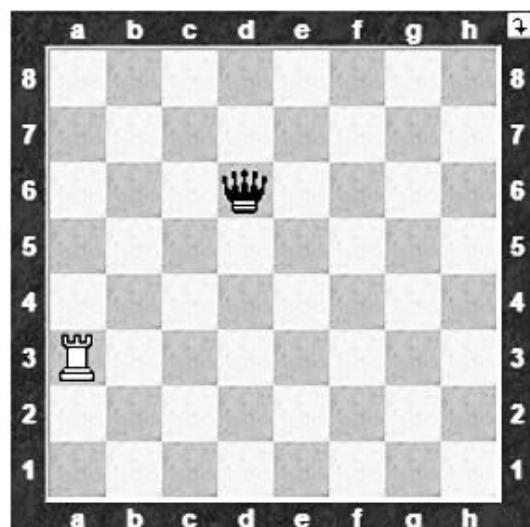
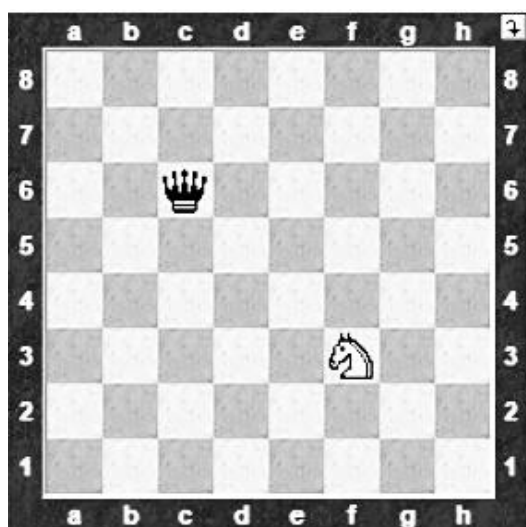
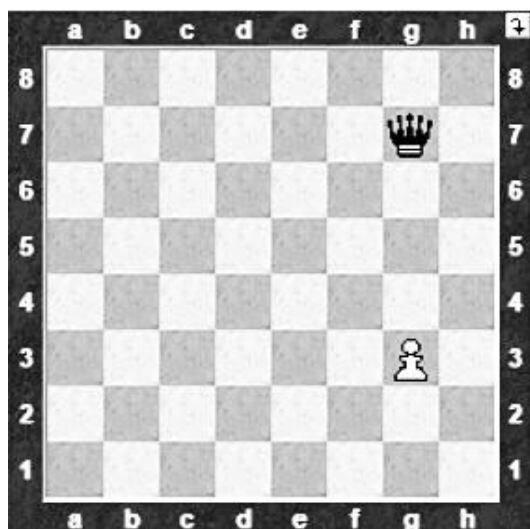
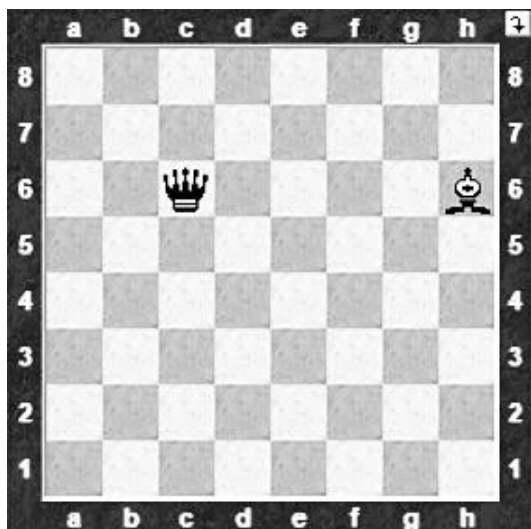

Ақ уәзір қара атты көлденең алады.

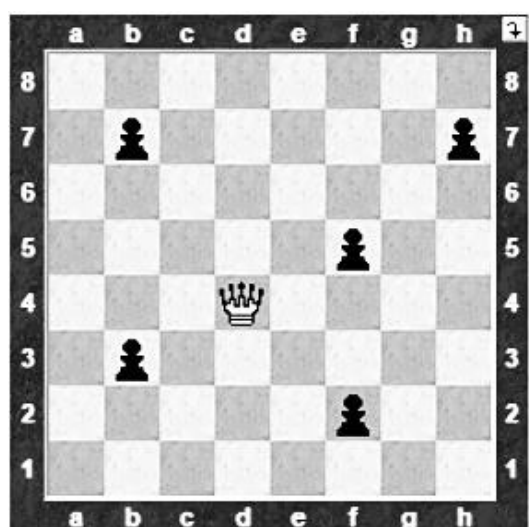
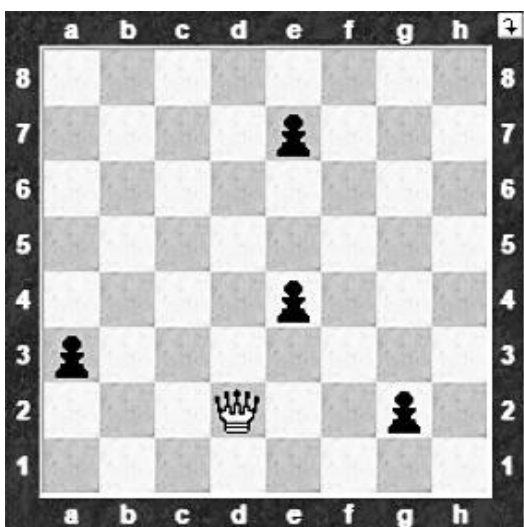
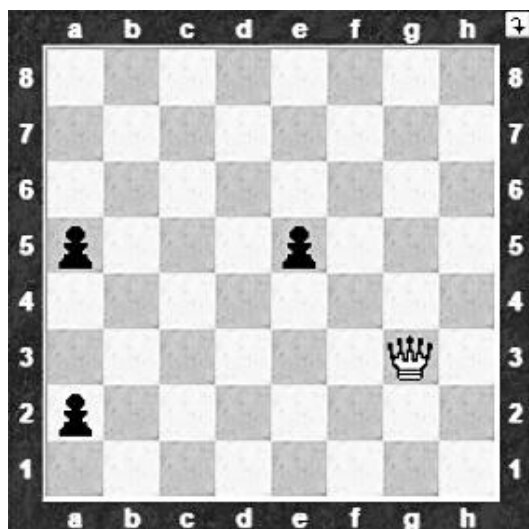
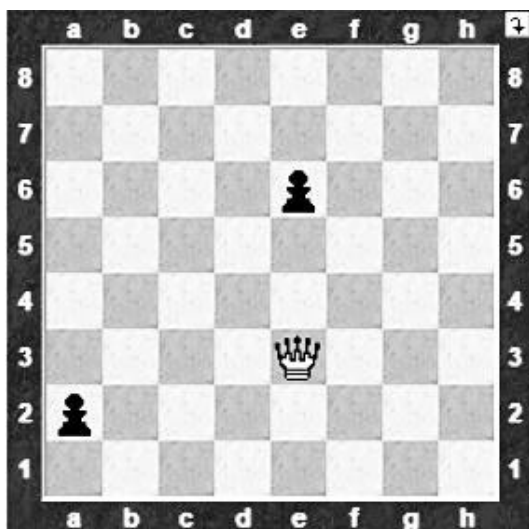

Ақ уәзір қара пілді тігінен алады.

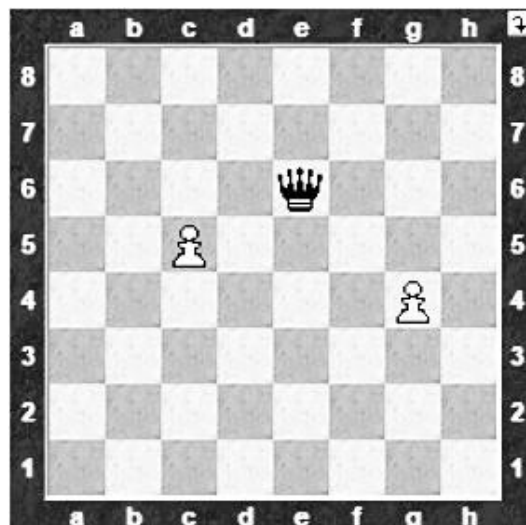
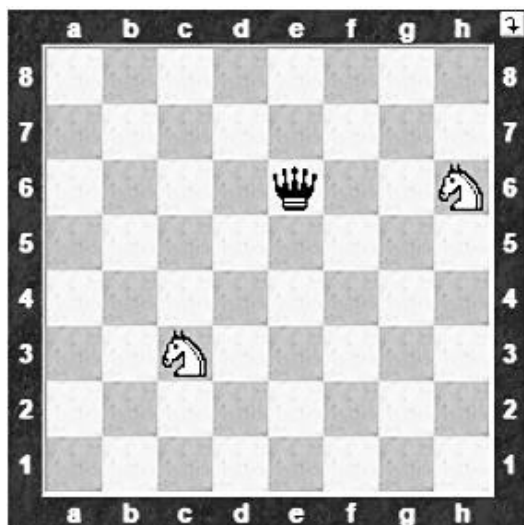
5–жаттығу. Қара уәзірмен ақ фигураны ал. Жауабын көрсеткі тілі арқылы көрсет.

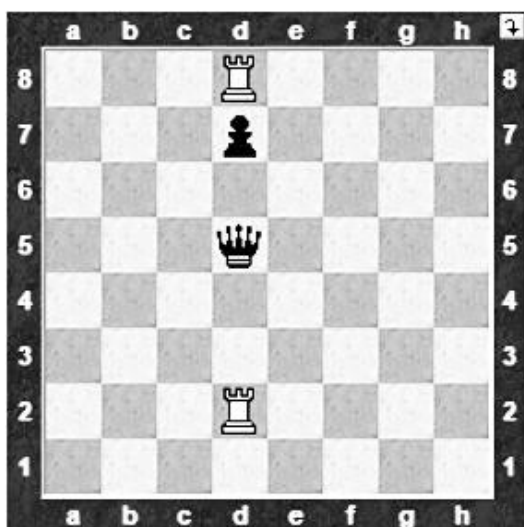
6–жаттығу. Ақ уәзірмен барлық қара сарбаздарды ал. Бір жүрісте ақ уәзір бір қара сарбазды алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

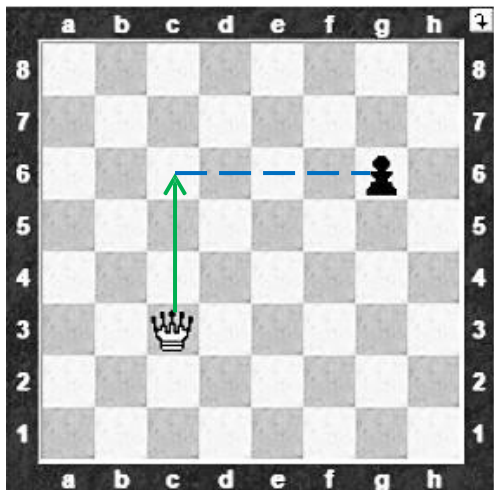
7–**жаттығу**. Қара уәзір тек бір ақ фигураны алады. Қандай? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

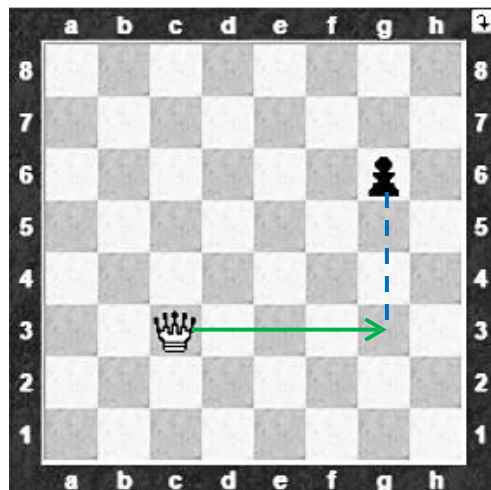
Есіңде болсын, қара уәзір қара фигуралардан секірмейді!

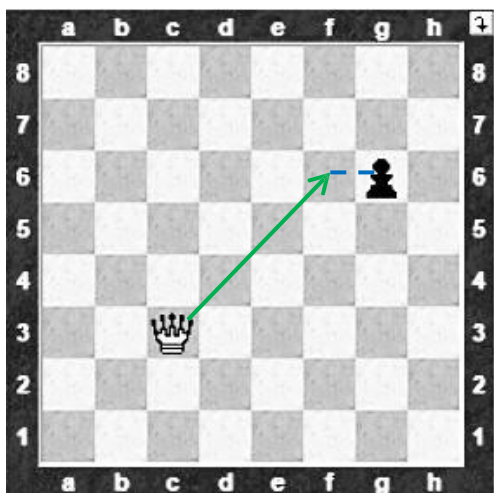
Уәзір басқа түсті **фигураларға шабуыл жасай алады**. Ақ уәзір қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара уәзір ақ фигураларға шабуыл жасайды **Шабуыл - бұл фигураны алу қаупін туғызу әдісі**.

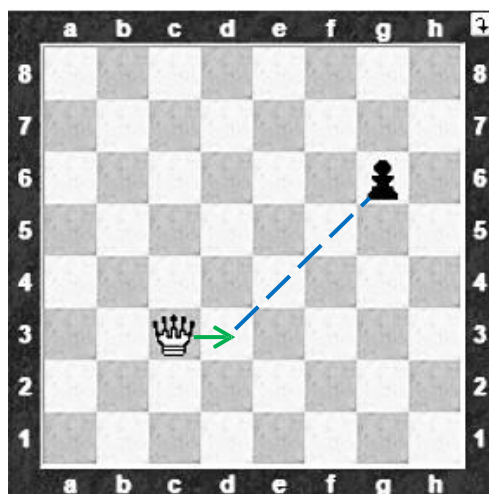
Ақ уәзір с6 шаршысына тігінен шығып, қара сарбазға көлденеңінен шабуыл жасайды.

Ақ уәзір g3 шаршысында көлденең жүріп, қара сарбазға тігінен шабуыл жасайды.

Ақ уәзір f6 шаршысына диагональ бойынша өтіп, қара сарбазға көлденеңінен шабуыл жасайды.

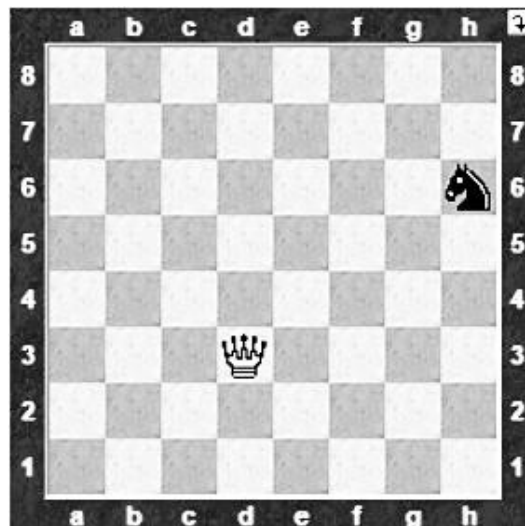
Ақ уәзір d3 шаршысына көлденеңінен шығып, қара сарбазға диагональ бойынша шабуыл жасайды.

8-жаттығу. Қара фигураға ақ уәзірмен шабуыл жаса. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

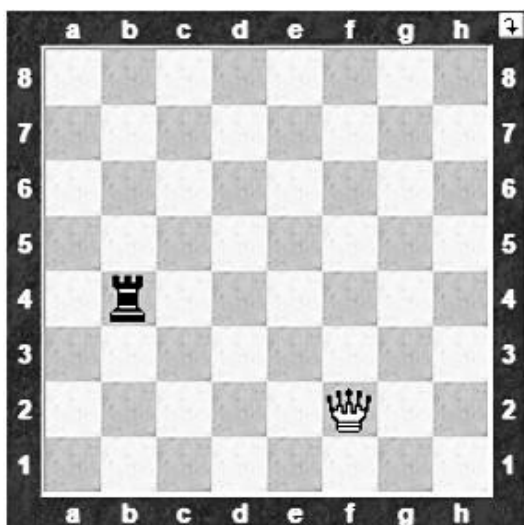
Ақ уәзірге тігінен жүріп, қара сарбазға көлденеңінен шабуыл жаса.

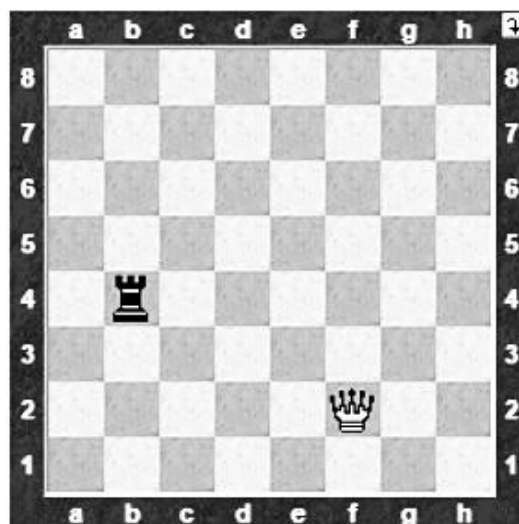
Көлденеңнен ақ уәзірге, ал қара атқа тігінен шабуыл жаса.

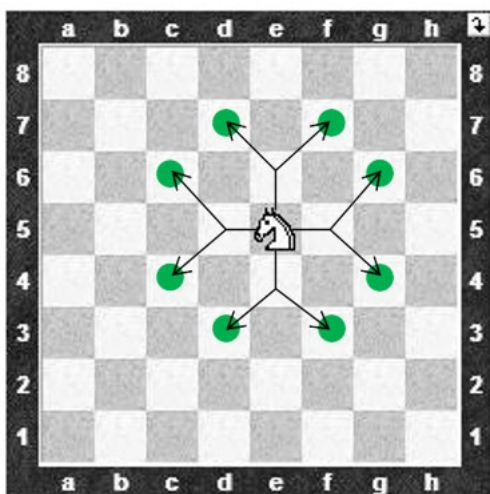
Көлденеңінен ақ уәзірге және диагональ бойынша қара тураға шабуыл жаса.

Ақ уәзірге диагональ бойынша өтіп, қара тураға диагональ бойынша шабуыл жаса.

8 -тақырып. АТ

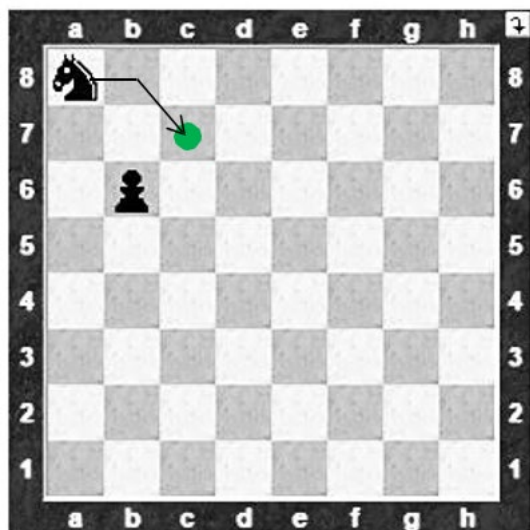
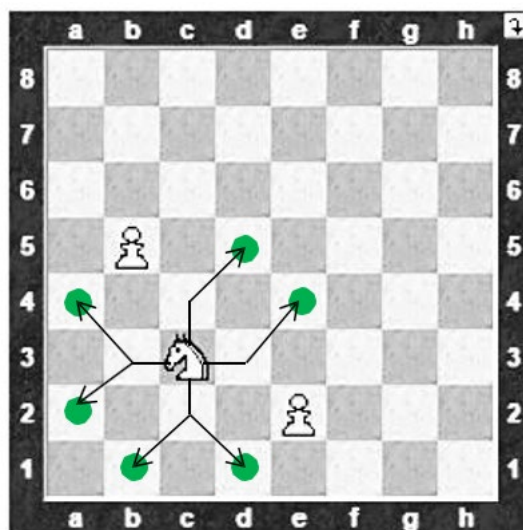

Ат бір шаршыда кез келген бағытта көлденең немесе тігінен (алға ↑, артқа ↓, оңға →, солға ←), содан кейін бір шаршыда қиғаш (↖ ↗ ↘ ↙) жүріп өтіп, сол шаршыға тоқтайды. Ат жолдың ортасында тоқтай алмайды

Жасыл шеңберлер ақ аттың жүре алатын шаршыларын көрсетеді. Көрсеткі тілдері ат қозғалысының бағытын көрсетеді

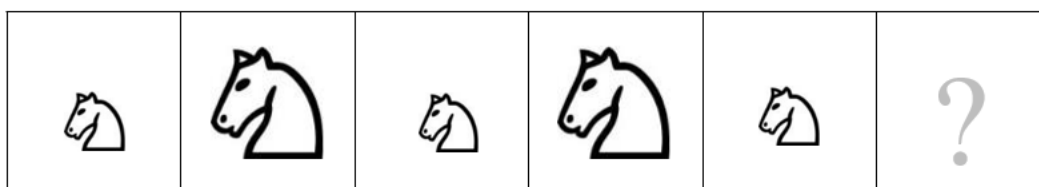
Ақ ат a2, a4, b1, d1, d5 және e4 шаршыларына жүре алады. b5 және e2 шаршыларын ақ сарбаздар алып жатыр.

Ақ ат ақ сарбаздармен бір шаршыда тұра алмайды.

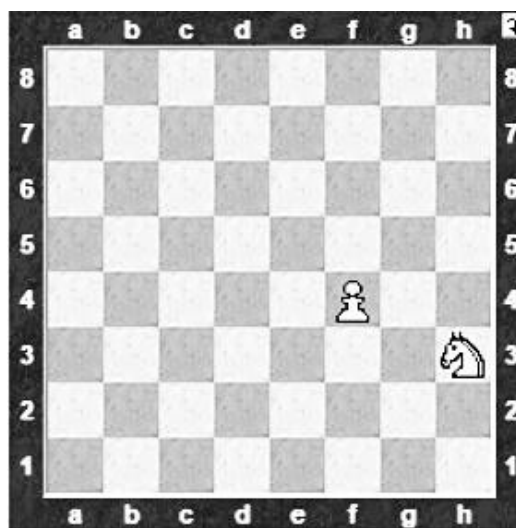
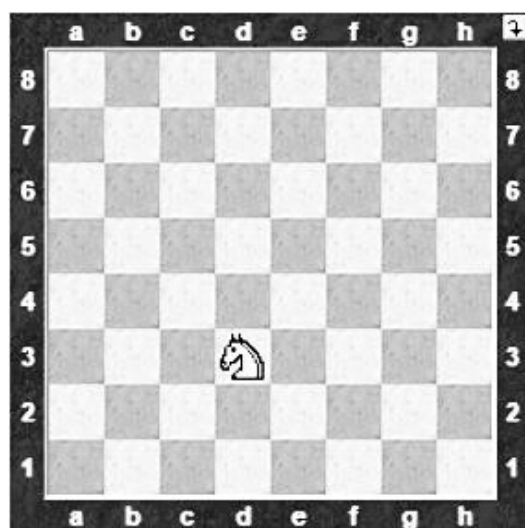

Қара ат тек c7 шаршысына жүре алады.

1- жаттығу. Соңғы шаршыға қай атты қою керек? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

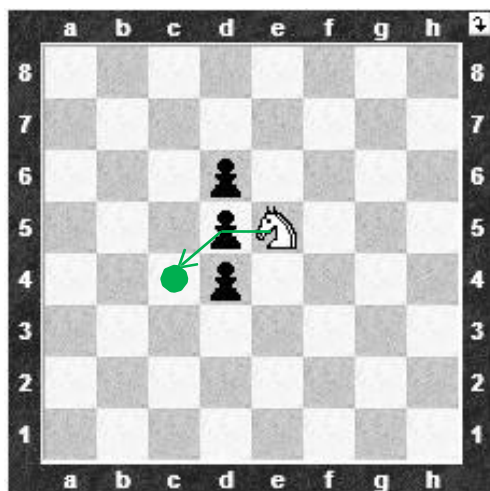

2-жаттығу. Ақ ат жүре алатын шаршыларға шеңбер сыз.

Ат фигуралардың үстінен секіре алады. Ақ ат ақ және қара фигураларды да секіреді. Қара ат ақ пен қараны бірдей секіреді.

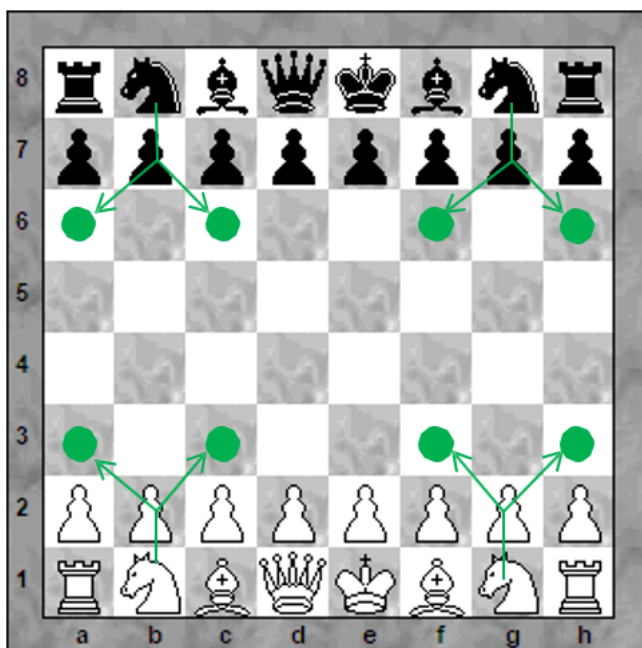
Басқа түсті фигуралардың үстінен секіргенде, ат оларды жемейді, олар тақтада тұрады.

Ақ ат с4 шаршысына шыққысы келеді.

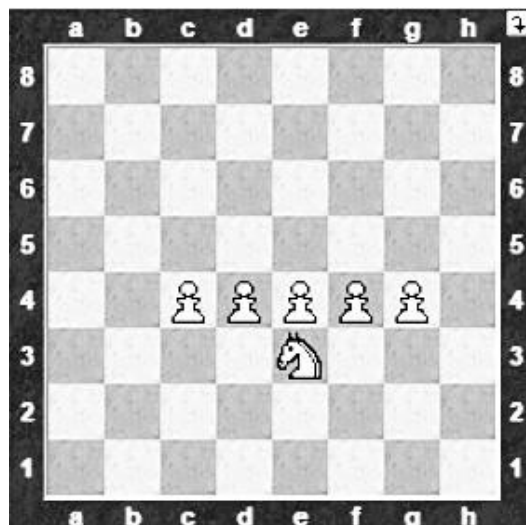
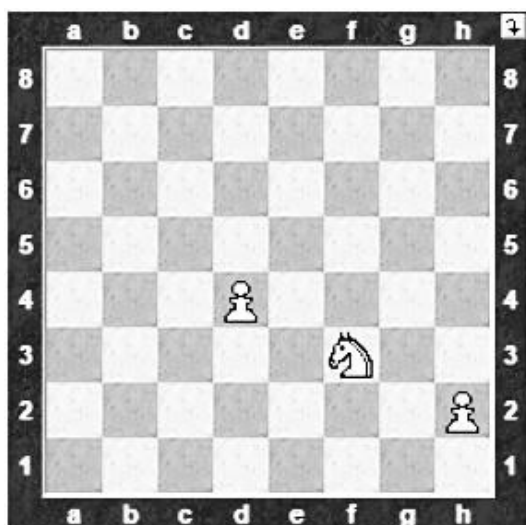

Ақ ат қара сарбаздарды секіріп, с4 шаршысына шығады. Қара сарбаздар шахмат тақтасында тұрып қалады.

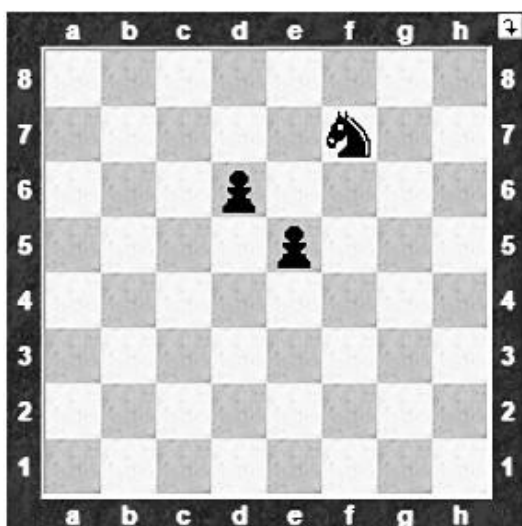

Бастапқы позицияда ақ ат b1 шаршысынан a3 шаршысына немесе c3 шаршыға бара алады. g1 шаршысындағы ақ ат f3 шаршысына немесе h3 шаршысына жүре алады. b8 шаршыдағы қара ат a6 шаршысына немесе c6 шаршыға жүре алады. g8 шаршыдағы қара ат f6 шаршысына немесе h6 шаршысына жүре алады

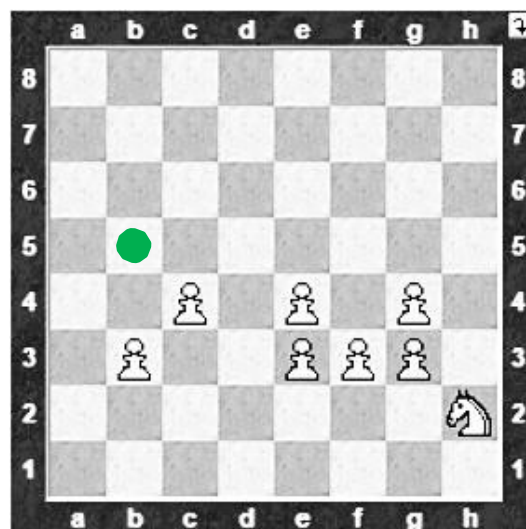
3-жаттығу. Ақ ат жүре алатын шаршыларға шеңбер сыз.

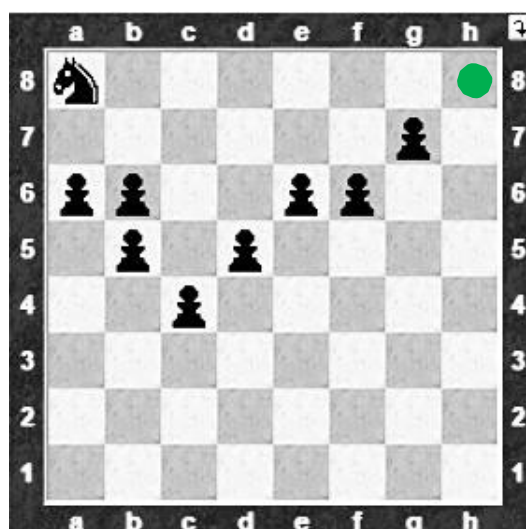
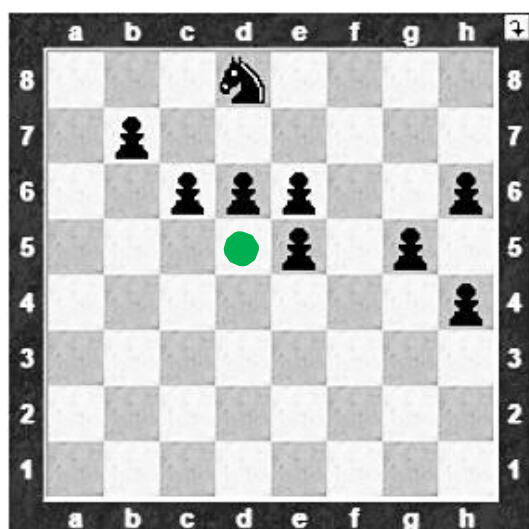
Қара ат жүре алатын шаршыларға шеңбер сыз.

4-жаттығу. Лабиринт арқылы ақ атпен, шеңбермен белгіленген шаршыға жүр. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

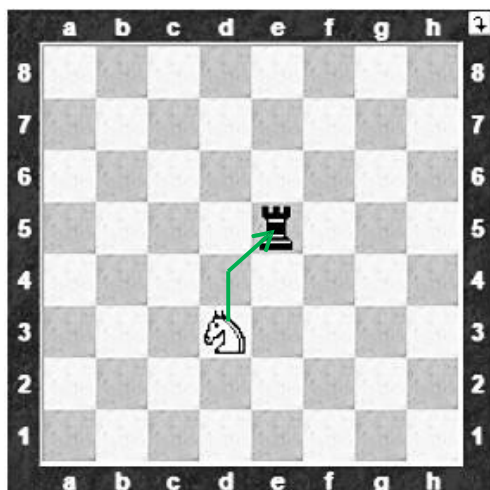

Қара атпен лабиринттен өтіп, шаршыдағы белгіленген дөңгелекке жүр. Қара ат қана жүреді. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

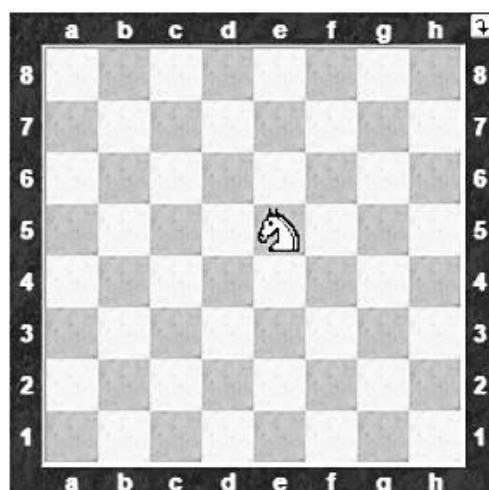

Ат басқа түсті фигураны алуы, егер бұл фигура ат жүре алатын шаршыда тұрса. Ақ ат қара фигураларды алады. Қара ат ақ фигураларды жейді.

Алу келесідей орындалады: қарсы ойыншының фигурасы тақтадан алынып тасталады, ал фигура алынған шаршыға орналасады. Алынған фигура тақтаның жанына қойылады. **Назар аудар!** Алу бір қолмен орындалады!

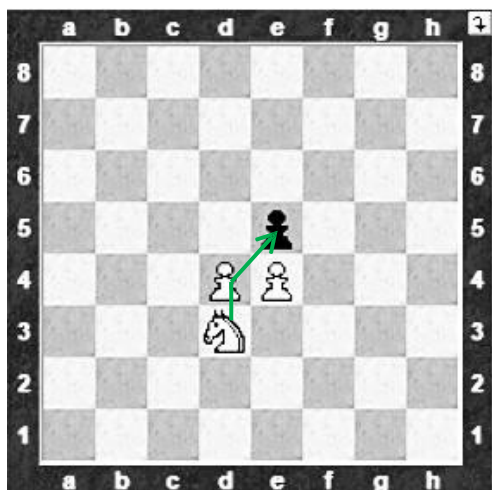
Ақ ат қара тураны алады.

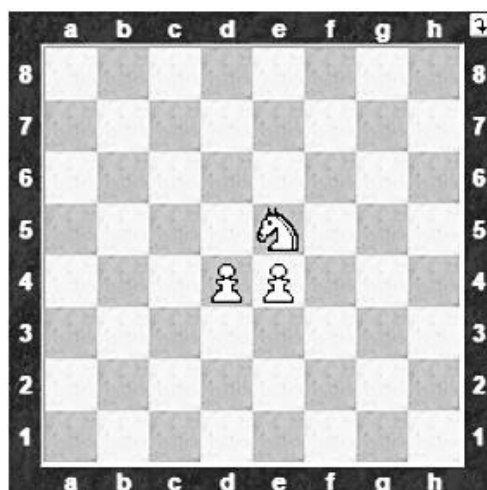
Тураның орнын ақ ат басты.
Тура тақтадан алынып тасталады.

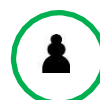
Ақ аттың қара фигураларды **секіру** арқылы алады.

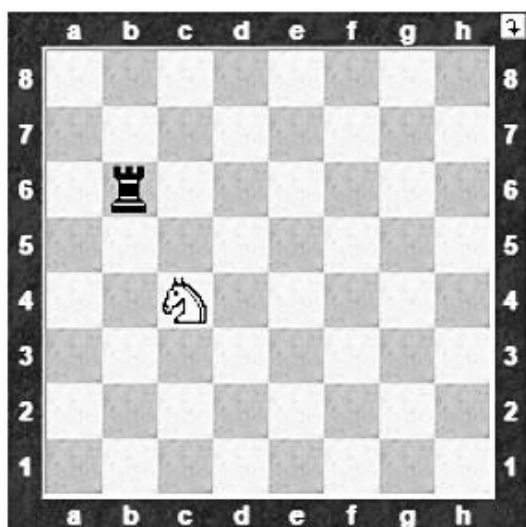
Ақ ат ақ сарбаздардан секіріп, қара сарбаздарды алады.

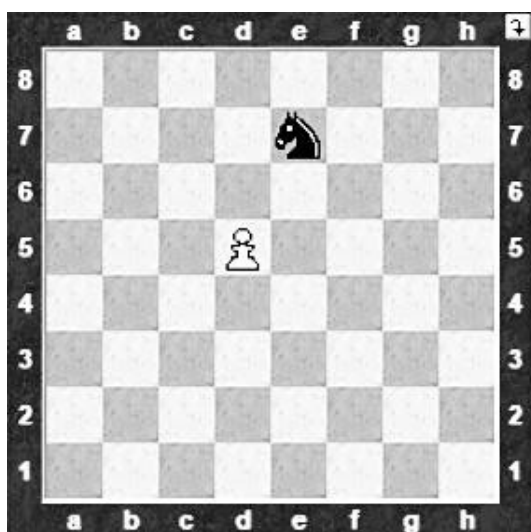
Ақ ат алынған қара сарбаздың орнына тұрады.

5-жаттығу. Ақ атпен қара фигураны ал. Жүрісті көрсеткі тілі арқылы көрсет.

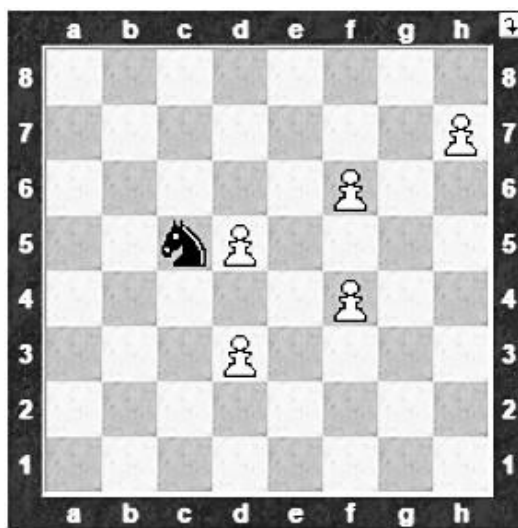
Қара атпен ақ фигураны ал. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

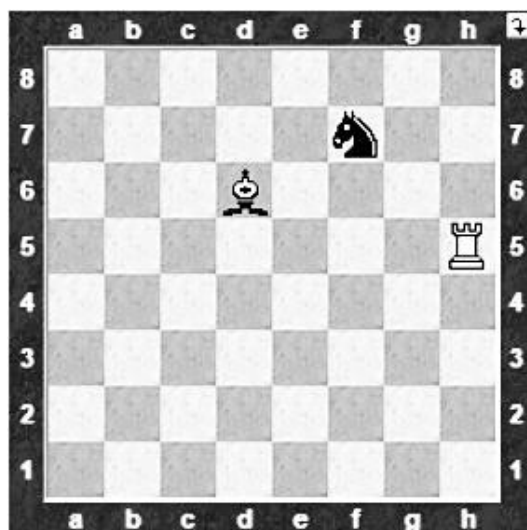
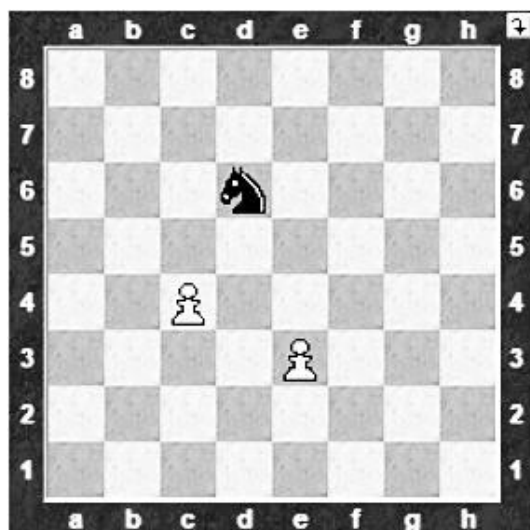
6-жаттығу. Ақ атпен барлық қара сарбаздарды ал. Бір жүріс кезінде ақ ат бір қара сарбазды алады. Жауабын көрсеткі тілі арқылы көрсет.

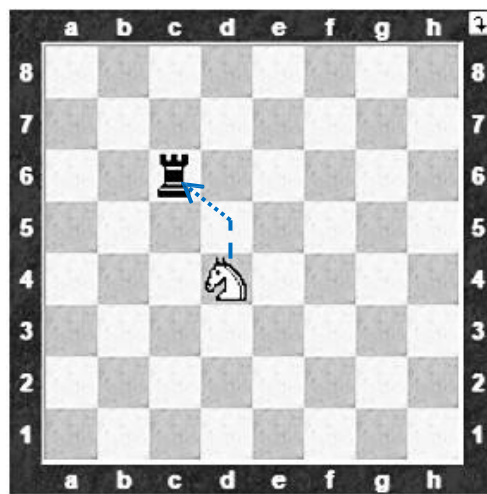
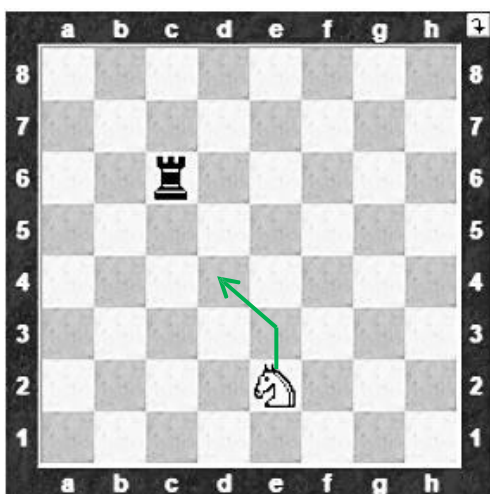
Қара атпен барлық ақ сарбаздарды алыңдар. Бір жүріс кезінде қара ат бір ақ сарбазды жейді. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

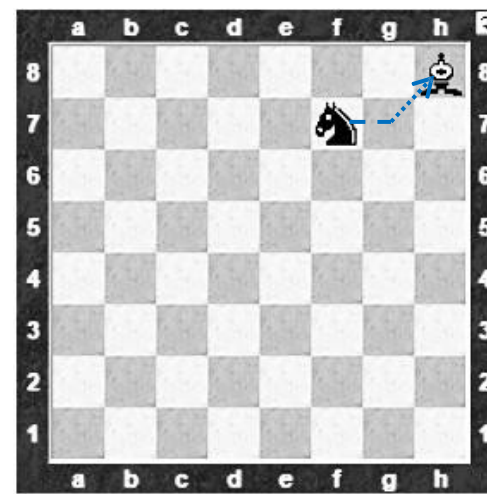
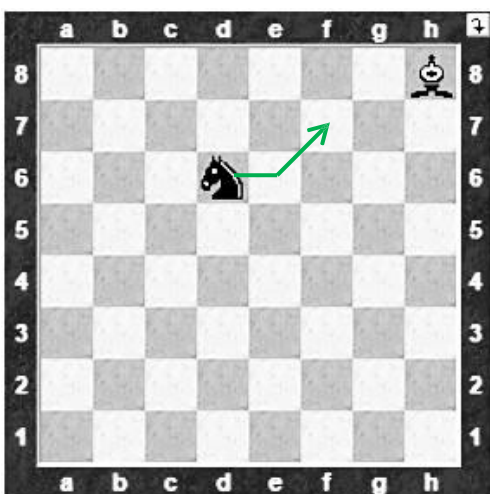
7-жаттығу. Қара ат тек бір ақ фигураны ғана алады. Қандай? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Ат басқа түсті фигураларға шабуыл жасай алады. Ақ ат қара фигураларға шабуыл жасайды. Қара ат ақ фигураларға шабуыл жасайды. Шабуыл бұл - фигураны алу қаупін тудыру әдісі.

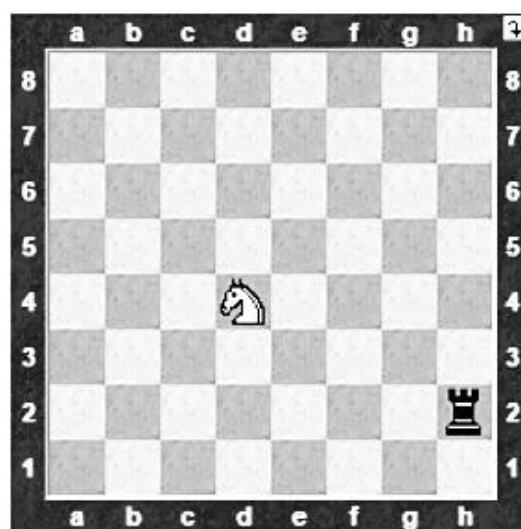
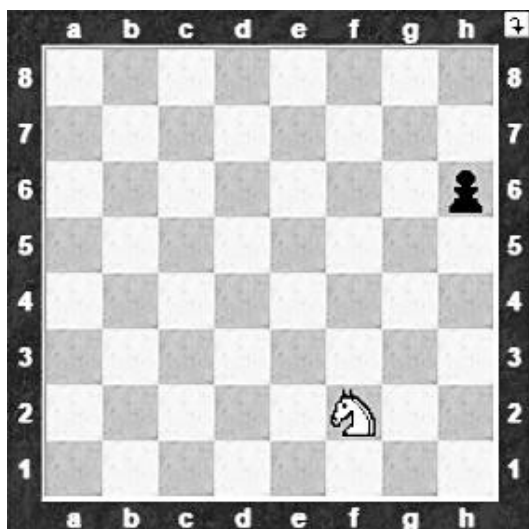

Ақ ат d4 шаршысына жүріп, қара тураға шабуыл жасайды

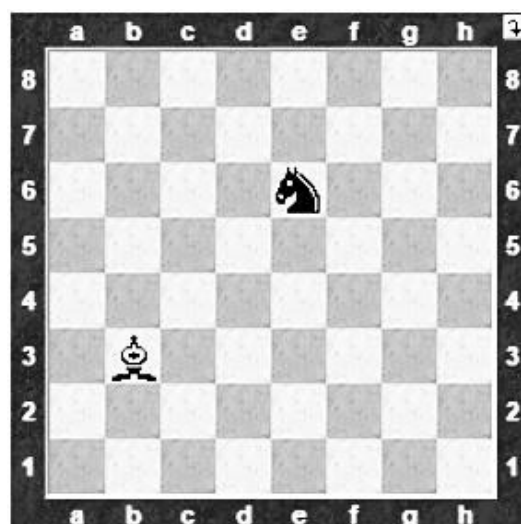
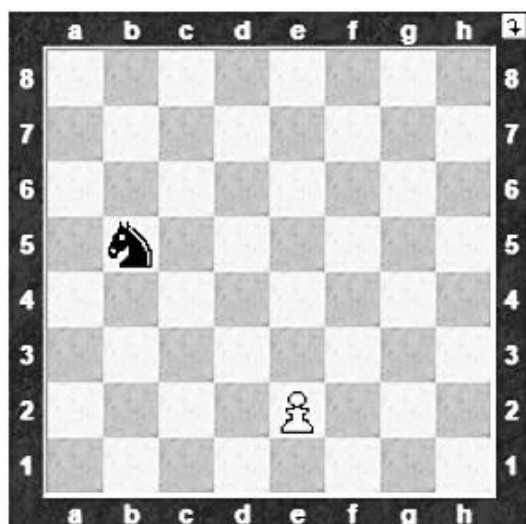

Қара ат f7 шаршысына жүріп, ақ пілге шабуыл жасайды.

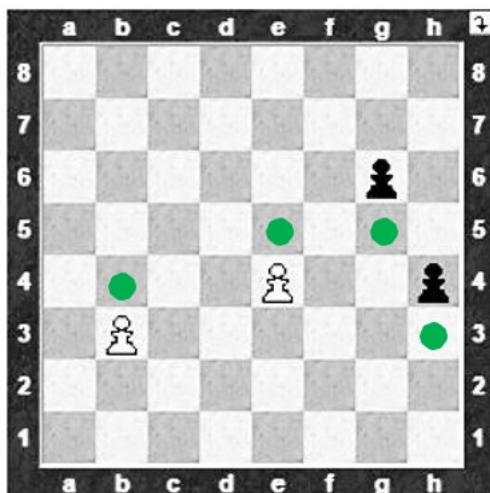
8-жаттығу. Ақ атпен қара фигураға шабуыл жаса. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара атпен ақ фигураға шабуыл жаса. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

9 -тақырып. САРБАЗ.

Сарбаз тек бір шаршыдан тігінен алға жүре алады.

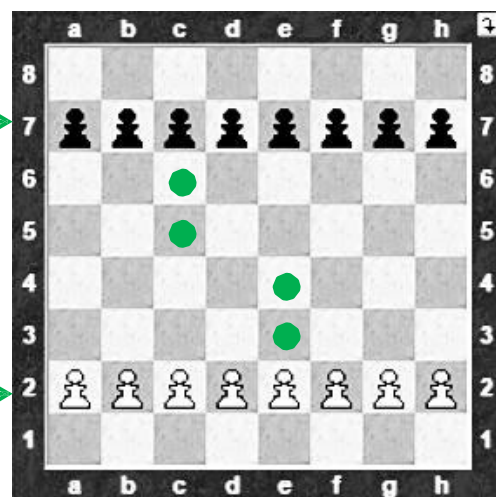
Ақ сарбаздар 8-көлденеңге барады. Қара сарбаздар 1-көлденеңге барады. **Сарбаздар артқа жүрмейді!**

Жасыл шеңберлер әрбір сарбаздың қай шаршыға бара алатынын көрсетеді. b3 шаршысындағы ақ сарбаз b4, e4 шаршысындағы ақ сарбаз e5, g6 шаршысындағы қара сарбаз g5, h4 шаршысындағы қара сарбаз h3 шаршыға жүреді.

Қара сарбаздар үшін бастапқы позиция (7-көлденең)

Ақ сарбаздар үшін бастапқы позиция (2-көлденең)

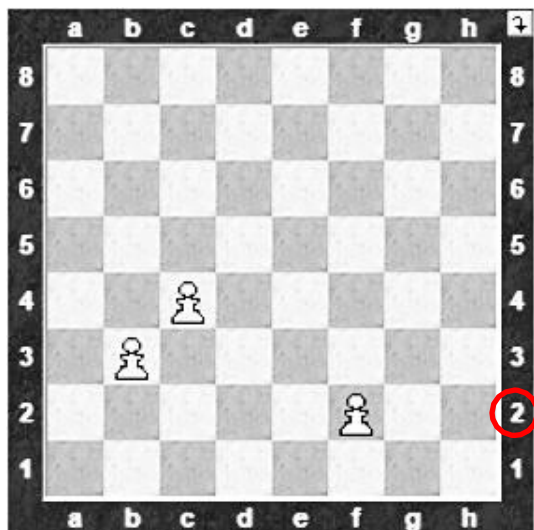
Бірақ бастапқы позициядан (2-көлденең ақ және 7-көлденең қара сарбаздар) әрбір сарбаз алғашқы жүріс кезінде бірден екі шаршыға кейін бір шаршыға ғана жүре алады.

Бастапқы позициядан қанша шаршыға жүру керек: бір немесе екі ол ойыншының таңдауы.

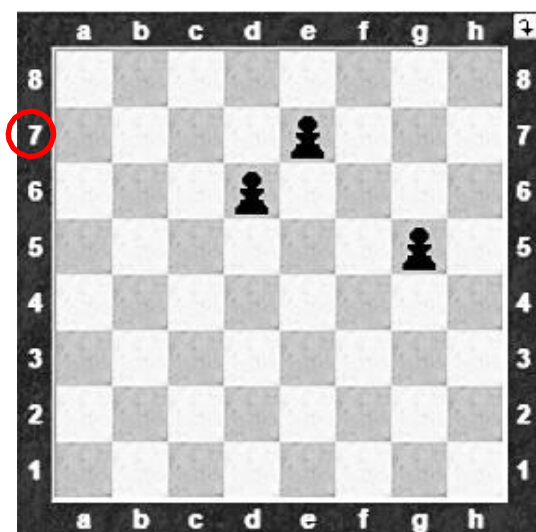
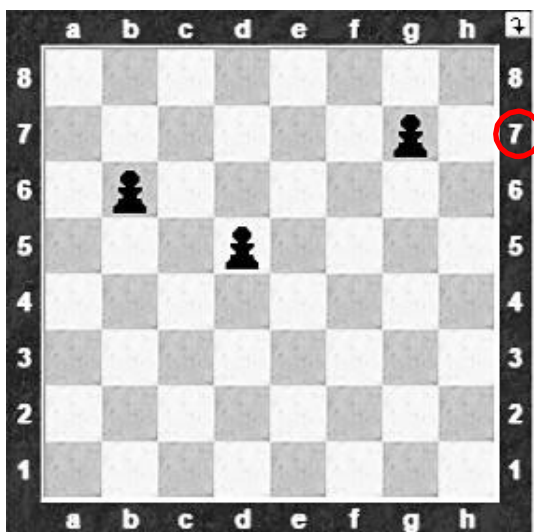
E2 шаршыдағы ақ сарбаз e3 шаршыға және бірден e4 шаршыға жүре алады. Әрі қарай ол тек бір шаршыға алға жылжиды.

C7 шаршыдағы қара сарбаз c6 шаршысына, ал бірден c5 шаршыға жүре алады. Әрі қарай ол тек бір шаршыға алға жылжиды. **Сарбаздар артқа жүрмейді!**

1-жаттығу. Әрбір ақ сарбаз жүре алатын шаршыларға шеңбер сыз. Бастапқы позициядағы сарбаздың қозғалысын есте сақта!

Әрбір қара сарбаз жүре алатын шаршыға шеңберлер сыз. Бастапқы позициядағы сарбаздың қозғалысын есте сақта!

Егер сарбаздың жолында қарсы ойыншының фигурасы тұрса, ол одан атап жүре алмайды.

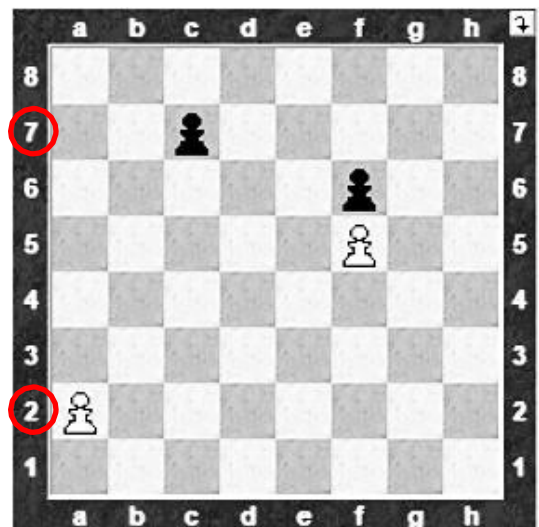

d5 шаршыға ақ сарбаз жүре алмайды.

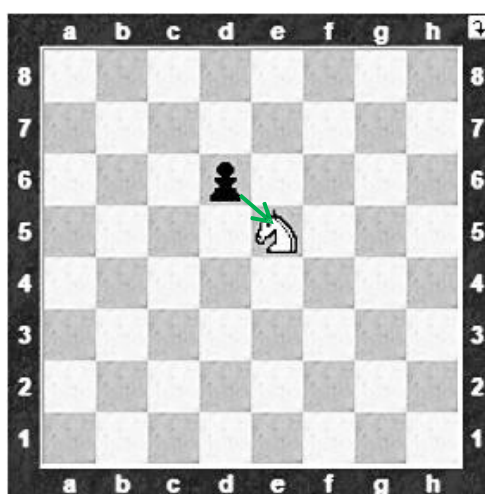
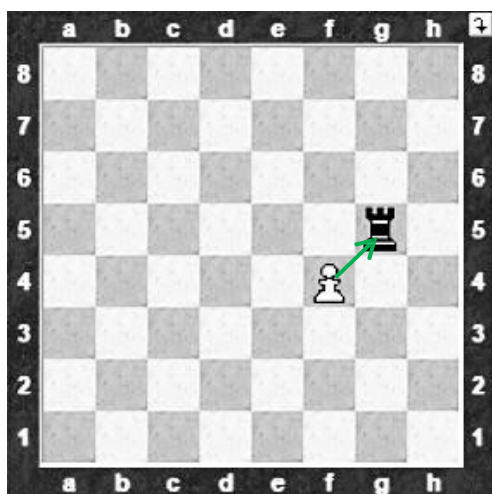
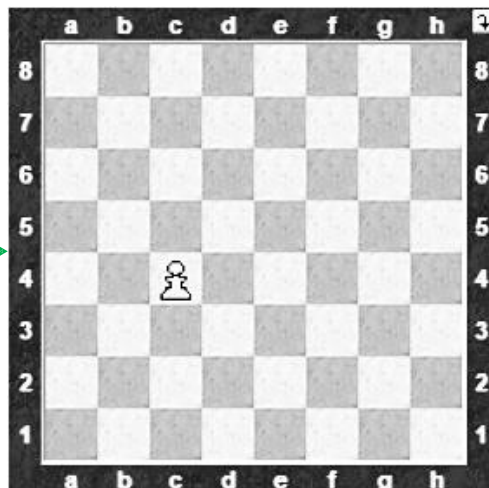
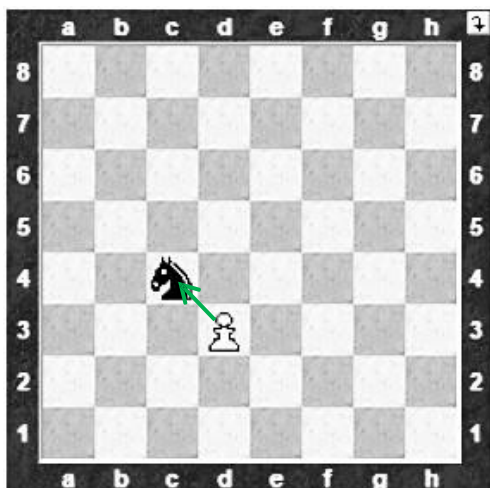
f4 шаршыға ақ сарбаз және f5 шаршыға қара сарбаз жүре алмайды.

2-жаттығу. Ақ және қара сарбаздар жүре алатын шаршыларға шеңберлер сыз. Қандай сарбаздар жүре алмайды? Оларды айналдыра сыз.

Сарбазды **диагональ бойынша алға қарай** тек бір шаршыны алады, желінген фигураның орнына тұрады. Алынған фигура тақтаның шетіне қойылады. **Назар аудар!** Алу бір қолмен орындалады!

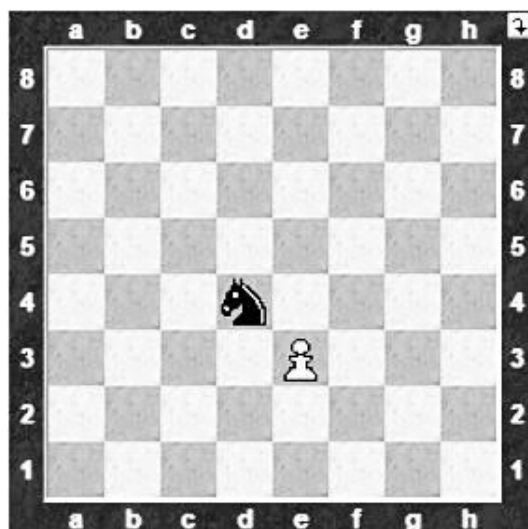
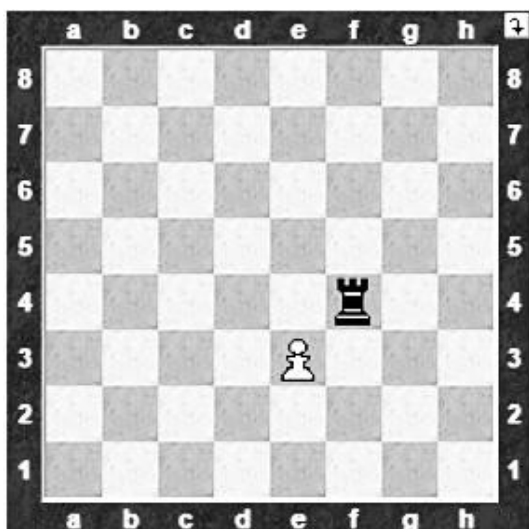
Ақ сарбаз қара фигураларды алады. Қара сарбаз ақ фигураларды алады. **Сарбаздар артқа қарай жүрмейді!**

Ақ сарбаз қара тураны алады.

Қара сарбаз ақ атты алады.

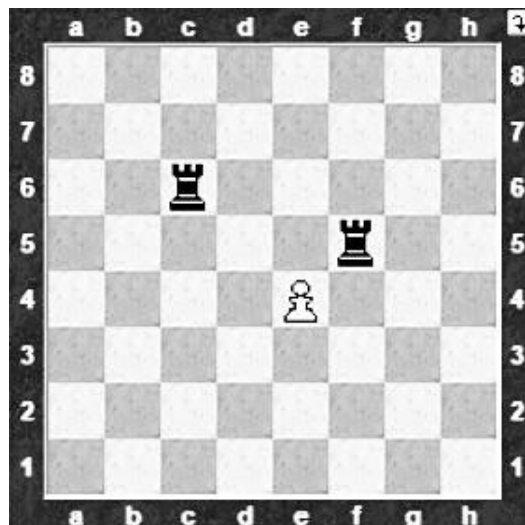
3-жаттығу. Ақ сарбазбен қара фигураны алуды орында. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

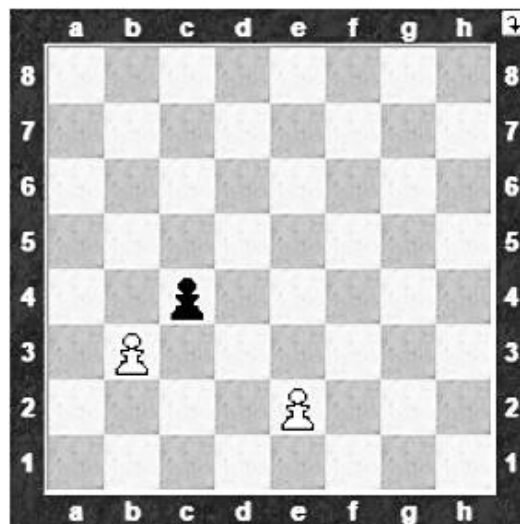
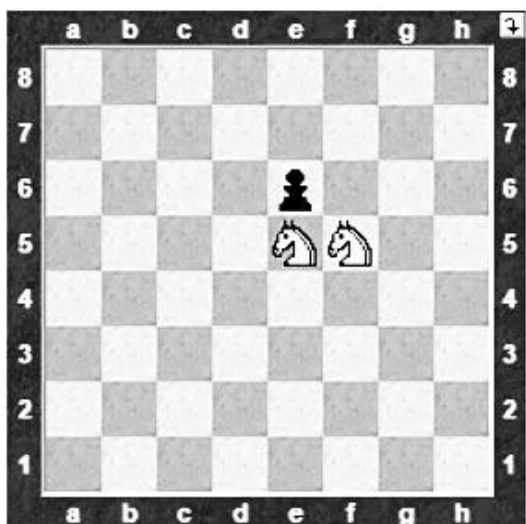
Қара сарбазбен ақ фигураны ал. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

4-жаттығу. Ақ сарбаз тек бір қара фигураны ғана алады. Қандай? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара сарбаз тек бір ақ фигураны алады. Қандай? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

5-жаттығу. Ақ сарбаз барлық қара фигураларды алады. Бір жүріс кезінде ақ сарбаз бір қара фигураны алуға болады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

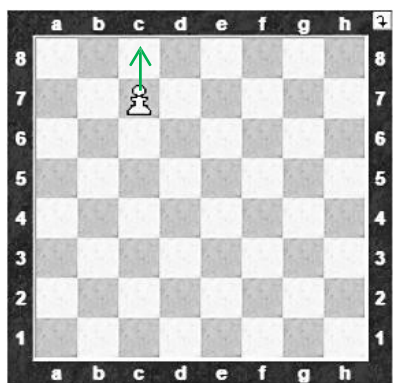
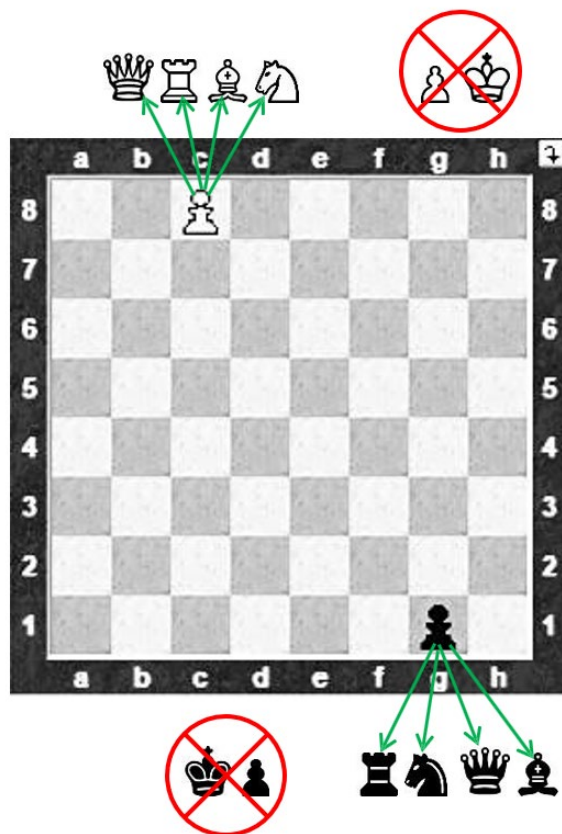
Барлық ақ фигураларды қара сарбазбен алуға болады. Бір жүріс кезінде қара сарбаз бір ақ фигураны алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

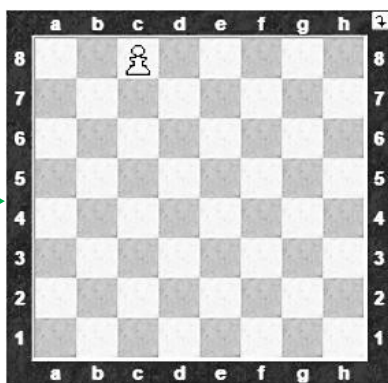
Сарбаздың айналуы.

Ақ сарбаз 8-көлденеңде, ал қара сарбаз 1-көлденеңге жеткенде **төрт фигураның біріне айналуына болады: уәзір, тура, піл, ат.** Нақты қандай фигура екенін ойыншының қалауы.

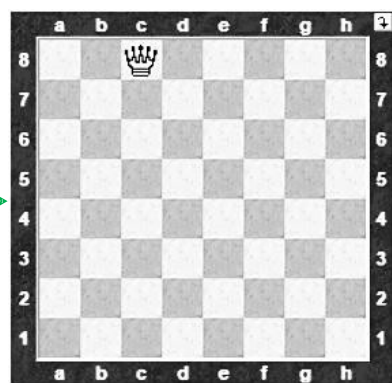
Сарбаз патшаға айнала алмайды немесе сарбаз болып қалуына болмайды.

Ақ сарбаз с8 шаршыға жүреді.

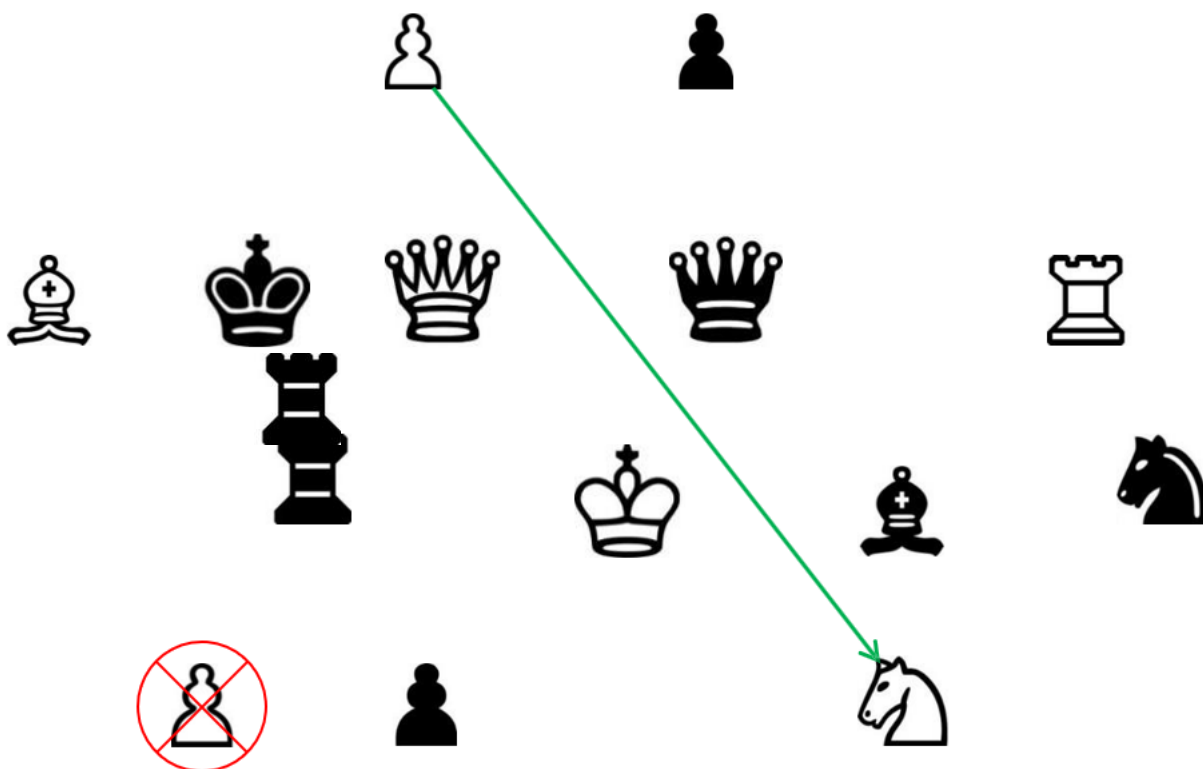

Ақ сарбаз 8-шаршыға шықты.
Сарбаз одан әрі жүре алмайды.

Ақ сарбазды ақ уәзірге айналады.
Сарбазды уәзірге айналдыр.

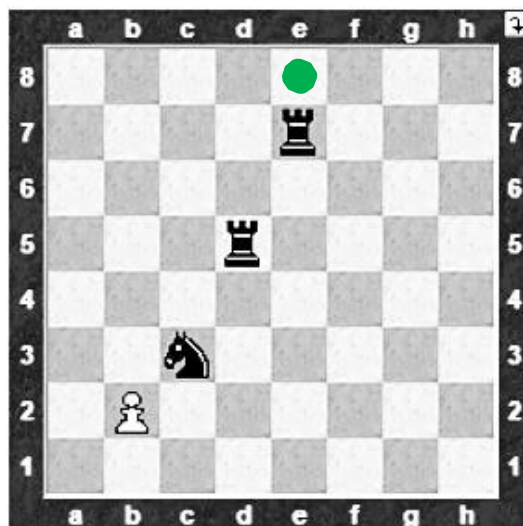
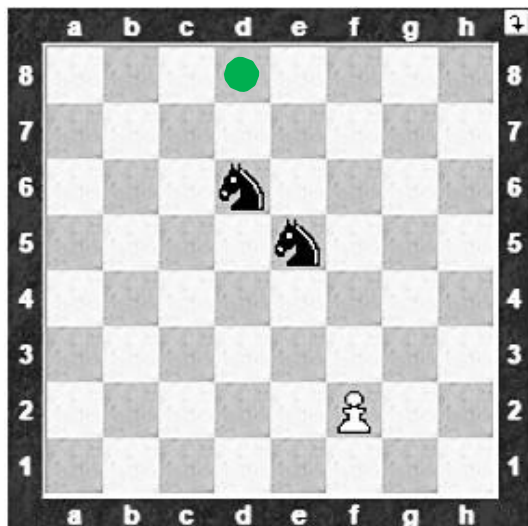
6-жаттығу. Ақ және қара сарбаз қандай фигураларға айналуы мүмкін? Ақ сарбаз ақ, ал қара сарбаз қара фигураға айналады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет. Сарбаз айнала алмайтын фигураларды сыз.

7-жаттығу. Әр қатардағы шахмат сөзін тап.

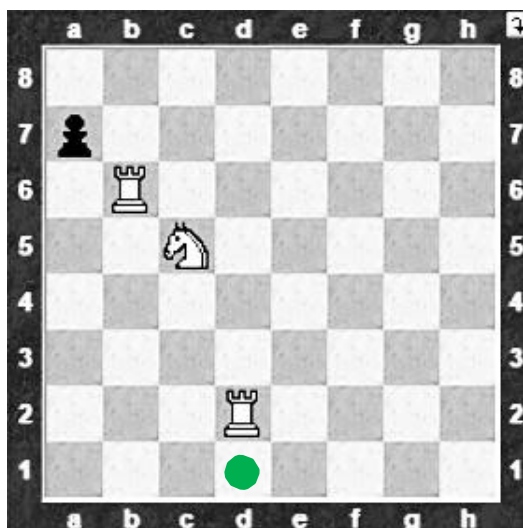
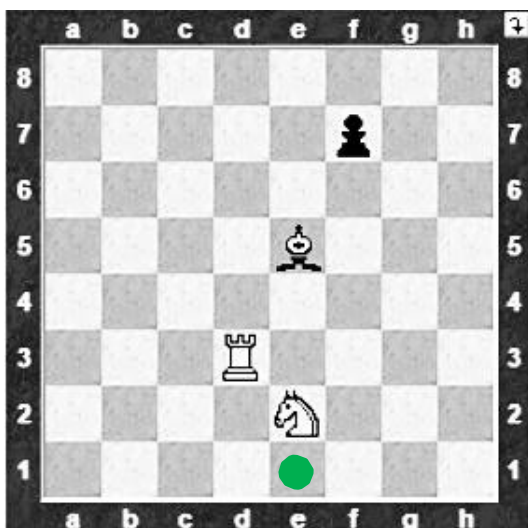
ҚАЙЫҚ	ТУРА	КЕМЕ	КАТЕР
АСЫҒЫС	ӨТКЕЛ	САРБАЗ	ЖАЯУ

8-жаттығу. Ақ сарбазбен шеңбермен белгіленген шаршыға жүр. Ақ сарбаз жүре алады және қара фигураны ала алады. Жүрісті және алуды тек ақ сарбаз жасайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

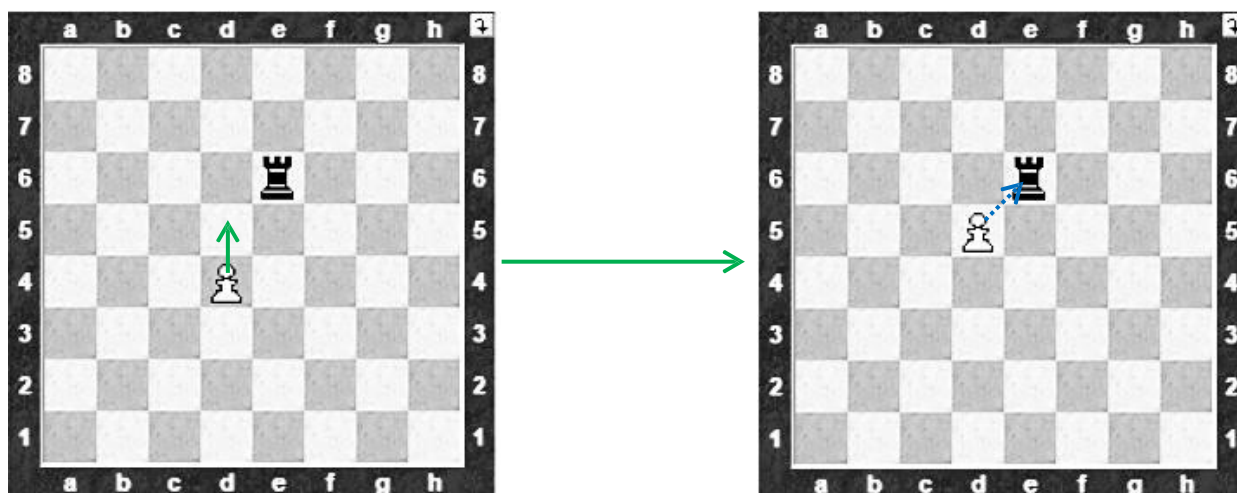
Ақ сарбаз қандай фигураға айналады?

Қара сарбазды шеңбермен белгіленген шаршыға жүр. Тек қара сарбаз жүреді және ақ фигураларды алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара сарбаз қандай фигураға айналады?

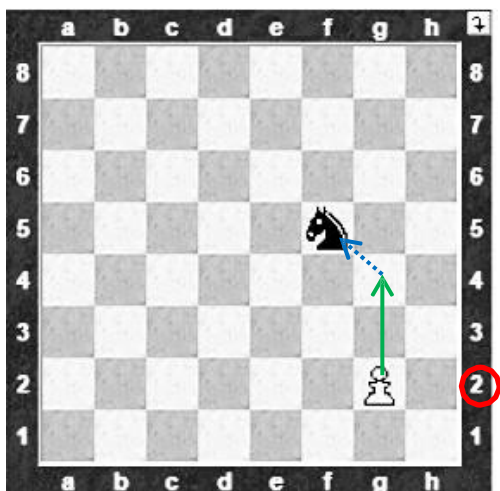
Сарбаз басқа түсті фигураларға шабуыл жасай алады. Ақ сарбаз қара, ал қара сарбаз ақ фигураларға шабуыл жасайды. Шабуыл - бұл фигураны алу қаупін тудыру әдісі.

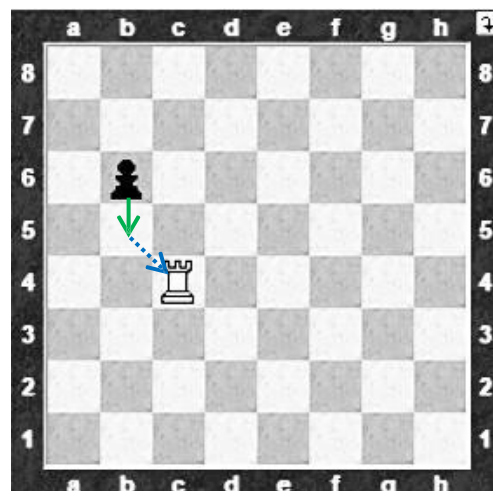
Ақ сарбаз d5 шаршыға шығып, қара тураға қиғаш шабуыл жасайды.

Сарбаз тігінен жүріп, қиғаш шабуыл жасайды!

Ақ сарбаздың (бастапқы позициядан) және қара сарбаздың қалай шабуыл жасайтыны туралы көбірек мысалдарды қарастырайық.

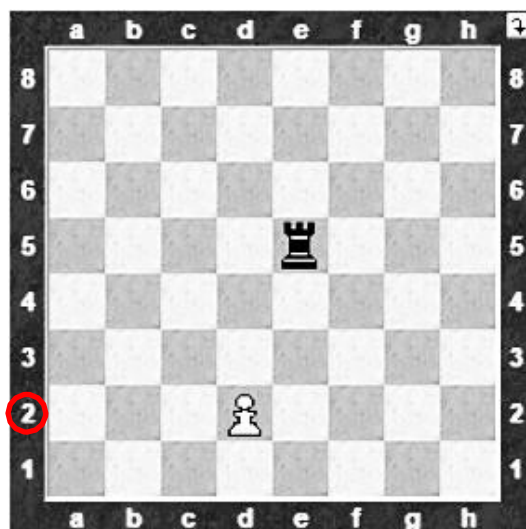

Ақ сарбаз g4 шаршыға шығып, қара атқа шабуыл жасайды.

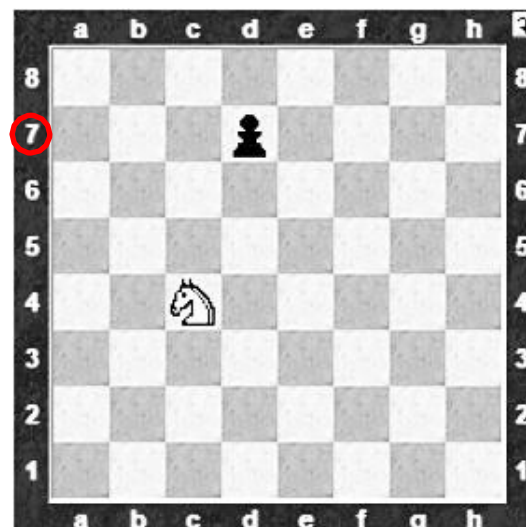

Қара сарбаз b5 шаршыға барып, ақ тураға шабуыл жасайды.

9-жаттығу. Қара фигураға ақ сарбазбен шабуыл жасайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

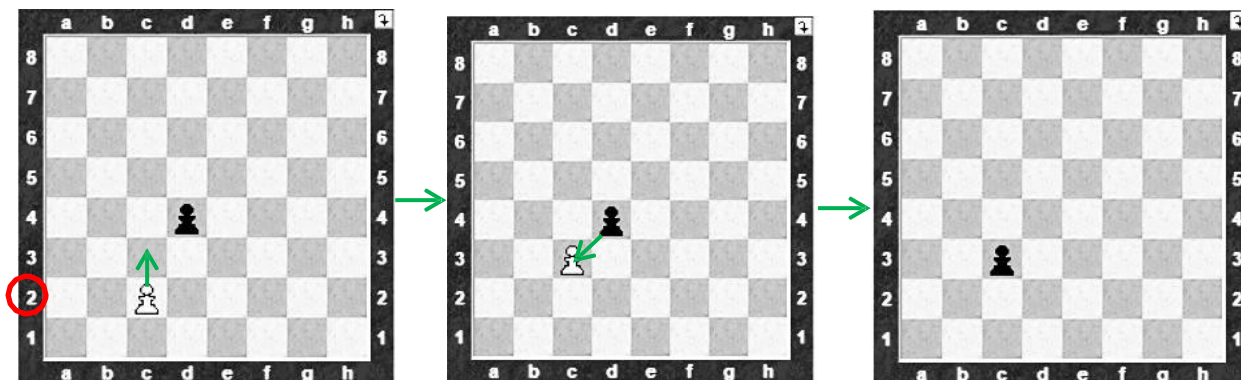
Ақ фигураға қара сарбазға шабуыл жасайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

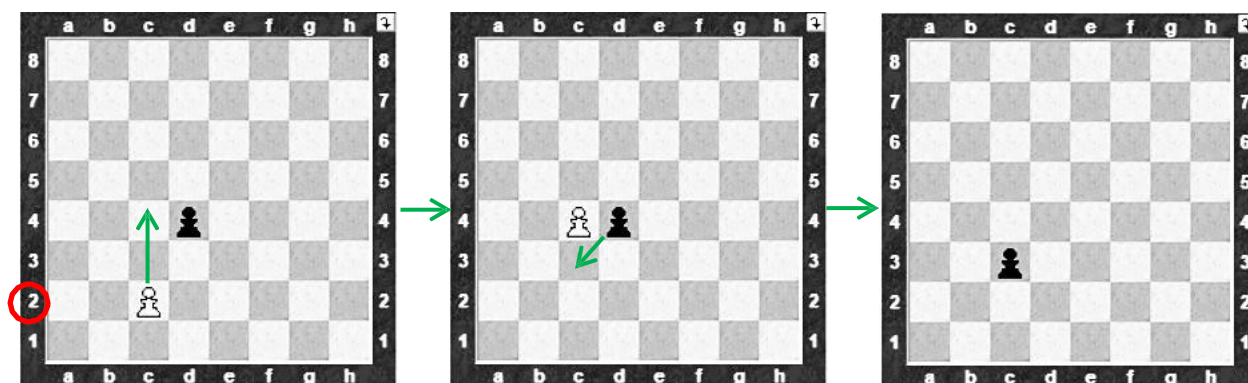
Өткелде алу.

Сарбаздың тағы бір қызық әдісі бар – ол өткелде алу.

Төмендегі позицияларды қара. с2 шаршыдағы ақ сарбаз (бастапқы позициядан) с3 шаршыға жүреді. Сонда d4 шаршыдағы қара сарбаз ақ сарбазды алады.

Бастапқы позициядағы ақ сарбазды тігінен 2 шаршыға алға жылжыта алатынын білесің. Төмендегі позицияларды қара.

Бастапқы позициядағы ақ сарбаз 2 шаршыға алға жүреді және оны қара сарбазбен алуы мүмкін с3 шаршысынан өтеді.

Бірақ сарбаз ақ сарбазды әлі де алу мүмкіндігі бар – өткелде алу

Ақ сарбаз тақтадан алынып, қара сарбаз с3 шаршыға тұрады.

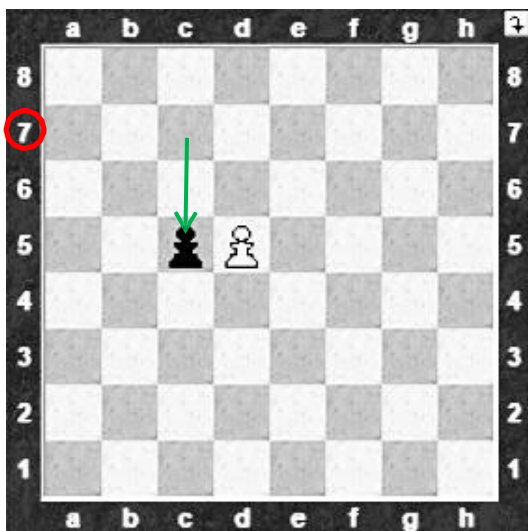
Ақ сарбаз өткен с3 шаршы қорғалған шаршы деп аталады.

Алу тек сарбаздар үшін жұмыс істейді, олардың біреуі бастапқы позициядан 2 шаршыға өтіп, қорғалған шаршыға өтеді.

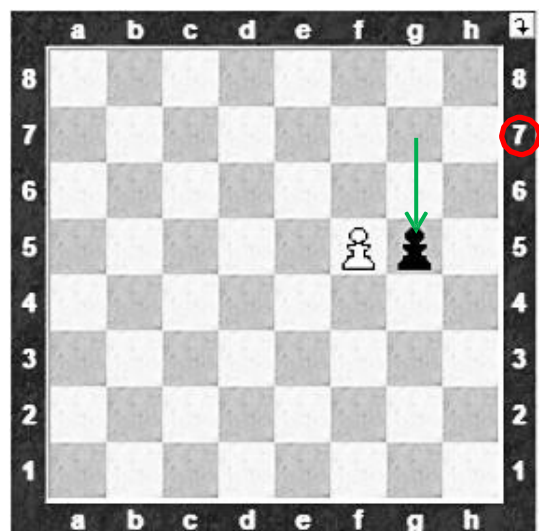
Сарбазды өткелде алуды жылдап орындау керек, келесі жүрісте бұл мүмкіндік жойылады.

10-жаттығу. Өткелде алу кезінде ақ сарбаз қара сарбазды алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

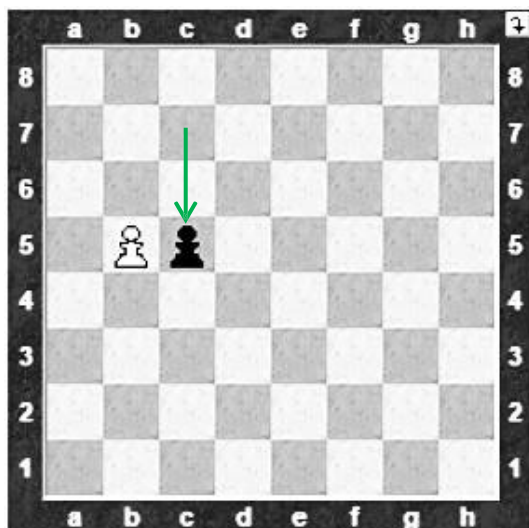
Қара сарбаз c7 шаршысынан c5 шаршысына жүрді.

Қара сарбаз g7 шаршысынан g5 шаршысына e шаршыға жүрді.

11-жаттығу. Өткелде алу ақ сарбаз қара сарбазды ала ма? Дұрыс жауапты айналдыраңыз.

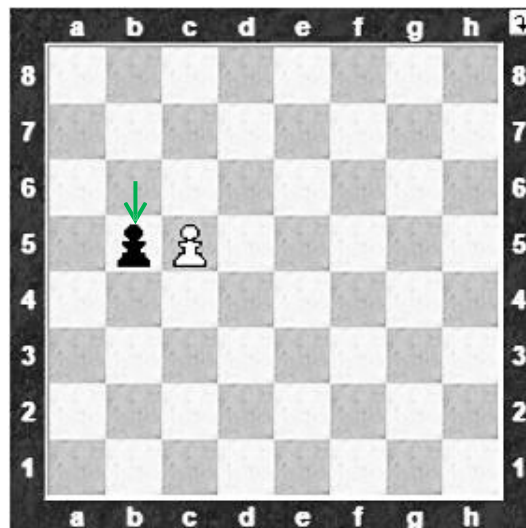
c7 шаршыдағы қара сарбаз c5 шаршыға жүрді.

Ия

Жоқ

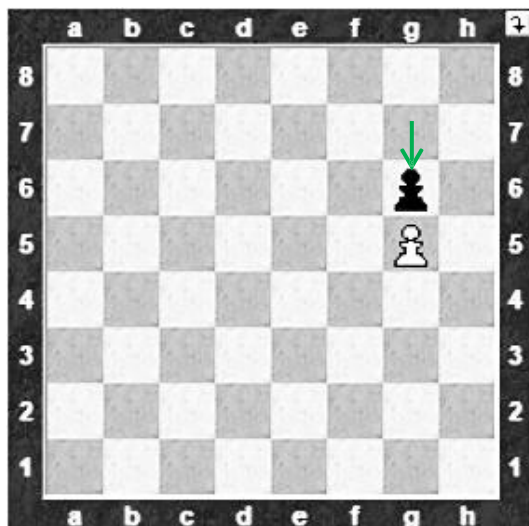
b6 шаршыдағы қара сарбаз b5 шаршыға жүрді.

Ия

Жоқ

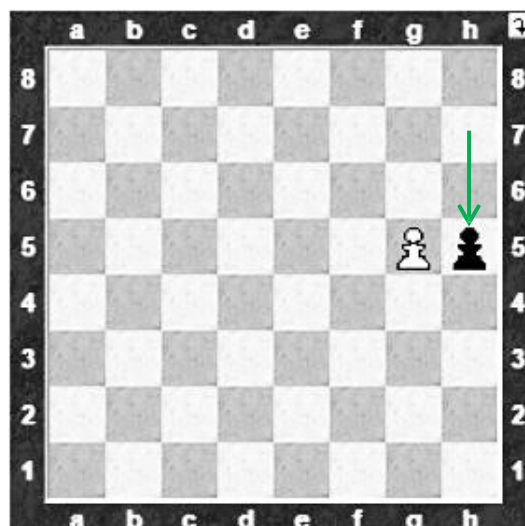
g7 шаршыдағы қара сарбаз g6 шаршыға жүрді.

Ия

Жоқ

h7 шаршыдағы қара сарбаз h5 шаршыға жүрді.

Ия

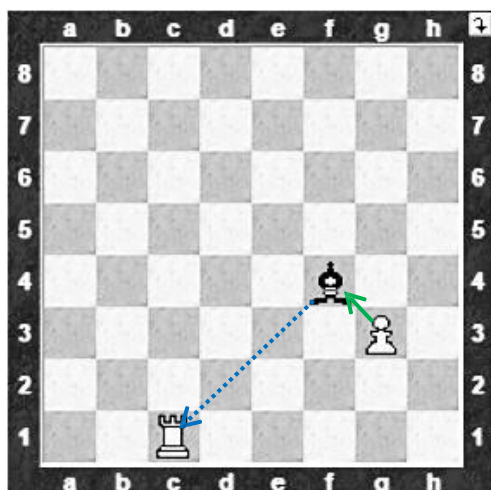
Жоқ

10-тақырып. ҚОРҒАНЫС. ҚОС СОҚҚЫ.

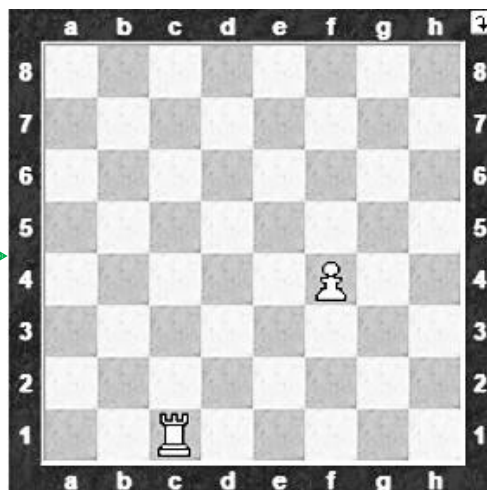
Фигураға басқа ойыншының фигурасы шабуыл жасағанда, оны қорғау керек. Фигураны қорғаудың үш әдісі бар:

1. шабуыл жасайтын фигураны алу;
2. шабуылдан қашып басқа шаршыға өту;
3. фигураны басқаның фигурамен қорғау.

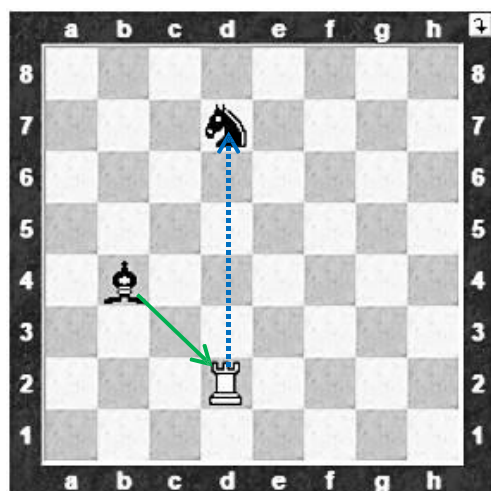
1. Шабуыл жасаған фигураны алу.

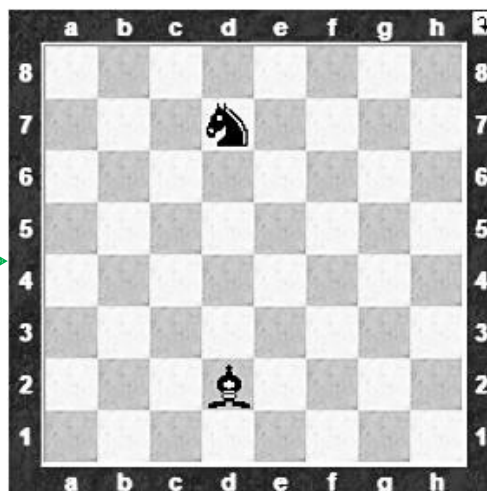
Қара піл ақ тураға шабуыл жасайды.
Ақ сарбаз қара пілді алады.

Ақ сарбаз қара пілді алады.
Қара піл ақ тураға шабуыл жасамайды.

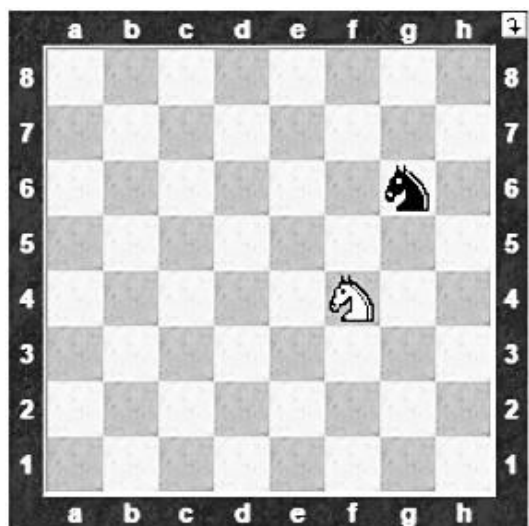
Ақ тура қара атқа шабуыл жасайды.
Қара піл ақ тураны алады.

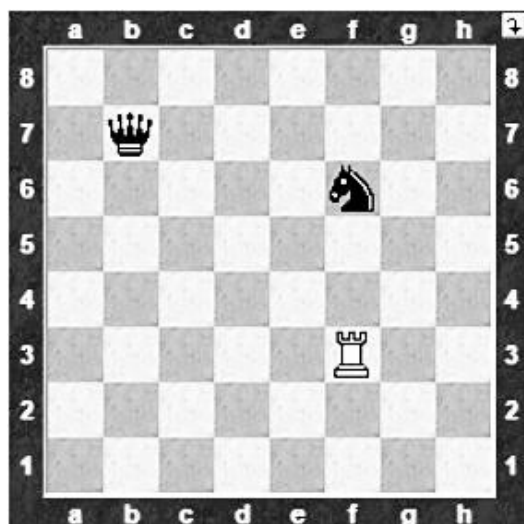
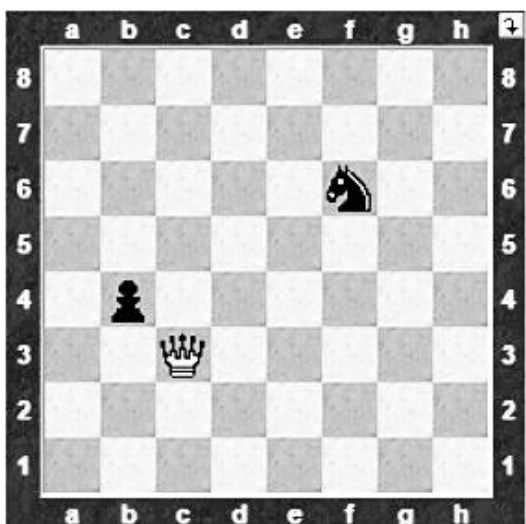
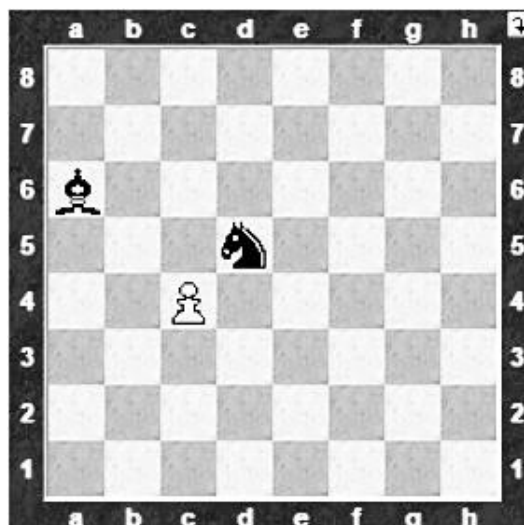
Қара піл ақ тураны алады.
Ақ тура қара пілге шабуыл жасамайды.

1-жаттығу. Ақ атқа шабуыл жасаған қара фигураны алу. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

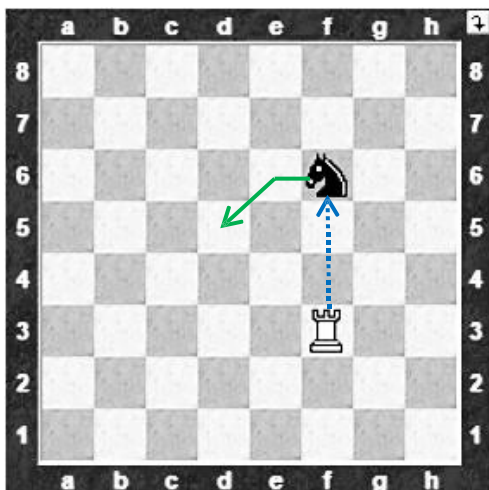

2-жаттығу. Қара атқа шабуыл жасаған ақ фигураны алу. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

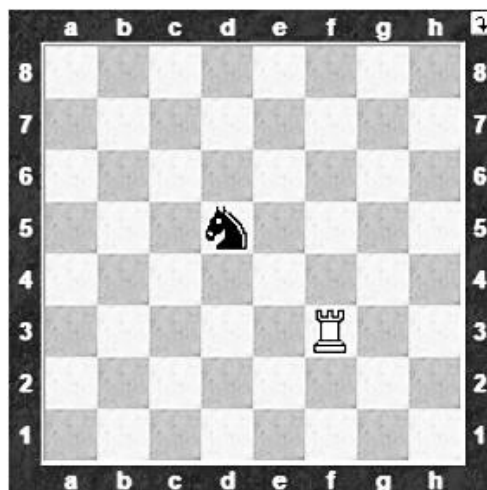

2. Шабуылдан басқа шарға жүру арқылы қорғану.

Ғ3 шаршыдан ақ тура қара атқа шабуыл жасады.

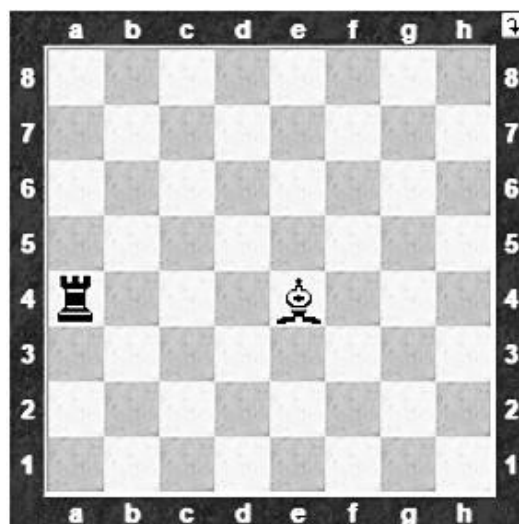
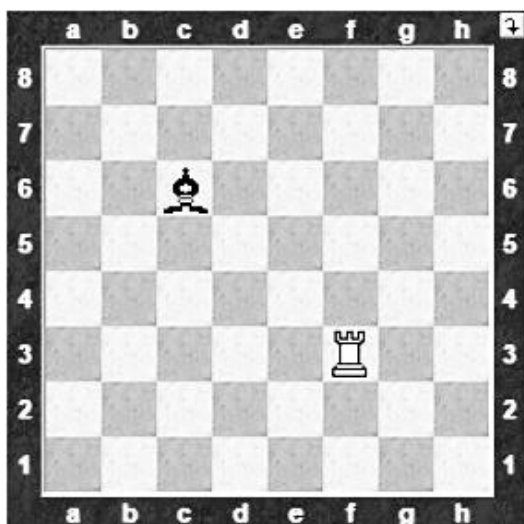

Ат ed5 шаршығы шабуылдан қашу үшін жүреді.

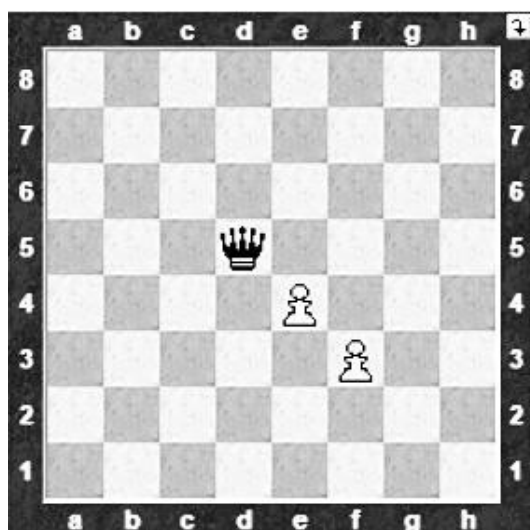
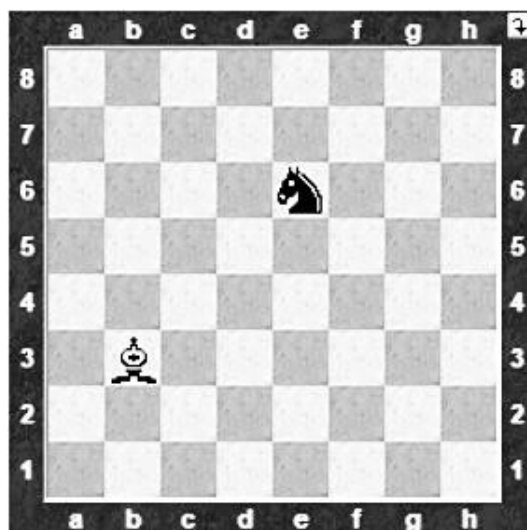

Ақ тура қара атқа шабуылдамайды.

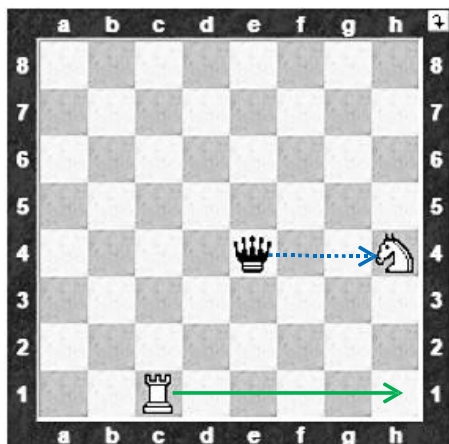
3-жаттығу. Ақ фигура шабуылынан кету керек. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

4-жаттығу. Қара фигура шабуылынан қорған. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

3. Фигураны басқа фигурамен қорғау.

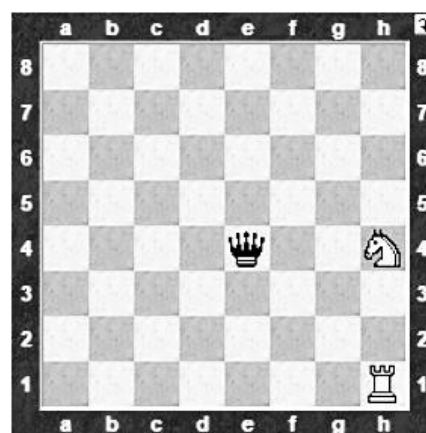

Е4 шаршыдағы қара уәзір ақ атқа шабуыл жасайды.

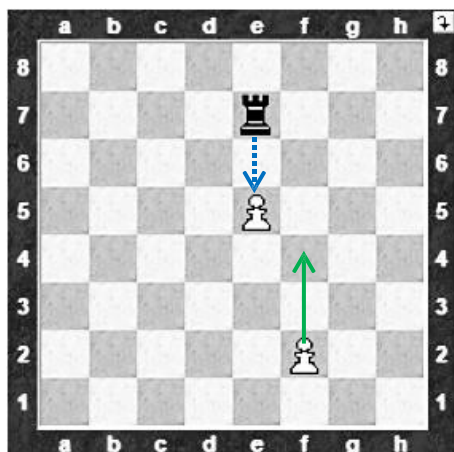
Аттың жүрісі жоқ. Егер ақ ат g6, f5, f3, g2 шаршысына жүрсе, оны қара уәзір алады.

Ақ атты тағы бір ақ фигурамен қорғау керек. Бұл позицияда ақ ат ақ тураны қорғайды.

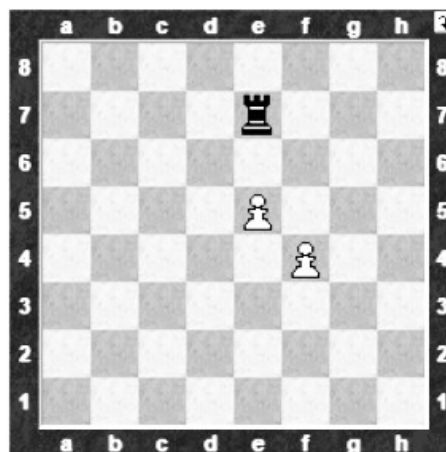
Ақ тура h1 шаршыға шығып, ақ атты қорғап тұр. Қара уәзір ақ атты, ал оны (қара уәзірді) ақ тура алады.

Қорғаудың тағы бір мысалы.

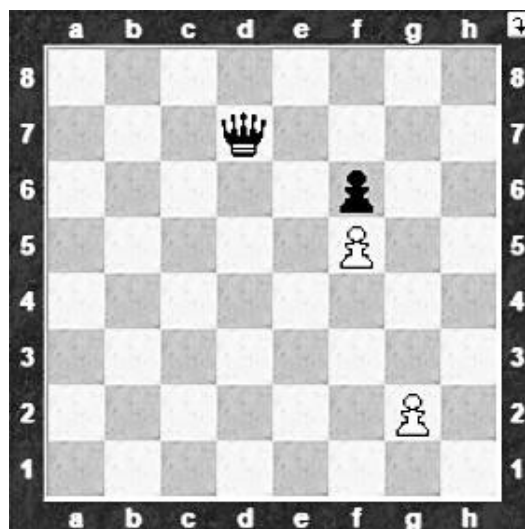
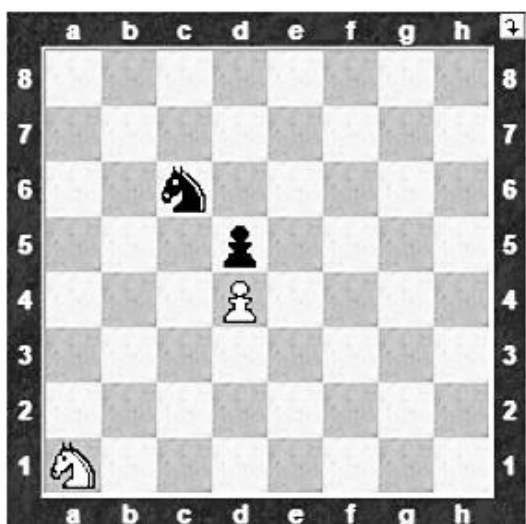
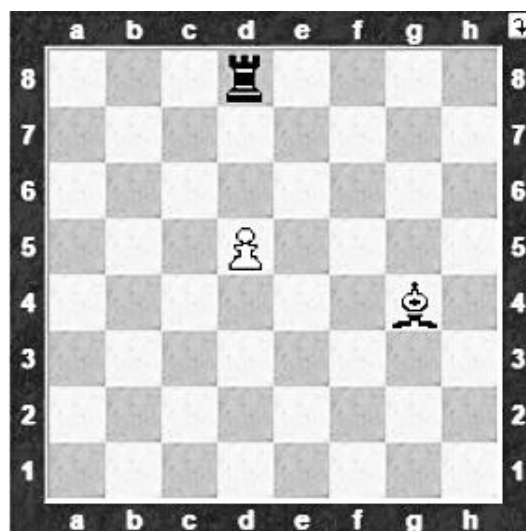

Қара тура ақ сарбазға е5 шаршыда шабуыл жасайды.

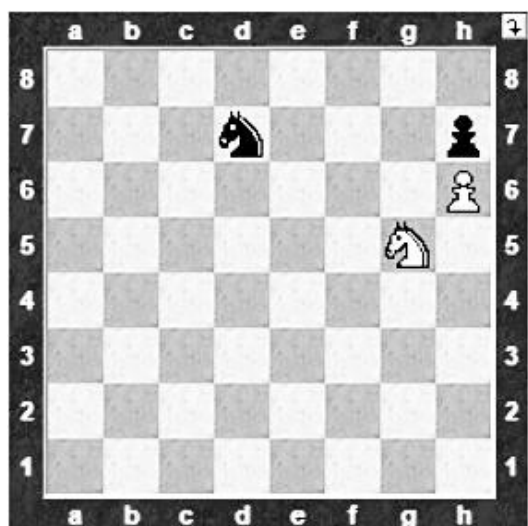

f2 шаршыдағы ақ сарбаз f4 шаршыға шығып, е5 ақ сарбазын қорғайды.

5-жаттығу. Ақ сарбазды басқа ақ фигура қорғайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

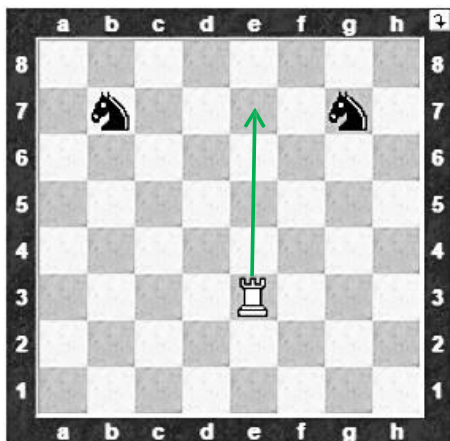

6-жаттығу. Қара сарбазды басқа қара фигурамен қорға. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

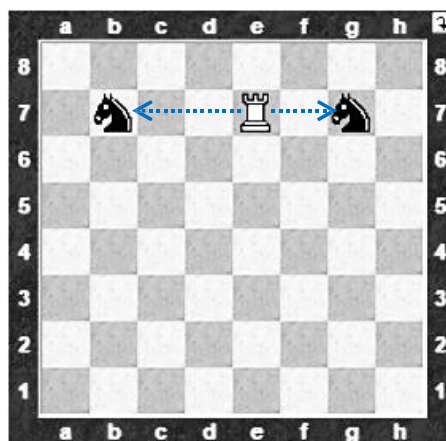

Қос соққы.

Кез келген шахмат фигурасы **әртүрлі (қарсы) екі фигураға** бірден шабуыл жасай алады. Мұндай шабуылды **қос соққы** деп атайды.

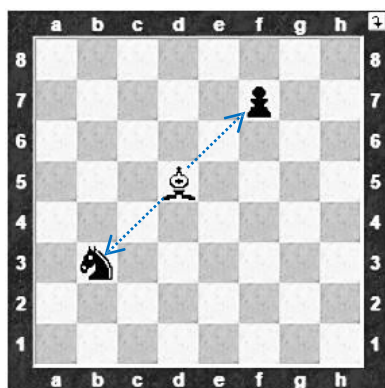

Ақ тура е7 шаршыға шығып, бірден екі қара атқа шабуыл жасайды.

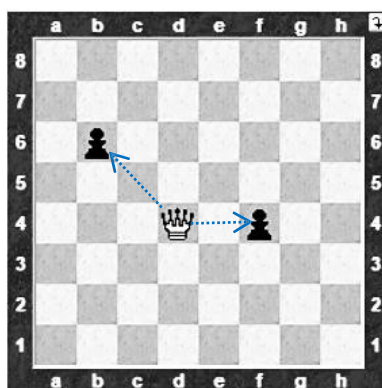

Ақ турамен қос соққы.

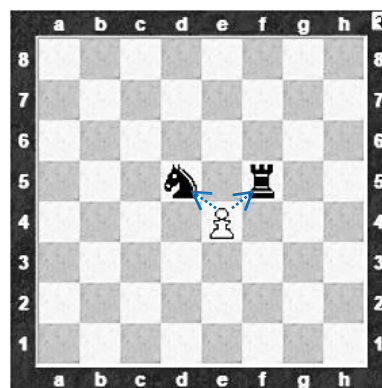
Қос соққының басқа мысалдарын қарастырайық.

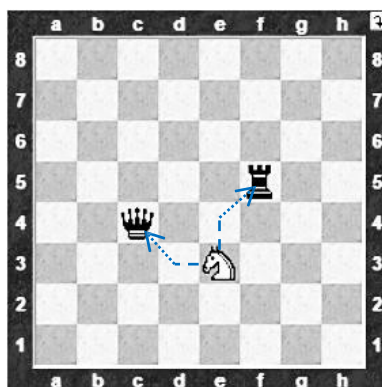
Ақ пілмен қос соққы.

Ақ уәзірмен қос соққы.

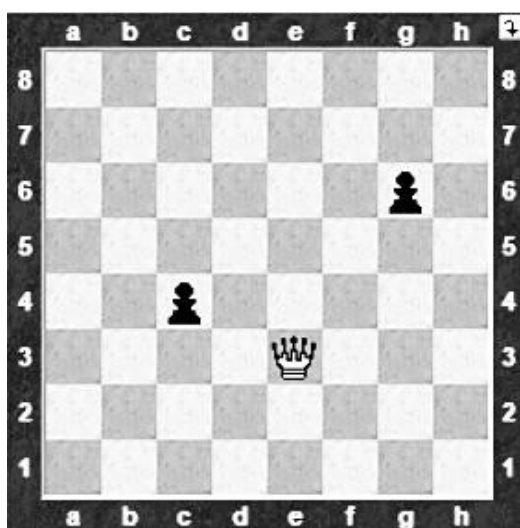
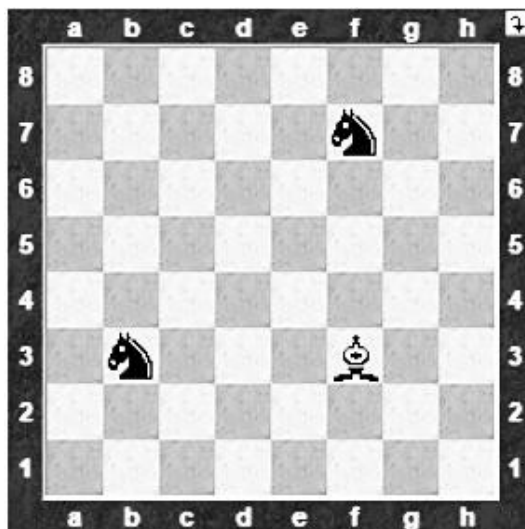
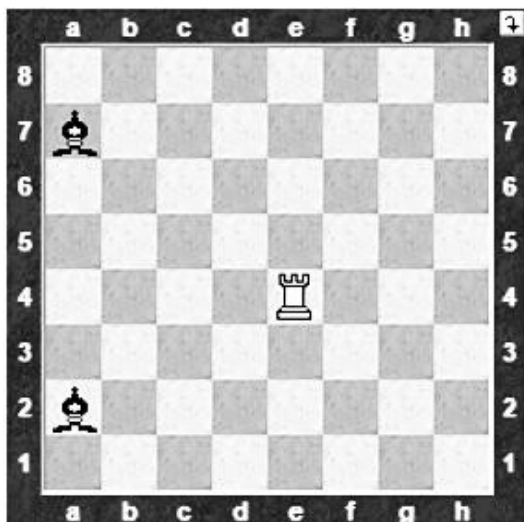

Ақ сарбазбен қос соққы.

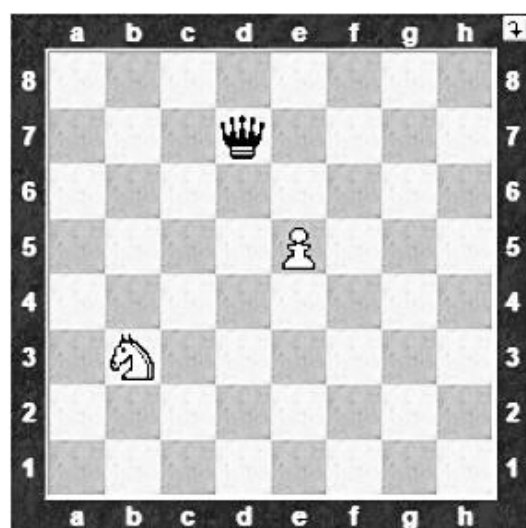
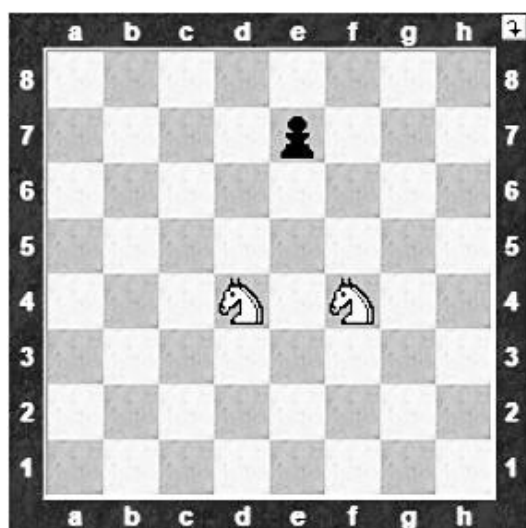
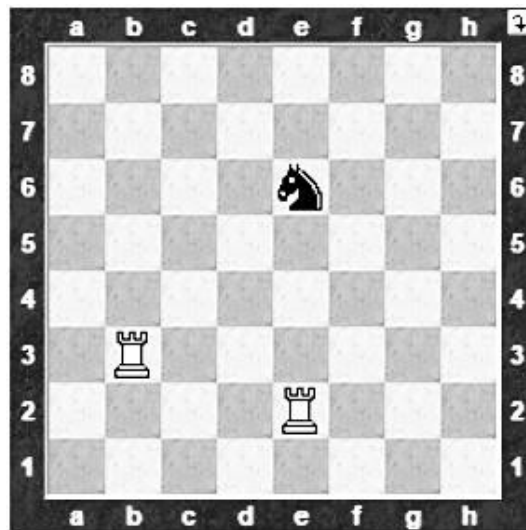

Ақ атпен қос соққы.

7-жаттығу. Ақ фигурамен қос соққы жаса. Ақ фигурамен бірден екі қара фигураға шабуыл жаса. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

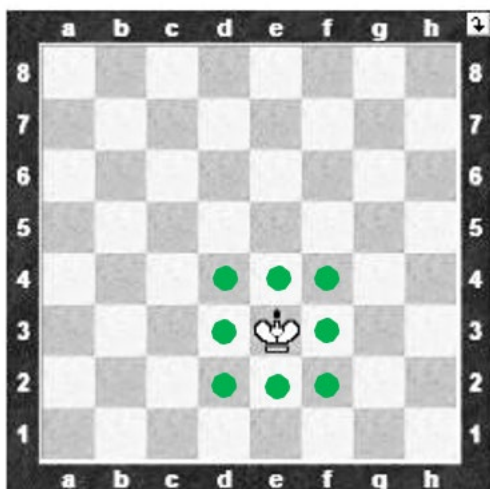

8-жаттығу. Қара фигурамен қос соққы жаса. Қара фигурамен бірден екі ақ фигураға шабуыл жаса. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

11 -тақырып. ПАТША.

Патша - шахматтағы ең маңызды фигура. Патша фигурасыз ойнауға болмайды. Патшадан басқа кез келген шахмат фигурасын алуға болады. Патшаны алуға болмайды.

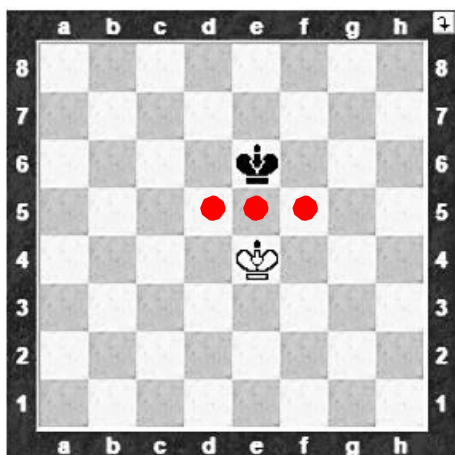
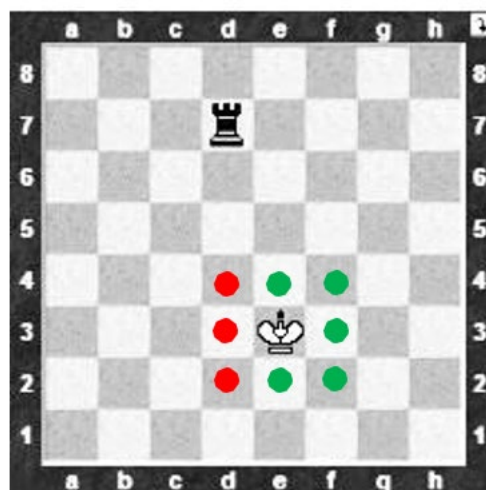

Патша бір уақытта бір шаршыда көлденең, тік және диагональ бойынша жүре алады.

Патша - ерекше фигура, ол қарсылас фигуралардың алдында тұра алмайды.

Ақ патша қара фигуралардың шабуылында қозғала алмайды. Қара патша ақ фигуралардың шабуылында қозғала алмайды.

Қара тура ақ патшаға d2, d3, d4 шаршысына жетуге мүмкіндік бермейді.

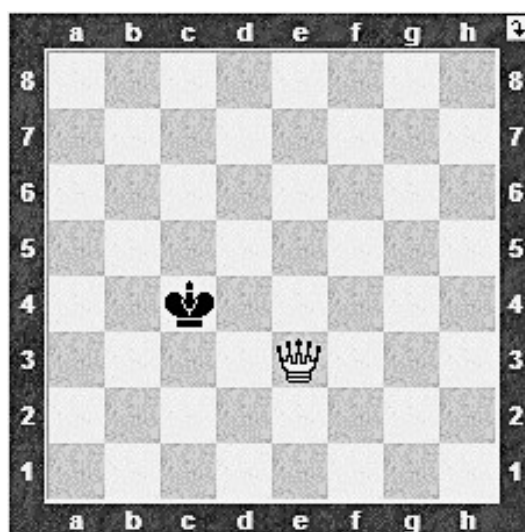
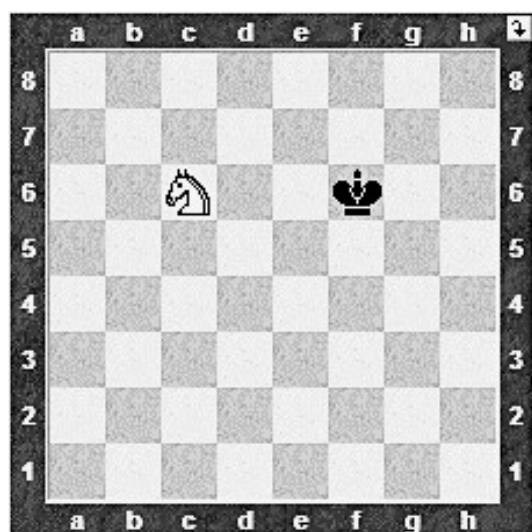
Шахматта патшалар жақындамайды!

Ақ патша d5, e5, f5 шаршысына жүре алмайды. Қара патша d5, e5, f5 шаршыға жүре алмайды.

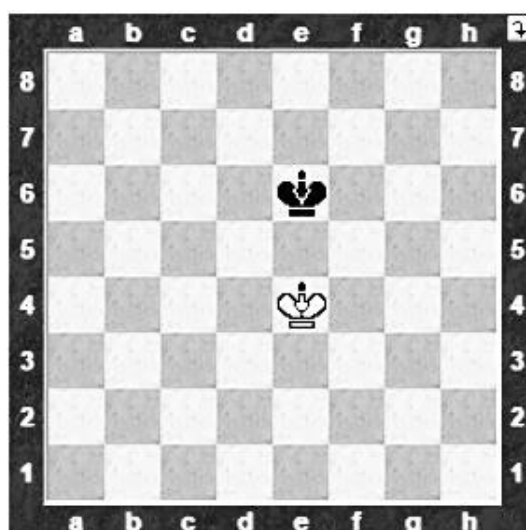
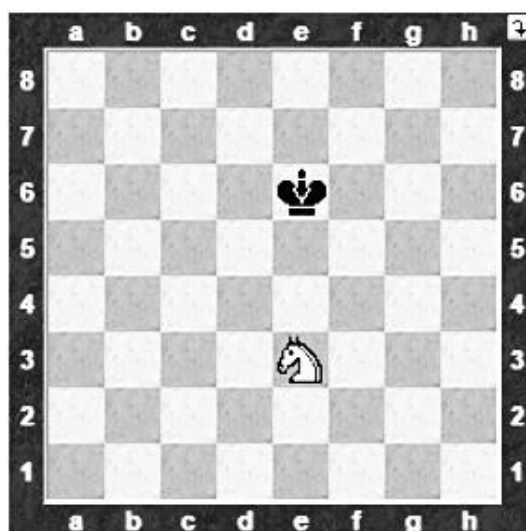
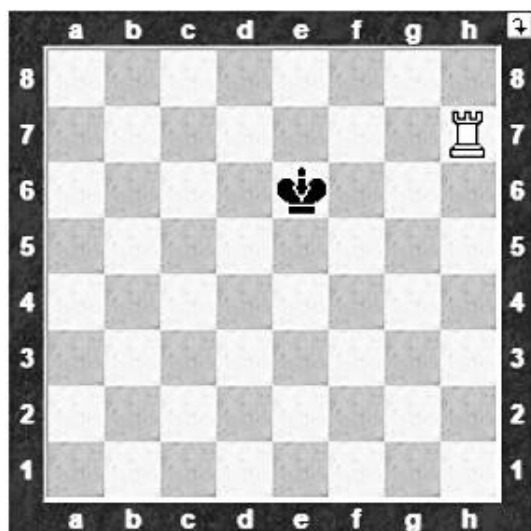
1-жаттығу. Ақ патша жүре алатын шаршыларда шеңбер сыз. Абай бол! Ақ патша қара фигуралардың шабуылынан қозғала алмайды.

Қара патша қозғала алатын шаршыны шеңбермен сыз. Абай бол! Қара патша ақ фигуралардың шабуылынан қозғала алмайды.

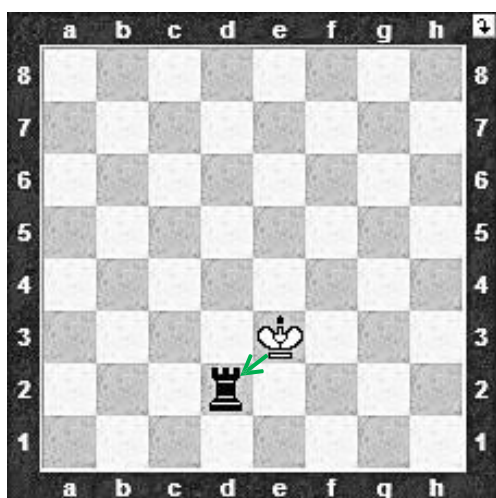

2-жаттығу. Қара патша жүре алатын шаршыларды шеңбермен сыз. Абай бол! Қара патша ақ фигуралардың шабуылынан жүре алмайды.

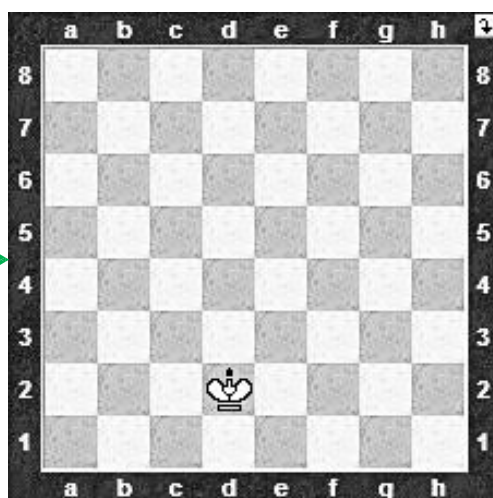

Патшалар жақындамайды!

Патша қарсы фигура қалай жүрсе, дәл солай алады: бір шаршы көлденең, тік және диагональ бойынша. Ақ патша қара фигураларды алады. Қара патша ақ фигураларды алады.

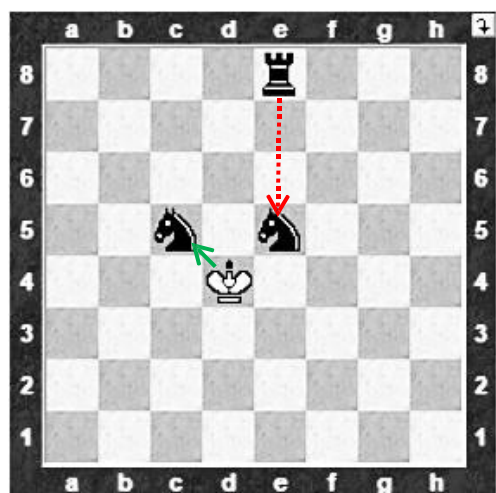

Ақ патша қара тураны басып алады.

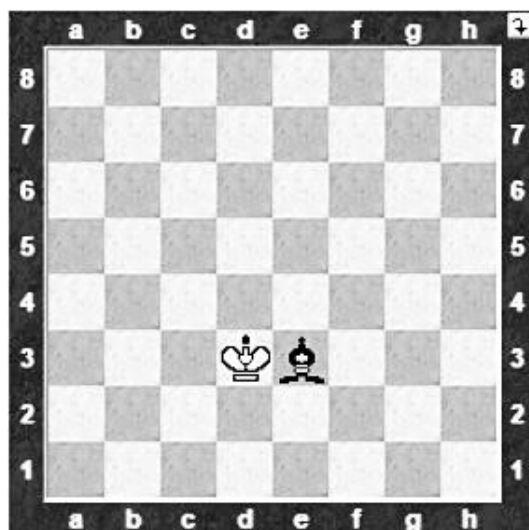
Ақ патша қара тураның орнына тұрады.

Патша қорғалған фигураны ала алмайды.

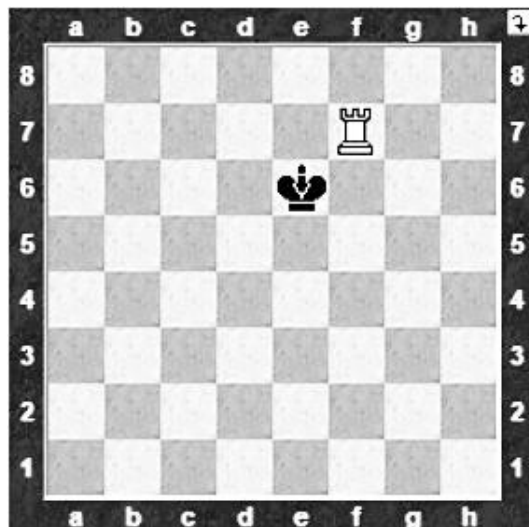

Ақ патша тек е5 шаршыға қара атты ала алады. Ол е5 шаршыдағы қара атты ала алмайды, өйткені бұл атты е8 шаршыда қара тура қорғайды.

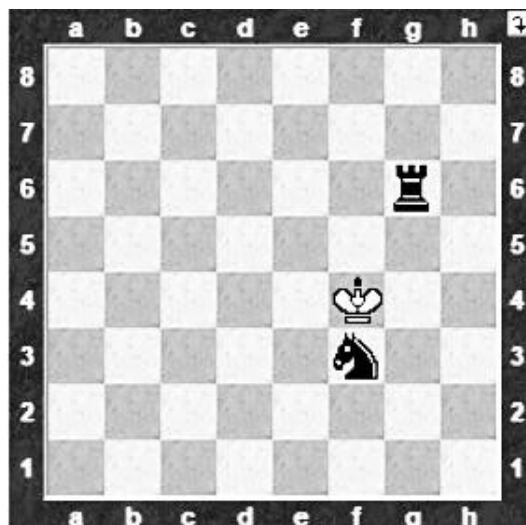
3-жаттығу. Қара фигураны ақ патшамен ал. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

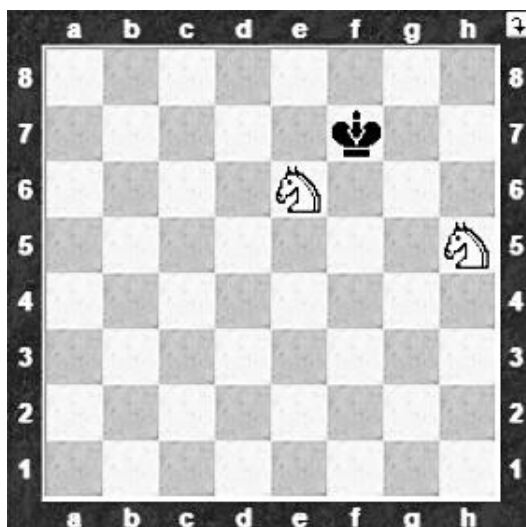
Ақ фигураны қара патшамен ал. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

4-жаттығу. Ақ патша қай қара фигураны алады? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

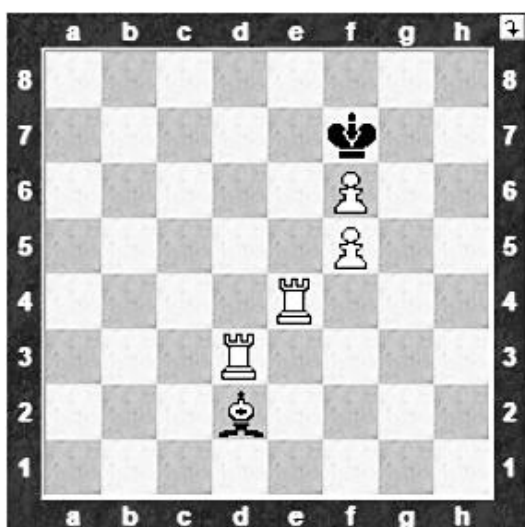
Қара патша қай ақ фигураны алады? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

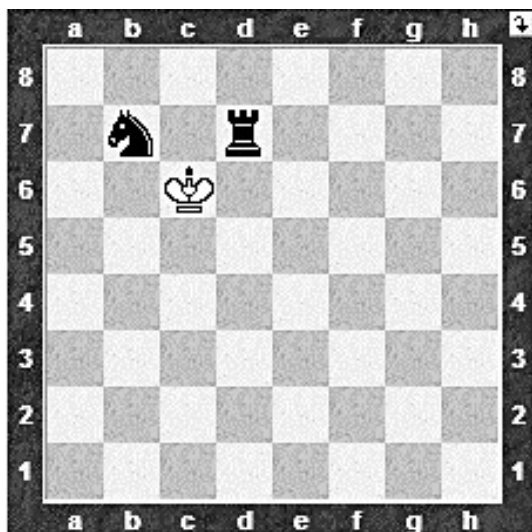
5-жаттығу. Ақ патшамен барлық қара фигураларды ал. Бір жүрумен ақ патша бір қара фигураны алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

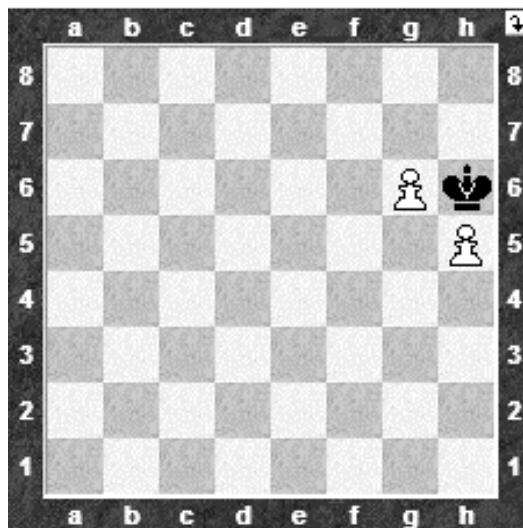
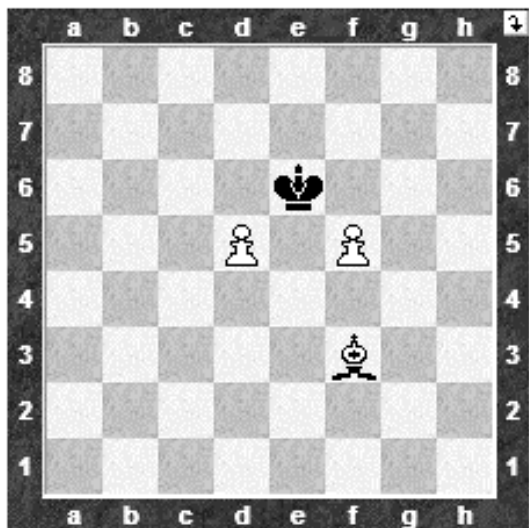
Қара патшамен барлық ақ фигураларды ал. Бір жүріспен ақ патша бір қара фигураны алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

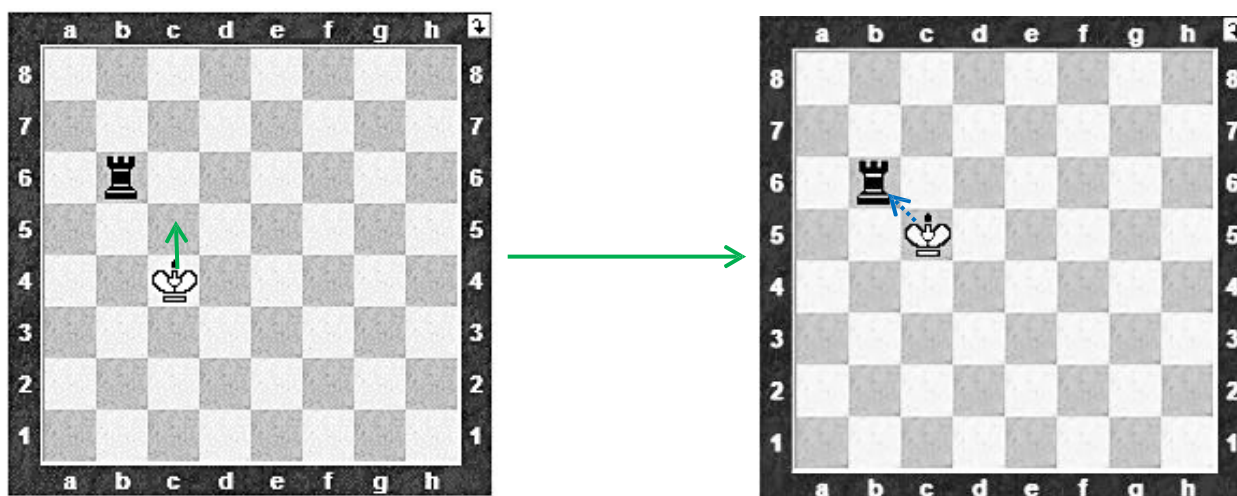
6-жаттығу. Қорғалмаған қара фигураны алу үшін ақ патшаны пайдалан. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қорғалмаған ақ фигураны алу үшін қара патшаны қолдан. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

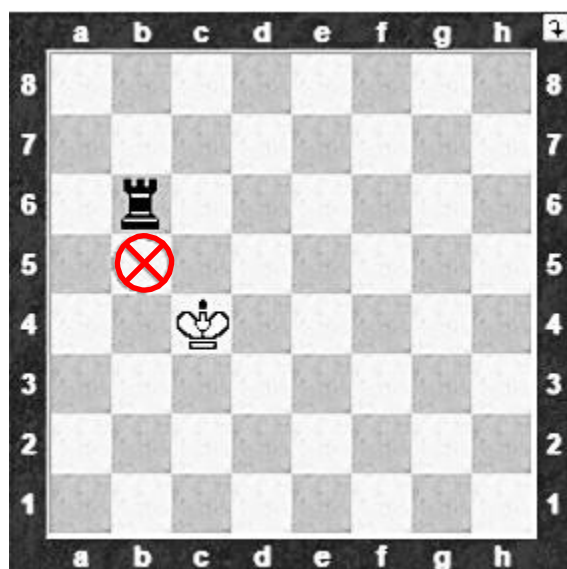

Патша қарсы фигураға шабуыл жасай алады. Ақ патша қара фигураға шабуыл жасайды. Қара патша ақ фигураға шабуыл жасайды. **Шабуыл** – бұл фигураны алу қаупін тудыру.

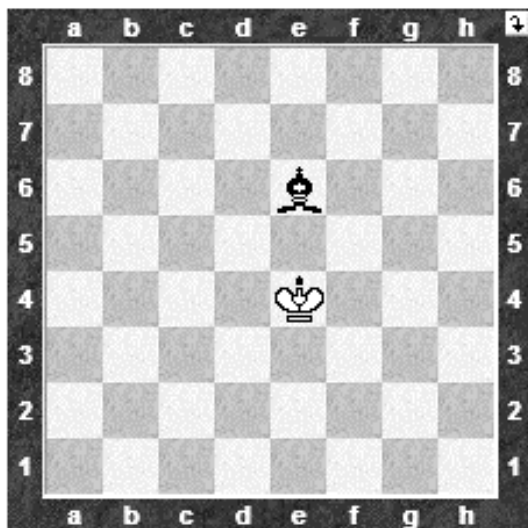

Ақ патша с5 шаршыға тігінен жүріп, қара тураға диагональ бойынша шабуыл жасайды.

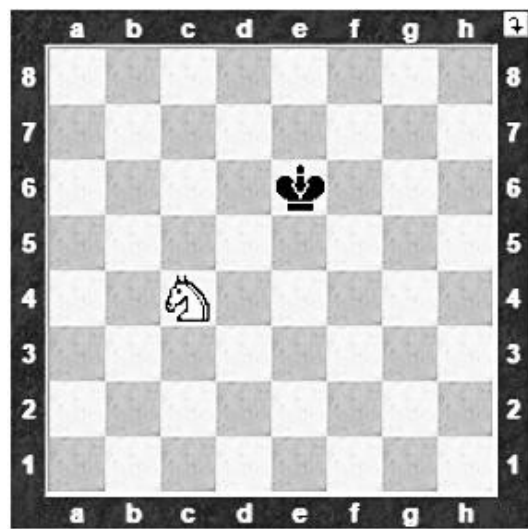
Ақ патша b5 шаршыға жүре алмайды, себебі оған қара тура шабуылдайды.

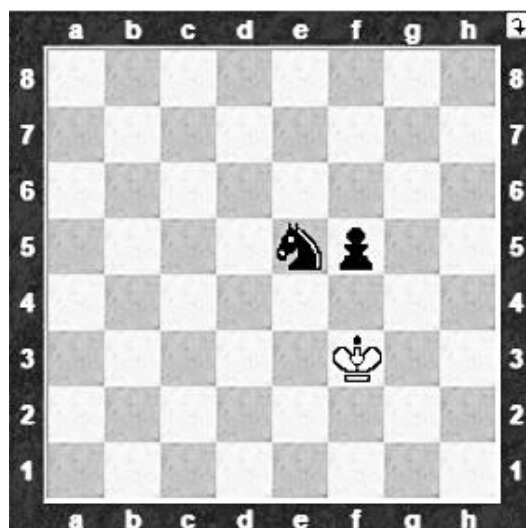
7-жаттығу. Ақ патшамен қара фигураға шабуыл жаса. Сақ бол! Ақ патша қара фигуралардың шабуыл жасаған шаршыларға жүре алмайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

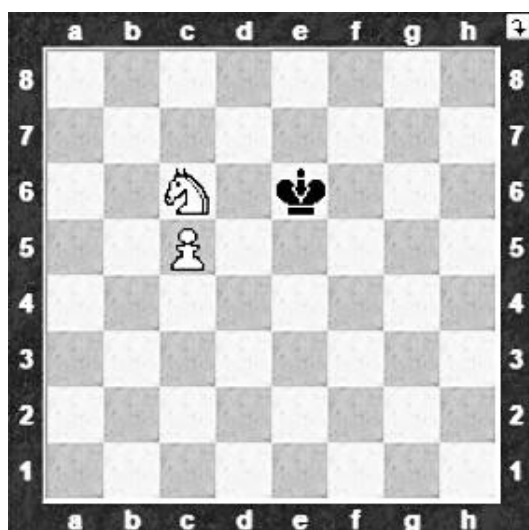
Қара патшамен ақ фигураға шабуыл жаса. Сақ бол! Қара патша ақ фигуралардың шабуылынан қорғала алмайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

8-жаттығу. Ақ патшамен бірден екі қара фигураға шабуыл жаса. Сақ бол! Ақ патша қара фигураға шабуылдайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара патшамен бірден екі ақ фигураға шабуыл жаса. Сақ бол! Қара патша ақ фигуралардың шабуылынан қозғала алмайды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

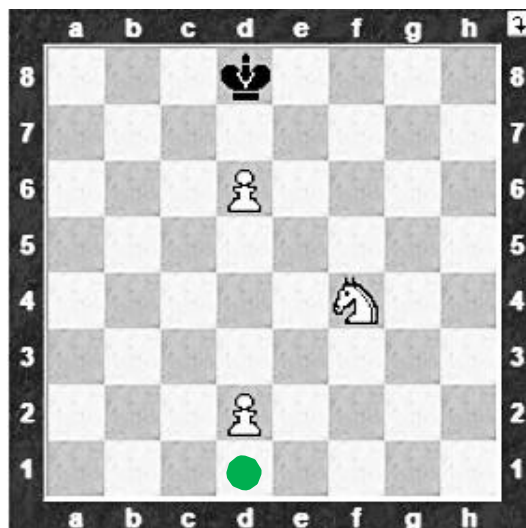
9-жаттығу. Ақ патшаны шеңбермен белгіленген шыршыға жүр. Ақ патша жүреді, шабуыл жасайды және қара фигураларды алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Сақ болыңыз! Ақ патша қара фигуралардың шабуылынан қозғала алмайды.

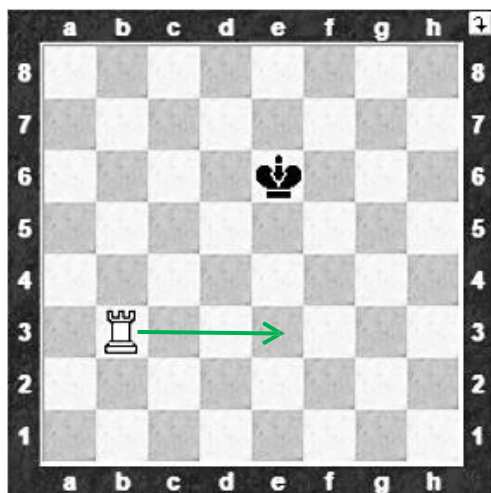
Қара патшаны шеңбермен белгіленген шаршыға апар. Қара патша қозғала алады, шабуыл жасайды және ақ фигураларды басып алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Абай бол! Қара патша ақ фигуралардың шабуылынан қозғала алмайды.

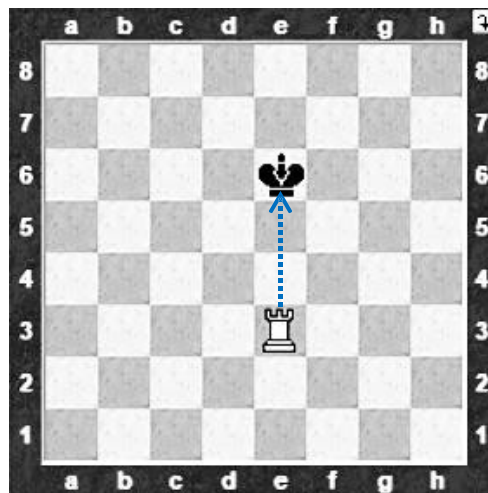

12-тақырып. ШАХ.

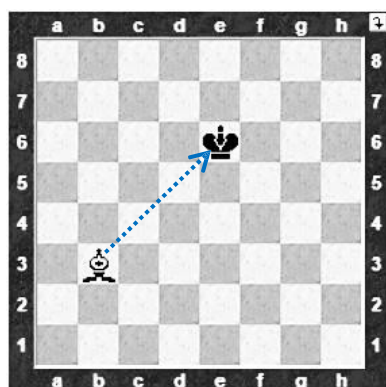
Шах – қарама-қарсы (басқа) түсті фигуралармен патшаға шабуыл жасау. Ақ фигура қара патшаға шах қояды. Қара фигуралар ақ патшаны шах қояды. Ақ патша қара патшаға шах қоя алмайды. Ал қара патша ақ патшаға шах қоя алмайды, себебі патшалар жақындап жүре алмайды. Ақ фигуралар қара патшаға қалай шах қоятынын қара.

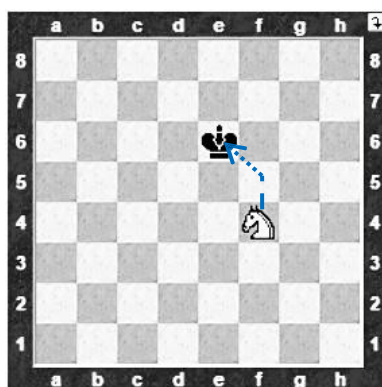
Ақ тура е3 шаршыға барып, қара патшаға шабуыл жасайды.

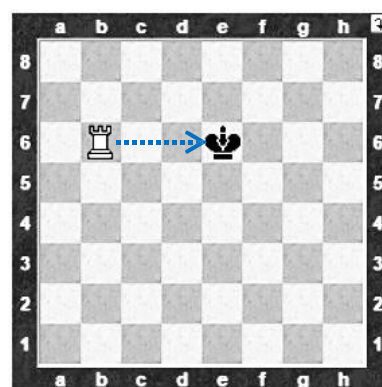
Ақ тура қара патшаға шах қояды.

Ақ піл қара патшаға шах қояды.

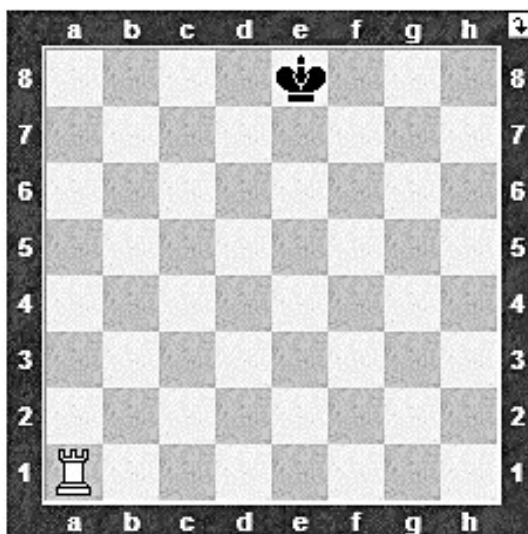
Ақ ат қара патшаға шах қояды.

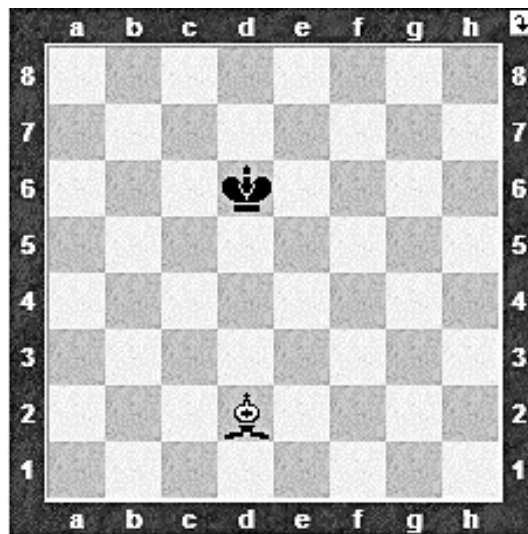
Ақ тура қара патшаға шах қояды.

1–жаттығу. Ақ фигуралармен қара патшаға шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Ақ турамен 2 шах

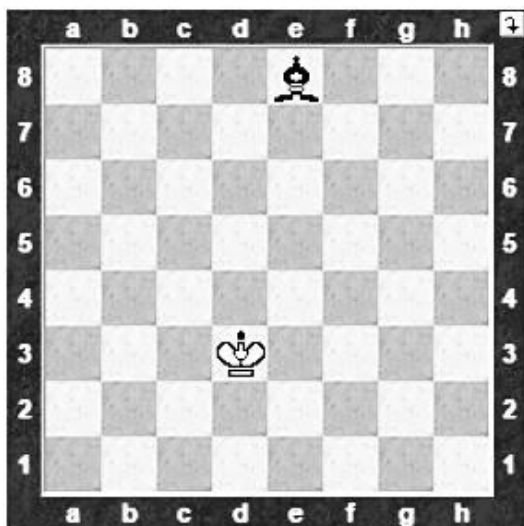

Ақ пілмен 2 шах

Қара фигуралармен ақ патшаға шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара пілмен 2 шах

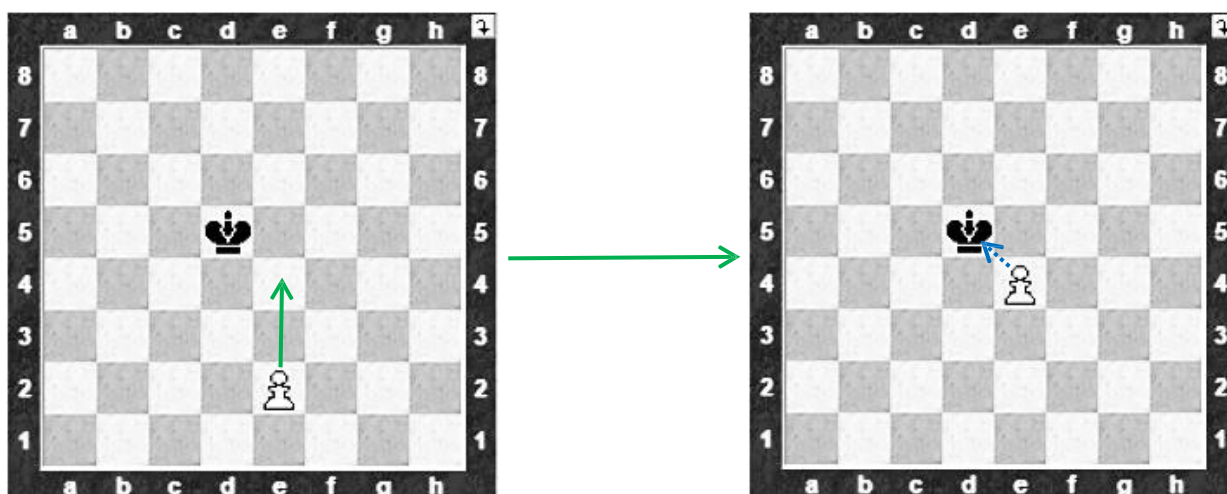

Қара атпен 2 шах

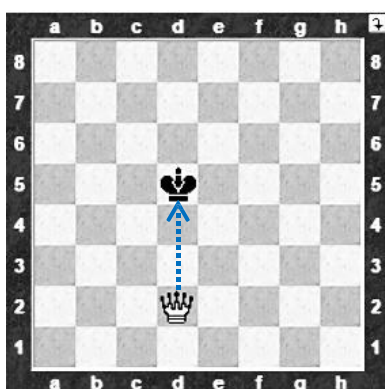
Сарбазбен шах. Уәзірмен шах.

Қара патшаға ақ сарбаздар қалай шах қоятынын қарастырайық.

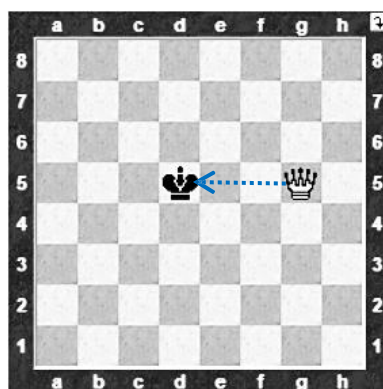

Ақ сарбаз е4 шаршыға тігінен жүреді (бастапқы позициядан бірден екі шаршы алға) және қара патшаны диагональ бойынша шах қояды (бір шаршы алға, солға).

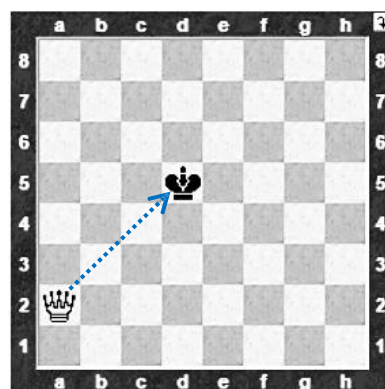
Ақ уәзірдің қара патшаға шахтарын қарастырайық.

Ақ уәзір тігінен шах қой.

Ақ уәзір көлденең жолмен шах қой.

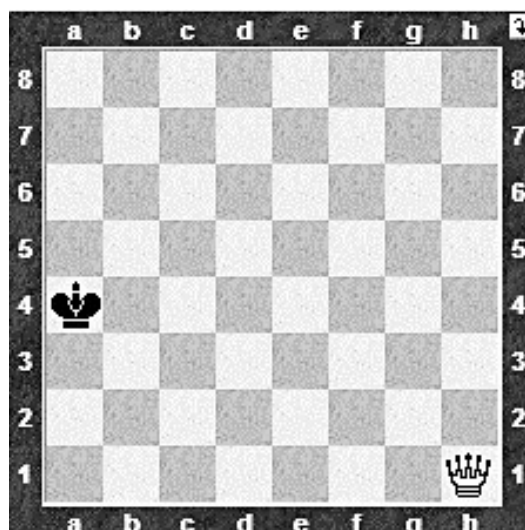
Ақ уәзірмен диагональ бойынша шах қой.

2—**жаттығу.** Қара патшаға ақ фигурамен шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Ақ сарбазбен 1 шах

Ақ уәзірмен 6 шах

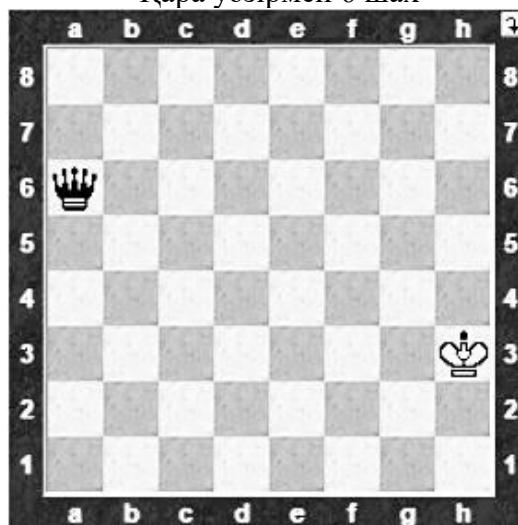

Ақ патшаға қара фигуралармен шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

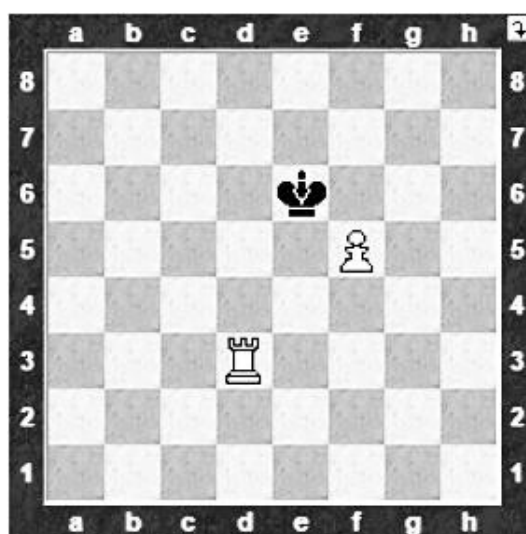
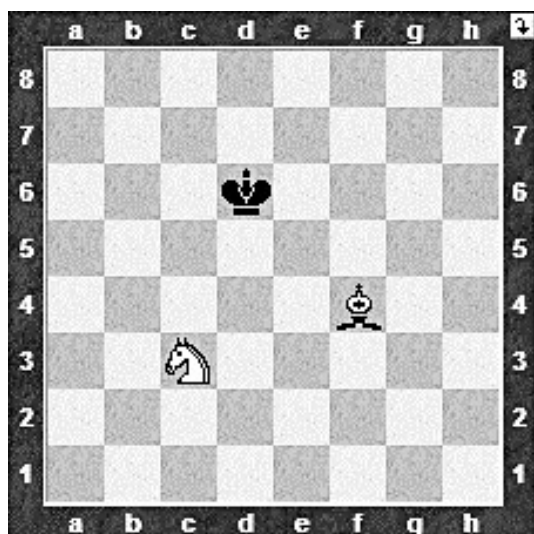
Қара сарбазбен 1 шах

Қара уәзірмен 6 шах

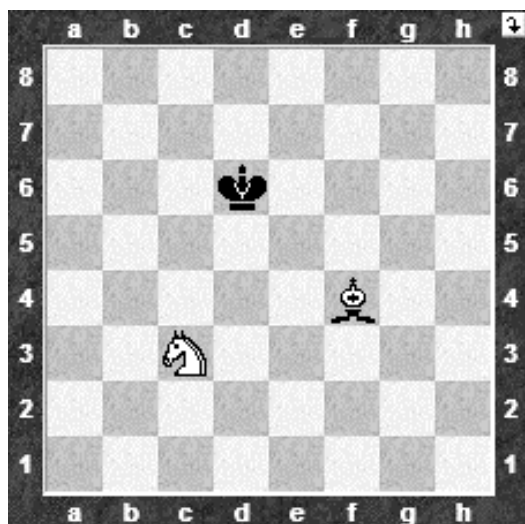
3-жаттығу. Қара патшаға шах қоятын бір ақ фигураны айналдыраңыз.

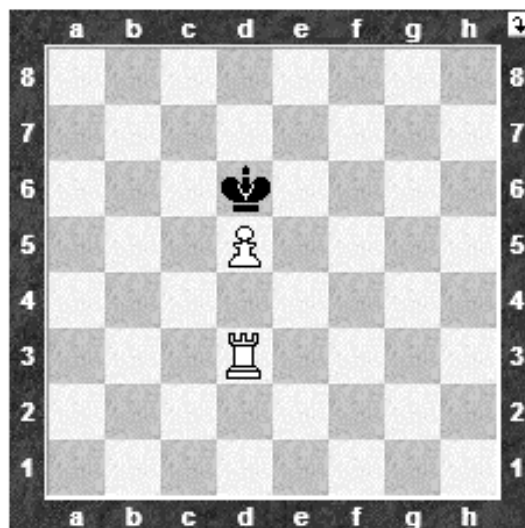
Ақ патшаға шах қоятын бір қара фигураны айналдыраңыз.

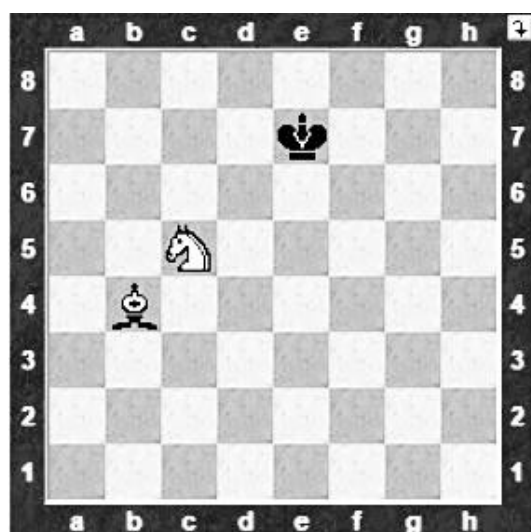
4-жаттығу. Позицияларды мұқият қара. Сұраққа жауап бер: ақ фигуралар қара патшаға шах қоя ма жоқ па? Дұрыс жауапты айналдыра сыз.

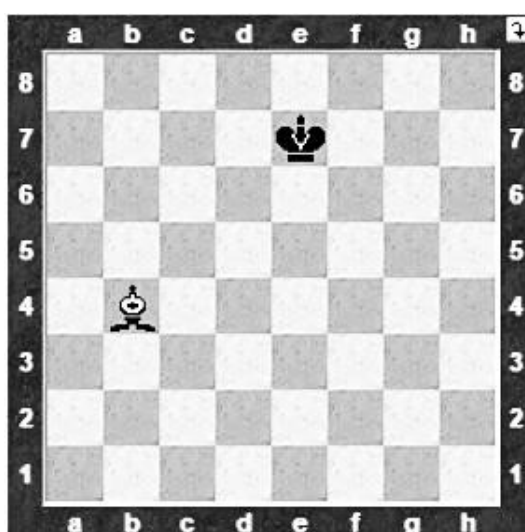
Ия Жоқ

Ия Жоқ

Ия Жоқ

Ия Жоқ

Шахматта **патшаны шахқа қалдыруға болмайды**. Патшаны шахтан қорғау қажет.

Патшаны шахтан қорғаудың үш жолы бар:

- Шах қойған фигураны алу;
- Шахтан өзін басқа фигурамен қорғау;
- Патшамен кету.

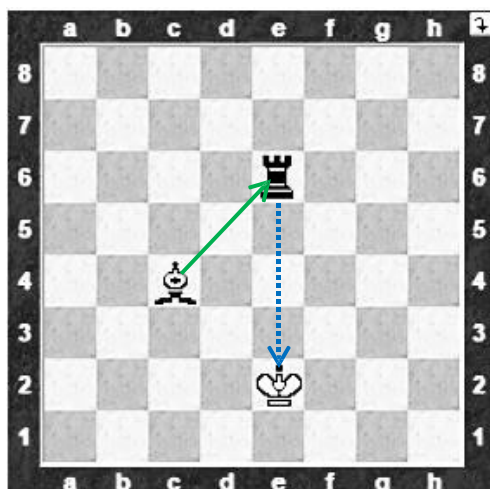

Егер ат немесе сарбаз патшаға шах қойса, онда патшаны екі жолмен ғана қорғауға болады:

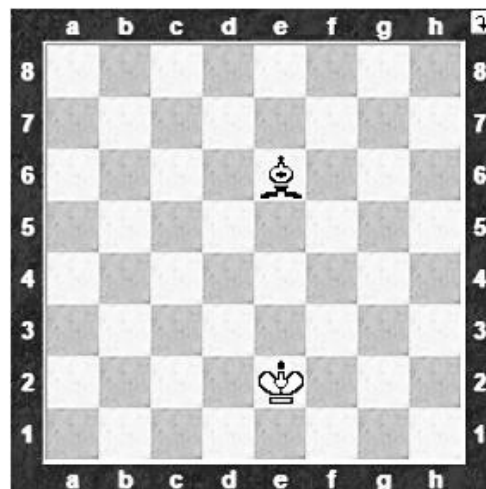
- атты немесе сарбазды алу;
- патшамен кету.

1. Шах қойған фигураны алу.

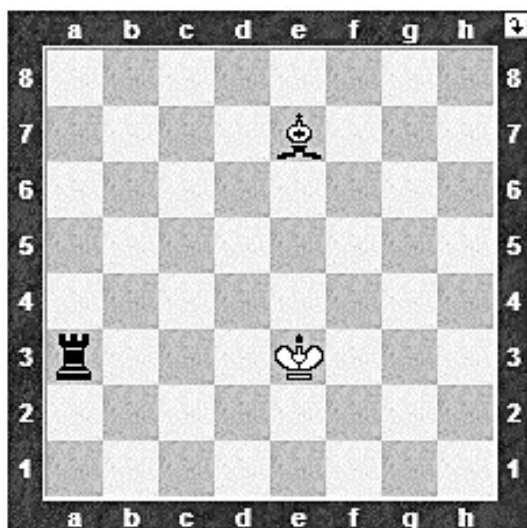

Қара тура ақ патшаға шах қойды. Ақ піл қара тураны алады.

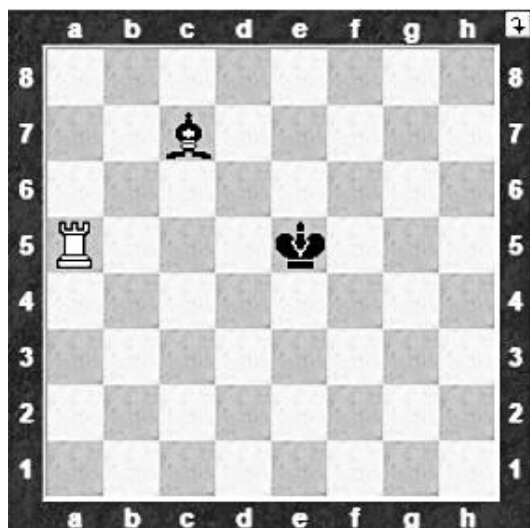

Ақ піл қара тураны алады. Піл турамен алған тураның орнына тұрды. Ақ патшаға шах жоқ.

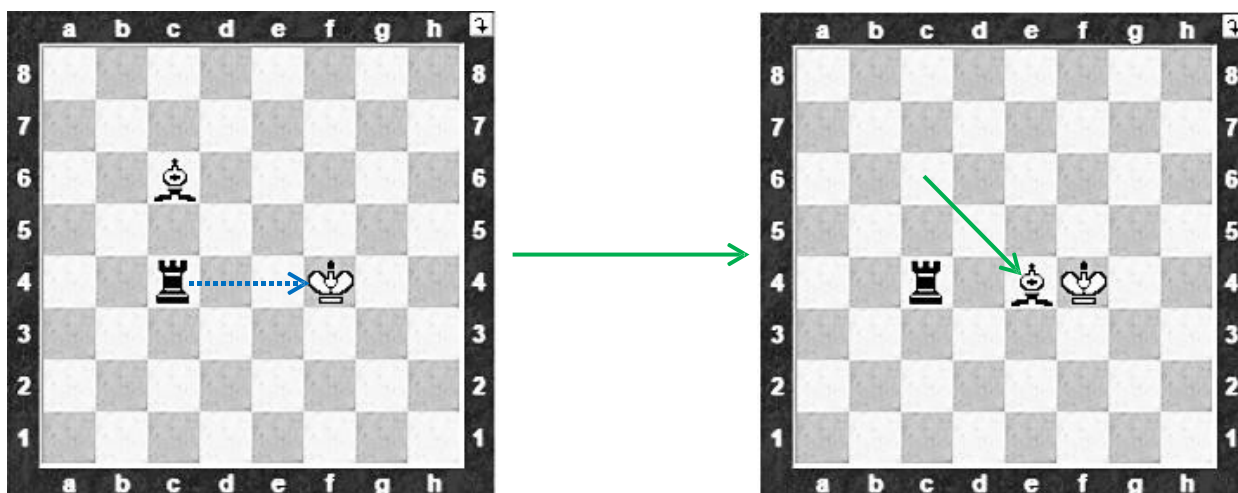
5-жаттығу. Ақ патшаға шах қойған қара фигураны алады. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

6-жаттығу. Қара патшаға шах қойған, ақ фигураны ал. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

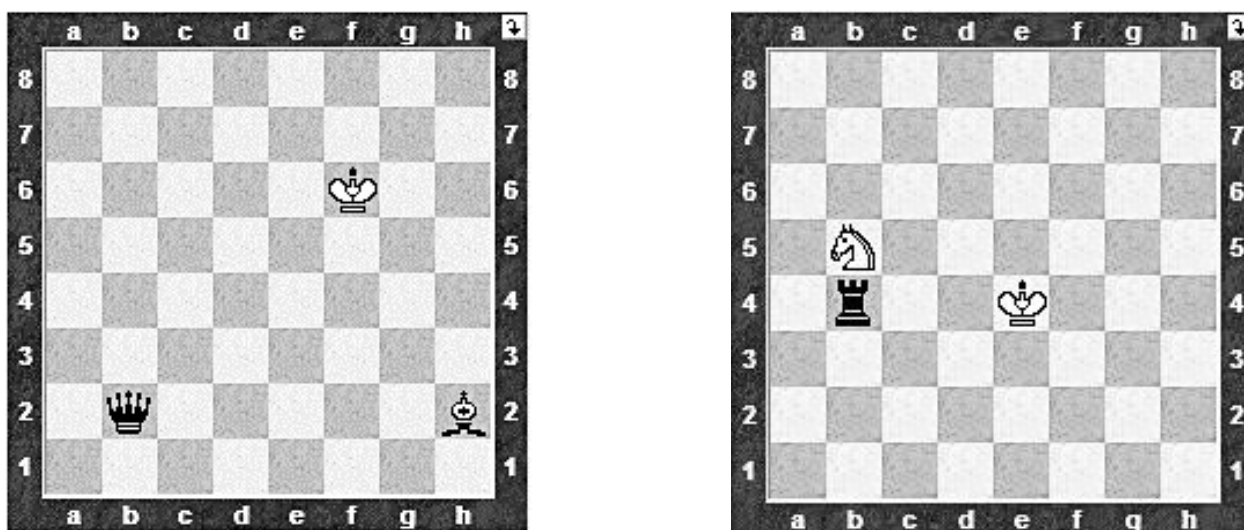

2. Басқа фигурамен шахтан қорған.

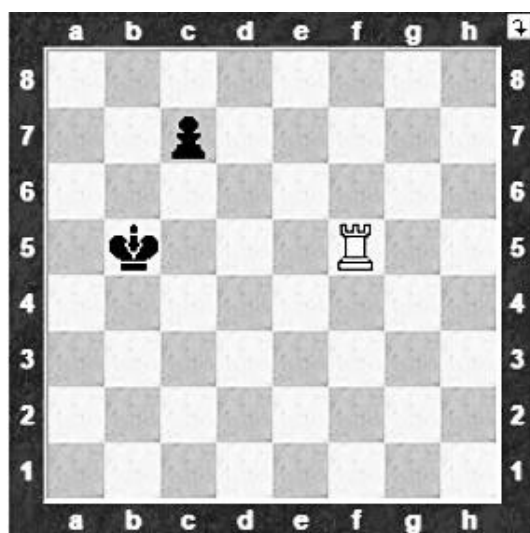
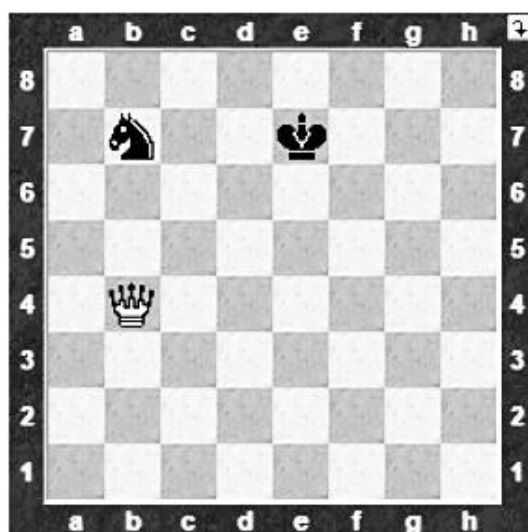
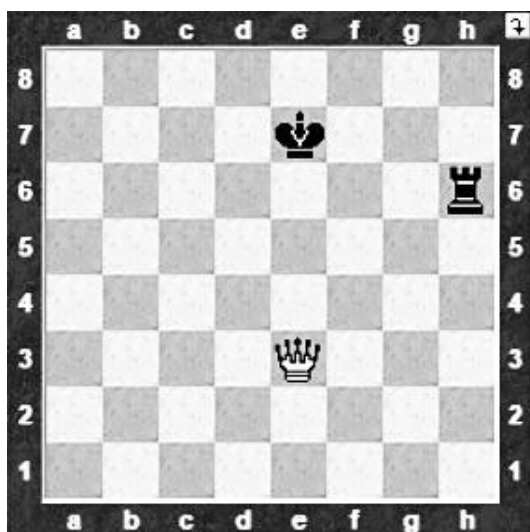

Қара тура ақ патшаға шах қой. Ақ піл е4 шаршыға жүріп және шахтан өзінің (ақ) патшасын жабады. Шах жоқ.

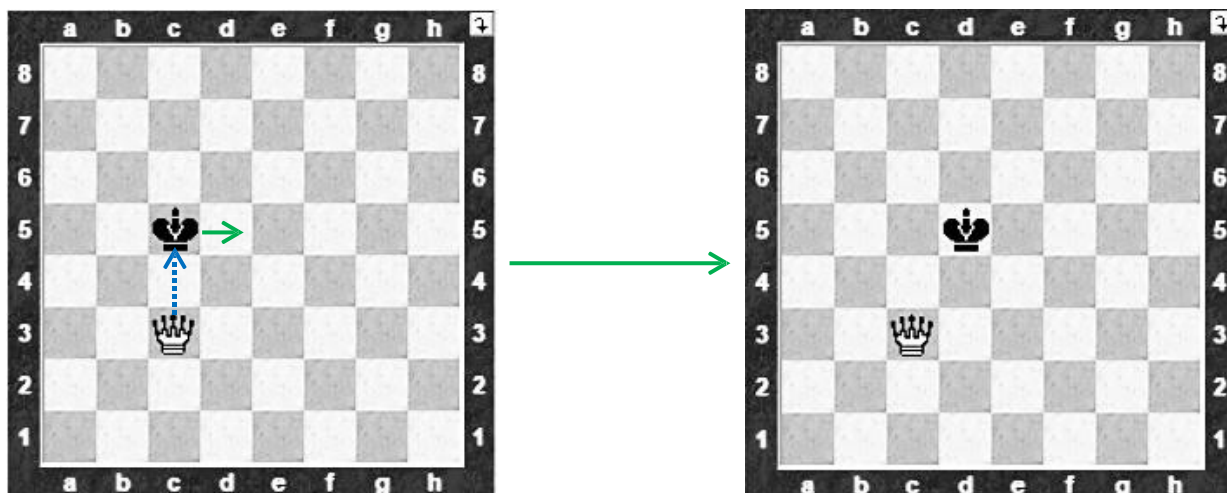
7-жаттығу. Қара фигура ақ патшаға шах қойды. Ақ патшаны шахтан басқа ақ фигурамен қорған. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

8-жаттығу. Ақ фигура қара патшаға шах қой. Қара патшаны шахтан басқа қара фигурамен қорған. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

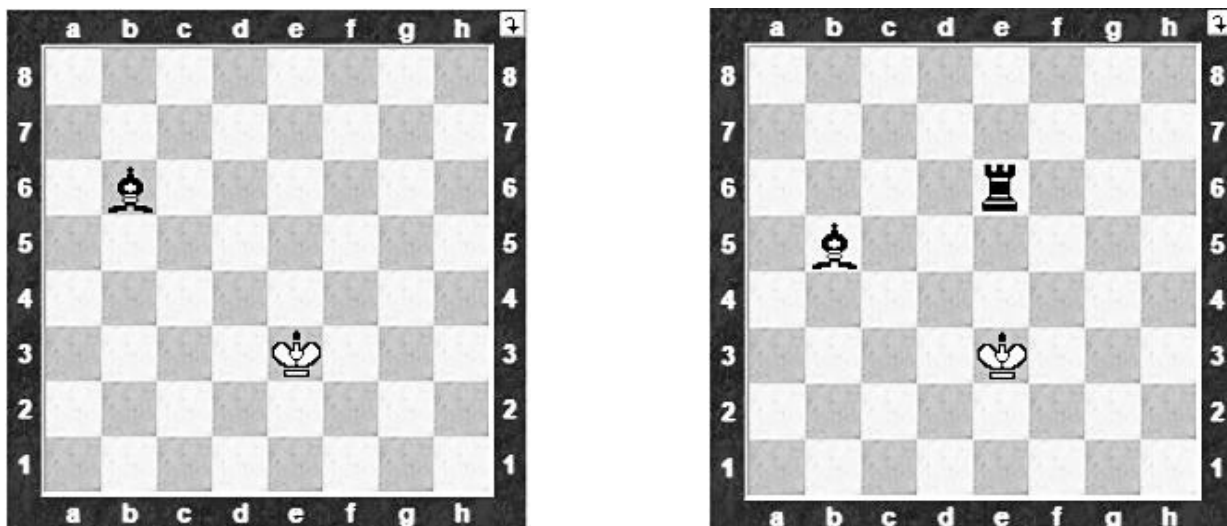
3. Патшамен шахтан кету.

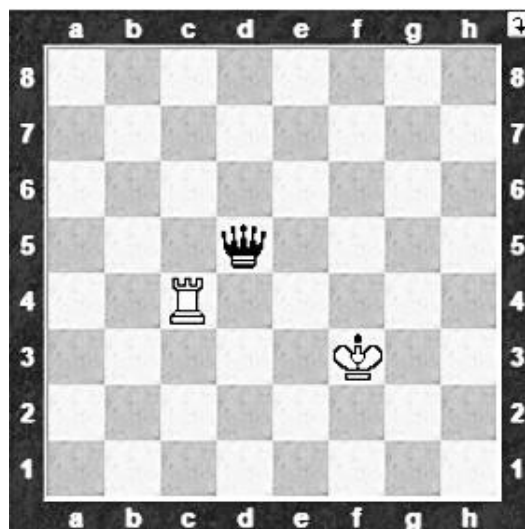
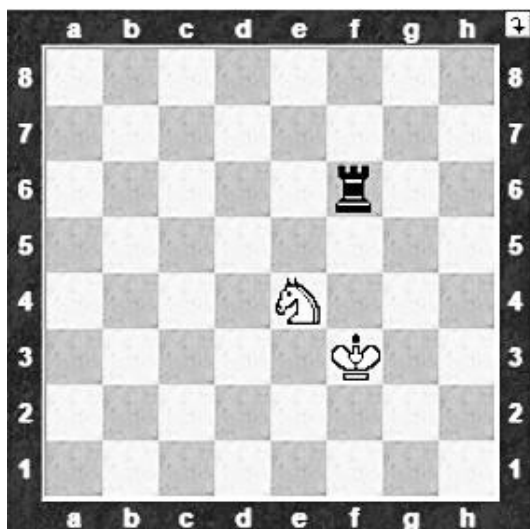
Ақ уәзір қара патшаға шах қойды. Ақ уәзірді алуға болмайды. Басқа қара фигурамен қорғауға болмайды. Қара патша шахтан кетеді, мысалы, d5 шаршыға (d6, b6, b5 шаршыға). Шах жоқ.

9-жаттығу. Қара фигура ақ патшаға шах қойды. Ақ патша шахтан болып кетті. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Мұқият бол! Ақ патша қара фигураның шабуылына жүре алмайды.

10-жаттығу. Қара фигура ақ патшаға шах қойды. Шахтан ең жақсы қорғанысты таңда. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

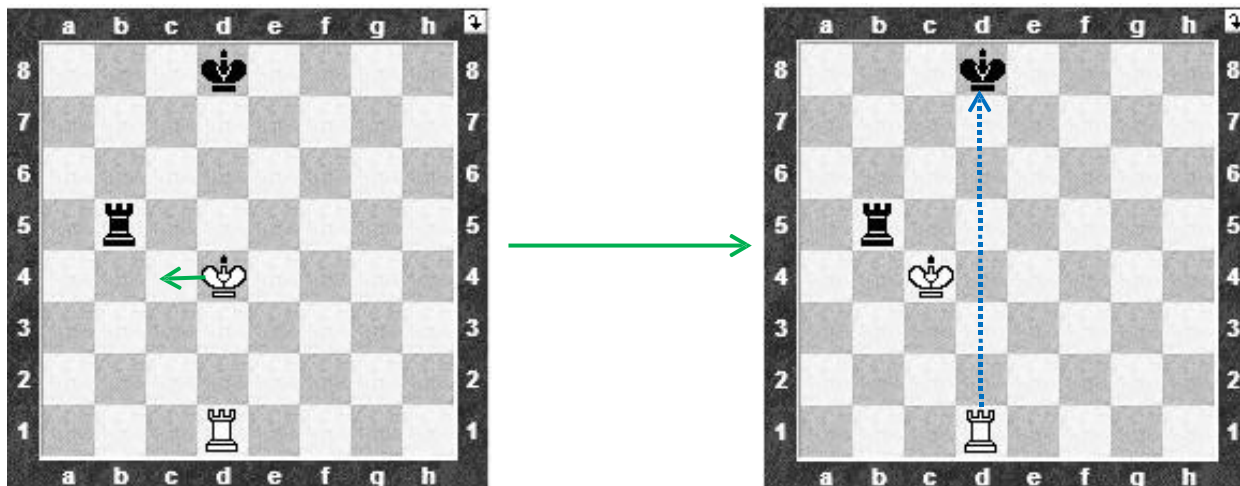
Ақ фигура қара патшаға шах қойды. Шахтан ең жақсы қорғанысты таңда. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Мұқият бол! Қара патша ақ фигураның соқтығысында жүре алмайды.

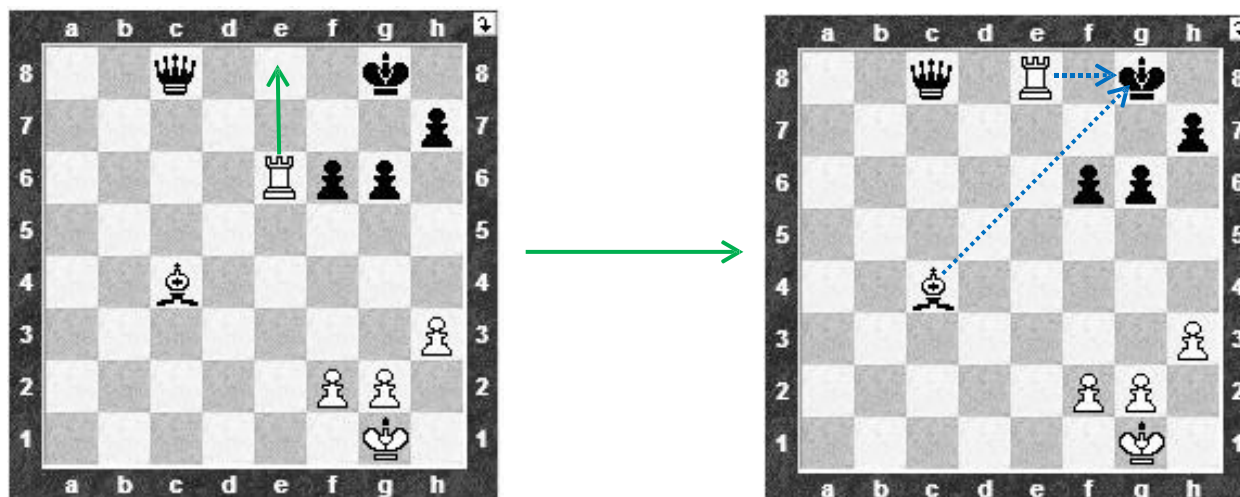
Ашық шах. Қос шах

Шах әртүрлі болады. **Ашық шах** – шахмат тақтасындағы жағдай, онда бір фигура жүрген кезде екінші фигураға шах қоюға мүмкіндік ашылады.

Ақ тура қара патшаға шах қойғысы келеді. Бірақ оған ақ патша кедергі жасайды. Ақ патша с4 шаршыға (с3, е3, е4, е5 шаршыға) жүру арқылы ақ турамен қара патшаға шах қояды.

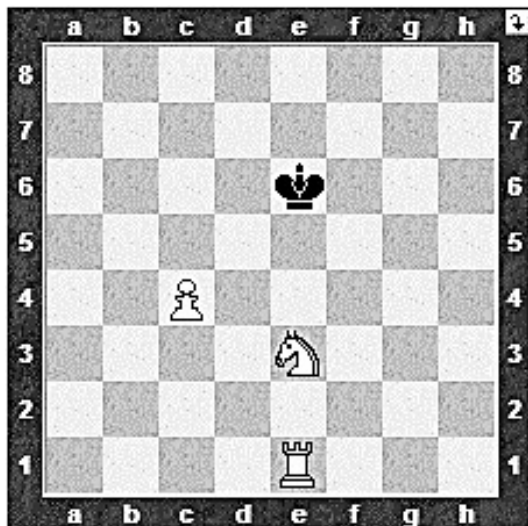
Қос шах – шахмат тақтасындағы жағдай, патшаға шахты бірден екі фигура жариялайды. Ақ тура е8 шаршысына жүреді. Шахты ақ тура және ақ піл қояды.

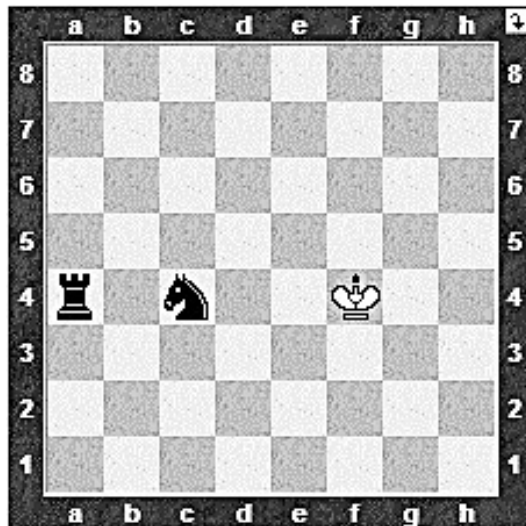
Қос шахтан қорғану тек ғана жолы бар – патшамен кету.

Қара уәзірмен тураны алуға болмайды, себебі піл шах қойылды. Пілді қара уәзірмен алуға болмайды, себебі тура шах қояды.

11-жаттығу. Қара патшаға ашық шах қой. Бір ақ фигура жүреді, ал шах басқа ақ фигура қояды. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

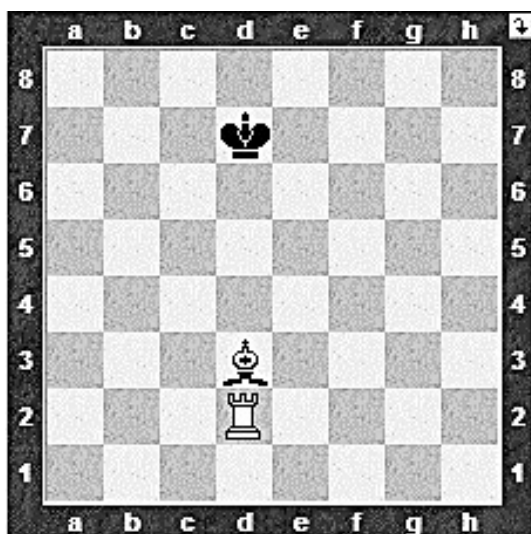

Ашық шахты ақ патшаға қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет. Бір қара фигура жүреді, ал шахты басқа қара фигура қояды.

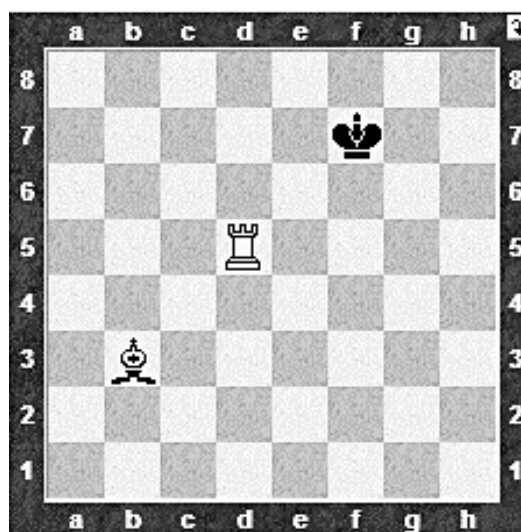

12-жаттығу. Қара патшаға ақ фигуралармен қос шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

2 әдіс

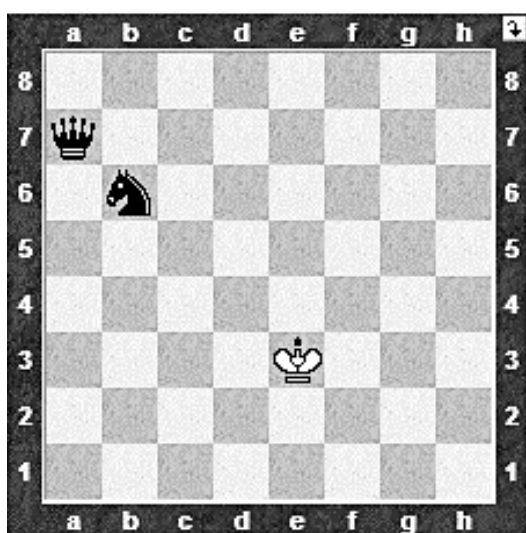

2 әдіс

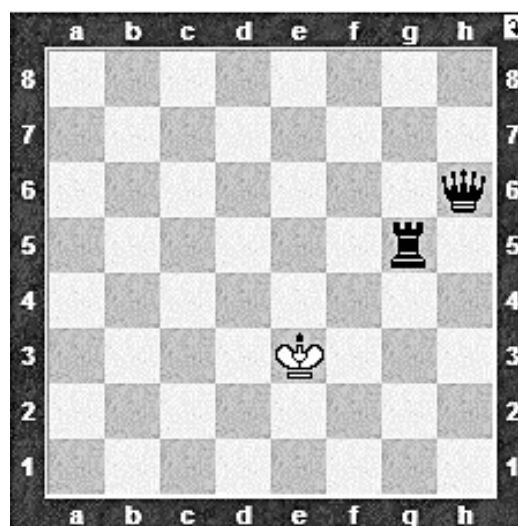

Ақ патшаға қара фигурамен қос шах қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

2 әдіс

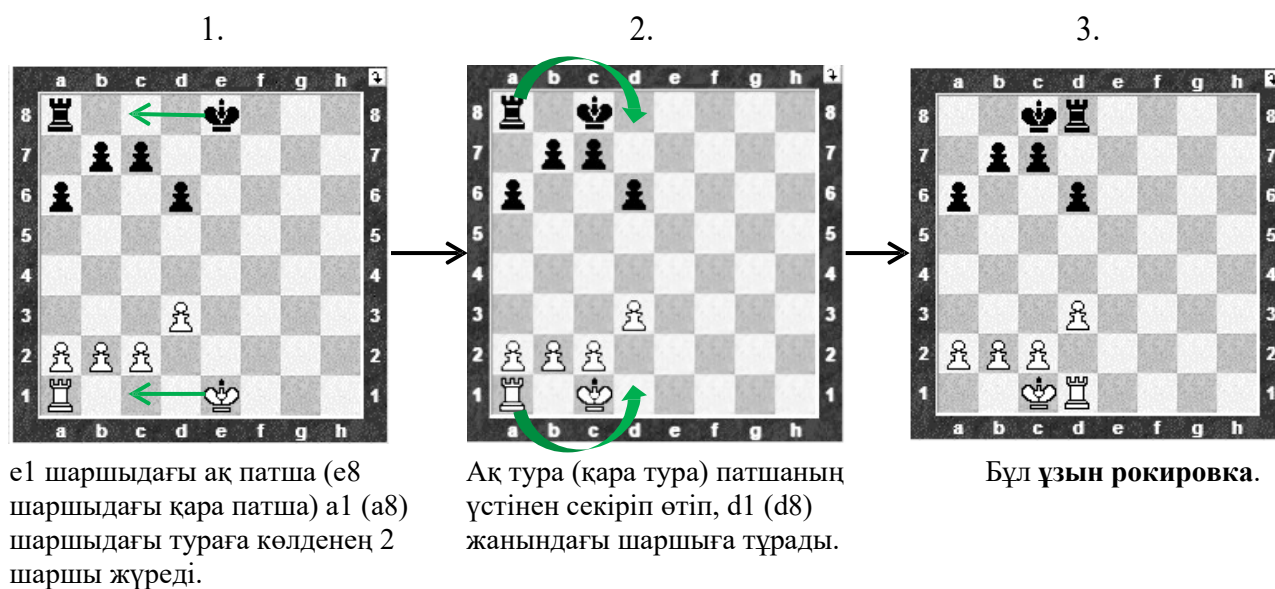
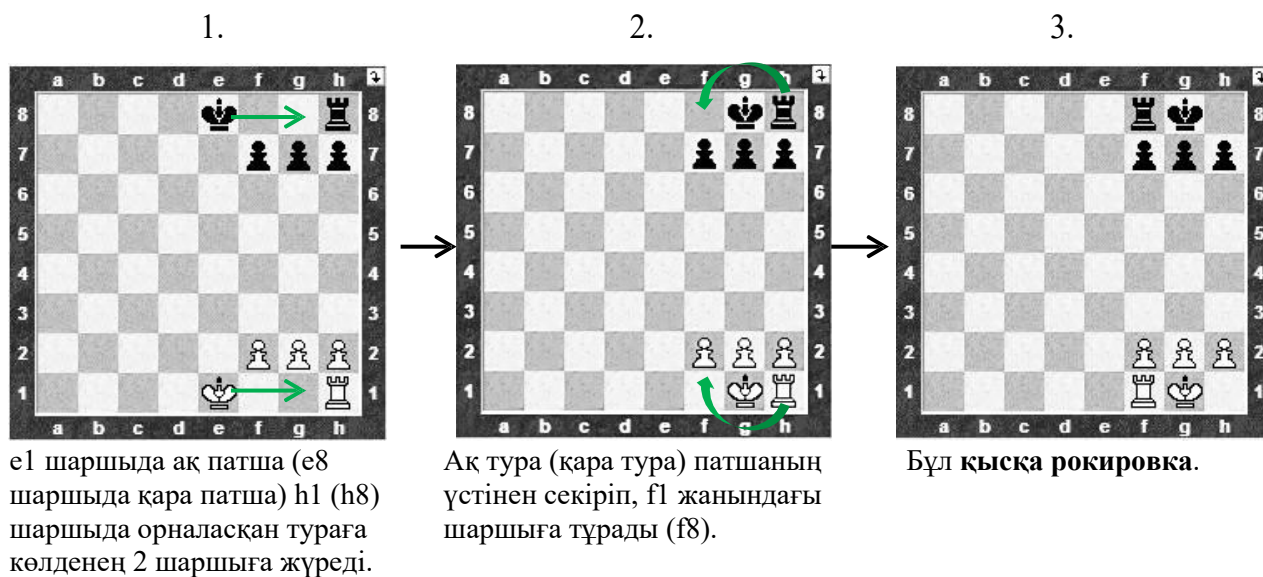
2 әдіс

13 -тақырып. РОКИРОВКА.

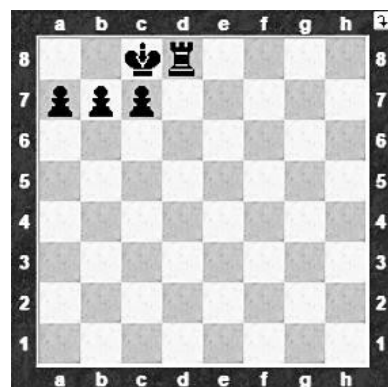
Патша - шахматтың ең маңызды фигурасы. Патшаны қорғау керек. Бұл жүріс **рокировка** деп аталады. Рокировкуны патшанды басқа ойыншының фигураларынан қорғау үшін жасалады.

Рокировка – **патшаның жүрісі!** Рокировкуны бір ойында тек ғана бір рет жасауға болады.

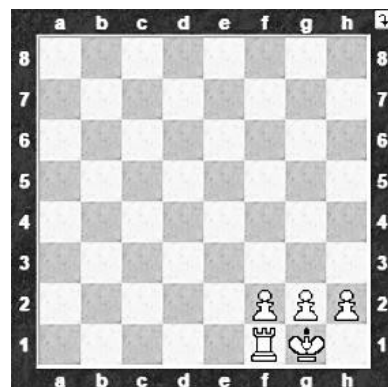

1-жаттығу. Көрсеткі тілдерімен сөздерді және суретті (позициядарды) біріктіріңіз.

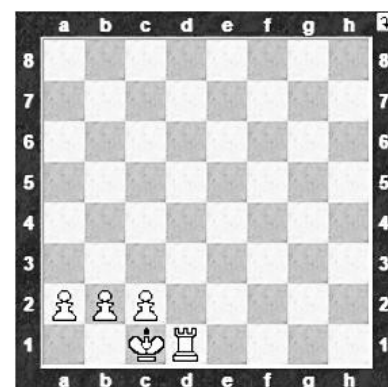
Қысқа рокировка

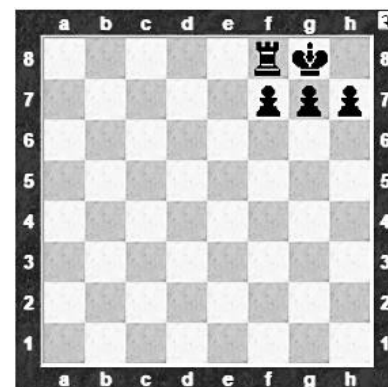
Ұзын рокировка

Қысқа рокировка

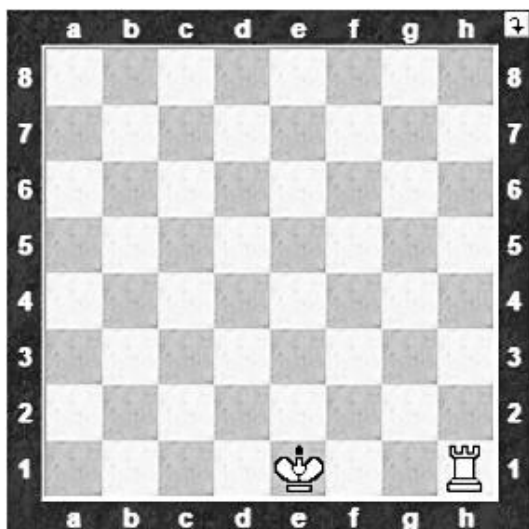

Ұзын рокировка

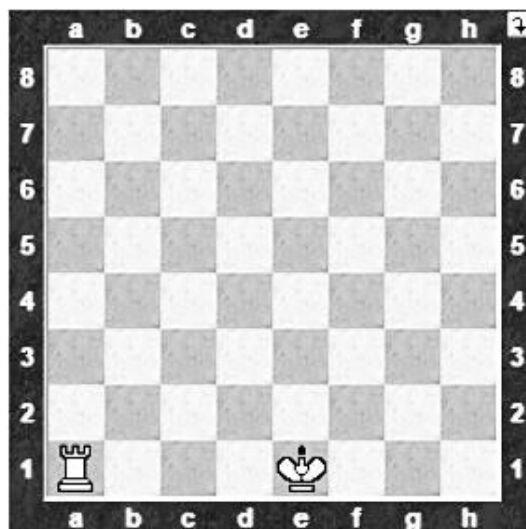

2-жаттығу. Ақ фигурамен рокировка жаса. Рокировка кезінде алдымен патша, содан кейін тура жүреді. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қысқа рокировка

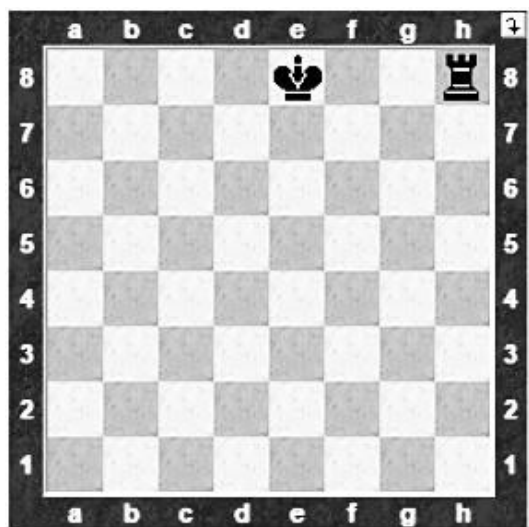

Ұзын рокировка

Қара фигурамен рокировка жаса. Рокировка кезінде алдымен патша жүреді, содан кейін тура. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қысқа рокировка

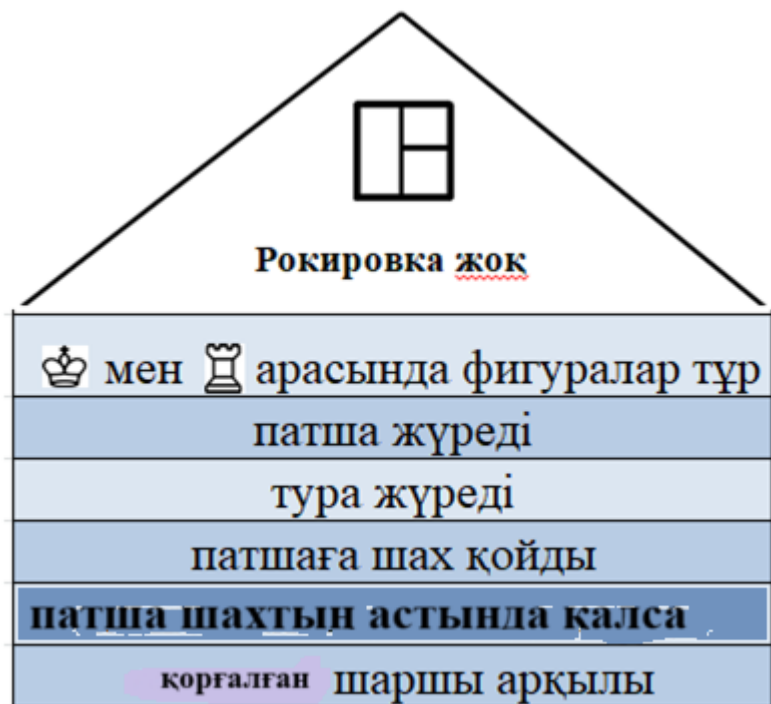

Ұзын рокировка

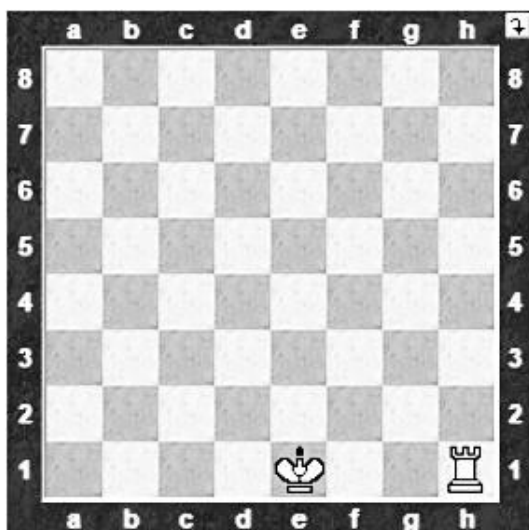

Рокировка жасауға болмайтын, ережелер бар:

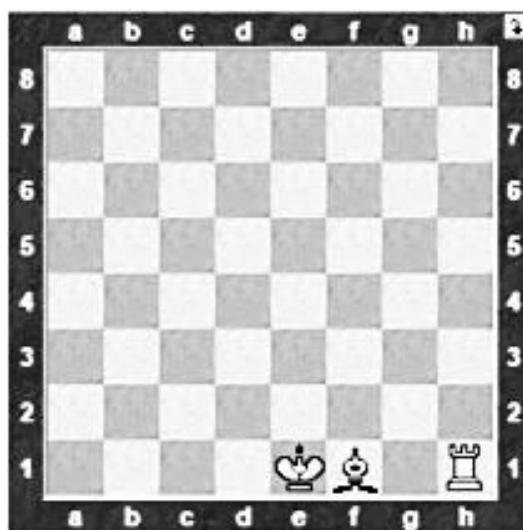
- патша мен тураның ортасында, патшаның рокировка жасағысы келетін фигуралар тұр;
- егер патша жүрсе;
- егер патша рокировка жасағысы келетін тура жүрсе;
- патшаға шах қойылса;
- рокировка орындалғаннан кейін патшаға шах қойылса;
- рокировканы орындау кезінде патша «қорғалған шаршы» арқылы өтеді.

3-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Ақ патша рокировка жасай ала ма? Дұрыс жауапты қорша.

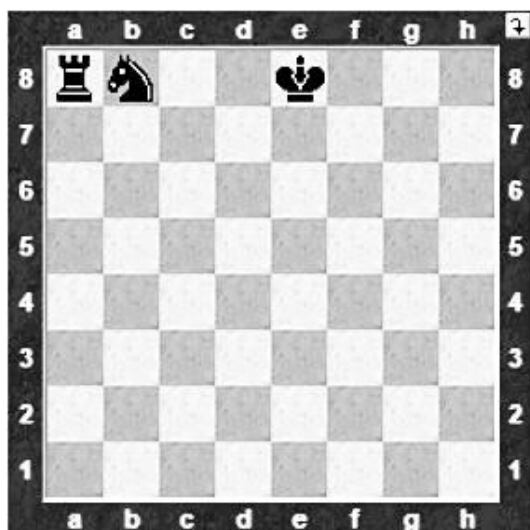

Ия Жок

Ия Жок

Қара патша рокировка жасай ала ма? Дұрыс жауапты айналдыра сыз.

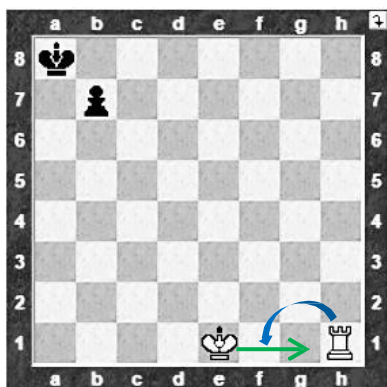

Ия Жок

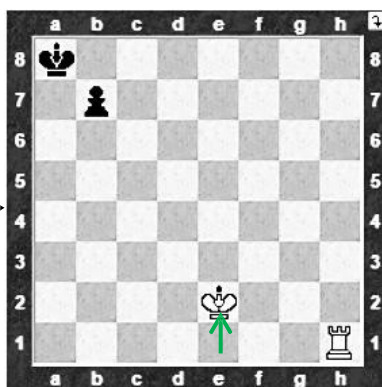

Ия Жок

Патша жүрген болса, рокировка жасауға болмайды.

Енді ақ фигуралар рокировка жасай алады.

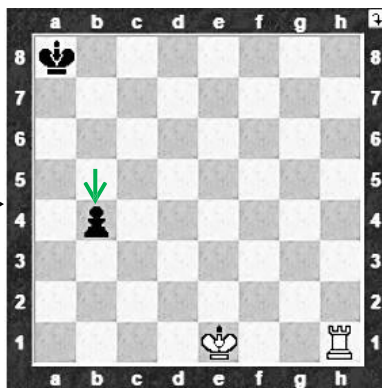
Ақ патша е2 шаршыға жүрді.

Қаралар сарбазбен b5 шаршыға жүрді.

Ақ патша е1 шаршысына қайта келді.

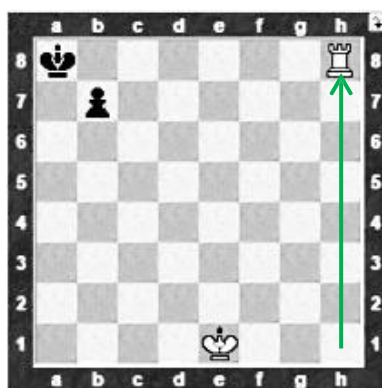
Қаралар сарбазбен b4 шаршыға жүрді.

Енді ақ патша рокировка жасай алмайды. Себебі ақ патша бұған дейін жүрді.

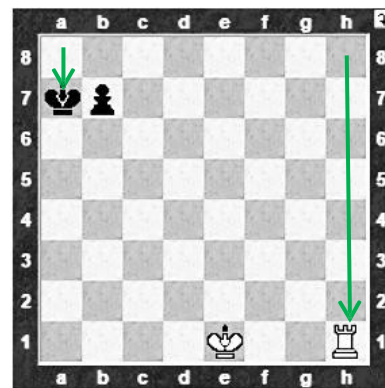
Егер тура жүрген болса рокировка жасауға болмайды.

Қазір ақ фигуралар рокировка жасай алады.

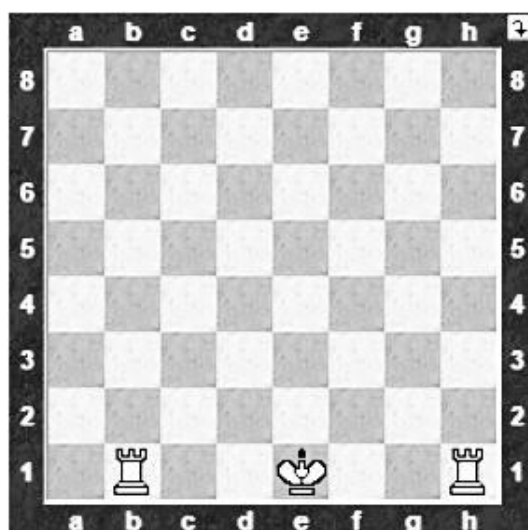
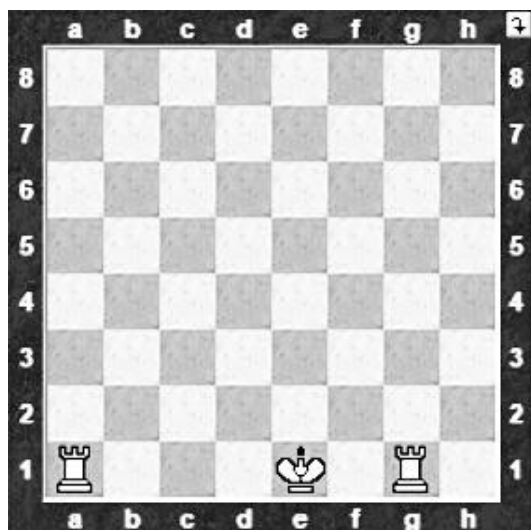
Ақ тура h8 шаршыға жүріп, қара патшаға шах қойды.

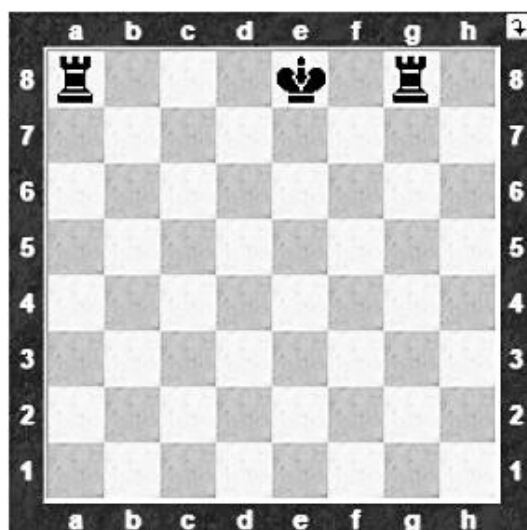
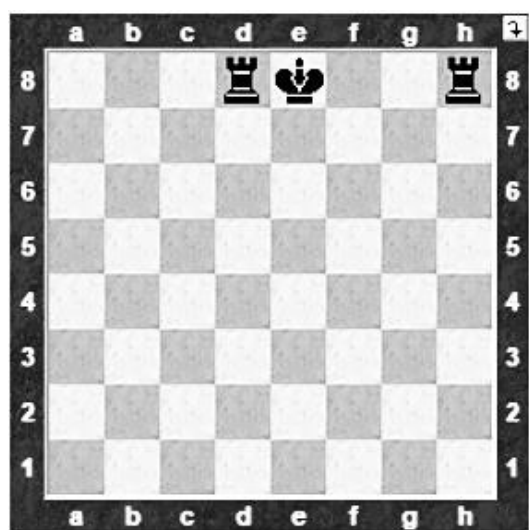
Қара патша a7 шаршыға жүрді. Ақ тура h1 шаршыға кері жүрді.

Енді ақ патша рокировка жасай алмайды. Себебі тура бұған дейін жүрді.

4-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Ақ патшамен қандай рокировка жасауға болады: қысқа немесе ұзын? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

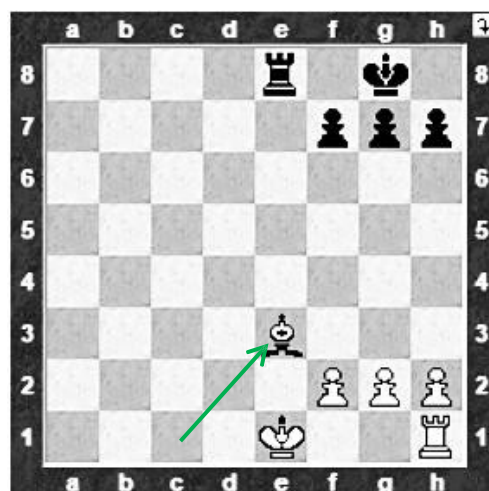
Қара патша қандай рокировка жасай алады: қысқа немесе ұзын? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Егер патша шах қойылса, рокировка жасауға болмайды.

Қара тура ақ патшаға шах қойды.
Рокировканы жасауға болмайды.

Ақ патшаны шахтан қорғау қажет. Ақ піл е3 шаршыға жүрді және ақ патшаны жапты. Ақ патшаға шах **жоқ**.

Қара тура а8 шаршыға жүрді. Ақ патша рокировка жасай алады.

5-жаттығу. Сұраққа жауап бер: Ақ патша рокировка жасай алады ма? Дұрыс жауапты айналдыраңыз.

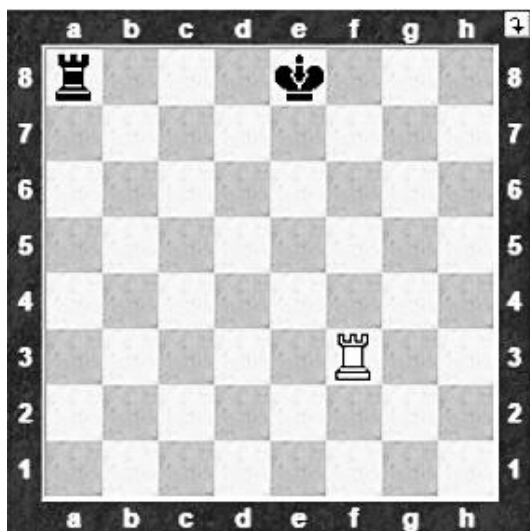

Ия Жок

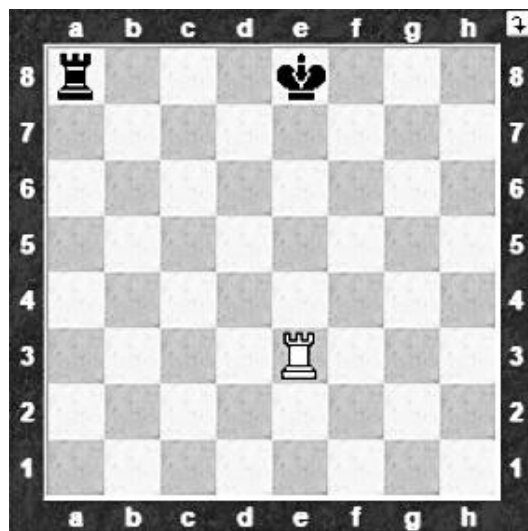

Ия Жок

Қара патша рокировка жасай алады ма? Дұрыс жауапты айналдыраңыз.

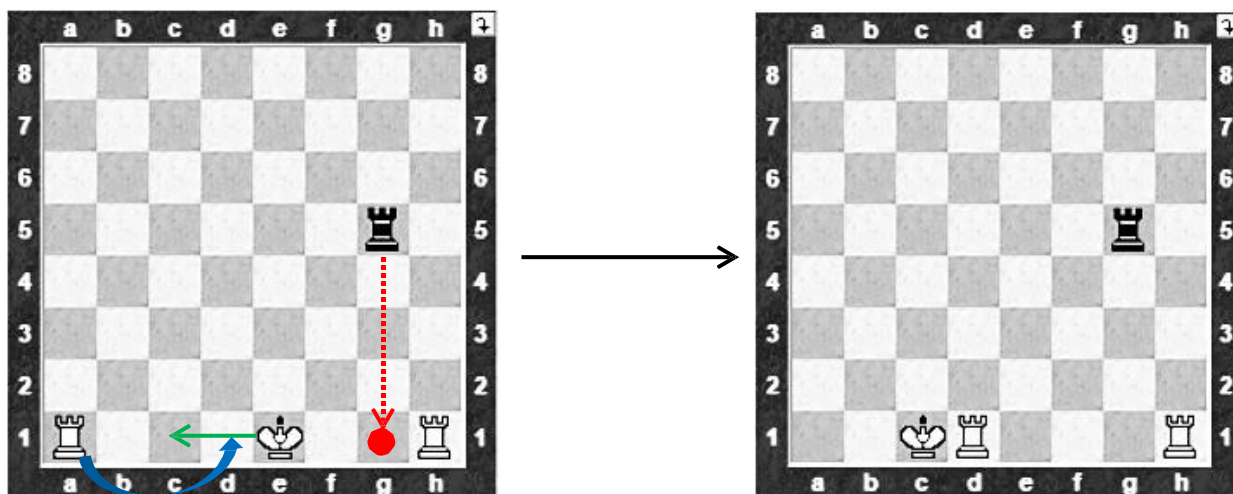

Ия Жок

Ия Жок

Егер патша шахқа түсетін болса, рокировка жасауға болмайды.

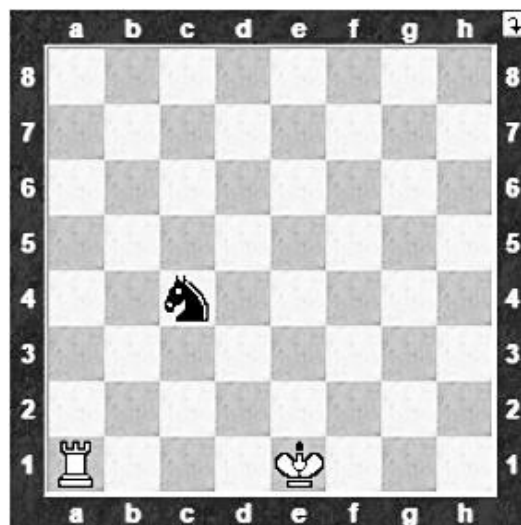

Қара тура ақ патшаны g1 шаршыға жол бермейді. Сондықтар ақ патша қысқа рокировка жасай алмайды. Бірақ ақ патша ұзын рокировка жасай алады.

6-жаттығу. Ақ патша ұзын рокировка жасай алады ма? Дұрыс жауабын айналдыраңыз.

Ия Жок

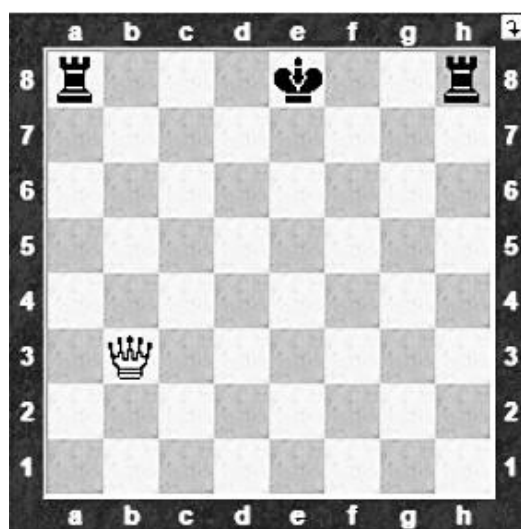

Ия Жок

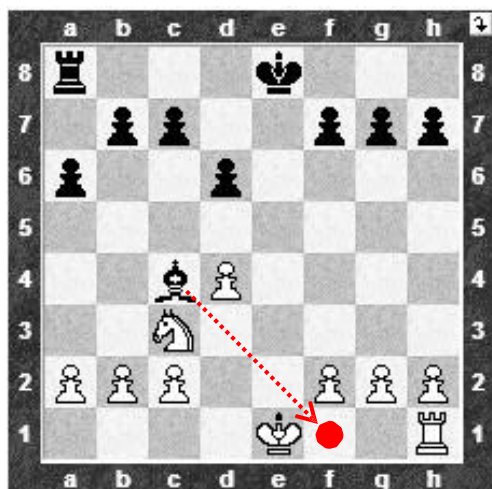
7-жаттығу. Ақ патша қандай рокировка жасай алады: қысқа немесе ұзын? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара патша қандай рокировка жасай алады: қысқа немесе ұзын? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

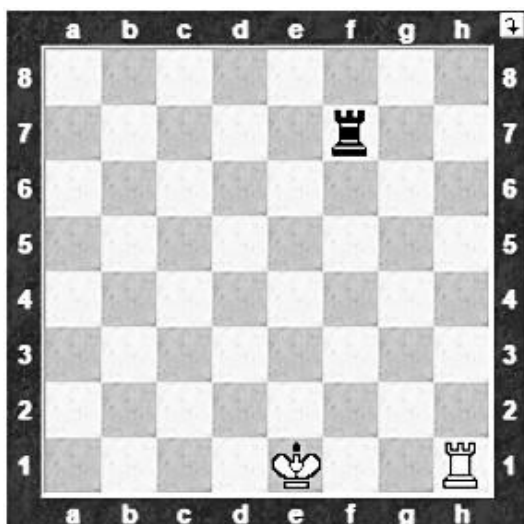
Егер патша «қорғалған шаршы» арқылы өтсе рокировка жасауға болмайды.

Бұл позицияда ақ патша рокировка жасай алмайды. Себебі g1 шаршыға жүргісі келетін, f1 шаршыға қарапıl ақ патшаны жүргізбейді.

f1 шаршыны «қорғалған шаршы» деп атайды.

8-жаттығу. Ақ патша қысқа рокировка жасай алады ма? Дұрыс жауабын айналдыраңыз.

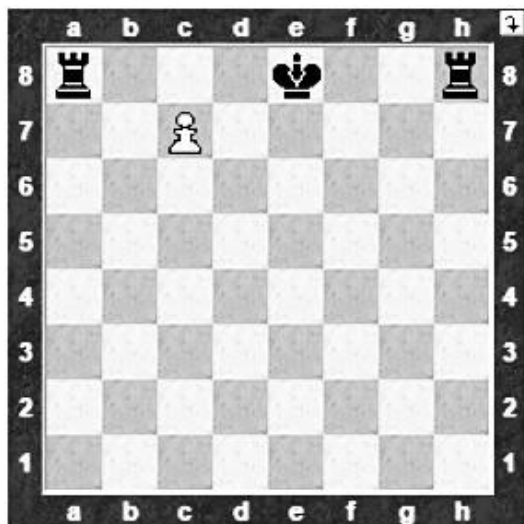
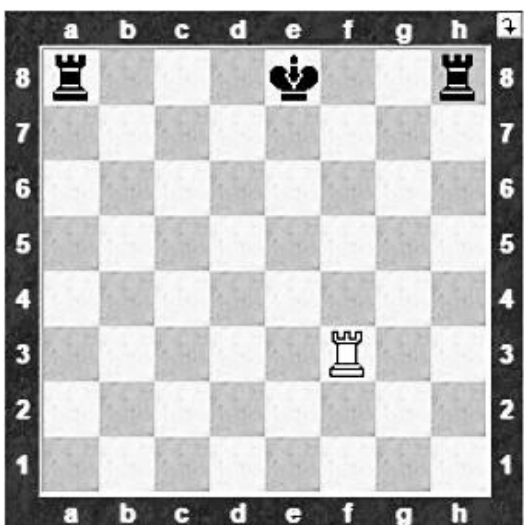

Ия Жок

Ия Жок

9-жаттығу. Қара патша қандай рокаировка жасай алады: қысқа немесе ұзын? Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

14 -тақырып. МАТ.

Шахмат ойнауға отырған кезіндегі негізгі мақсат – **басқа ойыншының патшасына мат қою.**

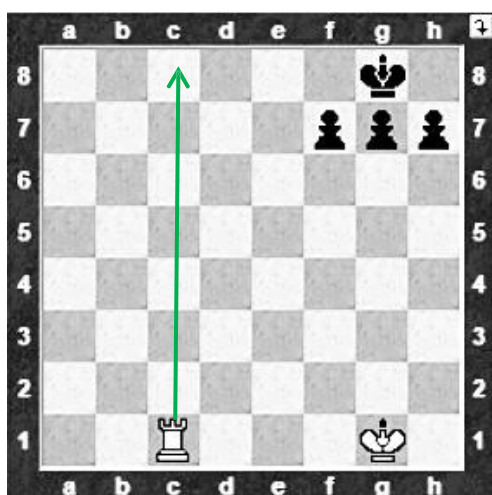
Маттан қорғаныс жоқ шах (шах қойған фигураны алуға болмайды; шахтан өзіңнің басқа фигурамен жабылуға болмайды; патшамен кетуге болмайды).

Кім мат қойса, сол ойынды ұтыспен аяқтайды. Мат ойынды дереу тоқтатады.

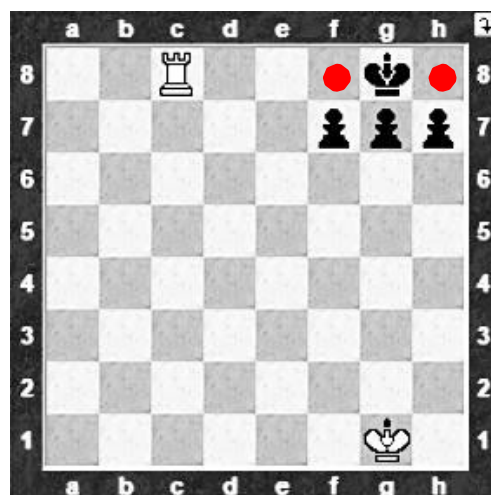
Ақ патша қара патшаға және қара патша ақ патшаға мат қоя алмайды.

Өртүрлі фигуралармен қалай мат қоюға болатынын қарастырайық.

Турамен мат қою.

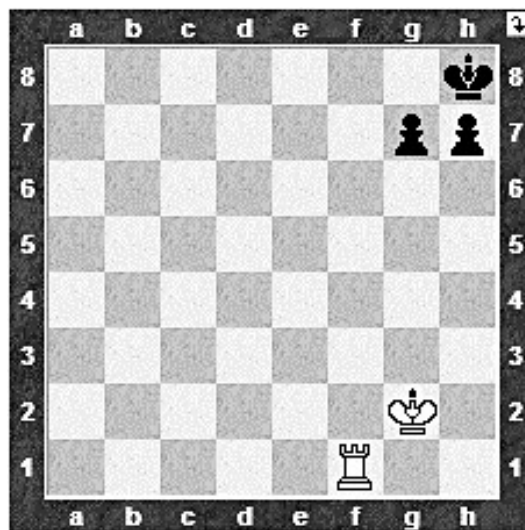
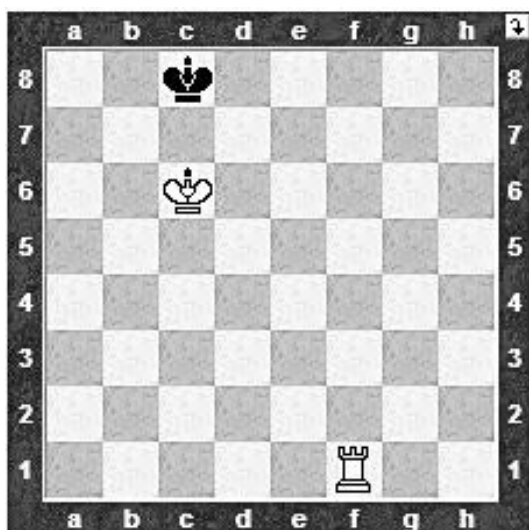
Ақ тура с8 шаршыға барып, қара патшаға шах қояды.

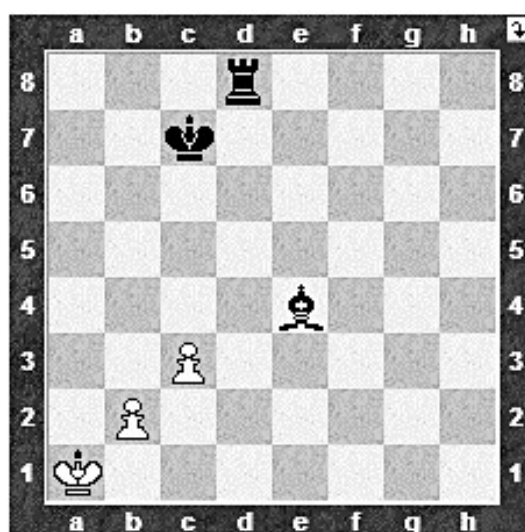
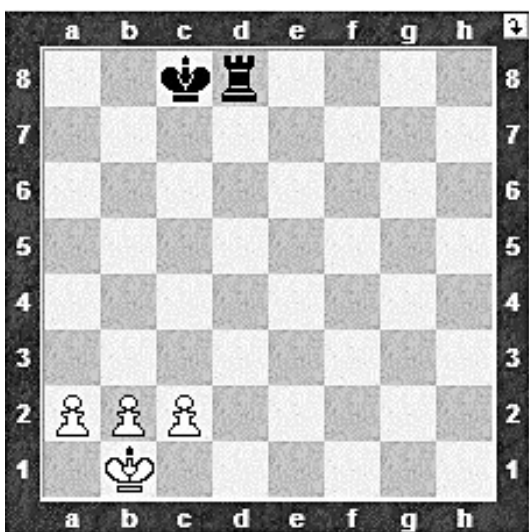
1. Ақ патшаны алуға болмайды.
2. Шахтан қара патшамен қорғануға болмайды.
3. Қара патша f8 және h8 шаршысына жүре алмайды.

Шахтан қорғаныс жоқ. Ақ тура қара патшаға мат қойды.

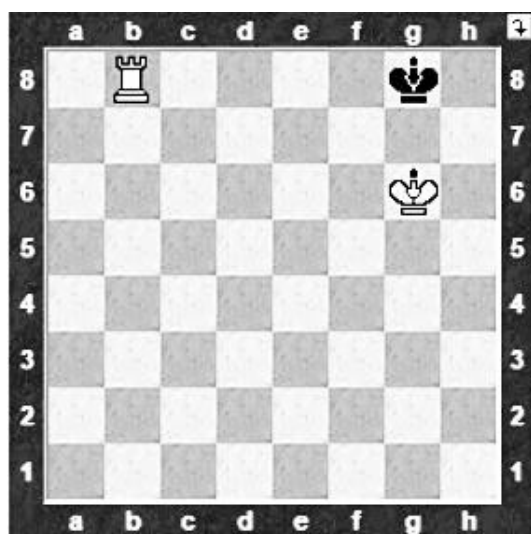
1-жаттығу. Қара патшаға ақ турамен мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Ақ патшаға қара турамен мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

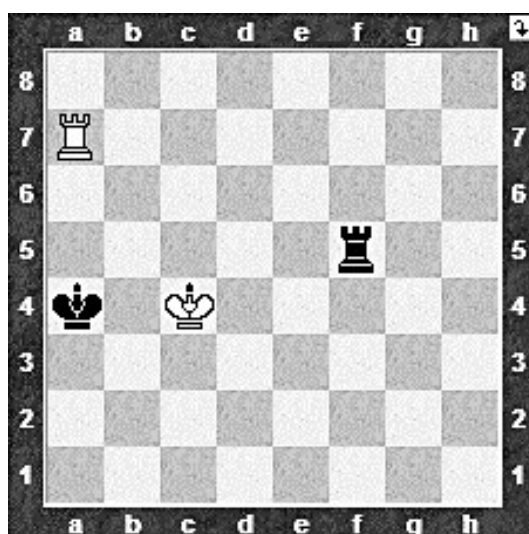

2-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Ақ тура қара патшаға шах немесе мат қойды ма? Дұрыс жауабын айналдыра сыз.

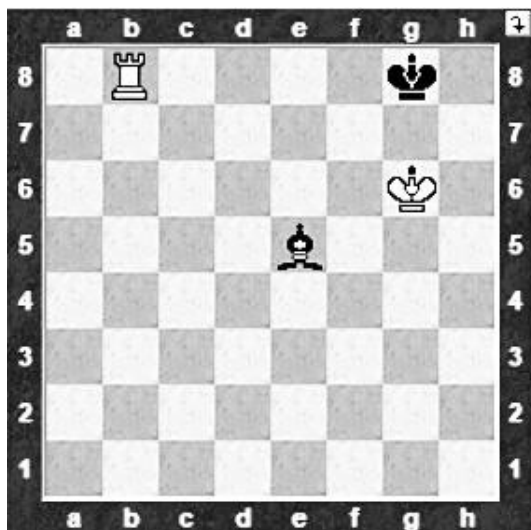
Шах

Мат

Шах

Мат

Шах

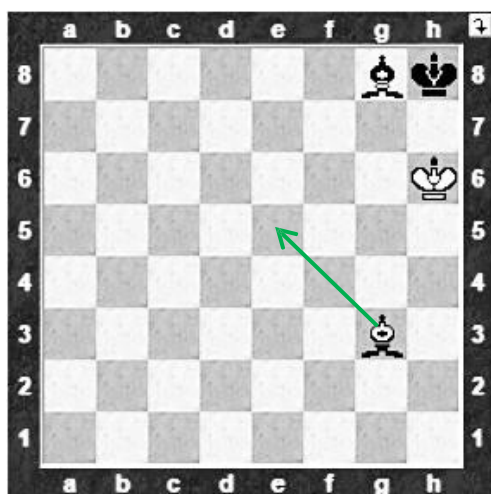
Мат

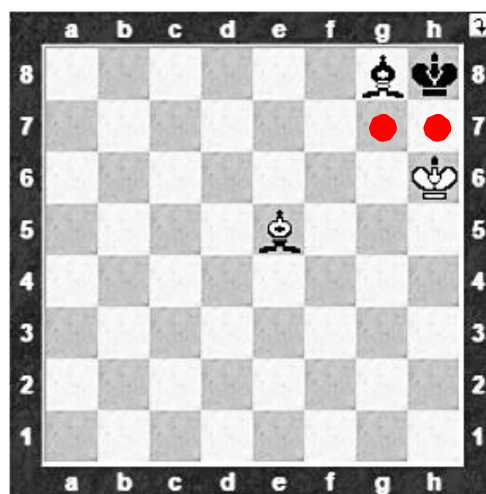
Шах

Мат

Пілмен мат қою.

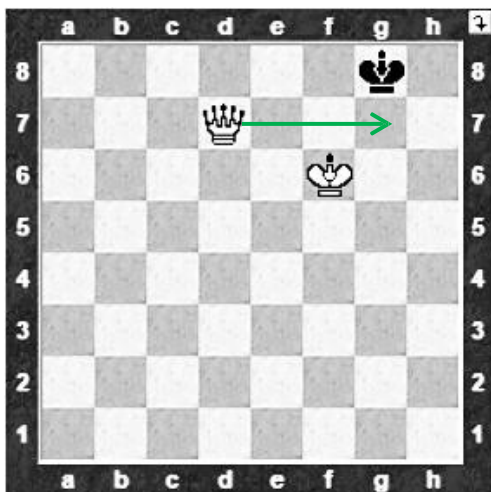
Ақ піл е5шаршыға жүріп, қара патшаға шах қояды.

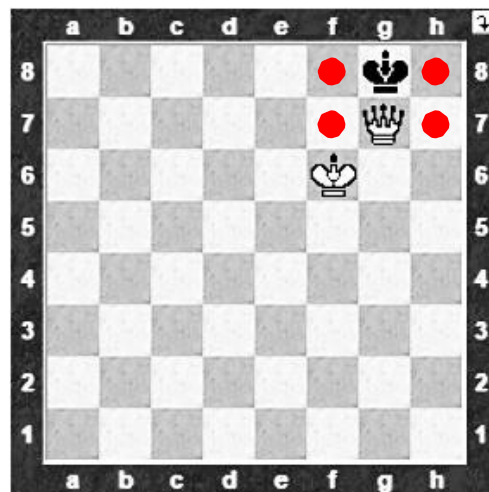
1. Ақ пілді алуға болмайды.
2. Шахтан қара патша қорғала алмайды.
3. Қара патша g7 және h7 шаршыға жүре алмайды.

Шахтан қорғаныс жоқ. Ақ піл қара патшаға мат қойды.

Уәзірмен мат қою.

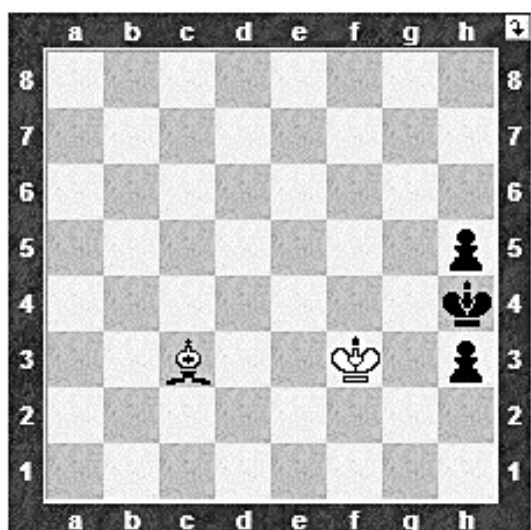
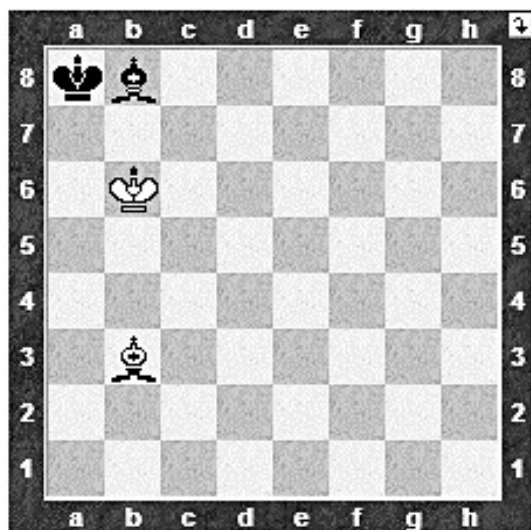
Ақ уәзір g7 шаршыға жүріп, қара патшаға шах қояды.

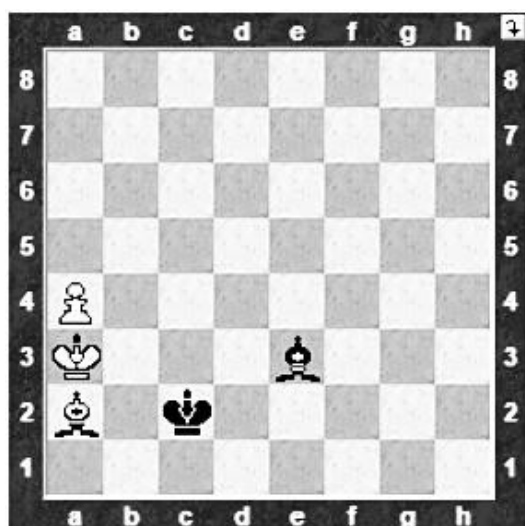
1. Ақ уәзірді алуға болмайды.
2. Шахтан қара патша қорғала алмайды.
3. Қара патша f8, f7, h8 және h7 шаршыларына жүре алмайды.

Шахтан қорғаныс жоқ. Ақ уәзір қара патшаға мат қойды.

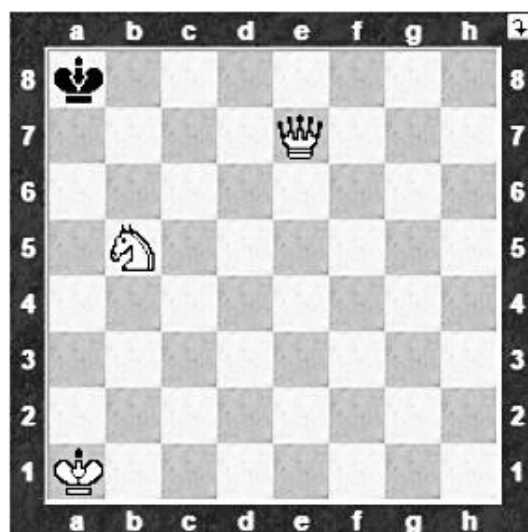
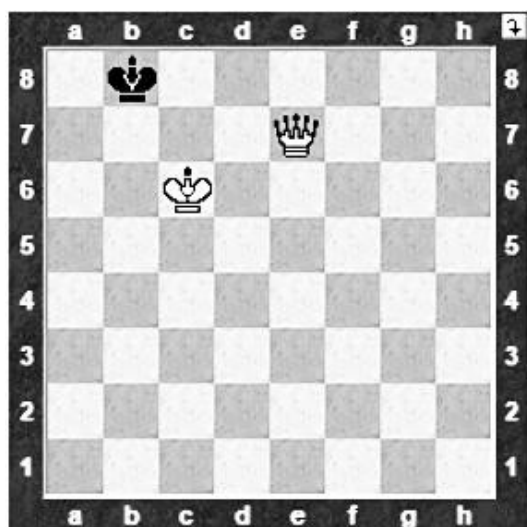
3-жаттығу. Ақ пілмен қара патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

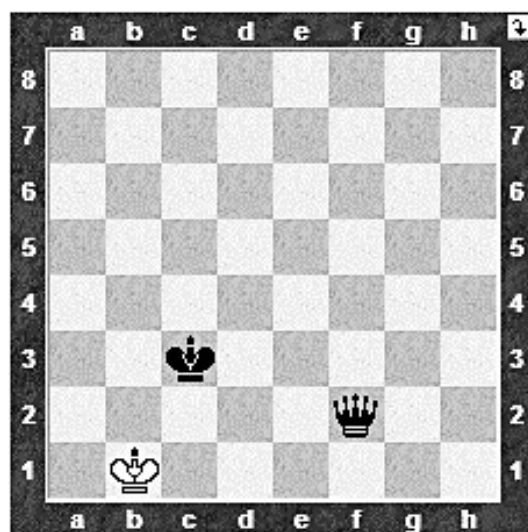
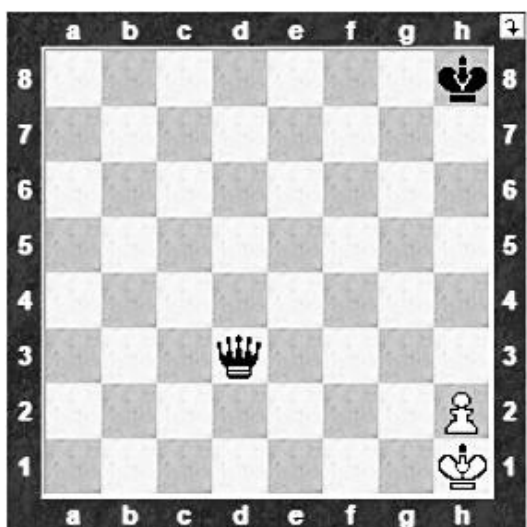
Ақ патшаға қара пілмен мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

4-жаттығу. Ақ уәзірмен қара патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара уәзірмен ақ патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

5-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Ақ піл қара патшаға шах немесе мат қойды ма? Дұрыс жауабын айналдыра сыз.

Шах

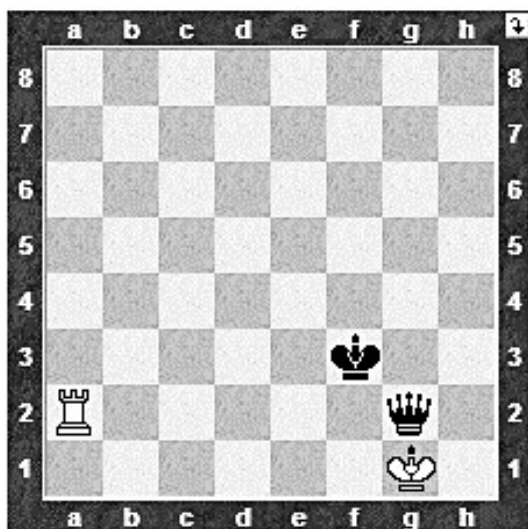
Мат

Шах

Мат

Сұраққа жауап бер. Қара уәзір ақ патшаға шах немесе мат қойды ма? Дұрыс жауабын айналдыра сыз.

Шах

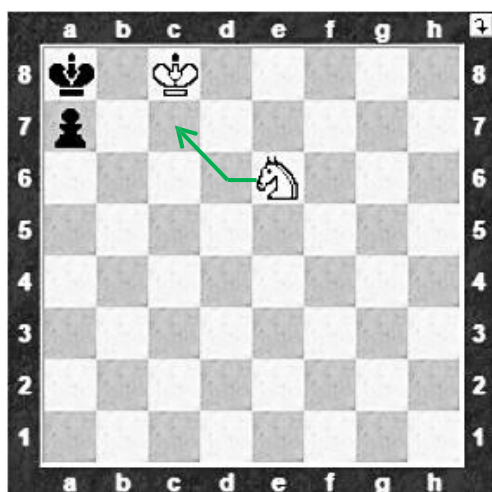
Мат

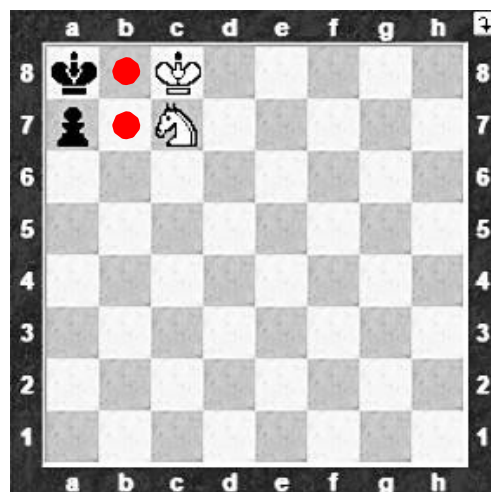
Шах

Мат

Атпен мат қою.

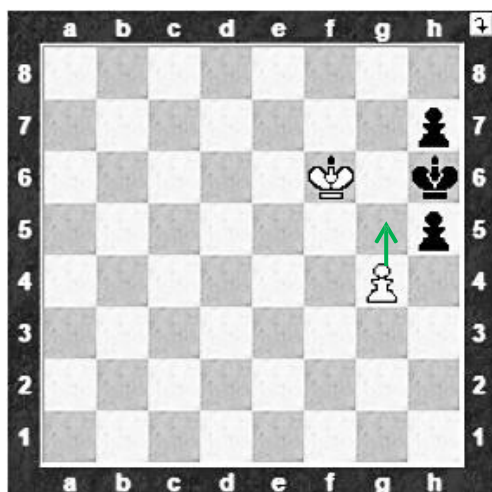
Ақ ат с7 шаршыға жүріп, қара патшаға шах қойды.

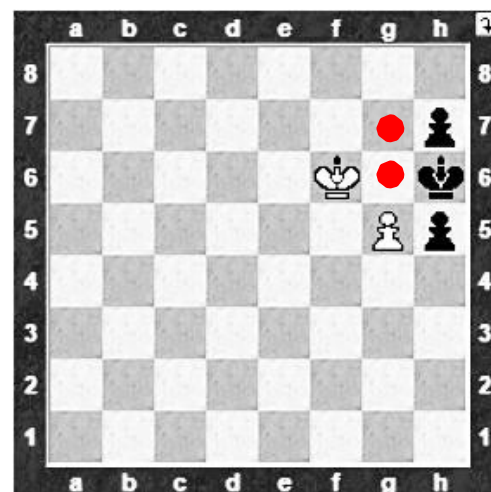
1. Ақ атты алуға болмайды.
2. Шахтан қара патша қорғала алмайды.
3. Қара патша b8 және b7 шаршысына жүре алмайды.

Шахтан қорғаныс жоқ. Ақ ат қара патшаға мат қойды.

Сарбазбен мат қою.

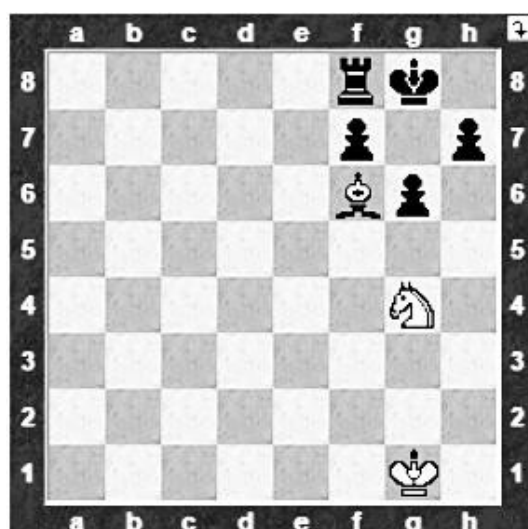
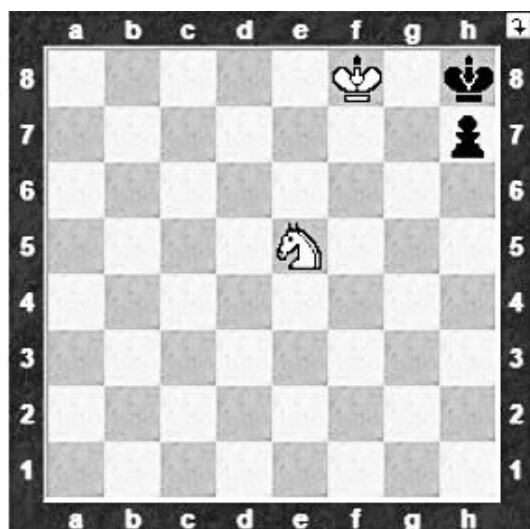
Ақ патша d5 шаршыға жүріп, қара патшаға шах қойды.

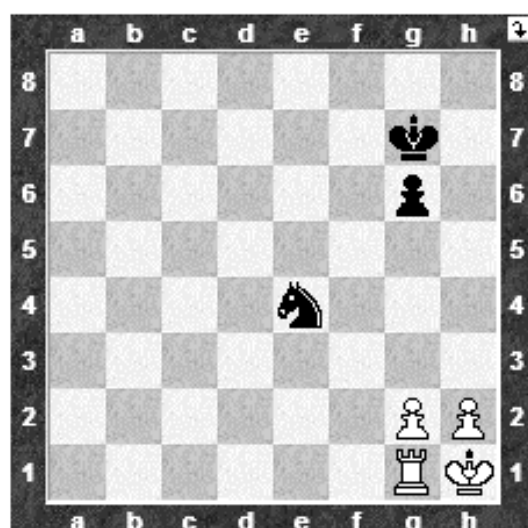
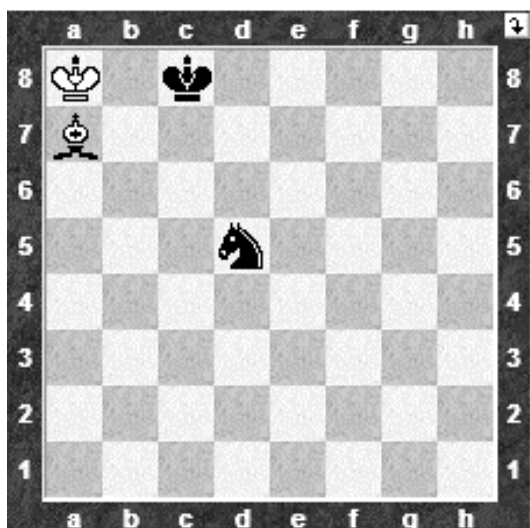
1. Ақ сарбазды алуға болмайды.
2. Шахтан қара патша қорғала алмайды.
3. Қара патша d6 және d7 шаршыға жүре алмайды.

Шахтан қорғаныс жоқ. Ақ тура қара патшаға мат қойды.

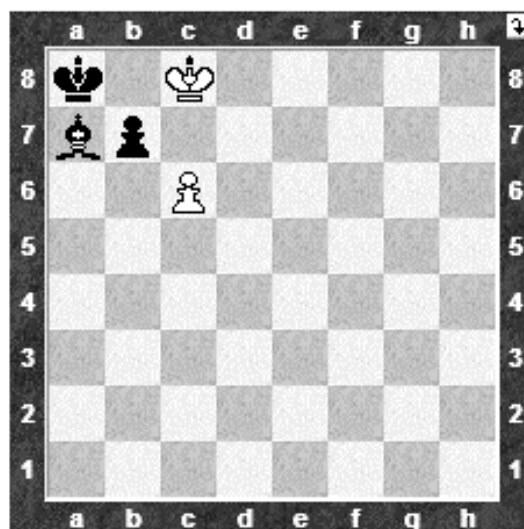
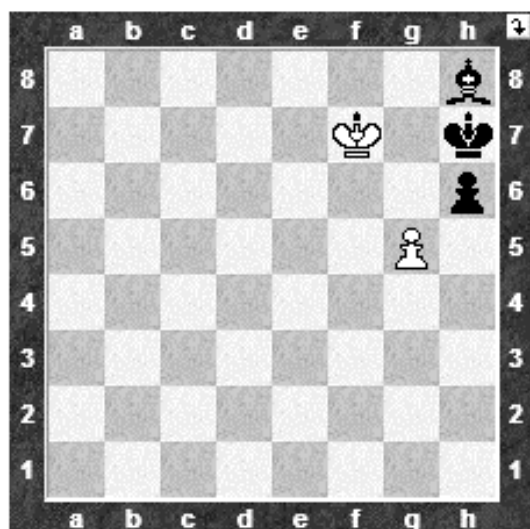
6-жаттығу. Ақ атпен қара патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

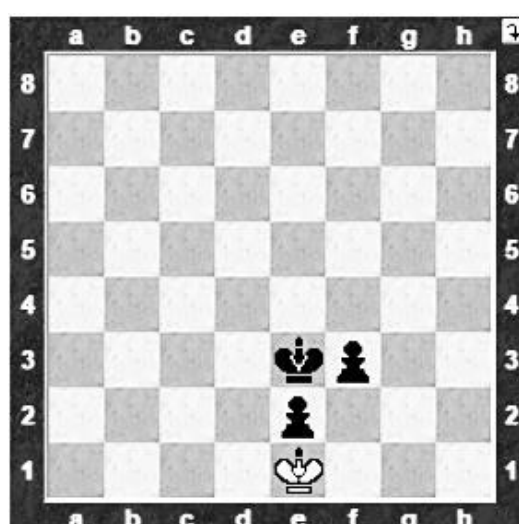
Қара атпен ақ патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

7-жаттығу. Ақ сарбазбен қара патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

Қара сарбазбен ақ патшаға мат қой. Шешімді көрсеткі тілі арқылы көрсет.

15 -тақырып. ТЕҢ ОЙЫН. ПАТ.

Шахмат ойнауға отырған кезде негізгі мақсат **басқа ойыншының патшасына мат қою**.

Мат қойдың 1 ұпай, саған мат қойды 0 ұпай. Шахмат ойынында ойын аяқталып, бірақ мат ойыншылардың бірде бірі қоймайды. **Бұл тең ойынмен аяқталды деп есептеледі.** Әрбір ойыншыға $\frac{1}{2}$ ұпай беріледі.

Ойын аяқталды	Ойын соңында	
Мат қойдың	1	бір ұпай
Тең ойын	$\frac{1}{2}$	ұпайдың жартысы
Саған мат қойды	0	нөл ұпай

Ойыншылардың ешқайсысы жеңе алмайтын позицияны қарастырайық.

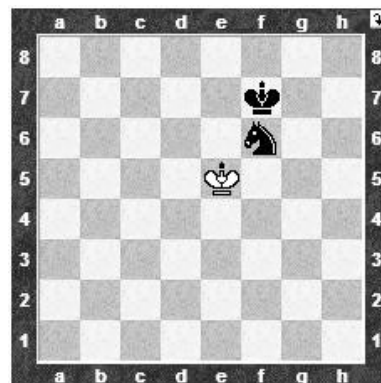
Тең ойын.

Тақтада патшалар ғана қалды

Бір ойынша піл және патша қалды. Басқа ойыншыда тек ғана патша қалды.

Бір ойыншының ат және патшасы қалды. Басқа ойыншыда тек ғана патша қалды.

1-жаттығу. Көрсеткі тілдерімен сурет және ұпайды байланыстыр.

MAT

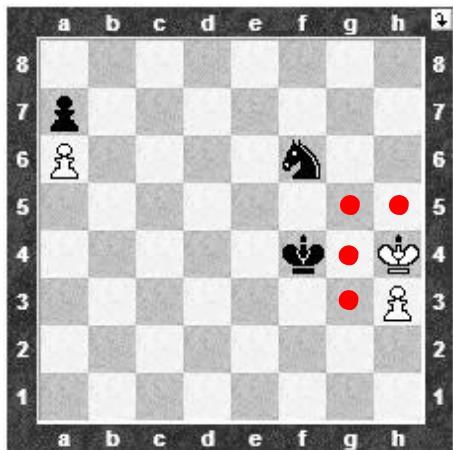
$\frac{1}{2}$

ТЕҢ ОЙЫН

1

Ойын тең ойын болып аяқталатын позиция да бар. Шахмат ойынында патша бақылауда болмаған және патшаның қорғанысы болмаған кезде, оның фигуралары да жүрісі болмайтын жағдай орын алуы мүмкін. Бұл **пат** деген сөз. **Пат – бұл тең ойын.**

Позицияға қара. Ақтардың жүрісі.

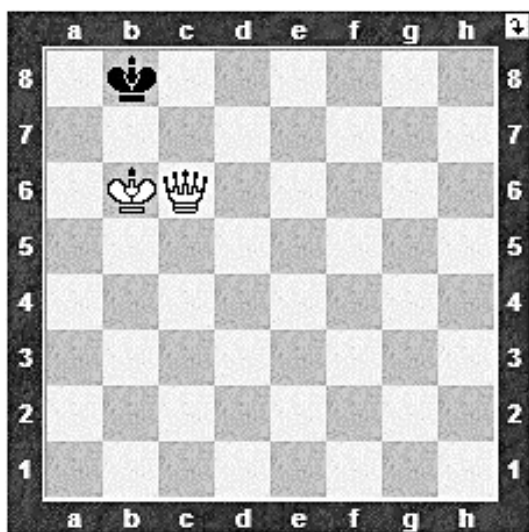
1. Ақ патшаға шах жоқ.
2. Ақ патшаның жүрісі жоқ.
3. Ақ фигуралардың жүрісі жоқ.

Бұл **пат**. **Пат – бұл тең ойын.** Егер шахмат ойынында пат болған жағдайда, онда ойын тең ойын болып аяқталады (әрбір ойыншыға $\frac{1}{2}$ жарты ұпай беріледі).

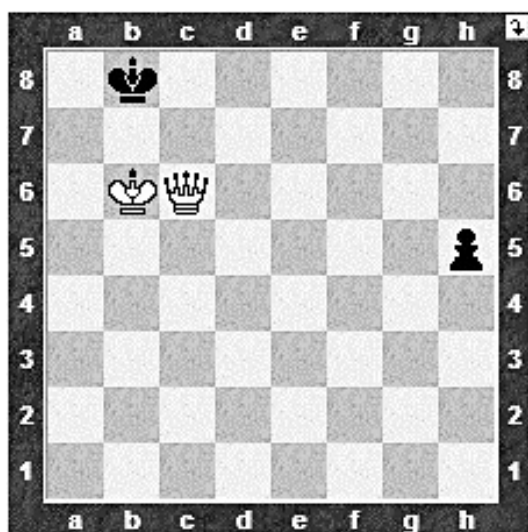
Пат болғанда ойын бірден аяқталады.

2-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Қара патшаға пат қойылды ма жоқ па? Қаралардың жүрісі. Дұрыс жауабын айналдыраңыз.

Пат Жоқ

Пат Жоқ

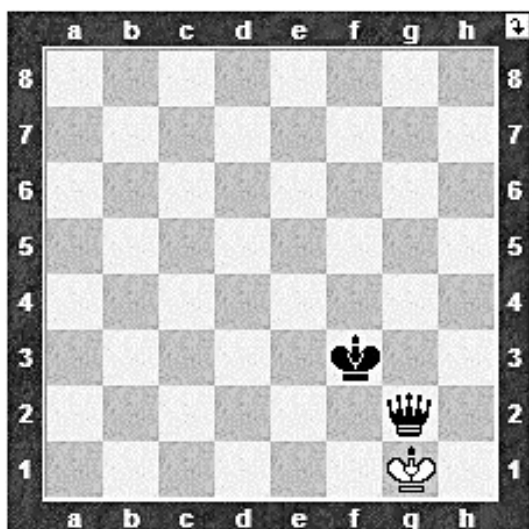

Пат Жоқ

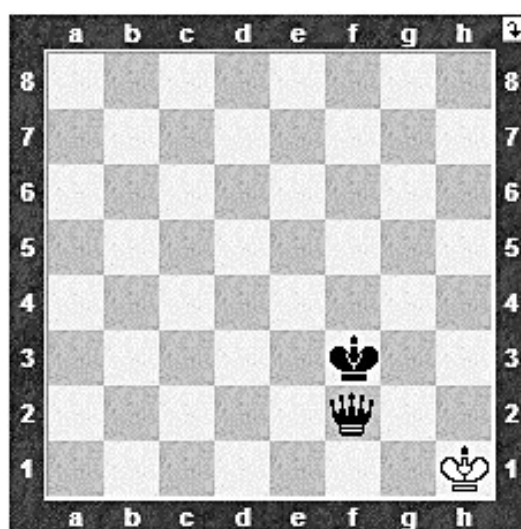

Пат Жоқ

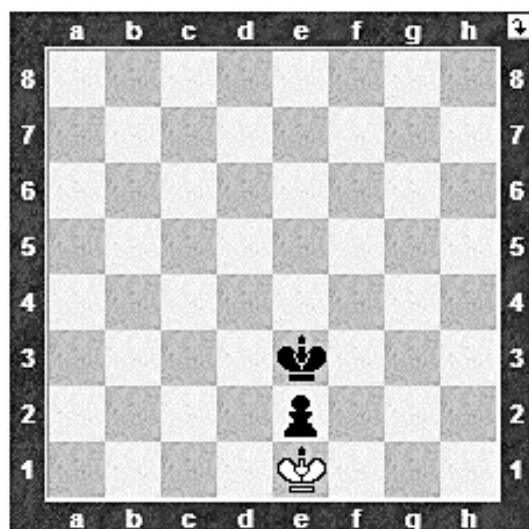
3-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Ақ патшаға пат қойылды ма жоқ па? Ақтардың жүрісі. Дұрыс жауабын айналдыраңыз.

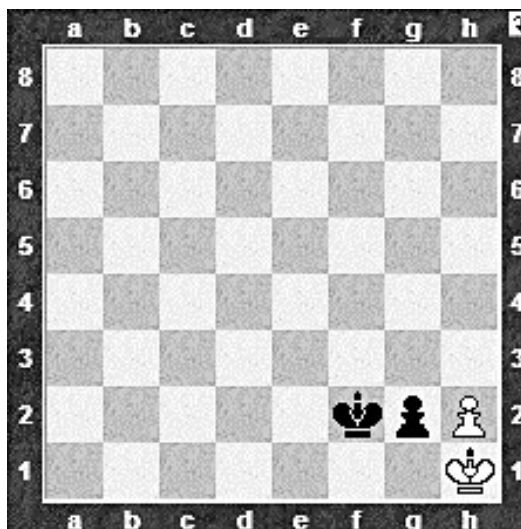
Мат Пат

Мат Пат

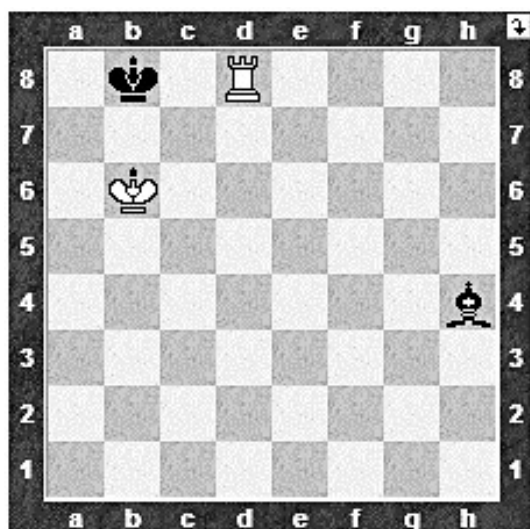

Мат Пат

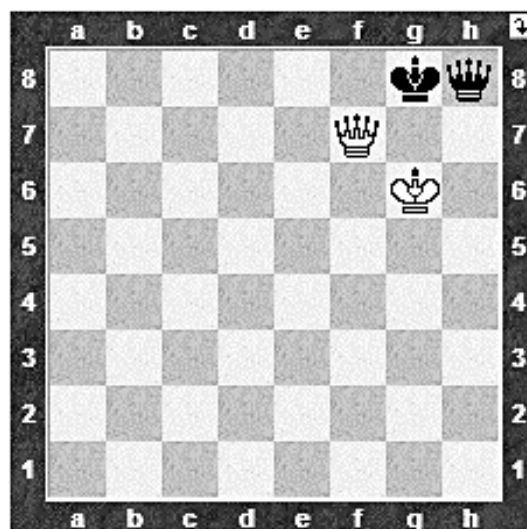

Мат Пат

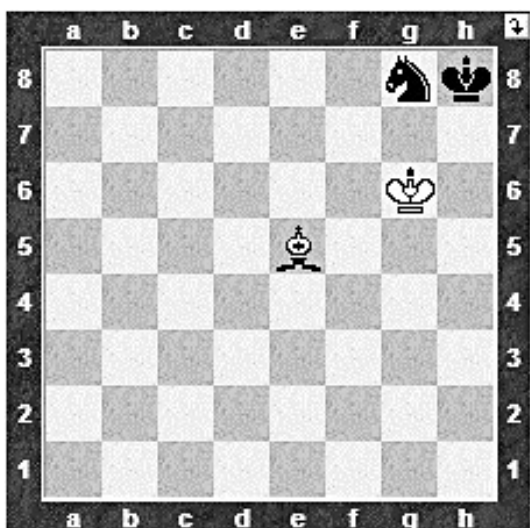
4-жаттығу. Сұраққа жауап бер. Қара патшаға шах, мат немесе пат қойылды ма? Дұрыс жауабын айналдыра сыз. Егер қара патшаға шах қойылса, шахтан қорғанысты көрсеткі тілімен көрсет.

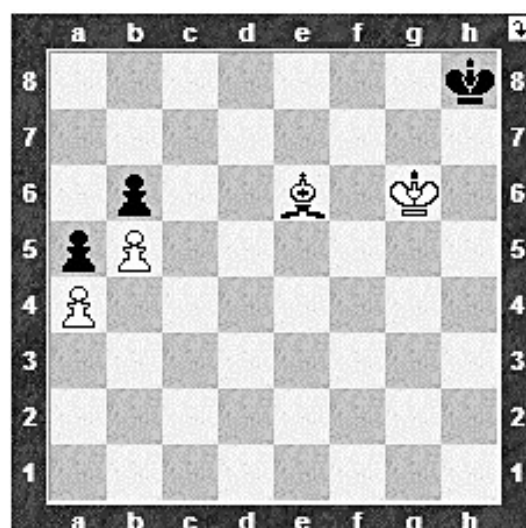
Шах Мат Пат

Шах Мат Пат

Шах Мат Пат

Шах Мат Пат

16 -тақырып. ОЙЫН КЕЗІНДЕГІ ЕРЕЖЕЛЕР.

Ойыншылар шахмат ойнауға отырғанда, олар ережеге сәйкес ойнау керек. Шахматтың ережелері өте үлкен және бәрін бірден үйрене алмайсың. Сондықтан есте сақтау керек негізгі ережелерді талдайық.

1. Бір-біріне сыпайы болу. Ойыншылар бір-біріне сыпайы болуы керек. Ойын әрқашан қол алысумен басталып, аяқталуы керек.

2. Ойын кезінде тыныштық. Ойын кезінде тыныштық пен тәртіпті сақтау қажет. Сен және қарсыласың әрекеттерін талқылай алмайсың. Қарсыластың оғаш қимылдарына күлу немесе өзіңді мақтан ету дұрыс емес. Шахматта сырттан келетін кеңестерге тыйым салынады.

3. Ұстасаң - жүр! Жүру кезегі келген ойыншы өзінің фигурасына тиіп кетсе, ол сол фигураны жүруі керек (егер қозғалыс мүмкін болса). Егер жүру мүмкін болмаса, онда жүру кез келген басқа фигурамен орындалады. Ойыншы қарсыласының фигурасына тиіп кетсе, жүріс мүмкін болса, сол фигураны жеуі керек.

4. Фигурадан қолыңды алып қойсаң – жүріс жасалды деп есептеледі.

Жүру ойыншы фигурасын бір шаршыдан екінші шаршыға жылжытқанда және одан қолын алған кезде жасалады. Егер бұл қозғалыс заңды болса, оны кері қайтару мүмкін емес. Алайда, егер қол әлі фигурадан алынбаған болса, онда басқа жүрісті жасауға болады, бірақ сол фигурамен.

5. Түзетемін деп айту керек. Шахмат ойынында фигуралар қисық орналасуы мүмкін, шаршыдан сәл ауытқып. Егер ойыншы алдымен фигураларды түзетіп, содан кейін жүргісі келсе, ол «түзетемін» сөзін айтуы керек. Себебі бір немесе бірнеше фигураны реттеп, ойлаған жүрісті жасай аласың.

6. Бір қолмен ойнау. Шахмат ойынындағы барлық қозғалыстар бір қолмен орындалады, оның ішінде сарбазды басып алу, рокировка, сарбаздың айналуы.

1-жаттығу. Дұрыс жауаптарды көрсеткінің көмегімен қос.

Ойынның басында қажет

жүрістерді айту.

Ойынның барысында қажет

қол алысу.

Ойын барысында болмайды

тыныштық сақтауға.

Фигураны ұстасаң

бір қолмен.

Жүру жасау қажет

сонымен жүр.

Шахмат сағаттары.

Шахмат сағаттары – бұл шахмат ойнауға арналған арнайы сағат.

Әр ойыншының өз сағаты бар. Сағаттың беті ойыншының бүкіл ойынға қанша уақыты бар екенін көрсетеді. Ойынның басында әр ойыншыға бірдей уақыт беріледі.

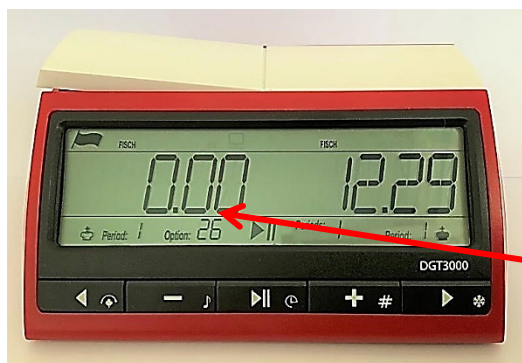

Ақтар үшін бүкіл ойын уақыты: 15 минут 10 секунд.

Қаралар үшін бүкіл ойын уақыты: 15 минут 10 секунд.

Әрбір ойыншы үшін бүкіл ойынға арналған уақытты кез келген уақытта орнатуға болады: әр ойынға әр ойыншыға бір сағат, екі сағат, 30 минут және т.б.

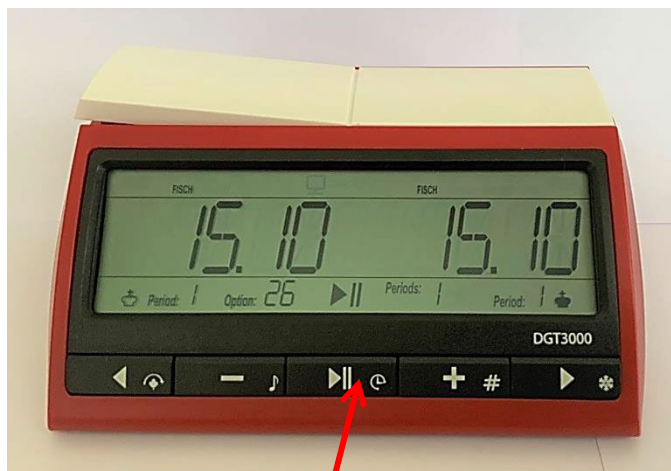
Уақыт біткенше шахмат тақтасында жүріс жасау керек. Уақыт біткен кезде сағат нөлдерді көрсетеді.

Ақ фигураларды ойнаған ойыншының уақыты бітті. Ойын тоқтайды. Одан әрі ойнау мүмкін емес.

Сағатпен қалай ойнауға болады?

1. Сағаттарды қос.

Сағатты қосу тетігі.

Сағатты толығымен тоқтатқың келсе, сол түймені басу керек.

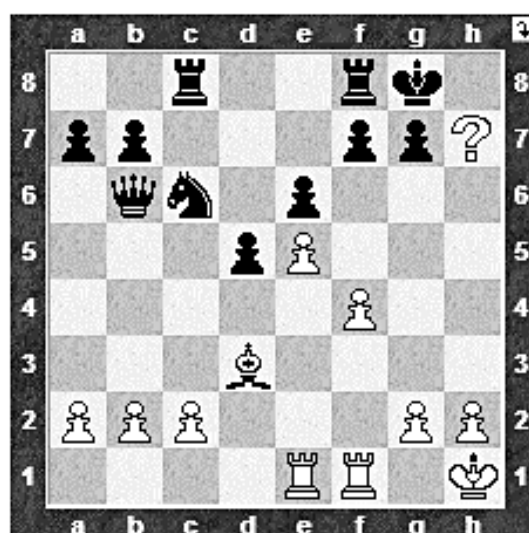
2. Шахмат тақтасында жүріс жасау, содан кейін жоғары жағындағы түймені бас. Жоғарыдағы түймені басу уақытты тоқтатады және басқа ойыншының уақыты басталады.

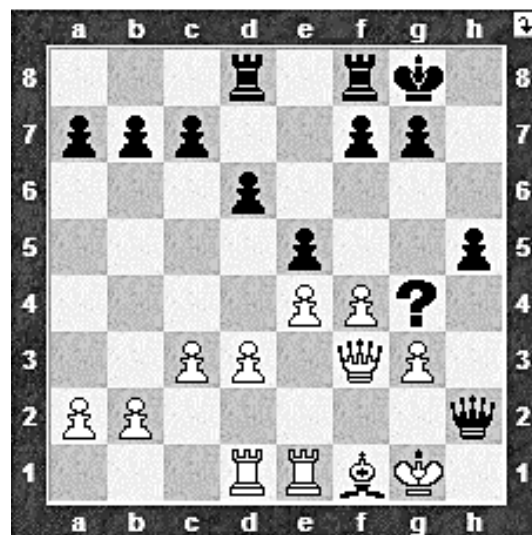
Жүріс жасаған кезде басатын түйме.

3. Тақтада жүріс жасаған қолмен сағаттың түймесін басасың (жоғарыдағы түйме). Шахмат сағаттары әртүрлі болуы мүмкін. Бірақ ойын ережелері бірдей.

1-жаттығу. Қара патшаға мат қою үшін сұрақ белгісінің орнына қандай ақ фигураны қою керек? Шешімді төменге жаз.

2-жаттығу. Ақ патшаға мат қою үшін сұрақ белгісінің орнына қандай қара фигураны қою керек? Шешімді төменге жаз.

Қосымша ақпарат алу үшін хабарлас:

Анастасия Сорокина, жоба басшысы

a.sorokina@fide.com

Мария Тамкович, жоба координаторы

infitechess@fide.com

© 2021 – 2024. ФИДЕ.

Барлық құқықтар қорғалған